Політичні науки
та публічне управління

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

МАУП

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

НАУКОВІ ПРАЦІ МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ ТА ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ

SCIENTIFIC WORKS OF INTERREGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT

POLITICAL SCIENCES AND PUBLIC MANAGEMENT

Випуск 1 (77), 2025

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

УДК 34

Редакційна колегія

Семенець-Орлова І. А., кандидат політичних наук, доктор наук з державного управління, професор, директор Навчально-наукового інституту управління, економіки та бізнесу, Міжрегіональна Академія управління персоналом **(головний редактор)**

Дакал А. В., доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Жовнірчик Я. Ф., доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування, Національний авіаційний університет

Козирська А., доктор політичних наук, професор, керівник кафедри соціальної і культурної безпеки факультету наук про політику і безпеку, Університет Миколая Коперника у Торуні, Польща

Ковач В. О., доктор наук з державного управління, старший дослідник, провідний науковий співробітник відділу проблем фізичного захисту об'єктів критичної інфраструктури центру інформаційно-аналітичного та технічного забезпечення моніторингу об'єктів атомної енергетики, НАН України

Кондратенко О. Ю., доктор політичних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу теоретичних та прикладних проблем політології, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України

Копанчук В. О., доктор наук з державного управління, доцент кафедри кримінального права та процесу, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

Кульгінський Є. А., доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри стоматології, Київський міжнародний університет

Лясота Л. І., кандидат політичних наук, доцент, член Соціологічної асоціації України

Монолатій І. С., доктор політичних наук, професор кафедри політології, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Орел М. Г., доктор наук з державного управління, професор кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Пашина Н. П., доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології та міжнародних відносин, Маріупольський державний університет

Радченко О. О., кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Твердохліб О. С., доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри державного управління у сфері цивільного захисту, Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту

Толуб'як В. С., доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри менеджменту та публічного управління, Західноукраїнський національний університет

Шмаленко Ю. І., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри соціології, Національний університет «Одеська юридична академія»

Яковлева Л. І., доктор політичних наук, професор, професор кафедри соціології, Національний університет «Одеська юридична академія»

Katarzyna Radzik-Maruszak, dr hab, profesor, Fac Polit Sci & Journalism, Maria Curie-Sklodowska University in Lublin (Lublin, Poland)

Marek Pietraś, prof. dr hab., Dyrektor Instytutu Nauk o Polityce i Administracji UMCS

Затверджено Вченою радою
Міжрегіональної Академії управління персоналом 28 травня 2025 (протокол № 5)

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1173 від 11.04.2024 року (Ідентифікатор медіа R30-03894).
Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Приватне акціонерне товариство «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» (вул. Фрометівська, буд. 2, м. Київ, 03039, iapm@iapm.edu.ua, тел. (044) 490-95-00).
Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька, французька.

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») відповідно до Наказу МОН України № 320 від 07 квітня 2022 року (додаток 2) зі спеціальностей С2 – Політологія; D4 – Публічне управління та адміністрування.

Видання індексується Google Scholar

DOI: 10.32689/2523-4625-2025-1(77)

Наукові праці МАУП. Політичні науки та публічне управління. 2025. Вип. 1 (77). Київ : Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2025. 220 с.

Публікуються статті науковців, які досліджують актуальні проблеми розвитку політики та публічного управління. Для науковців, викладачів, студентів та всіх, кого цікавить розвиток політичної науки та публічного управління в Україні.

ISSN 2523-4625 (Print)
© Оформлення «Видавничий дім «Гельветика», 2025

ЗМІСТ

Farida ALIRZAYEVA
PUBLIC ADMINISTRATION OF DIGITAL DEVELOPMENT OF AZERBAIJAN..... **7**

Антон БАДЕР
ТЕРОРИЗМ ЯК ІНСТРУМЕНТ ІНФОРМАЦІЙНОЇ АГРЕСІЇ..... **11**

Ескендер БАРІЄВ
ОСОБЛИВОСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ
КРИМСЬКОТАТАРСЬКОГО НАРОДУ В УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО..... **17**

Ірина БОВСУНІВСЬКА
ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА РОЗВИТКУ НАУКИ ТА ІННОВАЦІЙ
В УНІВЕРСИТЕТАХ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ
ТА ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ..... **24**

Роман БУЛА
РОЛЬ ВІДКРИТИХ ДАНИХ У РОЗВИТКУ ЦИФРОВОЇ ДЕРЖАВИ..... **31**

Світлана ВОВК, Олена МЕЖЕНСЬКА
СЕПАРАТИЗМ: КОНФЛІКТ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ..... **38**

Alina VOICHUK
THE CONCEPTUAL APPROACHES TO THE PROBLEM OF INTERACTION BETWEEN
DEMOCRACY AND THE SYSTEM OF CHECKS AND BALANCES..... **45**

Павло ГОРІНОВ, Віталій СІЛАЄВ
ПОЛІТИКА ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ..... **50**

Геннадій ДЖЕГУР
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД РОЗВИТКУ ГРОМАД
В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ..... **58**

Марія КАРМАЗІНА, Сергій МОКЛЯК, Микола РОМАНОВ
АНАЛІЗ БЕЗПЕКОВОЇ СИТУАЦІЇ НА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ КОНТИНЕНТІ
В КОНТЕКСТІ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ОСНОВНИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ АКТОРІВ..... **67**

Ірина КЛИМЧУК
РОЛЬ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У СУЧАСНІЙ ДИПЛОМАТИЧНІЙ ПРАКТИЦІ..... **72**

Олексій КОЛЄВАТОВ, Володимир МАНДРАГЕЛЯ, Олександр КРУК
АНАЛІЗ ВПЛИВУ ІДЕОЛОГІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ
НА СОЦІОКУЛЬТУРНУ ДИНАМІКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА..... **78**

Олег КОНДРАТЕНКО
СПЕЦИФІКА ІНОМОВЛЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ
ЯК АВТОРИТАРНОЇ ДЕРЖАВИ **87**

Сергій КУРГАНСЬКИЙ
ТИПОЛОГІЯ ГРОМАДСЬКИХ ІНІЦІАТИВ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ПОЛІТИЧНУ СИСТЕМУ..... **94**

Олена МЕЖЕНСЬКА, Людмила НОВОСКОЛЬЦЕВА, Антон БАДЕР
РОЛЬ ЗБРОЙНИХ СИЛ У РЕАЛІЗАЦІЇ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ
СТРАТЕГІЇ ДЕРЖАВИ..... **103**

Маріан МОТА
BIG DATA ЯК ПОЛІТИЧНА ТЕХНОЛОГІЯ І ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ
ТА ПРАКТИКИ: ЕПІСТЕМОЛОГІЧНІ, МЕТОДОЛОГІЧНІ Й ІНСТИТУЦІЙНІ
ВИМІРИ ЦИФРОВОГО УПРАВЛІННЯ..... **109**

Галина ПЕТРИШИН
ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ:
ЕВОЛЮЦІЯ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ, МЕТОДІВ ТА ДИНАМІКА НАРАТИВІВ..... **117**

Павло ПЕТРОВ
ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ У ЦИФРОВУ ЕПОХУ:
ІННОВАЦІЇ, СТАБІЛЬНІСТЬ І КРИЗА ДОВІРИ..... **129**

Дмитро ПОРОЩУК
НЕУРЯДОВІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЯК СУБ'ЄКТИ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ
ТА ДЕМОКРАТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ:
ЗМІСТОВНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ..... **134**

Владислав ПУСТОВАР
АНАЛІЗ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ ПОБУДОВИ ІНСТИТУЦІЙ
ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ..... **140**

Людмила РАДІОНОВА, Інна МИХАЙЛОВА
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНА ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ
ТА СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ В УКРАЇНІ..... **146**

Олексій РУСНАК
ПОСЛАБЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ –
ЗАГРОЗА ДЕРЖАВНІЙ БЕЗПЕЦІ ТА ПРИЧИНА
НЕЕФЕКТИВНОСТІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ..... **151**

Оксана САРАБУН
ГЕРМЕНЕВТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕЛІГІЙНО-ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ
КРИМСЬКОГО ХАНСТВА..... **163**

Ігор СИМИСЕНКО
ПОЛІТИЧНА УЧАСТЬ ТА ЕЛЕКТРОННА ДЕМОКРАТІЯ:
ВИКЛИКИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ В УКРАЇНУ..... **169**

Юлія СЛІПЕЦЬКА, Світлана БУЛА
ІНТЕГРАЦІЯ БІЖЕНЦІВ/МІГРАНТІВ У КРАЇНАХ ЄС:
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ..... **176**

Антон СМІЛЕВСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ПІД ВПЛИВОМ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ:
ПАРАМЕТРИ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ ТА МІЖНАРОДНИХ РИНКОВИХ СИЛ..... **186**

Дмитро СУХИЙ
ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСКИХ СТАНДАРТІВ
УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНИ..... **194**

Вячеслав ТУПІКОВ
ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ
НАЦІОНАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ..... **200**

Леонід ЧУПРІЙ, Олена ГОТРА
КРИЗА ПОЛІТИКИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ В ЄВРОСОЮЗІ..... **205**

Петро ШПИГА, Ілля ПРОКОПЧУК, Богдан ТИРУСЬ
ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ
У РЕФОРМУВАННІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ..... **211**

CONTENTS

Farida ALIRZAYEVA
PUBLIC ADMINISTRATION OF DIGITAL DEVELOPMENT OF AZERBAIJAN..... **7**

Anton BADER
TERRORISM AS A TOOL OF INFORMATION AGGRESSION..... **11**

Eskender BARIIEV
PECULIARITIES OF SOCIO-CULTURAL INTEGRATION
OF THE CRIMEAN TATAR PEOPLE INTO UKRAINIAN SOCIETY..... **17**

Iryna BOVSUNIVSKA
STATE SUPPORT FOR THE DEVELOPMENT OF SCIENCE AND INNOVATION
IN UKRAINIAN UNIVERSITIES IN THE CONDITIONS OF WAR
AND POST-WAR RECONSTRUCTION..... **24**

Roman BULA
THE ROLE OF OPEN DATA IN THE DEVELOPMENT OF THE DIGITAL STATE..... **31**

Svitlana VOVK, Olena MEZHENSKA
SEPARATISM: A CONFLICT OF INTERPRETATIONS..... **38**

Alina VOICHUK
THE CONCEPTUAL APPROACHES TO THE PROBLEM OF INTERACTION BETWEEN
DEMOCRACY AND THE SYSTEM OF CHECKS AND BALANCES..... **45**

Pavlo GORINOV, Vitalii SILAIEV
UKRAINE'S DIGITAL TRANSFORMATION POLICY IN THE CONTEXT
OF EUROPEAN INTEGRATION..... **50**

Gennadii DZHEGUR
FOREIGN EXPERIENCE OF COMMUNITY DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS
OF DECENTRALIZATION OF POWER..... **58**

Maria KARMAZINA, Sergii MOKLIAK, Mykola ROMANOV
ANALYSIS OF THE SECURITY SITUATION ON THE EUROPEAN CONTINENT
IN THE CONTEXT OF UNCERTAINTY OF THE MAIN GEOPOLITICAL ACTORS..... **67**

Iryna KLYMCHUK
THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN MODERN DIPLOMATIC PRACTICE..... **72**

Oleksii KOLIEVATOV, Volodymyr MANDRAGELIA, Oleksandr KRUK
ANALYSIS OF THE IMPACT OF IDEOLOGICAL TRANSFORMATIONS
ON THE SOCIO-CULTURAL DYNAMICS OF UKRAINIAN SOCIETY **78**

Oleh KONDRATENKO
SPECIFICITY OF FOREIGNIZATION IN THE RUSSIAN FEDERATION
AS AN AUTHORITARIAN STATE..... **87**

Serhiy KURHANSKYI
TYPOLOGY OF CIVIC INITIATIVES AND THEIR IMPACT ON THE POLITICAL SYSTEM..... **94**

Olena MEZHENSKA, Liudmyla NOVOSKOLTSEVA, Anton BADER
THE ROLE OF THE ARMED FORCES IN THE IMPLEMENTATION
OF THE STATE'S FOREIGN POLICY STRATEGY..... **103**

Marian MOTA
BIG DATA AS A POLITICAL TECHNOLOGY AND ITS SIGNIFICANCE
FOR POLITICAL SCIENCE AND PRACTICE: EPISTEMOLOGICAL, METHODOLOGICAL
AND INSTITUTIONAL DIMENSIONS OF DIGITAL GOVERNANCE..... **109**

Halyna PETRYSHYN
RUSSIAN INFORMATION WAR AGAINST UKRAINE:
EVOLUTION OF KEY TOOLS, METHODS, AND NARRATIVE DYNAMICS..... **117**

Pavlo PETROV
TRANSFORMATION OF POLITICAL INSTITUTIONS IN THE DIGITAL AGE:
INNOVATIONS, STABILITY, AND THE CRISIS OF TRUST..... **129**

Dmytro POROSCHUK
NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS AS SUBJECTS
OF THE POLITICAL PROCESS AND DEMOCRATIC TRANSFORMATION:
SUBSTANTIVE AND FUNCTIONAL ASPECTS..... **134**

Vladyslav PUSTOVAR
ANALYSIS OF INTERNATIONAL EXPERIENCE
IN BUILDING ECONOMIC SECURITY INSTITUTIONS..... **140**

Liudmyla RADIONOVA, Inna MYKHAILOVA
THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ANALYSIS OF THE PHENOMENON
OF POLITICAL ELITE AND THE SPECIFICS OF THE FORMATION
OF POLITICAL ELITES IN UKRAINE..... **146**

Alexey RUSNAK
WEAKENING OF NATIONAL SOVEREIGNTY:
A THREAT TO STATE SECURITY AND A CAUSE OF INEFFECTIVE GOVERNANCE..... **151**

Oksana SARABUN
HERMENEUTIC POTENTIAL OF THE RELIGIOUS-PHILOSOPHICAL THOUGHT
OF THE CRIMEAN KHANATE..... **163**

Igor SYMYSENKO
POLITICAL PARTICIPATION AND E-DEMOCRACY:
CHALLENGES AMID RUSSIA'S INVASION OF UKRAINE..... **169**

Yuliya SLIPETSKA, Svitlana BULA
INTEGRATION OF REFUGEES/MIGRANTS IN EU COUNTRIES:
PROBLEMS AND PROSPECTS..... **176**

Anton SMILEVSKYI
THE IMPACT OF GLOBAL ECONOMY ON NATIONAL POLITICS:
PARAMETERS OF INTERACTION BETWEEN THE STATE
AND INTERNATIONAL MARKET FORCES..... **186**

Dmytro SUKHYI
CHALLENGES AND PROSPECTS OF IMPLEMENTING EUROPEAN
MANAGEMENT STANDARDS IN THE CONTEXT
OF UKRAINE'S TRANSFORMATION..... **194**

Viacheslav TUPIKOV
INSTITUTIONAL SUPPORT OF THE LEGAL SUBJECTIVITY
OF NATIONAL COMMUNITIES IN UKRAINE: CHALLENGES AND PROSPECTS..... **200**

Leonid CHUPRIY, Olena GOTRA
THE CRISIS OF MULTICULTURALISM POLICY IN THE EUROPEAN UNION..... **205**

Petro SHPYHA, Illia PROKOPCHUK, Bohdan TYRUS
USING DIGITAL TOOLS IN THE REFORM
OF PUBLIC ADMINISTRATION IN UKRAINE..... **211**

UDC 321
DOI https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-1(77)-1

Farida ALIRZAYEVA
PhD in Political Science, Teacher at the Department of Political Science and Political Management,
Academy at Public Administration under the President of the Republic of Azerbaijan,
farida.alirzayeva@mail.ru
ORCID: 0009-0005-8583-1616

PUBLIC ADMINISTRATION OF DIGITAL DEVELOPMENT OF AZERBAIJAN

The aim of the article is to reveal the possibilities of public administration in forecasting and scanning the horizons of digital technologies. Using the example of the Republic of Azerbaijan, it examines digital development as a strategic priority of state policy.

Methodology and methods. The methodology used includes a comprehensive review of international documents on digital development strategies and national documents that reveal the principles and methods of digital transformation in Azerbaijan. The methodology of comparative analysis of international rankings and indices of digital development allows for the exploration of opportunities for digital transformation, digital inclusion, and the creation of ecosystem models in Azerbaijan.

The novelty of the article is determined by the analysis of new-generation digital technologies as a resource for managing social and economic processes in the context of Azerbaijan's integration into the global digital ecosystem.

Results: the population of the country has largely adapted to digital technologies. This factor enables the government to implement innovative solutions in the political, social, and economic spheres. Strategic forecasting and the development of new approaches to the implementation of digital technologies are being realized in Azerbaijan through the parameters of cross-cutting digital technologies.

The trend of the mediative function of e-government reflects the development of active communication services between government structures and citizens. The state guarantees the provision of a wide range of public services to the population on the data exchange platform "Digital Bridge", "Digital Ecology", and the ecosystem "Bir". The implementation of blockchain technologies in the financial and economic sector leads to an intensive transformation of business processes. The trend of developing an information and communication hub of two transport corridors (North-South, East-West) passing through the territory of the country significantly enhances Azerbaijan's competitiveness in the global economy. Digital transformation carries potential risks of violating privacy and data confidentiality, as well as the emergence of crisis phenomena in the market economy.

Key words: *blockchain-technologies, digital technologies, an information-communication hub, ecosystem models, digital ecology.*

Фаріда Алірзаєва. ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ЦИФРОВИМ РОЗВИТКОМ АЗЕРБАЙДЖАНУ

Метою статті є розкриття можливостей державного управління у прогнозуванні та скануванні горизонтів цифрових технологій. На прикладі Азербайджанської Республіки розглядається цифровий розвиток як стратегічний пріоритет державної політики.

Методологія та методи. Використана методологія включає комплексний огляд міжнародних документів щодо стратегій цифрового розвитку та національних документів, які розкривають принципи та методи цифрової трансформації в Азербайджані. Методологія порівняльного аналізу міжнародних рейтингів та індексів цифрового розвитку дозволяє досліджувати можливості для цифрової трансформації, цифрової інклюзії та створення екосистемних моделей в Азербайджані.

Новизна статті визначається аналізом цифрових технологій нового покоління як ресурсу для управління соціально-економічними процесами в контексті інтеграції Азербайджану в глобальну цифрову екосистему.

Висновки: населення країни значною мірою адаптувалося до цифрових технологій. Цей фактор дозволяє владі впроваджувати інноваційні рішення в політичній, соціальній та економічній сферах. Стратегічне прогнозування та розробка нових підходів до впровадження цифрових технологій реалізуються в Азербайджані через параметри наскрізних цифрових технологій. Тенденція медіативної функції електронного урядування відображає розвиток послуг активної комунікації між владними структурами та громадянами. Держава гарантує надання широкого спектру державних послуг населенню на платформі обміну даними «Цифровий міст», «Цифрова екологія» та екосистемі «Бір».

Впровадження блокчейн-технологій у фінансово-економічний сектор призводить до інтенсивної трансформації бізнес-процесів. Тенденція розвитку інформаційно-комунікаційного вузла двох транспортних коридорів (Північ-Південь, Схід-Захід), що проходять через територію країни, значно підвищує конкурентоспроможність Азербайджану у світовій економіці. Цифрова трансформація несе потенційні ризики порушення приватності та конфіденційності даних, а також виникнення кризових явищ у ринковій економіці.

Ключові слова: *блокчейн-технології, цифрові технології, інформаційно-комунікаційний хаб, екосистемні моделі, цифрова екологія.*

© Alirzayeva F., 2025

Introduction. The exponential growth in the quantity and quality of information flows, closely linked to the overall rise of information and communication technologies (ICT) in society, naturally transforms many essential constructs of public administration. In particular, the process of integrating digital technologies into various spheres of life and activity demands a qualitatively new approach to governance. Digital development encompasses innovations, which in turn represent the implementation of new ideas, methods, and technologies to improve existing processes and create new opportunities for effective growth. In this context, digital development becomes a strategic priority for any state seeking to secure a prominent position in the modern world.

The introduction of digital technologies in Azerbaijan guarantees success not only in the economic, social, and defense sectors but also opens up new opportunities for innovation across nearly all areas of state activity, from production and management to healthcare, education, and culture. Public administration of digital transformation involves horizon scanning, taking into account the accelerating pace of change in digital technologies. Azerbaijan, which has set ambitious goals for innovative breakthroughs in the context of the digital transformation of the global economy, views high-tech tools as an effective resource for enhancing its competitiveness on the international stage. By the end of 2025, the republic is expected to complete the construction of a new network of trunk cables, ensuring alternatives to the trunk fiber-optic transport network of Aztelecom LLC [2].

Strategically located in a geopolitically significant area at the intersection of international transport and communication corridors North-South and East-West, Azerbaijan officially became a digital hub for these key international logistics routes in 2023. In February 2023, agreements were reached between Azerbaijan and Ukraine regarding transport infrastructure and cargo transportation along the Middle Corridor of the East-West International Transport Corridor [7].

Cross-cutting Digital Technologies. At the present stage, strategic forecasting and the development of new approaches to the implementation of digital technologies are being carried out within the framework of cross-cutting digital technologies as key scientific and technological directions that simultaneously encompass several trends. A basis for pragmatic optimism in assessing state governance in Azerbaijan's digital development is the population's access to the Internet. According to the International Telecommunication Union (ITU), as of March 2025, the Internet was available to 95% of the urban population and 82% of the rural population in Azerbaijan. These figures significantly exceed the global average – 83% for urban and less than 50% for rural areas [2].

E-Government Index and International Recognition. The UN's E-Government Development Index (EGDI), Online Service Index, and the World Bank's GovTech Maturity Index all demonstrate Azerbaijan's high ranking in digital development. According to the latest UN study "Accelerating Digital Transformation for Sustainable Development," Azerbaijan was, for the first time, included among the countries with the highest index level – alongside Kuwait, Brunei Darussalam, and Qatar. Between 2022 and 2024, Azerbaijan increased its EGDI by 28%, entering the category of countries with a "Very High EGDI" [10]. This index reflects the development of services that enable active communication between citizens and the government.

E-Government in Azerbaijan. The political leadership of Azerbaijan views the mediating function of e-government as a means of ensuring a public space in which the rights, freedoms, and interests of citizens are realized. The state guarantees a wide range of government services through the use of ICT. Over 150 information systems and more than 70 government bodies are connected to the national data exchange platform "Digital Bridge." By the end of 2024, the platform's throughput increased by 73%, and currently it processes 1.5 million transactions daily [4].

The most important mediating structure of innovative public administration in Azerbaijan is e-government. Azerbaijan and Ukraine are developing cooperation in the field of e-government and innovation [2]. This international cooperation strengthens stability and reduces the likelihood of information security threats, fostering the digital transformation of both nations.

Blockchain Technologies. The financial and economic sector forms a distinct segment of Azerbaijan's virtual space. The integration of blockchain technologies in the financial sector promotes innovative security solutions and provides businesses and individuals with reliable access to digital currencies. Azerbaijan's banking system underwent rapid digital transformation, expanding the range of electronic financial services. Blockchain helped overcome limitations of traditional financial systems and introduced

decentralized finance (DeFi) [5]. Transparency and security in financial operations are ensured by the use of digital currencies such as Bitcoin and Ethereum. The first digital ecosystem, "Bir," was built on these technologies and has over 5 million users–effectively every second citizen uses Bir platforms. With an average national age of 33, the younger population quickly adapts to digital innovations, enabling their adoption across the economy.

Functioning of Network Platforms. One of the clearest advantages of Azerbaijan's fast digital adaptation is the operation of network platforms. As of early 2025, per President Ilham Aliyev's decree, the country is launching the "Digital Ecology" information system [7]. This system aims to improve the efficiency, responsiveness, and transparency of the Ministry of Ecology and Natural Resources. It ensures accessibility of digital services and facilitates communication between individuals, legal entities, and the state. Ecosystem models based on IT allow for joint networked activities of Azerbaijani state structures.

Digital Development Concept of the Republic of Azerbaijan. Given the accelerating pace of technological change and innovation, Azerbaijan's leadership supports a digital strategy capable of identifying emerging technologies. To ensure flexible forecasting over both the near and distant future, President Ilham Aliyev approved the "Digital Development Concept of the Republic of Azerbaijan" on January 16, 2025 [5]. This Concept aims to improve governance, boost economic growth, and raise quality of life through the use of digital technologies.

Digital transformation will impact all levels of government and every citizen. A key principle of the Azerbaijani concept is digital inclusion, which aims to eliminate the gap in access to and usage of digital technologies. This ensures that all individuals and communities–including the most underserved–have access to ICT and are informed about current and secure digital services. The Concept emphasizes improving digital literacy and enhancing cooperation among public, private, and nonprofit sectors.

The adopted Concept encourages the development of strategic digital solutions for sustainable national development. It acknowledges the risks of a decentralized, high-speed, and freely accessible digital network, potentially beyond the state's control. The Concept outlines support for digital systems and processes, thematic digital technology programs, and knowledge management in various fields.

It recognizes digital technologies as a key driver of socio-economic development, enabling the creation of an innovative, sustainable, and competitive society. Next-gen digital technologies will accelerate Azerbaijan's integration into the global digital ecosystem. The UN Digital Strategy (2022–2025) defines such an ecosystem as a complex, dynamic, interconnected network of participants and systems functioning as a unified whole [6]. This synergy creates favorable conditions for digital innovation across all areas of life.

International Experience and Conclusion. Azerbaijan thoroughly studied international digital transformation experiences, especially the strategies of digital leaders such as Estonia, Singapore, Turkey, and South Korea. These countries show that communities are informed about ICT and safe digital services, and have access to them.

Conclusions. The solutions approved within the Digital Development Concept will contribute to harmonizing the interests of citizens, businesses, and the state. The state is creating a national digital architecture consisting of three strategic pillars:

– the development of platforms for digital services and solutions in various sectors;

– the digitalization of internal governance processes through the use of digital technologies;

– enhancing transparency for efficient resource utilization and support of high economic growth rates.

The conducted research allows us to conclude that the prospects for digital transformation in Azerbaijan are defined by **the following key points:**

1. Digital development in the Azerbaijani state improves the well-being of the population, social protection, and a decent standard of living for citizens. It creates conditions for the effective development of the economy, freedom of entrepreneurship, and also helps prevent monopolies and unfair competition in economic relations.
2. The priority areas of digital transformation in Azerbaijan include: the improvement of public services and the implementation of advanced technologies; the digitalization of public administration; the strengthening of digital trust and development of human capital; and the support of digital technologies in the private sector.
3. Digital inclusion eliminates the gap in access to and usage of digital technologies in the Republic of Azerbaijan.
4. Digital transformation also carries certain risks and can be disruptive. There is always

the risk of insufficient capacity and resources of the state to achieve the goals of the digital strategy. Without targeted and responsible public administration, digital transformation can lead to such risks as the loss of transparency and regulation of the entire state system, as well as the development of crisis phenomena in the market economy.

5. A particularly threatening factor is the growing social inequality, which inevitably becomes a trigger for increased political instability. Addressing current risks and forming an adequate response to them will allow for better preparation for more long-term threats.

6. An important factor in preventing the risks of digital transformation could be the work of public bodies in forming digital thinking – both in the psychological aspect of citizens' beliefs and behavioral patterns, and among civil servants, who often still use outdated information technologies to solve modern problems.

7. It would be advisable for higher education institutions that train public administrators and political scientists to develop programs on the application of digital technologies in specific thematic areas and to introduce special courses on knowledge management in the field of digital development. This proposal becomes especially relevant given the rapid development of artificial intelligence. At present, the agenda includes forecasting both current and future risks and potential threats in the long term, even if they may seem fantastical today.

Bibliography:

1. Azərbaycan Respublikasında Rəqəmsal İnkişaf Konsepsiyası. URL: https://president.az/az/articles/view/67938 (16.01.2025)
2. Azərbaycan və Ukrayna nəqliyyat sahəsində inkişaf perspektivlərini müzakirə edib (2022). URL: https://report.az/ikt/azerbaycan-ve-ukrayna-neqliyyat-sahesinde-inkisaf-perspektivlerini-muzakire-edib/ (19.01.2022)
3. Azərbaycanın rəqəmsal inkişaf marşrutu (2024). URL: https://mincom.gov.az/az/media/xeberler/azerbaycanin-reqemsal-inkisaf-marsrutu (25.01.2024)
4. Azərbaycanın şəhər və kəndlərində əhalinin internetdən istifadə göstəriciləri açıqlanıb. URL: https://azertag.az/xeber/azerbaycanin_seher_ve_kendlerinde_ehalinin_internetden_istifade_gostericileri_achiqlanib-3453759
5. "Finopolis 2019" forumunda Azərbaycan Mərkəzi Bank tərəfindən reallaşdırılan blokçeyn əsaslı Rəqəmsal İdentifikasiya Sistemi müzakirə edilmişdir 2019. URL: https://www.cbar.az/press-release-2357/finopolis-2019-forumunda-azrbaycan-mrkzi-bank-trfindn-reallasdirilan-blokceyn-sasli-rqmsal (18.02.2025)
6. "Milli Məkan Məlumatları" informasiya sistemi haqqında ƏSASNAMƏ. URL: https://president.az/az/articles/view/67898 (10.01.2025)
7. "Rəqəmsal ekologiya" informasiya sistemi yaradıldı – FƏRMAN (2025). URL: https://az.trend.az/azerbaijan/politics/3991860.html (10.01.2025)
8. Azerbaijan's path to digital transformation: socio-economic growth and online Azerbaijan-project (2024). URL: https://www.m360series.com/eurasia/articles/ azerbaijans-path-to-digital- (accessed 19.03.2025).
9. More than 1 billion transactions were carried out in the "Digital Bridge" national information exchange system in 2024. URL: https://azertag.az/xeber/2024_cu _il_digital_bridge_milli_melumat_mubadile (accessed 22.02.2025)
10. UNDP's Digital Strategy 2022-2025. URL: https://digitalstrategy.undp.org/documents/Digital-Strategy-2022-2025-Full-Document Eng__Interactive.pdf (accessed 22.03.2025).
11. UN E-Government Survey 2024. Accelerating DigitalTransformation for Sustainable Development. With the addendum on Artificial Intelligence. New York, 2024. P. 81.

УДК 323.28:316.774:321
DOI https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-1(77)-2

Антон БАДЕР
доктор політичних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту
соціальних і гуманітарних наук, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
bader@meta.ua
ORCID: 0000-0002-3670-5753

ТЕРОРИЗМ ЯК ІНСТРУМЕНТ ІНФОРМАЦІЙНОЇ АГРЕСІЇ[1]

У статті наголошено, що сьогодні світова економіко-політична система увійшла до фази нестабільності, пов'язаної з процесами ротації гегемона. Підкреслено, що за І. Валлерстайном цей період триває тридцять років та характеризується скороченням можливості держав у забезпеченні внутрішньої стабільності, появою впливових позадержавних суб'єктів, розбалансуванням світової системи безпеки, зокрема, зниженням ефективності відповідних міжнародних інституцій. Заявлено, що за таких умов розмиваються грані між багатьма політичними явищами, у тому числі, й видами збройного насилля. Констатовано, що наша держава опинилась в епіцентрі вказаних подій. Зазначено, що враховуючи те, що росія, протягом більш ніж десяти років воєнного протистояння використовує широкий спектр засобів маніпулятивного впливу, постає логічне запитання, чи почав застосовуватись такий феномен як тероризм у якості інструменту інформаційної агресії.

У роботі виявлено, що тероризм як суспільно-політичне явище виник наприкінці XIX ст., а протягом першої XX ст. набув своїх основних сутнісних характеристик, серед яких ключовою є інформаційний резонанс. Констатовано, що терористичні акти передусім спрямовані на психологічний тиск – залякування, створення масової паніки та підрив довіри до державних інститутів. Підкреслено, що в епоху глобалізації завдяки сучасним медіа та телекомунікаційним технологіям цей інформаційний ефект лише посилився. Однак заявлено, що тероризм, на відміну від диверсії та інших видів воєнних злочинів, має недержавну природу. Підкреслено, що терористичні групи діють без підтримки чи уповноваження з боку будь-якої держави. Акцентовано увагу на тому, що наведена теза важлива ще й тому, що надає підстави для подальшої кримінальної відповідальності росії як суб'єкта міжнародних відносин. Зроблено висновок, що тероризм може і застосовується в якості інструмента інформаційної агресії, однак за умови його використання недержавним актором та не під час збройного конфлікту.

Ключові слова: *світова економіко-політична система, збройне насилля, сутнісні характеристики тероризму, інформаційна агресія.*

Anton Bader. TERRORISM AS A TOOL OF INFORMATION AGGRESSION

The article emphasizes that today the world economic and political system has entered a phase of instability associated with the processes of hegemonic rotation. It is emphasized that according to I. Wallerstein, this period lasts thirty years and is characterized by a reduction in the ability of states to ensure internal stability, the emergence of influential non-state actors, an imbalance in the global security system, in particular, a decrease in the effectiveness of relevant international institutions. It is stated that under such conditions, the boundaries between many political phenomena are blurred, including types of armed violence. It is stated that our state has found itself at the epicenter of these events. It is noted that given the fact that russia, for more than ten years of military confrontation, has been using a wide range of means of manipulative influence, a logical question arises as to whether such a phenomenon as terrorism has begun to be used as a tool of information aggression.

The work reveals that terrorism as a socio-political phenomenon emerged at the end of the 19th century, and during the first half of the 20th century it acquired its main essential characteristics, among which information resonance is the key. It is stated that terrorist acts are primarily aimed at psychological pressure – intimidation, creating mass panic and undermining trust in state institutions. It is emphasized that in the era of globalization, thanks to modern media and telecommunication technologies, this information effect has only intensified. However, it is stated that terrorism, unlike sabotage and other types of war crimes, has a non-state nature. It is emphasized that terrorist groups operate without the support or authorization of any state. It is emphasized that the above thesis is also important because it provides grounds for the further criminal liability of russia as a subject of international relations. It is concluded that terrorism can and is used as a tool of information aggression, but provided that it is used by a non-state actor and not during an armed conflict.

Key words: *world economic and political system, armed violence, essential characteristics of terrorism, information aggression.*

[1] Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Національного фонду досліджень України за проєктом 2021.01/0021.

© Бадер А., 2025

Постановка проблеми. На сьогоднішній день цілком очевидно, що світова економіко-політична система увійшла до фази нестабільності, пов'язаної з процесами ротації гегемона. За І. Валлерстайном цей період триває тридцять років та характеризується скороченням можливості держав у забезпеченні внутрішньої стабільності, появою впливових позадержавних суб'єктів, розбалансуванням світової системи безпеки, зокрема, зниженням ефективності відповідних міжнародних інституцій. Зрозуміло, що за таких умов розмиваються грані між багатьма політичними явищами, у тому числі, й видами збройного насилля. Нажаль наша держава опинилась в епіцентрі вказаних подій. Враховуючи те, що росія, протягом більш, ніж десяти років воєнного протистояння, використовує широкий спектр засобів маніпулятивного впливу, постає логічне запитання: «Чи почав застосовуватись такий феномен як тероризм у якості інструменту інформаційної агресії?».

Аналіз основних досліджень і публікацій. Теоретичні проблеми пов'язані з феноменом «тероризм» починають активно вивчатись у другій половині XX ст., коли наслідки цього явища стали суттєво впливати на світові економіко-політичні процеси. Так, приділяли увагу заявленому напрямку наступні західні науковці: Л. Бремер [3], А. Б'янкі [2], Е. Стахельські [16], Б. Хоффман [5], З. Бжезінський [13], І. Валлерстайн [7; 8]. Українські дослідники також опублікували достатньо велику кількість робіт дотичних до теми, заявленої у статті. Серед них слід назвати Р. Войтовича [14], С. Телешуна [17], О. Балацьку [12] та інші. Однак, останні події у світі, у тому числі, збройна агресія росії проти України, а також засоби її реалізації, вимагають деталізації ключових властивостей тероризму, та встановлення можливих механізмів використання цього явища як інструменту інформаційного тиску.

Метою дослідження є встановлення та аналіз потенційних можливостей використання тероризму як інструменту інформаційної агресії.

Виклад основного матеріалу. Встановлення можливостей у застосуванні тероризму як інструменту інформаційної агресії потребує, на наш погляд, відстеження появи та становлення цього феномену, а також виявлення його основних сутнісних характеристик. В академічному середовищі існують різні думки щодо дати появи тероризму як політичного феномену. Частина дослідників уважають такою датою 12 лютого 1894 р. – підрив Е. Анрі бомби в паризькому кафе «Термінюс». Незважаючи на те, що тероризм почав зароджуватись із середини XIX ст., саме тоді він вперше був застосований невибірково проти цивільних осіб та об'єктів. Окрім того, під час судового засідання Е. Анрі заявив, що його теракт був спрямований проти буржуазії як класу [9, с. 221]. Загалом, конкретна дата хоч і викликає дискусію в науковому співтоваристві, та у визначені періоду появи тероризму сходяться більшість дослідників, уважаючи часом його виникнення другу половину XIX ст. [12, с. 151].

На наш погляд, появу тероризму можна цілком аргументовано пов'язати з поступовим падінням англійської гегемонії. Цей період життєвого циклу світ-економіки провокує зниження ефективності всієї світ-системи, зокрема, під ревізію підпадає міжнародний устрій, підтримувати який гегемону стає все складніше. Серед країн центру формується декілька держав претендентів на гегемонію, відбувається мілітаризація під час підготовки до майбутнього воєнного протистояння за лідерські позиції. Окрім того, економічний розвиток провідних країн гальмувався зниженням конкурентного середовища унаслідок монополізації та експлуатації колоніальної системи.

Зазначена ситуація цілком прогнозовано призвела до зростання непродуктивних витрат, фіскального тиску та, відповідно, падіння рівня життя населення як у метрополіях, так і в колоніях. Своєрідною відповіддю на це стала поява терористичних груп анархістського спрямування в Італії, Іспанії, Франції, Німеччині, Бельгії, Росії, США, Аргентині, що, як і Е. Анрі, протиставили себе і класу буржуазії, і капіталістичній державі зокрема. Окрім того, наслідки цих процесів спровокували також те, що наприкінці XIX – на початку XX ст. тероризм починають застосовувати різноманітні національні рухи (ірландські, вірменські, сербські та македонські), а також ліві радикальні політичні течії (есери, польські соціалісти тощо) [12, с. 155].

Після Першої світової війни тероризм набуває ще однієї сучасної риси. Так, основна мета теракту зміщується з безпосередньої пропаганди дією на подальший суспільний резонанс. Громадська думка, яка враховувалась уже в стратегіях анархістів та революціонерів XIX ст., стала багато важить у діяльності терористичних організацій. Якщо раніше мова йшла про пропаганду дією та збудження невдоволення репресивним режимом, здатним, за розрахунками терористів, перерости в революційне повстання, то після Першої світової війни терористи (перш за все

ірландські) прагнули позбавити демократичної легітимності уряд, проти якого спрямована їхня боротьба [5, с. 160]. Тобто тероризм стає інструментом саме інформаційного протистояння.

Зазначені тенденції становлення сутнісних характеристики тероризму як явища посилились у 1950-х рр., що пов'язано з удосконаленням та поширенням технічних інновацій та телекомунікаційних технологій. Так, масштабні авіаперевезення зробили терористичні угруповання більш мобільними та надали нову, досить уразливу ціль, а поширення телебачення надало масового глядача в глобальному, транскордонному масштабі [3].

Слід підкреслити, що пошук сутності та основних характеристик сучасного тероризму досить ускладнені відсутністю в політологічній науці єдності в розумінні його ключових ознак. Загальноприйнятими в науковому середовищі є лише дві ознаки: по-перше, політична вмотивованість терористів; по-друге, те, що основною стратегією впливу на опонента є залякування, створення атмосфери страху, насамперед, серед цивільного населення, тобто певний інформаційний ефект [1]. Так, Г. Кенен стверджує, що терористичний акт (убивство людей чи знищення об'єктів інфраструктури) не є самоціллю, метою тут виступає інформаційний привід, що повинен максимально видовищно генерувати враження в «глядачів». У такому контексті Б. Хоффман зазначає: «Тероризм можна розглядати як акт насилля, задуманий із метою залучення уваги та подальшої передачі послання через публічність, що він отримує» [5, с. 160].

Отже, основною тактикою сучасного тероризму є деструктивні дії, що за допомогою інформаційного ефекту, спрямовані на максимальне зниження керованості державними структурами політичних процесів. Тобто, складовою політичної функції сучасного тероризму є по факту дискредитація органів державного управління в суспільній свідомості, підрив їхнього авторитету, прагнення продемонструвати політичну недієздатність владних інститутів у встановленні законності та правопорядку, руйнування базових основ демократичного світоустрою [17, с. 164]. Слід наголосити, що значні зусилля терористичних структур спрямовуються на створення в соціумі атмосфери страху, панічних настроїв, тривожних очікувань. Подібний стан масової свідомості розглядається терористами як найважливіша складова для досягнення заявлених політичних цілей. Одним з аспектів даної функції, є прагнення (на тлі домінуючих негативних переживань) впровадити в суспільну свідомість ідею певної моральної переваги терористів над суспільством та його владою [5, с. 160; 16, с. 192].

Так, Е. Стахельські в одній із найбільш ґрунтовних статей, присвячених соціально-психологічній зумовленості тероризму зазначає: «Хоча дегуманізація раціоналізує масове вбивство невинних людей членами терористичної групи, додаткова фаза обумовлення допомагає запобігати виникненню каяття після акту вбивства. Демонізація, п'ята фаза соціально-психологічного процесу зумовлення, відбувається, коли члени культу стають переконаними, що ворог перебуває в союзі з дияволом і космічним злом. Оскільки більшість культур визначають «добро» щодо «зла», демонізація – широко доступна стратегія обумовлення. Згадка Сполучених Штатів як «Великого Сатани» є прикладом культурної демонізації. Оскільки більшість культур також реабілітує тих, хто бореться проти зла й знищує його, демонізація просто каналізується та посилюється терористичними групами. Якщо член терористичної групи по-справжньому переконаний, що ворожі люди похилого віку, жінки і діти – злі істоти, то вбивство їх не тільки природно; це необхідно, благородно і винагороджено тими, кого цей адепт поважає» [16, с. 192].

Наслідки описаної тактики терористичної діяльності досить ілюстративно описує один із проаналізованих нами раніше науковців країни-агресора. Зокрема, зазначається, що: «Масовий страх не просто засліплює суспільство. Він сіє розбрат: ми починаємо боятися не тільки завтрашнього дня й подальшого шокуючого розвитку подій – ми починаємо боятися один одного. Такий страх розколює суспільство, змушує одних його членів побоюватись інших, змушуючи їх діяти наперекір один одному. Так виникають справді некеровані й неконтрольовані ситуації» [9, с. 227]. Наведені тези надають вагомі підстави вважати, що росія мала всі можливості використовувати ці напрацювання в інформаційній агресії проти України.

Однак, для розв'язання центральної проблеми статті, а саме питання «Чи застосовується тероризм як інструмент інформаційної агресії?» необхідно, на наш погляд, деталізувати сутнісні відмінності цього феномену. Зокрема, порівняльний аналіз тероризму з подібними видами кримінальних правопорушень надає підстави стверджувати, що його суттєвою відмінністю є мета та цілі. Так, в українському законодавстві зазначається, що тероризмом є «суспільно небезпечна діяльність, що полягає у свідомому, цілеспрямо-

ваному застосуванні насилля шляхом захоплення заручників, підпал, убивство, тортури, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погроза вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей» [15]. Тобто ці загальнонебезпечні діяння виступають саме засобом для досягнення терористичних цілей – залякування населення та органів влади. Отже, опосередкований характер терористичного акту є характерною ознакою, що обов'язково потрібно враховувати при деталізації сутності аналізованого явища.

У законодавстві прописана і ще одна ключова риса тероризму, а саме шкода, нанесена «ні в чому не винним людям». Це означає, що по-перше, постраждалі особи не є безпосередніми супротивниками терористів. По-друге, наявність «невинних жертв» передбачає невизначеність цього кола осіб за будь-якою ознакою. Отже, персона жертви у межах терористичного акту, не має визначальної зумовленості, на відміну, на приклад, від убивства людини у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків.

Задля більшої деталізації сутнісних характеристик тероризму та виходячи із заявленої теми, вважаємо продуктивним провести порівняльний аналіз цього феномену із таким ззовні схожим злочином, як диверсія. Метою терористичного акту, як вже зазначалось, є залякування населення та органів влади, тоді як диверсії – підрив економічної безпеки та обороноздатності супротивника. Однак, ключовою є інша відмінність. Диверсійні групи, на відміну від терористичних, є уповноваженими на свою діяльність (відкрито або таємно) посадовими особами певної держави. Водночас, терористичні структури носять антиетатистський характер, не мають зв'язку та уповноваження на діяльність з боку будь-якої держави [9, с. 82]. Окрім того, особливістю є також практично повна фінансова незалежність терористичних організації. Зокрема, останнє, на думку колишнього директора ФБР Р. Мюллера, призводить до високої мобільності, адаптивності та суттєво ускладнює виявлення терористичної мережі [6, с. 2].

Ці тези важливі не лише тому, що надають можливість розрізняти тероризм та диверсію, вони більш актуальні в межах пошуку ключових сутнісних характеристик та розгляду цього феномену як можливого інструменту інформаційної агресії. Отже, розгляд тероризму як принципово недержавного феномену надає можливість піддати сумніву всі визначення, у яких прописаний зв'язок аналізованого явища з державними структурами. На наш погляд, діяння, які досить часто розглядаються як «державний тероризм», більш раціонально кваліфікувати як диверсію, агресію, геноцид та інші види воєнних злочинів. Окрім того, за таких умов вони мають конкретного суб'єкта міжнародного кримінального злочину.

На підтвердження заявлених тез можна навести протистояння між Ізраїлем та ліванським рухом «Хезболла» в 2006 р. Так, відомо, що уряд Лівану не оголошував війну Ізраїлю, а урядові сили не брали участі у воєнних діях. Тож маємо конфлікт між державою та озброєним угрупованням, найбільш масового соціально-політично-релігійного руху у Лівані. Слід зазначити, що і причини конфлікту не схожі на ті, що лежать в основі типових видів збройного насилля, зокрема, війни. Збройна боротьба між Ізраїлем та «Хезболлою» не має ознак конфлікту за територію (територіальні претензії не були основним мотивом для жодної зі сторін) або за владу всередині держави (класичної «громадянської війни») [14, с. 9–10].

Слід наголосити, що ці особливості тероризму цілком узгоджуються із тезами І. Валлерстайна щодо зменшення на початку 2000-х рр. ролі держав у світ-системі та суттєвим зниженням їхніх можливостей у забезпеченні внутрішньополітичної безпеки. У зв'язку з цим, на думку дослідника, досить поширеним явищем стане створення приватних воєнізованих організацій етнокультурними групами, місцевими общинами, кримінальними угрупованнями, транснаціональними корпораціями та релігійними об'єднаннями [7, с. 25]. Окрім того, автор стверджує, що в таких умовах функції держави в розрізі забезпечення захисту, безпеки та добробуту для окремих індивідів, будуть переймати групи, об'єднані на основі етнічної, мовно-релігійної, родової, гендерної та іншої ідентичності [8, с. 451].

Отже, зародившись наприкінці XIX – на початку XX ст., тероризм поступово перетворився на позадержавний вид збройного насилля, а його особливості надали можливість терористичним угрупованням стати позасистемним упливовим гравцем як регіонального, так і глобального рівня. Аналіз описаних вище сутнісних характеристик дозволив нам встановити, що тероризм – це вид збройного насилля, що застосовується недержавним актором проти державних структур шляхом деструктивних дій, спрямованих на невизначене коло осіб (невибірковість жертв) з метою залякування населення та органів влади [1, с. 135]. Виходячи із заявленого слід

констатувати, що тероризм може застосовуватись як інструмент інформаційної агресії, однак за умови його використання недержавним актором.

Однак на початку XXI ст. починає простежуватись певна еволюція у діяльності терористичних угрупувань [13, с. 103; 14, с. 9–10]. У цей період основні терористичні угруповання – «Талібан», «ІДІЛ», Техрик-е-Талібан», «Боко Харам», «Лашкар-е-Джангві», «Ждабхат ан-Нусра», «Аш-Шабаб», окрім активного використання терористичних методів, почали виступати комбатантами – однією з військових сторін у потужних воєнних конфліктах. Звертає на себе увагу й те, що наприклад колишній «ІДІЛ» метою своєї діяльності почав бачити створення певного політичного утворення на визначеній території. Слід додати, що одні із найбільш небезпечних терористичних угруповань, які діють в зонах інтенсивних воєнних конфліктів (від афганських та пакистанських талібів до «Боко Харам» в Нігерії або «Аш-Шабаб» в Сомалі) еволюціонують за тією ж логікою, що й колишній ІДІЛ [9, с. 82].

Так, після 2009 р. діяльність терористичного угруповання «Боко Харам» набула зазначених рис, а тактика поодиноких акцій була замінена масштабними військовими операціями із захопленням певних територій та населених пунктів. У 2015 р. вказана організація увійшла до складу «Ісламської держави» (колишній ІДІЛ) та дістала назву «Західноафриканська провінція Ісламської держави» [4]. На думку О. Балацької, сьогодні проголошеною метою цього терористичного союзу є, по суті, створення на підконтрольній території єдиного інтернаціонального халіфату. Слід зазначити, що засобом реалізації вони обрали не повалення режиму Б. Асада, а створення на підконтрольній території паралельного політичного утворення [12, с. 164].

Загалом, проведений аналіз у поєднанні із нашими попередніми дослідженнями, дозволив виявити досить цікаву закономірність. На наш погляд, чітко простежується така кореляція: становлення тероризму в міжнародному масштабі на піку гегемонії США та усвідомлення терористами безперспективності прямого військового протистояння, призводить до застосування ними тактики асиметричних точкових ударів із великою кількістю жертв серед цивільних. Та, навпаки, виявлення поступового згасання гегемонії та американської військової могутності, стимулює перехід терористичних угруповань до реалізації звичайних військових заходів. Своєю чергою США, а згодом й інші провідні у військовому плані держави, починають використовувати асиметричні, нетринітарні, форми ведення війни [9, с. 247; 11, с. 136].

Ураховуючи вищезазначену еволюцію діяльності терористичних угрупувань та використання у воєнних компаніях провідних держав елементів терористичної тактики постає цілком логічне запитання. Чи можемо ми констатувати, що на початку XXI ст. тероризм почав використовуватись певними державами як інструмент інформаційної агресії? На наш погляд, все ж таки, ні. Допомагає підтвердити цей висновок ще одна важлива особливість тероризму, описана в юридичній науці. У межах збройного конфлікту (війни або воєнного конфлікту) кваліфікувати певні дії як терористичні недоцільно, оскільки вони підпадають під категорію військових злочинів. Нам видається об'єктивним твердження, що практично всі військові дії, зокрема й законні, з юридичного погляду можна кваліфікувати як тероризм. Отже, однією з основних відмінностей терористичного акту від воєнного злочину є наявність чи відсутність збройного конфлікту під час його реалізації [10, с. 56]. По великому рахунку, військові злочини – це дії, спрямовані проти «острівців» цивільного життя, що умовно залишаються у воєнний час, а тероризм – це, навпаки, спроба «точкового» впровадження війни в мирне життя.

Висновки. Таким чином, тероризм як суспільно-політичне явище виник наприкінці XIX ст., а протягом першої XX ст. набув своїх основних сутнісних характеристик, серед яких ключовою є інформаційний резонанс. Терористичні акти передусім спрямовані на психологічний тиск – залякування, створення масової паніки та підрив довіри до державних інститутів. В епоху глобалізації завдяки сучасним медіа та телекомунікаційним технологіям цей інформаційний ефект лише посилився. Однак, тероризм, на відміну від диверсії та інших видів воєнних злочинів, має недержавну природу. Терористичні групи діють без підтримки чи уповноваження з боку будь-якої держави. Заявлена теза важлива ще й тому, що надає підстави для подальшої кримінальної відповідальності росії як суб'єкта міжнародних відносин. Отже слід констатувати, що тероризм може і застосовується в якості інструмента інформаційної агресії, однак за умови його використання недержавним актором та не під час збройного конфлікту. На наш погляд, у подальшому логічним буде розглянути репресії й терор як інструменти інформаційного тиску.

Література:

1. Bader A. V. Essence and definition of terrorism as a kind of armed violence. *European Journal of Humanities and Social Sciences Scientific journal.* 2020. № 2. P. 132–135.
2. Bianchi A. Assessing the Effectiveness of the UN Security Council's Anti-terrorism Measures : the Quest for Legitimacy and Cohesion. *The European Journal of International Law*. 2007. Vol. 17. № 5. P. 881–919.
3. Bremer L. P. Counter-Terrorism, Strategy and Tactics. Washington, D.C.: US Department of State, Bureau of Public Affairs, Office of Public Communication, Editorial Division. 1987. URL: https://books.google.com.ua/books?id=OV9KAQAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (date of access: 21.04.2025).
4. Global Terrorism Index 2015. Institute for Economics and Peace. URL: https://privacyinternational.org/sites/default/files/2018-02/Global%20Terrorism%20Index%202015%2C%20Institute%20for%20Economics%20%26%20Peace.pdf (date of access: 21.04.2025).
5. Hoffman B. Inside Terrorism. NY : Columbia University Press, 2006. 432 p.
6. Testimony of Robert S. Mueller III Director Of Federal Bureau of Investigation before the Select Committee on Intelligence of the United States Senate. 2004. Feb. 24. 321 p.
7. Wallerstein I. Capitalist Civilization. Wei Lun Lecture Series II. *Chinese University Bulletin.* 1992. Supplement 23. P. 5–26.
8. Wallerstein I. The Essential Wallerstein. New York : The New Press, 2000. 471 p.
9. Бадер А. В. Політичні системи та збройне насилля: цілісно-системний аналіз. Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2020. 320 с.
10. Бадер А. В. Сутнісно-термінологічний аналіз видів зовнішнього збройного насилля. *Регіональні студії.* 2023. № 34. С. 51–59.
11. Бадер А. В., Вовк С. О., Медведська В. Ю. Іслам як об'єднуюча сила атомізованої структури міжнародного тероризму. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури.* 2024. Т. 16. № 1. С. 131–140.
12. Балацька О. Б. Політичне насилля як політико-культурний феномен: специфіка, детермінація, тенденції : монографія. Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2018. 385 с.
13. Бжезінський З. Стратегічне бачення: Америка і криза глобальної влади. Пер. з англійської Ганни Лелів. Львів : Літопис, 2012. 168 с.
14. Войтович Р. Глобальний тероризм як виклик суспільному розвитку. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України.* 2010. № 4. С. 5–17.
15. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 28.04.2020 № 361-IX від 06.12.2019 поточна редакція. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15?fbclid=IwAR21aRemFPJa9AQOVUpMl6phpQEkPqviVWfCiNUC2QmBFvBgBvK9oTgSpzw. (дата звернення: 21.04.2025).
16. Стахельські Е. Терористів роблять, ними не народжуються: створення терористів, використовуючи соціально психологічне обумовлення. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка.* 2014. № 10 (239), трав. С. 188–197.
17. Телешун С. Сучасний тероризм – українські реалії. *Політичний менеджмент.* 2005. № 1. С. 163–169.

УДК 323.1
DOI https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-1(77)-3

Ескендер БАРІЄВ
аспірант, Навчально-науковий інститут права та політології
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова,
eskender_bariiev@meta.ua
ORCID: 0009-0004-3738-1414

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОГО НАРОДУ В УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

Питання інтеграції кримськотатарського народу в українське суспільство є надзвичайно актуальним у контексті сучасних соціально-політичних процесів в Україні. Кримські татари, як один з корінних народів України, мають унікальну історію та культуру, що значно впливає на їхню взаємодію з українським суспільством. Вивчення їх самоорганізації дозволяє глибше зрозуміти, як цей процес сприяє або, навпаки, ускладнює їх соціокультурну інтеграцію.

Самоорганізація є ключовим механізмом для забезпечення права на самовизначення та збереження етнічної ідентичності. Вона включає створення представницьких органів, різноманітних громадських організацій, інституцій та ініціатив, які працюють на збереження мови, традицій, а також на забезпечення та розвиток колективних прав. Цей процес сприяє не лише збереженню культурної спадщини кримськотатарського народу, але й інтеграції в ширше українське суспільство, оскільки підвищує рівень соціальної активності та громадянської відповідальності.

Особливо важливо досліджувати вплив самоорганізації кримських татар у контексті політичних змін в Україні після 2014 року, коли питання національної ідентичності та соціальної згуртованості стали особливо гострими. Додатковим викликом для процесу соціокультурної інтеграції кримських татар стало повномасштабне вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року. Цей напад призвів до нової хвилі внутрішньої міграції, включаючи переміщення кримських татар, які знову опинилися у складних умовах пошуку безпеки та адаптації до нових реалій. Військові дії значно вплинули на всі аспекти життя в Україні, включаючи питання національної єдності та взаємодії між різними етнічними групами.

Дослідження самоорганізації кримськотатарського народу є важливим не лише для розуміння внутрішніх процесів цієї етнічної групи, але й для формування ефективної державної політики щодо корінних народів та національних меншин (спільнот) в Україні.

Ключові слова: *Меджліс кримськотатарського народу, кримські татари, етнічна ідентичність, демократія, громадянське суспільство, депортація, соціокультурна інтеграція, колективні права, представницький орган.*

Eskender Bariiev. PECULIARITIES OF SOCIO-CULTURAL INTEGRATION OF THE CRIMEAN TATAR PEOPLE INTO UKRAINIAN SOCIETY

The issue of integration of the Crimean Tatar people into Ukrainian society is extremely relevant in the context of current socio-political processes in Ukraine. Crimean Tatars, as one of the indigenous peoples of Ukraine, have a unique history and culture that significantly affects their interaction with Ukrainian society. Studying their self-organization allows us to better understand how this process facilitates or, on the contrary, complicates their socio-cultural integration.

Self-organization is a key mechanism for ensuring the right to self-determination and preservation of ethnic identity. It includes the creation of representative bodies, various public organizations, institutions and initiatives that work to preserve language and traditions, as well as to ensure and develop collective rights. This process contributes not only to the preservation of the cultural heritage of the Crimean Tatar people, but also to their integration into the wider Ukrainian society, as it increases the level of social activity and civic responsibility.

It is particularly important to study the impact of Crimean Tatar self-organization in the context of political changes in Ukraine after 2014, when issues of national identity and social cohesion have become particularly acute. An additional challenge to the process of socio-cultural integration of Crimean Tatars was Russia's full-scale invasion of Ukraine on February 24, 2022. This attack led to a new wave of internal migration, including the displacement of Crimean Tatars, who once again found themselves in difficult conditions of seeking security and adapting to new realities. The hostilities have had a significant impact on all aspects of life in Ukraine, including issues of national unity and interaction between different ethnic groups.

The study of the self-organization of the Crimean Tatar people is important not only for understanding the internal processes of this ethnic group, but also for the formation of an effective state policy towards indigenous peoples and national minorities (communities) in Ukraine.

Key words: *Mejlis of the Crimean Tatar People, Crimean Tatars, ethnic identity, democracy, civil society, deportation, socio-cultural integration, collective rights, representative body.*

© Барієв Е., 2025

Постановка проблеми. Проблема соціокультурної інтеграції кримськотатарського народу в українське суспільство є надзвичайно складною та багатогранною, зважаючи на історичний контекст, сучасні політичні реалії та внутрішні соціальні виклики. З одного боку, кримські татари зіштовхуються з необхідністю збереження своєї етнічної ідентичності та мови, з іншого – з потребою активної участі в соціально-політичному житті України.

На думку О. Антонюка, однією з умов досягнення успіху є відмова від потреби створення єдиних універсальних методологічних засад, на основі яких повинні осмислюватись історія, тенденції, пріоритети розвитку етнополітики в Україні [4].

Ця точка зору є дискусійною, адже унікальність етнополітичних організмів у певних соціумах зовсім не заперечує необхідність вироблення та запровадження загальноприйнятних стандартів.Сучасний етнополітичний процес в Україні вимагає не тільки наукового супроводу, а й вироблення, модернізацію методологічних підходів та новітніх принципів регулювання сфери етнополітики [22, 23].

Мета і завдання статті. Метою статті є детальний аналіз процесів самоорганізації кримськотатарського народу, виявлення основних форм та інструментів, що використовуються для підтримки етнічної ідентичності та забезпечення соціальних і політичних прав кримських татар. Крім того, стаття спрямована на дослідження впливу процесів самоорганізації кримських татар на інтеграцію в українське суспільство, зокрема через аналіз ролі представницького органу корінного народу, громадських організацій, а також зовнішніх факторів, таких як тимчасова окупація Криму та повномасштабне вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Було проаналізовано дослідження та публікації вітчизняних фахівців у сфері етнополітики, зокрема О. Антонюка, М. Афанасьєва, Н. Беліцер, В. Дрягліної, М. Афанасьєвої, С. Римаренка та інших.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історія кримськотатарського народу є надзвичайно багатогранною та насиченою подіями, що формували їх ідентичність та культуру. Починаючи з античності, Крим був домівкою для багатьох народів і культур, включаючи таврів, скіфів, готів, греків, римлян і візантійців. Проте справжнє формування кримськотатарського народу почалося зі створення Кримського ханства в XV столітті.

У 1441 році Хаджі I Герай заснував Кримське ханство, яке стало потужною державою і важливим політичним гравцем не лише у причорноморському регіоні, а й у східній Європі та західній Азії. Протягом кількох століть Кримське ханство мало тісні відносини з Османською імперією. Ханство розвинуло сильну військову та економічну інфраструктуру, що включала торгівлю, ремесла та землеробство. Кримські татари стали відомі своєю військовою вправністю, особливо у кавалерійських боях.

Проте, у XVIII столітті Кримське ханство зазнало значних потрясінь. Військові конфлікти з Російською імперією призвели до ослаблення ханства. У 1783 році, після кількох російсько-турецьких війн, Крим було анексовано Російською імперією, що стало початком нової чорної епохи для кримських татар. Цей період характеризувався переслідуваннями, еміграціями, асиміляцією, русифікацією, депортаціями кримськотатарського народу.

Однією з найтрагічніших подій в історії кримськотатарського народу стала депортація 18 травня 1944 року, коли радянська влада насильно виселила понад 200 тисяч кримських татар з їх рідної землі до Сібіру, Уралу, Центральної Азії, головним чином до Узбекистану [12].

Офіційним приводом для депортації було звинувачення у співпраці з нацистською Німеччиною, проте ці звинувачення були безпідставними і колективними. Вигнання супроводжувалося конфіскацією майна, руйнуванням родинних зв'язків та масовими втратами серед населення. За оцінками, до 46% депортованих загинули в перші роки вигнання через голод, хвороби та важкі умови праці.

Депортація мала глибокий і тривалий вплив на кримськотатарський народ. Люди втратили не тільки свої домівки, але й культурне середовище, в якому вони існували протягом століть. Цей травматичний досвід закарбувався в колективній пам'яті кримських татар і став одним із центральних елементів їхньої ідентичності. Вигнанці майже 12 років знаходилися у статусі спецпоселенців, стикнулися з дискримінацією та відсутністю можливостей для повноцінної інтеграції в нових місцях проживання. Традиційні соціальні структури були зруйновані, що ускладнило збереження культурних та релігійних практик.

Після XX з'їзду КПРС, на якому М. Хрущов виступив із доповіддю «Про культ особи Й. Сталіна та його наслідки» у 1956 році був знятий режим спецпоселення, розпочався

національний рух кримських татар, який почав самоорганізовуватися та поступово піднімати кримськотатарське питання на всіх рівнях. Проте реальне повернення кримських татар на батьківщину почалося лише наприкінці 1980-х років у період Перебудови. У 1989 році Верховна Рада СРСР Постановою визнала депортацію незаконною, і кримським татарам було дозволено повернутися до Криму [13].

Після розпаду СРСР і здобуття Україною незалежності в 1991 році, кримські татари активно повертаються на свою історичну батьківщину. Цей процес супроводжується численними труднощами, зокрема проблемами з відновленням майнових прав та інтеграцією в українське суспільство. Ситуація загострилася з початку тимчасової окупації Криму Росією у 2014 році, коли кримськотатарський народ знову опинився під загрозою репресій і переслідувань.

Самоорганізація кримськотатарського народу почалася ще в роки депортації, коли люди почали створювати ініціативні групи, які стали частиною національного руху кримських татар. Перші ініціативні групи з'явилися восени 1957 року, а до середини 1960-х років вони діяли не тільки практично у всіх населених пунктах Узбекистану, а й у Казахстані, Таджикистані, Киргизії, РРФСР.

Ініціативні групи створювалися на підприємствах і за територіальним принципом: вуличні – сільські (селищні) – міські – районні – обласні (регіональні) – республіканські. На середину 1960-х років у містах Ташкент, Чирчик, Янгіюль, Бекабад, Самарканд і Фергана утворилися регіональні центри руху.

На зборах ініціативних груп обговорювалася підготовка до чергових акцій, обиралися делегати, повідомлялося про рішення Республіканського наради (вищого консультативного органу). Ініціативники, окрім збору підписів та коштів на організацію виїзду делегатів до Москви, оплату адвокатів, які захищають кримських татар на політичних процесах, випускали підпільну літературу. Республіканська нарада збиралася щомісяця. У його роботі брали участь лідери найвпливовіших та найактивніших регіональних ініціативних груп, які таким чином виробляли стратегію та тактику руху [22]

З початком Перебудови у 1980-х роках самоорганізація набрала нових обертів. У 1987 році було створено «Національний рух кримських татар», а у 1989 році – «Організація кримськотатарського національного руху» (ОКНР) [10]. Це були перші рухи, спрямовані на повернення народу на батьківщину та відновлення їхніх прав.

Після повернення до Криму у 1990-х роках кримські татари активно створювали громадські організації для захисту своїх прав і сприяння інтеграції в українське суспільство. Проводячи аналіз ролі кримськотатарських громадських організацій у спріянні соціокультурної адаптації та інтеграції кримськотатарського народу, можна привести декілька прикладів.

За активної діяльності Ліги кримськотатарських юристів «Ініціум», Фонду «Сприяння», ПРІК ООН та державних установ України у 1995–1997 роках проводилась компанія спрощеного прийняття репатріантами громадянства України. За участі Кримськотатарського Молодіжного Центру, підтримки українських громадських молодіжних організацій Постановою Кабінету Міністрів України №88 від 25 січня 2002 року була затверджена Програма соціального становлення та адаптації кримськотатарської молоді на 2002–2005р., а також за Дорученням Президента України у Національної Академії державного управління при Президентові Україні були передбачені квоти [15].

Асоціацією працівників освіти кримських татар «Мааріфчі» разом з державними установами проводилася робота по відкриттю шкіл з кримськотатарською мовою навчання та за цільовим використанням квот для кримськотатарської молоді у ЗВО України та була розроблена Концепція освіти кримськотатарською мовою та інші.

Для відстоювання інтересів кримськотатарського народу, в тому числі через діалог з владою, кримськотатарський національний рух обрав шлях утворення представницького органу свого народу. У червні 1991 року вперше після депортації був скликаний II Курултай (національний з'їзд), на якому були прийняти політичні рішення щодо подальшого розвитку кримськотатарського народу, регламент Курултаю кримськотатарського народу, утворено Меджліс як орган самоврядування народу, місцеві меджліси як органи національного місцевого самоврядування [19].

Постановою Верховної Ради України від 20 березня 2014 року кримських татар було нарешті визнано корінним народом нашої держави, а Курултай і Меджліс – його вищими представницькими органами [7].

Меджліс відіграє ключову роль у політичному житті кримськотатарського народу, представляючи їхні інтереси на національному та міжнародному рівнях.

Основною метою Меджлісу є ліквідація наслідків геноциду, вчиненого радянською

державою щодо кримських татар, відновлення колективних прав кримськотатарського народу та реалізація його права на самовизначення на своїй національній території [20].

Для досягнення цієї мети Меджліс кримськотатарського народу:

– домагається здійснення системи заходів, спрямованих на якнайшвидше повернення та облаштування кримських татар на історичній Батьківщині – у Криму;

– домагається визначення статусу Криму у складі України за національно-територіальним принципом на основі реалізації кримськотатарським народом свого невід'ємного права на самовизначення та забезпечення гарантій дотримання прав та свобод усіх людей, незалежно від їхньої раси, національності, політичних поглядів та віросповідання;

– вживає заходів щодо відродження мови, культури, релігії, системи національного виховання та освіти, звичаїв та традицій кримських татар;

– домагається прийняття спеціальної програми, що передбачає механізм захисту економічних прав та інтересів кримськотатарського народу при проведенні економічних реформ, форми та розміри компенсації моральної та матеріальної шкоди, завданої кримськотатарському народу в ході злочинної депортації 1944 року;

– здійснює систему заходів для надання допомоги нужденним, приймає та реалізує програми з охорони здоров'я, материнства та дитинства;

– бере участь у заходах з охорони природи, покращення екологічного стану Криму та відновлення його історичних ландшафтів [20].

У 2016 році у тимчасово окупованому Криму діяльність Меджлісу була заборонена російською владою, а його лідери зазнали переслідувань. Втім, Меджліс продовжує свою діяльність з материкової частини України, намагаючись підтримувати кримськотатарську громаду на окупованих територіях та захищати їхні права на міжнародній арені. Меджліс відіграє важливу роль у мобілізації кримськотатарського народу, збереженні єдності та наданні підтримки в умовах окупації.

Мова є одним з ключових елементів етнічної ідентичності будь-якого народу. Для кримських татар збереження рідної мови є важливим аспектом інтеграції в українське суспільство. Однією з головних проблем, з якими зіштовхуються кримські татари, є відсутність достатньої кількості шкіл з викладанням кримськотатарською мовою. В Криму, до окупації 2014 року, діяли 15 шкіл та 384 класів з кримськотатарською мовою навчання, але після ці можливості значно обмежились [8].

На материковій частині України відбувається активний процес створення освітніх ініціатив для підтримки кримськотатарської мови. Наприклад, у великих містах України відкриваються кримськотатарські культурні центри, які організовують курси мови для дітей і дорослих. Освітні програми також включають курси історії та культури кримськотатарського народу, що сприяє кращому розумінню та інтеграції в українське суспільство.

Культура і традиції є фундаментальними аспектами соціокультурної інтеграції кримських татар в українське суспільство. Збереження та популяризація кримськотатарської культури є важливими завданнями як для самих кримських татар, так і для української держави. Культурні заходи, такі як фестивалі, виставки, концерти, є важливими інструментами для підтримки та популяризації кримськотатарської культури.

Кримськотатарські культурні організації також активно працюють над збереженням і розвитком традиційних ремесел, таких як килимарство, гончарство, та інші види народного мистецтва. Вони організовують майстер-класи, виставки та ярмарки, де можна ознайомитися з традиційними кримськотатарськими виробами та навчитись основам ремесел. Це не лише зберігає культуру, але й сприяє економічному розвитку громади.

Після здобуття Україною незалежності в 1991 році, українська держава поступово почала розробляти політику та програми, спрямовані на підтримку кримських татар.

Однією з ключових програм була «Програми розселення та облаштування депортованих кримських татар і осіб інших національностей, що повернулися на проживання в Україну, їх адаптації та інтеграції в українське суспільство на період до 2015 року». Ця Програма спрямована на розв'язання соціально-економічних і культурно-освітніх проблем, пов'язаних з поверненням в Україну депортованих кримських татар і осіб інших національностей, визначення пріоритетних завдань органів виконавчої влади щодо їх розселення, облаштування, адаптації та інтеграції в українське суспільство [15].

Важливим кроком стало підписання Президентом України Володимиром Зеленським ініційованого ним Закону «Про корінні народи України» № 1616-IX, який Верховна Рада ухвалила 1 липня 2021 року. Документ спрямований на максимальний захист культурних, інформаційних та інших прав корінних наро-

дів, надання їм механізмів та інструментів роботи з Українською державою. Зокрема, механізми визнання представницьких органів корінних народів [17].

Наступним Кабінет Міністрів України на своєму засіданні 23 лютого 2022 року ухвалив Стратегію розвитку кримськотатарської мови на 2022–2032 роки, розроблену Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України спільно з Меджлісом кримськотатарського народу, органами влади та Національною академією наук України [21].

Іншою важливою ініціативою є створення «Кримського дому» у Києві, який став культурним і соціальним центром для кримських татар. Цей центр організовує різноманітні заходи, спрямовані на збереження та популяризацію кримськотатарської культури, а також надає юридичну та соціальну допомогу переселенцям з Криму.

Взаємодія кримських татар з українськими неурядовими організаціями (НУО) та громадами є важливим елементом їх соціокультурної інтеграції та політичного представництва. Після анексії Криму, багато українських НУО активно включилися у підтримку кримськотатарського народу, надаючи юридичну допомогу, підтримку у працевлаштуванні, освіті та соціальній адаптації.

Однією з найактивніших громадських організацій є Кримськотатарський Ресурсний Центр – громадська організація, створена у 2015 році з метою забезпечення колективних прав кримських татар як корінного народу та індивідуальних прав всіх жителів Криму задля досягнення сталого розвитку. КРЦ здійснює захист прав кримськотатарського народу, займається розробкою проектів законів та нормативно-правових актів, підтримує культурні, освітні, адвокаційні та демократичні ініціативи, що стосуються Криму та кримськотатарської спільноти. Її діяльність включає моніторинг порушень індивідуальних та колективних прав на території тимчасово окупованого Криму, документування фактів порушень прав людини та інформування міжнародної спільноти про ситуацію на півострові [18].

Кримські татари також активно співпрацюють з іншими українськими громадами для організації спільних культурних заходів, фестивалів та акцій солідарності. Такі ініціативи сприяють взаємному збагаченню культур, підвищенню обізнаності про кримськотатарську культуру серед українців і зміцненню соціальних зв'язків.

Громадянське суспільство відіграє важливу роль у збереженні кримськотатарської ідентичності та підтримці їхніх прав. НУО проводять освітні програми, семінари, тренінги та інші заходи, що сприяють розвитку лідерських якостей серед кримськотатарської молоді та їх активній участі в суспільному житті.

Міжнародні організації відіграють важливу роль у підтримці кримськотатарського народу, особливо в умовах окупації Криму та порушення їхніх прав. Після 2014 року багато міжнародних організацій, таких як ООН, ОБСЄ, Рада Європи та інші, активно включилися у моніторинг ситуації з правами людини в Криму та захист кримськотатарського народу.

ООН та ОБСЄ регулярно публікують звіти про стан прав людини в Криму, звертаючи увагу на порушення прав кримських татар, включаючи переслідування, незаконні арешти, обмеження свободи слова та зібрань. Ці звіти є важливим інструментом для привернення уваги міжнародної спільноти до ситуації в Криму та тиску на Росію для дотримання міжнародних стандартів прав людини.

Рада Європи також активно підтримує кримських татар, організовуючи міжнародні форуми, конференції та круглі столи, де обговорюються питання захисту їхніх прав та збереження культурної спадщини. Європейський Союз фінансує різноманітні програми, спрямовані на підтримку кримськотатарських організацій та проєктів, що сприяють їх інтеграції в українське суспільство.

Крім того, важливу роль відіграє Меджліс кримськотатарського народу, який активно співпрацює з міжнародними організаціями та урядами інших країн для захисту прав кримських татар. Меджліс бере участь у міжнародних форумах, виступає з доповідями та проводить адвокаційну діяльність, спрямовану на привернення уваги до проблем кримськотатарського народу.

Таким чином, взаємодія кримських татар з українською державою, громадянським суспільством та міжнародними організаціями є важливим елементом їх соціокультурної інтеграції та захисту прав. Комплексний підхід, що включає державну підтримку, активну участь НУО та міжнародну солідарність, сприяє створенню умов для гармонійного розвитку кримськотатарського народу в Україні та збереженню їхньої етнічної ідентичності.

Інтеграція кримських татар в українське суспільство стикається з низкою суттєвих викликів та бар'єрів, які ускладнюють цей процес. Одним з головних викликів є дискримінація та упереджене ставлення, з якими кримські татари можуть стикатися у різних

сферах життя. Ці проблеми можуть виникати через історичні стереотипи, недостатню обізнаність населення про кримськотатарську культуру та традиції, а також через політичну ситуацію.

Другою значною проблемою є економічна нестабільність. Багато кримських татар, які були вимушені переселитися з Криму після анексії, зіткнулися з труднощами у пошуку житла та роботи на материковій частині України. Відсутність достатніх ресурсів для забезпечення належних умов проживання та працевлаштування створює додаткові перешкоди для їх інтеграції.

Освітні бар'єри також є важливим аспектом. Відсутність достатньої кількості навчальних закладів, де б викладали кримськотатарською мовою, обмежує можливості для збереження та розвитку рідної мови. Недостатня кількість освітніх програм, які б інтегрували кримськотатарську історію та культуру в загальноосвітній процес, також є проблемою.

Політичні перешкоди включають обмежений доступ до політичного представництва та впливу на прийняття рішень. Незважаючи на визнання кримських татар корінним народом, реальне включення їхніх представників у політичні процеси залишається недостатнім.

Незважаючи на існуючі виклики, є багато можливостей та перспектив для покращення інтеграції кримських татар в українське суспільство. Одним з найважливіших аспектів є посилення державної підтримки. Розробка та реалізація державних програм, спрямованих на поліпшення умов проживання, працевлаштування та освіти для кримських татар, можуть значно покращити ситуацію. Зокрема, інвестиції у будівництво житла, створення робочих місць та розвиток інфраструктури у місцях компактного проживання кримських татар є важливими кроками.

Освіта є ключовим елементом інтеграції. Розширення доступу до якісної освіти, зокрема через створення більше шкіл з викладанням кримськотатарською мовою, впровадження програм, що включають вивчення кримськотатарської історії та культури, а також стипендіальні програми для молоді, можуть сприяти кращому розумінню та інтеграції. Важливо також підтримувати ініціативи, що сприяють збереженню та розвитку кримськотатарської мови, такі як мовні курси та культурні програми.

Громадянське суспільство відіграє важливу роль у процесі інтеграції. Підтримка діяльності неурядових організацій, які працюють з кримськими татарами, сприяє зміцненню зв'язків між громадами та покращенню соціальної адаптації. Важливим є також розвиток платформ для діалогу та співпраці між кримськотатарськими організаціями та іншими етнічними громадами в Україні.

Міжнародна підтримка залишається важливим аспектом. Співпраця з міжнародними організаціями, такими як ООН, ОБСЄ та ЄС, може допомогти у моніторингу ситуації з правами людини, наданні фінансової допомоги та підтримці адвокаційних зусиль. Міжнародні партнери можуть також сприяти підвищенню обізнаності про кримськотатарські питання на глобальному рівні, що може привести до додаткових форм підтримки.

Політичне представництво кримських татар може бути посилене через механізми, які забезпечують їх участь у прийнятті рішень на всіх рівнях влади. Залучення представників кримськотатарського народу до політичного процесу сприятиме кращому врахуванню їхніх потреб та інтересів у державній політиці.

Таким чином, попри наявні виклики, є значні можливості для покращення інтеграції кримських татар в українське суспільство. Комплексний підхід, що включає державну підтримку, активну роль громадянського суспільства, міжнародну допомогу та політичне представництво, може забезпечити успішну інтеграцію та сприяти створенню гармонійного та багатокультурного суспільства в Україні.

Висновки. Проведене дослідження показало, що самоорганізація кримськотатарського народу є ключовим фактором їх соціокультурної інтеграції в українське суспільство. Історичний контекст, включаючи депортації та репресії, значно вплинув на формування їхньої ідентичності та боротьбу за права. Процеси повернення та реінтеграції, хоча й складні, продемонстрували стійкість та активність кримських татар у відновленні своєї культури та участі у політичному житті України. Роль Меджлісу, громадських організацій та міжнародної підтримки є незамінною у збереженні культурної спадщини та захисті прав кримськотатарського народу.

Для покращення інтеграційних процесів необхідно посилити державну підтримку, розробивши та реалізувавши комплексні програми, спрямовані на поліпшення умов проживання, освіти та працевлаштування для кримських татар. Розширення освітніх можливостей, включаючи збільшення кількості шкіл та освітніх програм з викладанням кримськотатарською мовою, також є важливим кроком. Активна роль громадянського суспільства, підтримка неурядових організа-

цій та розвиток платформ для діалогу між різними етнічними групами сприятимуть зміцненню соціальних зв'язків і кращій інтеграції.

Міжнародна підтримка залишається ключовою для захисту прав кримських татар. Залучення міжнародних організацій до моніторингу ситуації з правами людини, надання фінансової допомоги та підтримка адвокатських зусиль можуть значно покращити умови для інтеграції. Забезпечення участі кримських татар у прийнятті рішень на всіх рівнях влади сприятиме врахуванню їхніх потреб та інтересів у державній політиці, що є важливим для успішної інтеграції.

Література:

1. Capotorti F. Study on the Rights of Persons belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities / F. Capotorti. U.N., New York, 1991. P. 109–110.
2. UN Doc. E/CN, 4/641 Annex 1, Resolution II. URL: https://documents.un.org/doc/undoc/gen/gl9/013/18/pdf/gl901318.pdf?token=SLMOKojILquzf2nFZV&fe=true.
3. UN Doc. E/CN, 4/Sub.2/1985/31. URL: https://digitallibrary.un.org/record/88267?v=pdf#files.
4. Антонюк О. Формування етнополітики в Україні: теоретико-методологічні та концептуальні засади : дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.05. К., 2001. 367 с.
5. Афанасьєва М. Ефективна участь національних меншин у виборах. *Актуальні проблеми держави і права : збірник наук. праць.* Вип. 64. 2012. С. 53–59.
6. Барієв Е. Меджліс кримськотатарського народу: від національного самоврядування до міжнародного впливу. *Науковий часопис УДУ імені Михайла Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін.* 2024. Т. 22. № 36. С. 136–145. URL: https://sj.udu.edu.ua/index.php/pnspd/article/view/1655/1373.
7. Беліцер Н. Кримські татари як корінний народ. Історія питання і сучасні реалії : посібник. Інститут демократії імені Пилипа Орлика, 2016. С. 120.
8. В окупованому Криму залишилося 7 шкіл з 15 з кримськотатарською мовою навчання. *Qirim Media.* URL: https://qirim.news/news/v-okupovanomu-krimu-zalishilosya-7-shkil-z-15-z-krimskotatarskoyu-movoyu-navchannya
9. Горюнова Є. Трансформація кримської ідентичності в умовах російської окупації півострова (2014–2021 рр.). Політичні інститути та процеси. 2021. С. 23–27. URL: http://politicus.od.ua/5_2021/4.pdf.
10. Дряглін В. Кримськотатарський національний рух за визнання своїх прав та його особливості. *Український науковий журнал "Освіта регіону".* URL: https://social-science.uu.edu.ua/article/161.
11. Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії. Відп. ред. Ю.І. Римаренко, І.Ф. Курас. К.: Основи, 1993. 800 с.
12. Кралюк П., Филипчук С. Українсько-кримськотатарські відносини у хх ст.: ґенеза і сучасний стан. European philosophical and historical discourse. 2018. Т. 4. № 3. С. 51–60. URL: https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/8329/1/9.pdf.
13. Культ особи в совєцький час і зараз. *Національний музей Голодомору-геноциду.* URL: https://holodomormuseum.org.ua/news-museji/kult-osoby-v-sovietskyj-chas-i-zaraz/
14. Малиновська Н. Кримські траєкторії у публічній політиці на материковій частині України: конструкція наративу етнічної політики після 2014 року. *Ідеологія та політика.* № 1 (12). 2019. С. 41–59.
15. Про затвердження Програми розселення та облаштування депортованих кримських татар і осіб інших національностей, що повернулися на проживання в Україну, їх адаптації та інтеграції в українське суспільство на період до 2015 року : Постанова Каб. Міністрів України від 11.05.2006 № 637 : станом на 18 черв. 2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637-2006-п#Text
16. Про затвердження Програми сприяння соціальному становленню та адаптації кримськотатарської молоді на 2002-2005 роки : Постанова Каб. Міністрів України від 25.01.2002 № 88 : станом на 1 січ. 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/88-2002-п#Text
17. Про корінні народи України : Закон України від 01.07.2021 № 1616-IX. Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-20#Text.
18. Про КРЦ – Кримськотатарский Ресурсний Центр. *Кримськотатарский Ресурсний Центр.* URL: https://ctrcenter.org/uk/about/pro-krcz
19. Про курултай – меджліс. *Меджліс*. URL: https://qtmm.org/pro-kurultaj/
20. Про меджліс – меджліс. *Меджліс*. URL: https://qtmm.org/about/
21. Про схвалення Стратегії розвитку кримськотатарської мови на 2022–2032 роки : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 23.02.2022 № 224-р : станом на 9 черв. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/224-2022-р#Text
22. Римаренко С. Методологія публічного управління етнонаціональними відносинами. *Гілея*. 2021. № 165. С. 68–72. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/729590/1/Методологія%20публічного%20управління%20етнонаціональними%20відносинами.pdf.
23. Римаренко С. Теоретичні засади етнополітології. Гілея. 2018. № 138 (3). С. 22–24.

УДК 378.4:001.895(477)
DOI https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-1(77)-4

Ірина БОВСУНІВСЬКА
кандидат економічних наук, доцент кафедри публічного управління та адміністрування
факультету економіки та бізнес-адміністрування,
Державне некомерційне підприємство «Державний університет «Київський авіаційний інститут»,
iryna.bovsunivska@npp.kai.edu.ua
ORCID: 0000-0003-3962-4534

ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА РОЗВИТКУ НАУКИ ТА ІННОВАЦІЙ В УНІВЕРСИТЕТАХ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ

У статті розглядаються особливості державної підтримки науки та інноваційної діяльності в університетах України в умовах повномасштабної війни та в контексті післявоєнної відбудови країни. Проаналізовано актуальні законодавчі ініціативи, фінансові механізми та стратегічні програми, спрямовані на збереження наукового потенціалу та стимулювання інновацій. Особлива увага приділяється ролі університетів як осередків наукових досліджень і технологічного розвитку в кризовий період. Визначено ключові виклики, зокрема зменшення фінансування, міграція науковців, руйнування інфраструктури, а також окреслено можливі шляхи відновлення та модернізації наукової сфери в системі вищої освіти. Автор підкреслює важливість міжнародної співпраці, цифрової трансформації та інвестицій у людський капітал як пріоритетні напрями політики підтримки університетської науки у післявоєнний період.

У статті проаналізовано актуальний стан наукової діяльності та інновацій в українських університетах в умовах військових викликів і процесу відновлення країни. Війна принесла численні труднощі для української науки, зокрема брак фінансування, втрату кадрів через еміграцію науковців, руйнування інфраструктури та ускладнення міжнародної співпраці.

Автор статті детально вивчає основні перешкоди, з якими стикається наукова сфера, та визначають ключові напрямки, що сприяють інноваційному розвитку. Особливу увагу приділено інтеграції української науки в глобальний контекст і ролі університетів у відновленні економіки після війни. Підкреслено важливість цифрових технологій як інструменту для подолання наслідків конфлікту та стимулювання наукової діяльності.

Крім того, у статті висвітлюються стратегічні кроки для підтримки наукової сфери, такі як розвиток міжнародного партнерства, державно-приватне співробітництво та вдосконалення державної політики у сфері вищої освіти. Автор наголошує на необхідності комплексного підходу до вирішення існуючих проблем, що дозволить українським університетам не лише відновити свої позиції, але й зміцнити їх на міжнародній арені.

Ключові слова: *наука, інновації, розвиток вищої освіти, післявоєнна відбудова, міжнародна співпраця, державна підтримка, державна політика в сфері вищої освіти.*

Iryna Bovsunivska. STATE SUPPORT FOR THE DEVELOPMENT OF SCIENCE AND INNOVATION IN UKRAINIAN UNIVERSITIES IN THE CONDITIONS OF WAR AND POST-WAR RECONSTRUCTION

The article examines the features of state support for science and innovation activities in Ukrainian universities in the conditions of a full-scale war and in the context of the country's post-war reconstruction. It analyzes current legislative initiatives, financial mechanisms, and strategic programs aimed at preserving scientific potential and stimulating innovation. Particular attention is paid to the role of universities as centers of scientific research and technological development during the crisis. Key challenges are identified, including reduced funding, migration of scientists, destruction of infrastructure, and possible ways to restore and modernize the scientific sphere in the higher education system are outlined. The author emphasizes the importance of international cooperation, digital transformation, and investment in human capital as priority areas of policy to support university science in the post-war period.

The article analyzes the current state of scientific activity and innovation in Ukrainian universities amid military challenges and the country's recovery process. The war has brought numerous difficulties for Ukrainian science, including a lack of funding, loss of personnel due to the emigration of researchers, destruction of infrastructure, and complications in international cooperation.

The author thoroughly examines the main obstacles faced by the scientific sector and identifies key areas that promote innovative development. Special attention is given to the integration of Ukrainian science into the global context and the role of universities in post-war economic recovery. The importance of digital technologies is emphasized as a tool for overcoming the consequences of the conflict and stimulating scientific activity.

Additionally, the article highlights strategic steps to support the scientific sector, such as the development of international partnerships, public-private cooperation, and the enhancement of state policy in higher education. The author stresses the necessity of a comprehensive approach to addressing existing problems, which will enable Ukrainian universities not only to restore their positions but also to strengthen them on the international stage.

Key words: *science, innovation, development of higher education universities, post-war reconstruction, international cooperation, state support, state policy in higher education.*

© Бовсунівська І., 2025

Постановка проблеми в загальному вигляді. Тема розвитку науки та інновацій в університетах України є надзвичайно важливою в контексті сучасних викликів, з якими стикається країна. Війна, що триває, суттєво впливає на соціально-економічну ситуацію, ставлячи під загрозу наукову інфраструктуру та призводячи до еміграції фахівців, які шукають безпеки і стабільності. Українська наука зіштовхується з багатьма труднощами, такими як нестача фінансування, знищення лабораторій та наукових установ, а також ускладнена міжнародна співпраця. Ці фактори значно обмежують можливості для проведення досліджень і впровадження інновацій.

В умовах кризи важливо знайти нові підходи для відновлення економіки та суспільства. Наукові дослідження та інновації можуть стати основою для створення нових технологій, продуктів і послуг, які сприятимуть розвитку країни та підвищать її конкурентоспроможність у глобальному контексті. Після завершення війни Україні знадобляться ефективні стратегії відновлення. Університети можуть відігравати ключову роль у цьому процесі, готуючи кадри, проводячи наукові дослідження та реалізуючи інноваційні проекти, що допоможуть відновити інфраструктуру та економіку. Розвиток цифрових технологій, що набув особливої актуальності під час війни, відкриває нові можливості для наукової діяльності. Університети повинні адаптувати свої програми та дослідження до сучасних вимог, що дозволить їм залишатися конкурентоспроможними на міжнародній арені.

Таким чином, дослідження теми розвитку науки та інновацій в університетах України в умовах війни і післявоєнної відбудови є важливим кроком для формування ефективної стратегії, яка допоможе українській науці не лише вижити, а й розвиватися в нових умовах. Повномасштабна війна, що триває в Україні з 2022 року, істотно змінила умови функціонування системи вищої освіти та науки. Університети, як провідні центри наукових досліджень та інновацій, постали перед необхідністю адаптації до нових реалій. Водночас, роль державної підтримки у забезпеченні розвитку науки й інновацій набуває стратегічного значення як в умовах війни, так і в процесі післявоєнної відбудови країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження та публікації на тему розвитку науки і інновацій в університетах України в умовах війни та післявоєнної відбудови демонструють істотні зміни в науковій сфері, спричинені військовими подіями та соціально-економічними викликами.

Дослідження вказують на те, що війна негативно позначилася на науковій діяльності. Це проявляється у руйнуванні наукової інфраструктури, зменшенні фінансування та втраті кваліфікованих кадрів. У публікаціях підкреслюється необхідність адаптації наукової політики до нових умов, що вимагає гнучкості та оперативності у відповіді на виклики.

Багато авторів, зокрема (Bazhal Iurii) досліджують нові підходи до інноваційного розвитку, зокрема, акцентуючи на ролі цифрових технологій. Вони зазначають, що впровадження сучасних технологій у навчальний процес і наукові дослідження може суттєво підвищити конкурентоспроможність українських університетів [1].

Останні дослідження (Lakusha, N., Krokhmal, N., & Iehupov, M.) також акцентують важливість міжнародної співпраці для відновлення наукової діяльності. У публікаціях підкреслюється необхідність залучення іноземних грантів, програм обміну та партнерств, які можуть допомогти українським науковцям відновити дослідження та інтегруватися в глобальну наукову спільноту [4].

У публікаціях (Petryna, M. Y., Stelmaister M.-V. A., & Tarayevska, L. S.) також аналізуються стратегії післявоєнної відбудови, де університети можуть зайняти центральну роль. Дослідження вказують на те, що наукові установи можуть стати основою економічного відновлення, розробляючи інноваційні рішення для промисловості та соціальної сфери [12].

Важливими аспектами є адаптація освітніх програм до нових реалій. Дослідження (Illiashenko, S., Shypulina, Y., Illiashenko, N., & Golysheva, I.) показують, як університети оновлюють свої навчальні курси, щоб включити новітні технології та підходи, що відповідають сучасним викликам [11].

У публікаціях (Camilla d'Angelo, Emily Ryen Gloinson, Advait Deshpande, Joe Francombe, Mann Virdee, Cagla Stevenson and Salil Gunashekar) також порушуються питання державної політики в сфері науки і освіти, акцентуючи на необхідності збільшення фінансування, підтримки наукових досліджень та розвитку інфраструктури [10].

Метою статті є дослідження актуальних викликів, з якими стикається наукова сфера в Україні під час війни та в процесі післявоєнної відбудови, зокрема проблеми фінансування, стан інфраструктури та втрати кадрів. Виявлення ключових напрямів інноваційного розвитку в університетах, які можуть спри-

яти економічному відновленню і інтеграції української науки у міжнародний контекст. А також розробка на основі здійсненого аналізу стратегічних кроків для підтримки наукової діяльності, включаючи розвиток цифрових технологій, міжнародне партнерство та державно-приватне співробітництво.

Виклад основного матеріалу дослідження. З позиції (Грига, В. Ю., Рижкова, Ю. О.): «у умовах війни сфера науки та інновацій зазнала суттєвих втрат, що негативно вплинуло на кадровий склад, інфраструктуру та механізми роботи її учасників. Приблизно 15% дослідницької інфраструктури було пошкоджено, включаючи унікальне наукове обладнання, дослідні лабораторії та центри колективного користування [2, с. 101].

Як слушно зазначають Грига В. Ю. та Рижкова Ю. О., упродовж другого року збройного конфлікту спостерігається стійка тенденція до скорочення наукового кадрового потенціалу як у кількісному, так і в якісному вимірах. Така динаміка зумовлена негативним впливом військових дій на умови професійної діяльності науковців і викладачів. Особливо гостро ця проблема проявляється серед молодих учених, які масово залишають наукову сферу. За даними Міністерства освіти і науки України, понад 5% молодих науковців, що працювали в закладах вищої освіти, виїхали за кордон, тоді як серед представників молоді в системі академій наук цей показник досягає 43% [2, с. 101].

Для забезпечення оперативного доступу науковців та інноваторів до актуальної інформації щодо можливостей фінансування та співпраці було розроблено спеціалізований телеграм-бот Info Science Bot. Цей інструмент систематично агрегує дані про грантові програми, конкурси та міжнародні ініціативи, спрямовані на підтримку наукових досліджень у воєнний та повоєнний період.

У партнерстві з Українським фондом стартапів реалізовано освітню програму «Online Mentor Science&Business» [5], яка забезпечує безкоштовний доступ до експертного навчання з питань комерціалізації наукових розробок. Програма охоплює ключові аспекти створення та масштабування інноваційних проектів, сприяючи інтеграції української науки у глобальний інноваційний простір.

Позиція держави у міжнародних рейтингах є ключовим індикатором ефективності її інноваційної політики. Україна займає місце у низці авторитетних світових рейтингів, які комплексно оцінюють різні аспекти її інноваційного розвитку: від потенціалу та спроможностей до конкретних результатів інноваційної діяльності. Ці показники дозволяють провести порівняльний аналіз та визначити стратегічні напрями вдосконалення національної інноваційної системи (Таблиця 1).

Зазначені показники формують комплексне уявлення про стан інноваційної екосистеми країни та її конкурентоспроможність у глобальному контексті. Аналіз динаміки цих індексів дозволяє виявити сильні та слабкі сторони національної інноваційної політики.

Глобальний інноваційний індекс (GII) є комплексним дослідженням, що системно оцінює інноваційний потенціал країн світу з 2007 року. Міждисциплінарний консорціум на чолі з Корнельським університетом, бізнес-школою INSEAD та Всесвітньою організацією інтелектуальної власності (WIPO) розробив методологію, яка включає 80 кількісних та якісних показників, згрупованих у 7 ключових сферах аналізу (Схема 1).

Таблиця 1

Основні міжнародні рейтинги інноваційного розвитку України

Назва рейтингу	Абревіатура	Об'єкт оцінки
Глобальний індекс інновацій	ГІІ (The Global Innovation Index)	Інноваційний потенціал та результативність
Глобальний індекс стійкої конкурентоспроможності	ГІСК (The Global Sustainable Competitiveness Index)	Сталість інноваційного розвитку
Глобальний індекс конкурентоспроможності талантів	ГІКТ (The Global Talent Competitiveness Index)	Якість людського капіталу
Зведений Інноваційний Індекс	ЗІІ (Summary Innovation Index)	Комплексна оцінка інновацій
Індекс людського розвитку	ІЛР (Human Development Index)	Рівень соціально-економічного розвитку

Джерело: Складено автором за даними [11]

Global Innovation Index
[Глобальний інноваційний індекс (GII)]

- [Засновники]
  - Корнельський університет
  - INSEAD
  - WIPO
- [Методологія]
  - 132 країни-учасниці
  - 80 показників
  - 7 аналітичних сфер
- [Валідація]
  - Спільний дослідницький центр ЄС

Схема 1

Валідація даних здійснюється Спільним дослідницьким центром Європейської комісії, що забезпечує об'єктивність результатів. (Таблиця 2).

Індекс людського розвитку (Human Development Index, HDI) є комплексною метрикою, що інтегрує три ключові параметри соціально-економічного прогресу: довголіття (вимірюється очікуваною тривалістю життя), рівень освіти (оцінюється за середньою та очікуваною тривалістю навчання) та економічне благополуччя (визначається валовим національним доходом на душу населення). Для глибшого аналізу Програма розвитку ООН запровадила додаткові індикатори, зокрема індекс гендерного розвитку, індекс гендерної нерівності та індекс багатовимірної бідності, які дозволяють більш детально оцінити якість життя населення.

Згідно з рейтингом HDI за 2023/2024 роки, лідерські позиції посідають Швейцарія (0,967), Норвегія (0,966) та Ісландія (0,959). Україна демонструє суттєве зниження позицій, опустившись з 77 на 100 місце серед 193 країн, що обумовлено комплексом соціально-економічних чинників. Незважаючи на те, що значення індексу (0,734) дозволяє віднести Україну до категорії країн з високим рівнем людського розвитку, спостерігається необхідність у реалізації цілеспрямованих заходів для покращення ключових показників, особливо в умовах сучасних викликів [6].

Відповідно до вимог нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України (Постанова КМУ Про затвердження Порядку і напрямів використання коштів, одержаних у результаті трансферу технологій, створених за рахунок коштів державного бюджету №300 від 22.04.2013 та №351 від 22.05.2013) [8] було проведено моніторинг використання коштів, отриманих від комерціалізації результатів наукової діяльності, фінансованої за рахунок державного бюджету у 2019–2023 роках. Аналіз даних показав, що процес трансферу технологій та інших об'єктів інтелектуальної власності здійснювався за участі закладів вищої освіти, наукових установ та підприємств, що належать до сфери управління Міністерства освіти і науки України, НАН України, НААН та НАМН України [6].

Дослідження виявило значні коливання в обсягах трансферу технологій: пікове значення зафіксовано у 2021 році (1862 договори), тоді як у 2022–2023 роках спостерігався спад активності. Проте у 2023 році відзначено зростання обсягів фінансування до 107,13 млн грн (+1,13 млн грн порівняно з 2022 роком). Серед галузевих пріоритетів домінували аграрні науки, де лідерами комерціалізації виступили Національний науковий центр «Інститут землеробства НААН» (121 технологія), Інститут продовольчих ресурсів НААН (107 технологій) та Інститут ґрунтознавства і агрохімії імені О. Соколовського (52 технології). Ця динаміка свідчить про структурні зрушення у сфері трансферу технологій та потребує подальшого наукового аналізу причин коливань [6].

В Україні функціонує спеціалізована цифрова платформа «Наука та бізнес», яка виконує роль інструменту комунікації між науковою спільнотою та бізнес-сектором. Даний інституційний механізм сприяє ефективній транс-

Таблиця 2

Класифікація країн за рівнем доходу на душу населення

Високодохідна група (50 країн)	**Дохід вище середнього (33 країни)**	**Дохід нижче середнього (37 країн)**	**Низькодохідна група (12 країн)**
1. Швейцарія (1)	1. Китай (12)	1. Індія (40)	1. Руанда (103)
2. Швеція (2)	2. Малайзія (36)	2. В'єтнам (46)	2. Мадагаскар (107)
3. США (3)	3. Болгарія (38)	3. Україна (55)	3. Того (114)
4. Велика Британія (4)	4. Туреччина (39)	4. Філіппіни (56)	4. Замбія (118)
5. Сінгапур (5)	5. Таїланд (43)	5. Індонезія (61)	5. Уганда (121)

Джерело: The Global Innovation Index 2023 [13]

формації результатів наукових досліджень у комерційні продукти, забезпечуючи підприємствам доступ до інноваційних розробок, а науковим установам – можливість практичної реалізації своїх технологічних рішень.

Паралельно триває процес удосконалення нормативно-правового забезпечення інноваційної діяльності. Важливим кроком стало розроблення проєкту Закону про інноваційні парки (реєстраційний № 7658 від 11.08.2022), який має забезпечити створення інституційного середовища для формування інноваційної економіки. Прийняття цього законодавчого акту створить необхідні передумови для системного розвитку інфраструктури трансферу технологій та комерціалізації наукових розробок на національному рівні [9].

У рамках державної політики з відновлення інноваційної екосистеми розроблено низку проєктів постанов Кабінету Міністрів України. Ключовим ініціативам передбачено впровадження експериментального проєкту зі створення інтегрованої мережі «стартап-школа – інкубатор – акселератор» на базі закладів вищої освіти та наукових установ. Цей підхід спрямований на формування ефективного ланцюжка комерціалізації наукових розробок та підтримку інноваційних підприємств на ранніх стадіях розвитку.

Окрему увагу приділено вдосконаленню нормативно-правової бази у сфері оборонних технологій. Запропоновані зміни до Положення «Про деякі питання забезпечення розвитку інновацій та технологій для потреб оборони» передбачають модифікацію процедури конкурсного відбору наукових та науково-технічних робіт. Особливий акцент зроблено на адаптацію механізмів фінансування до вимог програм Європейського Союзу, що має забезпечити ефективніше використання міжнародної технічної допомоги у сфері оборонних інновацій [3].

На основі зазначених інноваційних проєктів нами розроблено пропозиції щодо удосконалення інноваційного розвитку України в умовах воєнного стану (Таблиця 3).

Проблеми розвитку науки та інновацій в умовах війни: руйнування матеріально-технічної бази університетів; евакуація або вимушена міграція науковців; скорочення фінансування науково-дослідної діяльності; обмеження міжнародної наукової співпраці через ризики безпеки.

Ці фактори суттєво ускладнюють виконання університетами своїх функцій, потребуючи негайних і системних заходів державної підтримки.

Основні напрями державної підтримки

1.*Пріоритетне фінансування науки і інновацій.* Держава має забезпечити: спеціальні грантові програми для наукових проєктів, особливо в галузях оборони, медицини, кібербезпеки; підтримку стартапів, створених на базі університетів; компенсацію витрат університетів на відновлення пошкодженої інфраструктури.

2.*Інституційна підтримка та створення спеціальних програм:* створення Національного фонду підтримки науки в умовах війни та відбудови; реалізація програм дуальної освіти та стажувань у безпечних регіонах; підтримка внутрішньо переміщених університетів.

3.*Розвиток міжнародної співпраці:* інтеграція українських університетів до європейських наукових мереж; участь у спільних дослідницьких проєктах Horizon Europe, Erasmus+ та інших програмах; залучення міжнародних інвестицій у наукові інновації.

4.*Підтримка людського капіталу:* впровадити програми підтримки молодих учених; створити умови для повернення українських науковців з-за кордону; забезпечити психологічну підтримку науковців, що пережили бойові дії.

Таблиця 3

Пропозиції щодо удосконалення інноваційного розвитку України в умовах воєнного стану

Напрямок політики	Опис
Збільшення частки високих технологій	Підвищення частки високотехнологічних та середньо високотехнологічних товарів у загальному обсязі виробництва.
Залучення інвестицій	Збільшення державних та приватних інвестицій у наукові дослідження та інновації, зміцнення зв'язків між промисловістю та наукою, заохочення модернізації технологій.
Комерціалізація інновацій	Активні дії щодо комерціалізації інноваційних ідей шляхом стимулювання попиту на внутрішньому ринку.
Вплив війни на наукову діяльність	Війна виявилася не лише фактором, що посилив існуючі проблеми, а й створила нові виклики у сфері науково-дослідницької діяльності, завдавши шкоди українському науковому потенціалу.

Джерело: складено автором

Державна підтримка у післявоєнний період

Після перемоги державна політика має бути орієнтована на: модернізацію університетської інфраструктури за принципами «розумних кампусів»; розвиток технопарків, інноваційних хабів, бізнес-інкубаторів при університетах; стимулювання комерціалізації наукових розробок; формування сприятливого інноваційного клімату через податкові пільги для університетських стартапів.

Державна підтримка розвитку науки та інновацій в університетах України в умовах війни та післявоєнної відбудови є критично необхідною для збереження інтелектуального потенціалу нації. Лише через активне інвестування у науково-освітню сферу, створення нових можливостей для науковців і міжнародну інтеграцію Україна зможе забезпечити стійкий розвиток, конкурентоздатність і стати потужною частиною світового наукового простору.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. В умовах війни українські університети виявилися здатними швидко реагувати на виклики, впроваджуючи нові формати навчання та досліджень. Цифровізація освіти стала важливою складовою, яка дозволила продовжити навчальний процес і наукову діяльність, незважаючи на складні обставини. Війна спонукала до активного розвитку інновацій у різних наукових сферах, таких як оборонні технології, медицина та екологія. Це підкреслює важливість університетів у розв'язанні актуальних соціальних та економічних проблем, адже вони стають центрами креативних ідей і рішень.

В університетах активно налагоджуються партнерства з закордонними науковими установами, що сприяє обміну досвідом і ресурсами. Ця співпраця не лише підвищує якість освіти, але й відкриває нові можливості для розвитку науки в Україні. Післявоєнне відновлення України неможливе без участі університетів у розробці інноваційних технологій та рішень. Наукові установи можуть стати основою для створення нових стратегій, які відповідатимуть потребам суспільства в умовах відновлення.

Для успішного розвитку науки та інновацій в університетах потрібна підтримка з боку держави, а також інвестиції в наукову інфраструктуру. Це включає фінансування досліджень і проектів, що допоможуть модернізувати навчальні заклади. Університети повинні зосередитися на формуванні висококваліфікованих кадрів, які зможуть відповідати вимогам сучасного ринку праці. Це не лише сприятиме економічному розвитку, але й забезпечить соціальну стабільність у період відновлення. Розвиток науки та інновацій в університетах України під час війни і в післявоєнний період є надзвичайно важливим для майбутнього країни. Це не лише стимулює технологічний прогрес, але й сприяє зміцненню національної ідентичності та єдності суспільства.

В умовах війни держава зосередила зусилля на збереженні наукового потенціалу, забезпеченні академічної мобільності, дистанційного доступу до освітньо-наукових послуг та підтримці проєктів, що мають практичне значення для обороноздатності та критичної інфраструктури. Проте, наявні заходи потребують систематизації, стратегічного планування та гнучкої координації між органами влади, університетами та міжнародними партнерами.

Післявоєнна відбудова має ґрунтуватися на модернізації науково-інноваційної екосистеми університетів через інвестиції в цифровізацію, розвиток дослідницької інфраструктури, стимулювання стартапів і технологічного підприємництва. Особливої ваги набуває інтеграція до європейського дослідницького простору, що сприятиме залученню грантів, обміну досвідом і формуванню глобально конкурентної науки в Україні.

Отже, державна політика підтримки науки та інновацій в університетах має бути довгостроковою, цілеспрямованою і адаптивною до нових викликів, орієнтованою на відновлення, зміцнення та трансформацію наукової сфери як основи сталого розвитку України.

Література:

1. Бажал Ю. М. Відновлення науково-інноваційного потенціалу України: від підприємницьких до інноваційних університетів. *Наукові записки НаУКМА. Економічні науки.* 2024. Т. 9, вип. 1. С. 3–9. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/32597 (Дата звернення: 29.03.2025 р.).

2. Грига В. Ю., Рижкова Ю. О. Наука та інновації в Україні: підходи до формування політики в умовах війни. *Економіка і прогнозування.* 2022. № 4. С. 88–108. https://doi.org/10.15407/eip2022.04.088.

3. Деякі питання забезпечення розвитку інновацій та технологій для потреб оборони: Постанова КМУ від 8 березня 2024 р. № 262 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/262-2024-%D0%BF#Text (Дата звернення: 29.03.2025 р.).

4. Лакуша Н., Крохмаль Н., Єгупов М. Роль вищої освіти у формуванні майбутнього України: виклики і перспективи. *International Scientific Journal of Universities and Leadership.* 2024. № 18. С. 119–137. https://doi.org/10.31874/2520-6702-2024-18-119-137.

5. На платформі «Online Mentor Science&Business» відкрили доступ до знань з інноваційного розвитку URL: https://mon.gov.ua/news/na-platformi-online-mentor-sciencebusiness-vidkrili-dostup-do-znan-z-innovatsiynogo-rozvitku (Дата звернення: 29.03.2025 р.).

6. Наукова, науково-технічна та інноваційна діяльність в Україні у 2023 році: науково-аналітична доповідь. Т.В. Писаренко, Т.К. Куранда та ін. К.: УкрІНТЕІ, 2024. 108 с.

7. Петрина М. Ю., Стельмайстер М. В. А., Тараєвська Л. С. Інноваційний розвиток України та Івано-Франківська у воєнний період. А*ктуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2024. Т. 2. № 20. С. 187–200. https://doi.org/10.15330/apred.2.20.187-200.

8. Про затвердження Порядку і напрямів використання коштів, одержаних у результаті трансферу технологій, створених за рахунок коштів державного бюджету Постанова КМУ від 22 квітня 2013 р. № 300 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/300-2013-%D0%BF#Text (Дата звернення: 11.04.2025 р.).

9. Про інноваційні парки: Проєкт Закону України (реєстр. № 7658) від 11.08.2022. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/40226 (Дата звернення: 29.03.2025 р.).

10. Camilla d'Angelo, Advait Deshpande, Emily Ryen Gloinson, Joe Francombe, Cagla Stevenson, Mann Virdee, and Salil Gunashekar. The use of public engagement for technological innovation: Literature review and case studies: BEIS Research Paper Number 2021/003, 2021. 218 p.

11. Human Development Report 2023/2024. URL: https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2023-24. (Last accessed: 28.04.2025).

12. Illiashenko S., Shypulina Y., Illiashenko N., Golysheva I. Digitalization as a direction of innovative development of Ukrainian universities in the conditions of technological transformations. *Economic Herald of SHEI USUCT.* 2023. Vol. 17. P. 128–138. https://doi.org/10.32434/2415-3974-2022-17-1-128-138.

13. The Global Innovation Index 2023. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2023-en-mainreport-global-innovation-index-2023-16th-edition.pdf. (Last accessed: 28.04.2025).

УДК 32:004.9:321.7
DOI https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-1(77)-5

Роман БУЛА
аспірант кафедри політології, Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID: 0009-0005-7239-2191

РОЛЬ ВІДКРИТИХ ДАНИХ У РОЗВИТКУ ЦИФРОВОЇ ДЕРЖАВИ

Постановка проблеми. У статті здійснено комплексний аналіз ролі відкритих даних у процесі цифрової трансформації державного управління в Україні. Визначено, що відкриті дані є не лише інструментом забезпечення прозорості, підзвітності та ефективності діяльності органів влади, а й стратегічним ресурсом для формування інноваційного середовища, розвитку цифрової економіки, модернізації публічних послуг та зміцнення довіри громадян до держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окреслено теоретико-методологічні підходи до поняття відкритих даних у сучасній науковій літературі, охарактеризовано правові засади їх функціонування в Україні, зокрема Закон України «Про доступ до публічної інформації» та нормативні акти Кабінету Міністрів України. Зазначено, що українське законодавство гармонізується з європейськими стандартами, зокрема Директивою ЄС 2019/1024.

Формулювання мети статті. Мета статті – дослідити роль відкритих даних у цифровій трансформації державного управління в Україні, охоплюючи теоретичні основи, законодавчу базу, практичні кейси та технологічні інструменти, а також окреслити наявні бар'єри та перспективи впровадження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проаналізовано практичні аспекти функціонування ключових державних ініціатив – Prozorro, Dozorro, портал відкритих даних data.gov.ua, а також приклади використання відкритих даних у сферах охорони здоров'я, освіти, транспорту, антикорупційного контролю та бюджетного моніторингу. Окрему увагу приділено поєднанню відкритих даних із сучасними цифровими технологіями – Big Data, штучним інтелектом, блокчейном, а також їх ролі у реалізації концепції Smart City.

Висновки з даного дослідження. Визначено основні бар'єри ефективного впровадження відкритих даних в Україні: фрагментарність оновлення інформації, недостатній рівень цифрової компетентності посадових осіб, відсутність міжвідомчої координації та стандартизованих процедур. Доведено, що за умов реалізації комплексної цифрової політики відкриті дані можуть стати системним інструментом модернізації врядування, сприяти сталому розвитку та утвердженню України як цифрової держави європейського зразка.

Ключові слова: *відкриті дані, цифрова держава, державне управління, прозорість, підзвітність, цифровізація, публічні електронні сервіси, державні інформаційні системи.*

Roman Bula. THE ROLE OF OPEN DATA IN THE DEVELOPMENT OF THE DIGITAL STATE

Statement of the problem. The article provides a comprehensive analysis of the role of open data in the process of digital transformation of public administration in Ukraine. The study finds that open data is not only a tool for ensuring transparency, accountability, and efficiency of public authorities, but also a strategic resource for creating an innovative environment, developing a digital economy, modernizing public services, and strengthening citizens' trust in the state.

Analysis of recent studies and publications. Theoretical and methodological approaches to the concept of open data in contemporary scientific literature are outlined, and the legal basis for its functioning in Ukraine is characterized, in particular the Law of Ukraine "On Access to Public Information" and regulatory acts of the Cabinet of Ministers of Ukraine. It is noted that Ukrainian legislation is harmonized with European standards, in particular EU Directive 2019/1024.

Formulation of the article's objective. The objective of the article is to explore the role of open data in the digital transformation of public administration in Ukraine, covering theoretical foundations, the legislative framework, practical cases, and technological tools, as well as to outline existing barriers and prospects for implementation.

Presentation of the main research material. The practical aspects of the functioning of key government initiatives – Prozorro, Dozorro, the open data portal data.gov.ua – are analyzed, as well as examples of the use of open data in the fields of healthcare, education, transport, anti-corruption control, and budget monitoring. Special attention is paid to the combination of open data with modern digital technologies – Big Data, artificial intelligence, blockchain – and their role in the implementation of the Smart City concept.

Conclusions from this study. The main barriers to the effective implementation of open data in Ukraine have been identified: fragmented information updates, insufficient digital competence of officials, lack of interagency coordination and standardized procedures. It has been proven that, under the conditions of comprehensive digital policy implementation, open data can become a systemic tool for modernizing governance, promoting sustainable development, and establishing Ukraine as a European-style digital state.

Key words: *open data, digital state, public administration, transparency, accountability, digitalisation, public e-services, state information systems.*

© Була Р., 2025

Постановка проблеми. У сучасному світі, де цифрові технології стрімко інтегруються в усі сфери суспільного життя, концепція відкритих даних набуває особливого значення. Відкриті дані, як публічна інформація, доступна для вільного використання та поширення, стають фундаментом для побудови ефективного, прозорого та підзвітного державного управління. Згідно з дослідженням, опублікованим на порталі Cedos, доступ до повнішої інформації сприяє підвищенню якості рішень, прийнятих як організаціями, так і окремими людьми, розширює можливості для участі мешканців у соціальному та політичному житті міст.

В Україні, яка впевнено рухається шляхом цифровізації, питання ефективного використання відкритих даних стає надзвичайно важливим для забезпечення сталого розвитку та інтеграції в глобальний інформаційний простір.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання ролі відкритих даних у розвитку цифрової держави активно досліджується як українськими, так і міжнародними науковцями та аналітиками. Серед міжнародних дослідників, які аналізували як відкриті дані сприяють прозорості, ефективності та інноваціям варто зазначити Tim Berners-Lee, Janssen, Marijn, Yu, Harlan & Robinson, David G, Janssen, M., Charalabidis, Y., & Zuiderwijk, A. Серед українських авторів статей, присвячених відкритим даним, Smart Governance та цифровій державі варто відзначити Бойко А., Гречко А., Кравчук С., Лебедюк В.

Метою статті є аналіз ролі відкритих даних у процесі цифровізації державного управління, визначення їх впливу на прозорість, ефективність та підзвітність державних органів, а також дослідження міжнародного досвіду та перспектив впровадження відкритих даних в Україні.

Виклад основного матеріалу. Цифрова держава (Digital state) – це інтегрована система публічних інституцій, процесів і сервісів, що функціонує з використанням цифрових технологій для забезпечення всіх основних функцій держави: управління, надання адміністративних та соціальних послуг, реалізації прав і свобод громадян, забезпечення публічної безпеки та розвитку суспільної інфраструктури. Така держава передбачає не лише цифровізацію державного управління, а й формування цифрової екосистеми, в якій громадяни, бізнес і держава взаємодіють у прозорий, ефективний і зручний спосіб. Невід'ємною складовою цифрової держави є відкриті дані, які є загальнодоступними, вільно використовуваними, повторно опрацьовуваними та розповсюджуваними без жодних обмежень, за умови збереження авторства та джерела походження. Вони мають бути представлені в машиночитному форматі, що дозволяє їхнє автоматизоване опрацювання, інтеграцію та аналіз, які здебільшого визначаються як концепція, згідно з якою певні дані мають бути вільно доступними для використання та розповсюдження будь-якою особою з будь-якою метою. Відкриті дані розглядаються як інструмент зміцнення демократичних інститутів, забезпечення рівного доступу до інформації, стимулювання розвитку цифрової економіки та створення нових соціальних цінностей на основі доступної інформації. Такий підхід знайшов своє відображення в міжнародних документах, зокрема: Декларації G8 про відкриті дані (2013) [26], Європейській директиві про відкриті дані та повторне використання інформації публічного сектор (2019/1024/EU) [24], а також у національних політиках багатьох країн, зокрема України, яка активно впроваджує політику відкритості державного сектору відповідно до принципів Open Data Charter.

В Україні офіційне визначення публічної інформації у формі відкритих даних закріплене в Законі України «Про доступ до публічної інформації» [8], де зазначено, що це публічна інформація у форматі, що дозволяє її автоматизоване оброблення електронними засобами, вільний та безоплатний доступ до неї, а також її подальше використання. Основні характеристики відкритих даних включають: доступність для всіх бажаючих без обмежень; інформація має бути представлена у форматі, придатному для автоматизованої обробки; використання та розповсюдження даних не повинно супроводжуватися фінансовими чи іншими обмеженнями; відсутність обмежень щодо авторських прав або наявність вільних ліцензій, які дозволяють вільне використання даних [17].

Однією з фундаментальних переваг відкритих даних є забезпечення прозорості у роботі органів державної влади. Завдяки оприлюдненню інформації про діяльність уряду, бюджетні витрати, державні закупівлі та інші важливі аспекти, громадяни отримують можливість здійснювати постійний моніторинг ефективності державного управління. Це дозволяє підвищити довіру суспільства до влади та забезпечити дієву комунікацію між громадянами та державою. Дослідження Міжнародної асоціації прозорості Transparency International демонструє, що країни з високим

рівнем відкритості даних мають значно менший рівень корупції, оскільки громадськість отримує механізм для своєчасного виявлення зловживань [21].

Також відкриті дані вважаються одним з найефективніших засобів боротьби з корупційними проявами у державному секторі. Вільний доступ до інформації про державні закупівлі дозволяє антикорупційним організаціям, медіа та активістам швидко виявляти та реагувати на ознаки корупційних схем. В Україні, завдяки електронній платформі державних закупівель Prozorro [13]. Усі етапи закупівель – від оголошення тендера до укладення договору – доступні у відкритому форматі. Ця система значно зменшила рівень корупції у сфері закупівель, а Україна отримала міжнародне визнання за інноваційність підходу, зокрема нагороду World Procurement Award 2016 у категорії «Публічні закупівлі» [15]. А також платформа Dozorro [12], де громадяни мають можливість контролювати державні тендери, що призвело до зниження рівня корупції у цій сфері. Відповідно до звіту Open Contracting Partnership за 2022 рік, прозорість закупівель скорочує ризики корупції та підвищує економію бюджетних коштів на 15–20% [28].

Ефективне використання відкритих даних дозволяє оптимізувати діяльність органів державної влади шляхом аналізу великого масиву інформації. Це забезпечує прийняття якісніших управлінських рішень, заснованих на фактичних даних. Наприклад, аналіз транспортних потоків, оприлюднених у форматі відкритих даних, допомагає оптимізувати роботу громадського транспорту та зменшувати затори. У сфері охорони здоров'я відкриті дані дозволяють громадянам обирати лікарів і медичні установи за об'єктивними критеріями якості послуг та відгуками інших користувачів. Так згідно з дослідженням World Bank, країни, що активно використовують відкриті дані, демонструють зростання рівня задоволеності громадян державними послугами на 25–30% [32].

Одним із важливих аспектів відкритих даних є стимулювання громадської активності. Коли громадяни мають доступ до детальної інформації про роботу влади, вони стають більш активними учасниками суспільного та політичного життя. Наприклад, можливість аналізувати та візуалізувати дані щодо місцевих бюджетів сприяє активній участі громадян у формуванні місцевої політики. Портал «Є-дата» в Україні [2] є прикладом успішної ініціативи, яка посилила громадську участь та контроль за бюджетними витратами на місцевому рівні.

Відкриті дані мають також великий освітній потенціал, оскільки вони дозволяють громадянам краще розуміти, як функціонує держава та на які потреби спрямовуються ресурси платників податків. Використовуючи відкриті дані, навчальні заклади, громадські організації та ЗМІ мають змогу створювати освітні проєкти, які пояснюють громадянам складні управлінські процеси простою мовою. Це допомагає формувати суспільство, яке здатне приймати обґрунтовані рішення і брати участь у формуванні державної політики. За результатами дослідження OECD, країни, що впроваджують відкриті дані у навчальні програми, демонструють вищий рівень громадянської компетентності та активності населення [23].

В Україні правові засади відкритих даних сформовано на основі кількох ключових нормативно-правових актів. Першочергово слід відзначити Закон України «Про доступ до публічної інформації», який ми вже згадували вище. Подальший розвиток відбувся з ухваленням Постанови Кабінету Міністрів України № 835 від 21 жовтня 2015 р. «Про затвердження переліку наборів даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних» [9], яка встановила обов'язковий перелік наборів даних, які повинні бути оприлюднені у відкритому форматі. Серед них – реєстри юридичних осіб, дозволи, декларації, результати державних закупівель, тощо.

У 2020 році ухвалено Закон України «Про національну інфраструктуру геопросторових даних» (№ 554-IX), [10] який наближає Україну до стандартів INSPIRE (Infrastructure for Spatial Information in the European Community), що є європейським зразком для роботи з геоданими.

Україна також бере участь у міжнародних ініціативах у сфері відкритих даних. З 2011 року країна є членом міжнародного партнерства Open Government Partnership (OGP) [30], у межах якого впроваджуються національні плани дій із відкритості уряду. Станом на 2024 рік Україна реалізувала вже п'ять таких планів, що передбачають розвиток відкритих реєстрів, вдосконалення електронних сервісів і підвищення прозорості бюджетних витрат.

У 2023 році Європейський інститут відкритих даних (Open Data Institute Europe) оприлюднив звіт, у якому підкреслено, що законодавча база України в галузі відкритих даних є «базово узгодженою» з нормами ЄС, зокрема Директивою (ЄС) 2019/1024 про відкриті дані та повторне використання інформації державного сектору [27]. Водночас у звіті наголошено на потребі посилити реалізаційний механізм законів, особливо в частині від-

повідальності за недотримання вимог щодо відкритості даних.

Цифрова трансформація є одним із пріоритетів державної політики України в умовах постіндустріального розвитку. Міністерство цифрової трансформації України, створене у 2019 році, координує реалізацію масштабного проєкту «Держава у смартфоні», у межах якого відкриті дані розглядаються як інструмент прозорості, доступності послуг і формування нової взаємодії між державою та громадянином [16].

У 2020 році затверджено Стратегію цифрової трансформації секторів економіки та суспільства України на період до 2025 року. У цьому документі відкриті дані визначені як один із векторів розвитку цифрової економіки та основа формування сервісної моделі держави. А у 2024 році була затверджена нова Стратегія цифрового розвитку інноваційної діяльності України на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2027 роках, яка окреслює напрями, принципи, цілі та завдання державної політики у сфері цифрового розвитку інноваційної діяльності [11].

Особливу роль у цифровізації відіграє платформа data.gov.ua – єдиний державний веб-портал відкритих даних в Україні. Станом на кінець 2023 року на платформі розміщено понад 60 000 актуальних наборів даних, а кількість активних розпорядників інформації перевищує 6 000 [3].

Окрім цього, Україна реалізувала проєкт «Open Data Portal Reload» за підтримки USAID та UKaid [3], в рамках якого портал відкритих даних був оновлений, зокрема, з погляду UX/UI, функціональності, валідації даних і підтримки інтероперабельності з іншими системами. Відповідно до дослідження Open Data Maturity Report 2023, Україна посіла 17-е місце серед 35 країн Європи, підвищивши свої показники у категоріях політики, впровадження та впливу [29].

Іншим прикладом є реєстр НАЗК «Політична партія і фінанси» [4], який забезпечує прозорість у фінансуванні політичних партій. Дані про внески, витрати, звітність публікуються у відкритому доступі, що дозволяє здійснювати незалежний моніторинг з боку журналістів, НГО та громадян.

Попри позитивну динаміку, розвиток відкритих даних в Україні стикається з низкою бар'єрів, які уповільнюють реалізацію повного потенціалу цієї ініціативи. Часто відкриті набори даних оновлюються не системно або містять помилки. Наприклад, згідно з аналітикою ГО «Інститут аналітики та адвокації» (2023), понад 40% наборів на порталі data.gov.ua не мають жодного оновлення впродовж року, що порушує принцип актуальності [5].

Низький рівень обізнаності державних службовців щодо технічних вимог до відкритих даних (формат, метадані, частота оновлення) призводить до публікації неякісної інформації або до її повного ігнорування. Також бракує внутрішньої мотивації до дотримання політики відкритості. Підхід до оприлюднення відкритих даних є неоднорідним у різних відомствах та на рівні місцевого самоврядування. Це створює бар'єри для інтеграції даних та побудови ефективних цифрових сервісів на їх основі.

Україна все ж таки демонструє значний прогрес у впровадженні відкритих даних як частини цифрової трансформації державного управління. Законодавча база в цілому відповідає європейським стандартам, а низка ініціатив – від Prozorro до місцевих open data-порталів – свідчить про готовність до змін.

Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій значно розширює потенціал відкритих даних, які дедалі більше розглядаються не лише як засіб забезпечення прозорості, а як ключовий ресурс для впровадження інновацій у державному управлінні. Особливу роль у цьому контексті відіграють такі технології, як штучний інтелект (ШІ), Big Data-аналітика та блокчейн.

Штучний інтелект забезпечує нові підходи до обробки, класифікації та прогнозування на основі відкритих даних. Завдяки алгоритмам машинного навчання уряди отримують змогу здійснювати аналітику великих масивів інформації у режимі реального часу, що підвищує оперативність прийняття рішень.

Big Data (великі дані) як технологія управління та аналітики масивів інформації тісно пов'язана з відкритими даними, адже саме відкритість джерел є передумовою масштабного збору й обробки інформації. Уряди провідних країн світу активно використовують великі дані для побудови моделей прогнозування соціально-економічного розвитку. Наприклад, у США департамент транспорту на основі Big Data та відкритих даних з GPS відстежує мобільність населення, оптимізуючи маршрути громадського транспорту [22].

В Україні прикладом інтеграції Big Data у сферу державного управління є розробка Дії. City [1] – спеціального правового режиму для IT-галузі, який базується на цифровій аналітиці економічної активності, включаючи обробку даних із відкритих реєстрів, даних податкової звітності та демографічної інфор-

мації. Це створює передумови для обґрунтованої цифрової політики на основі даних.

Що стосується блокчейну, то це децентралізована технологія зберігання даних, яка забезпечує високий рівень довіри до інформації, що особливо важливо в контексті відкритих даних. Його використання у державному секторі сприяє запобіганню фальсифікаціям, підвищенню надійності реєстрів та автоматизації процесів через смарт-контракти. Так, до прикладу, в Естонії блокчейн використовується для верифікації доступу до медичних даних та забезпечення кібербезпеки державних сервісів [31]. Інтеграція блокчейну у відкриті державні реєстри в Україні розглядається в пілотному форматі. У 2021 році Міністерство цифрової трансформації оголосило про запуск експериментального проєкту щодо ведення реєстрів у форматі блокчейн для зменшення ризиків несанкціонованого втручання. Водночас широкомасштабне впровадження цієї технології вимагає законодавчих змін і значного ресурсного забезпечення.

Ще одним прикладом використання відкритих даних є концепція «Розумне місто» (Smart City) – це концепція урбаністичного розвитку, яка передбачає використання цифрових технологій для підвищення ефективності управління міською інфраструктурою, залучення громадян до прийняття рішень та поліпшення якості життя. Відкриті дані в цій парадигмі відіграють роль базового ресурсу, що забезпечує функціонування інтелектуальних систем. Одним з найвідоміших прикладів інтеграції відкритих даних у концепцію Smart City є Барселона, де відкриті дані використовуються для управління дорожнім рухом, контролю забруднення повітря, енергозбереження та розробки громадських ініціатив. У 2022 році муніципалітет Барселони звітував, що завдяки цифровим інструментам на основі відкритих даних витрати на утримання міської інфраструктури скоротилися на 20% [20].

В Україні концепція «розумного міста» (Smart City) активно впроваджується з 2015 року в кількох містах майже одночасно, кожне з яких зробило акцент на різних аспектах цифрової трансформації. Так, до прикладу, Київ у 2015 році започаткував програму Kyiv Smart City, яка стала першою масштабною ініціативою в Україні з впровадження «розумних» технологій у міське управління [7]. Це дає можливість громадянам на даний час відстежувати доходи та витрати міського бюджету в режимі реального часу., використовувати інструменти електронної демократії, що забезпечують активну участь громадян у прийнятті рішень та використання мережі відеоспостереження та аналітики для підвищення рівня безпеки. А у 2022 році Київ став першим містом в Україні з власною інфраструктурою для IoT, включаючи мережу з 295 базових станцій для збору та аналізу даних.

У 2018 році Харків розпочав реалізацію проекту Smart City UA у співпраці з компанією Vodafone Україна [19]. Це був перший в Україні пілотний проект національного масштабу з впровадження «розумного» міста UA у співпраці з міжнародним партнером.

У 2019 році Львівська міська рада затвердила стратегію розвитку міста до 2030 року, яка включає інтеграцію концепції Smart City. Зокрема, передбачено впровадження інтелектуальної транспортної системи, яка інтегрує керування світлофорами з громадським транспортом для покращення мобільності мешканців. Львів визначив шість ключових напрямів розвитку Smart City: безпека міста (Safe City), медицина (e-Health), освіта (Smart Education), транспортна система (Smart Mobility), енергетика (Smart Energy), креативні хаби (Creative Hubs) [6].

У 2023 році Ладижин став першим містом у Вінницькій області, де запроваджено концепцію Smart City. Система реагує на рух та скупчення людей, виявляє несанкціоновані зібрання та підозрілі предмети, розпізнає обличчя, номерні знаки та марки транспортних засобів, фіксує пожежі на ранній стадії, осіб у безпорадному стані чи загублених дітей [18].

Загалом, окрім зазначених міст, за даними Visit Ukraine, у тому чи іншому вигляді елементи Smart City впроваджуються в таких містах як Івано-Франківськ, Львів, Мукачево, Дрогобич, Запоріжжя, Полтава, Тернопіль, Маріуполь та інші [14].

Відкриті дані є стратегічним ресурсом не лише для держави, а й для недержавних акторів. Бізнес, наукові установи, громадські організації та ЗМІ можуть використовувати цей інструмент для інновацій, досліджень, громадського контролю й адвокації. Для бізнесу відкриті дані – це джерело конкурентних переваг. Наприклад, компанії з логістичного сектору аналізують відкриті дані про транспортну інфраструктуру та погодні умови для оптимізації маршрутів. У сфері фінансових послуг відкриті дані з державних реєстрів дозволяють перевіряти контрагентів, прогнозувати ризики та забезпечувати належну перевірку (due diligence). Відповідно до звіту Open Data Watch (2022), малі та середні підприємства, які використовують відкриті дані,

демонструють на 12–15% вищі показники інноваційності у продуктах та процесах [29].

У науковій сфері відкриті дані сприяють розвитку міждисциплінарних досліджень. Зокрема, демографічні, екологічні, економічні та медичні набори даних дозволяють проводити глибоку аналітику, розробляти прогностичні моделі та створювати емпіричну базу для публічної політики. Українські науковці дедалі частіше інтегрують відкриті дані у свої дослідження, особливо у сферах урбаністики, охорони здоров'я та державного управління.

Висновки. Проведене дослідження засвідчило, що відкриті дані є фундаментальним елементом цифрової трансформації державного управління. У сучасному інформаційному суспільстві вони виступають не лише інструментом забезпечення прозорості та підзвітності органів влади, а й чинником підвищення ефективності державних сервісів, стимулювання громадської участі, розвитку інноваційної економіки та формування партнерської взаємодії між державою, громадянами і бізнесом.

На теоретичному рівні відкриті дані визначаються як публічна інформація у машиночитаному форматі, доступна для вільного використання без обмежень. Саме відкриті дані забезпечують реалізацію ключових принципів цифрового врядування – прозорості, підзвітності, ефективності, доступності та залучення громадян.

Таким чином, відкриті дані – це не лише технічний чи адміністративний інструмент, а стратегічний ресурс, що формує нову парадигму взаємодії у трикутнику «влада – громадянин – технологія». За умови цілісної, міжвідомчої та інклюзивної політики Україна має всі передумови для того, щоб стати одним із лідерів цифрового врядування в регіоні.

Література:

1. Дії. City. Міністерство цифрової трансформації України. URL: https://thedigital.gov.ua/projects/city
2. Єдиний веб-портал використання публічних коштів (Є-дата). URL: https://rouoz.gov.ua/diyalnist/yedinij-veb-portal-vikoristannya-publichnih-koshti/
3. Єдиний державний веб-портал відкритих даних. URL: https://data.gov.ua/
4. Єдиний державний реєстр звітності політичних партій. URL: https://politdata.nazk.gov.ua/
5. Інститут аналітики та адвокації. Річний звіт за 2023 рік. URL: https://iaa.org.ua/reports/annual-report-2023/
6. Львів зроблять першим розумним містом в Україні. URL: https://dailylviv.com/news/osvita-i-nauka/lviv-zroblyat-pershym-rozumnym-mistom-v-ukrayini-90925
7. Офіційний портал Києва. URL: https://kyivcity.gov.ua/
8. Про доступ до публічної інформаці: Закон України від 2011 р. № 2939-VI з поточною редакцією від 08.10.2023 р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text
9. Про затвердження переліку наборів даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних: Постанови Кабінету Міністрів України № 835 від 21 жовтня 2015 р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/835-2015-%D0%BF#Text
10. Про національну інфраструктуру геопросторових даних: Закон України від 2020р. № 554-IX. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/554-20#Text
11. Про схвалення Стратегії цифрового розвитку інноваційної діяльності України на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2027 роках: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 грудня 2024 р. № 1351-р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1351-2024-%D1%80
12. Сайт платформи Dozorro. URL: https://dozorro.org/ngo/TI-Ukraine/F201
13. Сайт платформи Prozorro. URL: https://prozorro.gov.ua/uk
14. Сервісний портал про Україну 24/7. URL: https://visitukraine.today/?srsltid=AfmBOopOQGRu0yonme3tgHQuWZxdddaDqi-6CECLqTfKIyscE3fCk1dV
15. Система ProZorro виграла престижну міжнародну премію. Економічна правда. URL: https://epravda.com.ua/news/2016/05/19/593140/
16. Стріжкова А. Концепція «Держава в смартфоні»: напрям державної політики чи засіб модернізації економічного суспільного розвитку України. URL: https://openarchive.nure.ua/server/api/core/bitstreams/5ddf06c3-a975-463a-bfda-61f075de9f2e/content
17. Трофіменко І. Відкриті дані: що це? URL: https://protocol.ua/ua/vidkriti_dani_shcho_tse
18. У місті Ладижин запроваджується концепція «Smart city», складовою якої є створення безпечного простору. URL: http://lada.fm/2022/08/19/u-mst-ladizhin-zaprovadzhuyetsya-koncepcya-smart-city-skladovoyu-yakoyi-ye-stvorennya-bezpechnogo-prostoru.html
19. Харків першим в Україні почав проект «Smart City UA». URL: https://www.city.kharkiv.ua/uk/news/-39465.html
20. Barcelona Digital City, 2023. URL: https://ajuntament.barcelona.cat/digital/en

21. Corruption Perceptions Index 2022. Transparency International. URL: https://www.transparency.org/en/cpi/2022
22. Data.Transportation.gov. Transportation.gov, the U.S. Department of Transportation's public data portal. URL: https://data.transportation.gov/
23. Education at a Glance 2020. OECD Indicators. URL: https://www.oecd.org/en/publications/education-at-a-glance-2020_69096873-en.html
24. EUR-Lex. URL: https://eur-lex.europa.eu/homepage.html
25. From data to action. Empowering development with open, comprehensive, and inclusive data. URL: https://opendatawatch.com/
26. G8 Open Data Charter, 2013. URL: https://g7g20-documents.org/fileadmin/G7G20_documents/2013/G7/United%20Kingdom/Leaders/1%20Leaders%27%20Language/G8%20Open%20Data%20Charter_18062013.pdf
27. ODI Europe, 2023. URL: https://odi.org/en/about/our-work/odi-europe/
28. Open Contracting Partnership, 2022. URL: https://www.open-contracting.org/about/annual-report-2022/
29. Open Data in Europe 2023. URL: https://data.europa.eu/en/publications/open-data-maturity/2023
30. Open Government Partnership (OGP). URL: https://www.opengovpartnership.org/members/ukraine/
31. Story – e-Estonia. URL:https://e-estonia.com/story/
32. World Development Report 2021. Data for Better Lives. URL: https://wdr2021.worldbank.org/

УДК 32:323.15:316.75
DOI https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-1(77)-6

Світлана ВОВК
доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології і міжнародних відносин,
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
lanasvitvovk@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6171-4782

Олена МЕЖЕНСЬКА
кандидат політичних наук, доцент кафедри політології і міжнародних відносин,
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
e.vladimirovna1972@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1053-5020

СЕПАРАТИЗМ: КОНФЛІКТ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ

У статті здійснено комплексний аналіз феномену сепаратизму крізь призму конфлікту інтерпретацій, що виникає на перетині політичних, правових, когнітивних і соціокультурних вимірів. Авторки доводять, що сучасне розуміння сепаратизму значною мірою залежить від контексту – національного, міжнародного та інформаційного – у якому здійснюється його осмислення. Теоретичне осмислення проблеми ґрунтується на класичних і сучасних концепціях політичної науки, зокрема на працях Т. Гурра, М. Гектера, М. Кітінга та Дж. Соренса, що репрезентують як етнополітичний, так і багатовимірний підхід до аналізу сепаратистських процесів. У межах правового дискурсу особливу увагу приділено колізії між принципами територіальної цілісності держав і правом на самовизначення, закріпленим у Статуті ООН. Авторки показують, що міжнародне право не пропонує універсального рішення для врегулювання цього протиріччя, що призводить до неоднозначних рішень у міжнародній практиці.

У політичному аспекті наголошується на політичній інструменталізації сепаратизму: для одних акторів він є виявом права на визволення, для інших – загрозою суверенітету. Наведено порівняльні кейси Косова, Криму, Шотландії, Каталонії й Тайваню, які ілюструють суперечливі підходи до легітимації або делегітимації сепаратистських утворень. Окремий акцент зроблено на інформаційно-когнітивному аспекті інтерпретаційного конфлікту, зокрема на ролі інформаційних кампаній, цифрових технологій, наративів та соціальних медіа у формуванні суспільного сприйняття сепаратизму. Визначено, що боротьба за інтерпретацію стала самостійним фронтом когнітивної війни, де інформаційний вплив може мати не менше значення, ніж фізичне протистояння.

Соціокультурний вимір інтерпретацій охоплює аналіз історичних моделей автономізму, мовно-культурної специфіки, ідентичності та політичної культури у формуванні легітимності сепаратистських прагнень. Авторки доводять, що у контекстах із сильною унітарною традицією (Франція, Туреччина) навіть обмежені вимоги автономії викликають політичне напруження, тоді як у федеративних або поліетнічних державах (Іспанія, Велика Британія, Ірак) сепаратизм часто має форму тривалих і відкритих політичних процесів. Зроблено висновок, що розуміння сепаратизму у XXI ст. неможливе без врахування багатовимірного характеру інтерпретацій, залежних від геополітичних, інформаційних і культурних факторів, що формують контури глобальної безпеки.

Ключові слова: *сепаратизм, самовизначення, територіальна цілісність, конфлікт інтерпретацій, когнітивна війна, інформаційна безпека, політична ідентичність, гібридна загроза, наративи, соціокультурний контекст, легітимність, міжнародне право.*

Svitlana Vovk, Olena Mezhenska. SEPARATISM: A CONFLICT OF INTERPRETATIONS

The article presents a comprehensive analysis of the phenomenon of separatism through the lens of interpretational conflict emerging at the intersection of political, legal, cognitive, and socio-cultural dimensions. The authors argue that contemporary understanding of separatism largely depends on the national, international, and informational context in which it is conceptualized. The theoretical framework is based on both classical and modern concepts in political science, particularly the works of T. Gurr, M. Hechter, M. Keating, and J. Sorens, representing ethnopolitical and multidimensional approaches to the analysis of separatist processes. Within the legal discourse, special attention is paid to the contradiction between the principles of state territorial integrity and the right to self-determination enshrined in the UN Charter. The authors demonstrate that international law does not offer a universal solution for resolving this contradiction, which results in inconsistent decisions in international practice.

In the political dimension, the article emphasizes the political instrumentalization of separatism: for some actors, it is seen as an expression of the right to liberation, while for others – as a threat to sovereignty. Comparative case studies of Kosovo, Crimea, Scotland, Catalonia, and Taiwan illustrate the conflicting approaches to legitimizing or delegitimizing separatist entities. A separate focus is given to the informational and cognitive aspect of interpretational conflict, especially the role of media campaigns, digital technologies, narratives, and social media

© Вовк С., Меженська О., 2025

in shaping public perception of separatism. It is shown that the battle for interpretation has become an independent front of cognitive warfare, where informational influence can be as significant as physical confrontation.

The socio-cultural dimension of interpretation includes the analysis of historical models of autonomism, linguistic and cultural specificity, identity, and political culture in shaping the legitimacy of separatist aspirations. The authors argue that in contexts with strong unitary traditions (e.g., France, Turkey), even moderate demands for autonomy provoke political tensions, whereas in federal or multiethnic states (e.g., Spain, the United Kingdom, Iraq), separatism often manifests as a long-term and open political process. The article concludes that understanding separatism in the 21st century is impossible without accounting for the multidimensional nature of its interpretations, which depend on geopolitical, informational, and cultural factors shaping the contours of global security.

Key words: *separatism, self-determination, territorial integrity, conflict of interpretations, cognitive warfare, information security, political identity, hybrid threat, narratives, socio-cultural context, legitimacy, international law.*

Актуальність. У сучасному світі сепаратизм залишається однією з найбільш складних і суперечливих політичних проблем, що впливають на стабільність держав, регіональну безпеку та глобальні політичні процеси. Хоча на перший погляд сепаратизм асоціюється з прагненням до самовизначення певної етнічної, мовної чи релігійної спільноти, глибинний аналіз виявляє, що його сутність, мотиви та легітимність значною мірою залежать від контексту інтерпретації. У різних політичних, правових та ідеологічних системах сепаратистські рухи можуть трактуватися як боротьба за свободу і права людини або як загроза національній єдності та безпеці. Такий конфлікт інтерпретацій створює умови для гібридизації понять «легітимного опору» і «нелегальної агресії», що ускладнює пошук уніфікованих підходів до оцінки сепаратизму на міжнародному рівні.

Аналіз останніх досліджень. Сьогодні проблема сепаратизму розглядається як багатовимірне явище, що перебуває на перетині політичної науки, міжнародного права, соціології, культурології, безпекових студій та інформаційних технологій. Сучасний науковий дискурс щодо сепаратизму охоплює політико-правові протиріччя між територіальною цілісністю і правом на самовизначення, розглядає сепаратизм як інструмент гібридної війни, досліджує інформаційно-когнітивні стратегії впливу та аналізує соціокультурні чинники формування сепаратистських прагнень (І. Рафальський, С. Толстов, Р. Ключник, П. Лисянський, В.Олішевська, Д. Місяйло, Ю. Кресіна, М. Стиранка, М. Мосора, Є. Гладкова, О. Шаран, М. Рубащенко. Відповідно модна констатувати, що розгляд сепаратизму дедалі більше набуває міждисциплінарного характеру, з акцентом на взаємозв'язок внутрішньодержавних процесів, міжнародної політики, інформаційного середовища та культурних моделей ідентичності, що дозволяє не лише глибше зрозуміти природу сепаратистських процесів, а й прогнозувати їхню динаміку, потенціал до ескалації та можливості врегулювання.

Мета статті полягає в аналізі природи конфлікту інтерпретацій сепаратизму у сучасному світі, з'ясуванні основних політичних, інформаційно-когнітивних і соціокультурних чинників, що визначають варіативність сприйняття сепаратистських рухів у різних контекстах, а також у виявленні особливостей сучасної боротьби за легітимацію або делегітимацію сепаратистських прагнень у глобальному інформаційному просторі

Виклад основного матеріалу. Сепаратизм традиційно визначається як політичний рух, що прагне до відокремлення певної частини території від держави та утворення нової незалежної політичної одиниці. У класичній політології (T. Gurr, 1993 [12]; M. Hechter [12]) сепаратизм розглядається як форма етнополітичного конфлікту, що виникає внаслідок незадоволення групових інтересів у межах існуючої держави. Однак сучасні дослідження (Keating [14]; Sorens [15]) пропонують багатовимірну модель аналізу сепаратизму, яка включає економічні, культурні, історичні, безпекові та когнітивні чинники.

У рамках правового дискурсу сепаратизм розглядається в контексті права народів на самовизначення, закріпленого у Статуті ООН (стаття 1, п. 2) [16] та низці міжнародних документів. Водночас Міжнародний суд ООН у консультативному висновку щодо незалежності Косова (2010) зазначив, що міжнародне право не містить загальної заборони на проголошення незалежності, що унеможливлює однозначну кваліфікацію сепаратистських рухів [11].

Таким чином, навіть на базовому концептуальному рівні сепаратизм перебуває у просторі множинних і часто несумісних інтерпретацій, що залежить від обраного аналітичного підходу політичного, правового, культурного чи безпекового. Саме тому доцільним є подальший аналіз політичного аспекту конфлікту інтерпретацій, що дозволяє виявити ключові джерела напруженості між національною єдністю та правом на відокремлення.

У політичному плані конфлікт інтерпретацій сепаратизму проявляється через суперечч-

ності між принципами територіальної цілісності держав і правом на самовизначення народів. З одного боку, суверенні держави наполягають на непорушності своїх кордонів як основі міжнародної стабільності. З іншого боку, окремі групи вимагають права на створення власної держави на підставі історичної несправедливості, економічної дискримінації або культурного утиску.

Ці протилежні позиції стають об'єктом політичної інструменталізації. Для урядів сепаратизм часто є рівнозначним державній зраді або тероризму, оскільки він безпосередньо підриває принцип легітимності внутрішнього суверенітету й загрожує розпаду державного організму. Натомість для учасників сепаратистських рухів це сприймається як боротьба за визволення, за політичне визнання своєї самобутності, за подолання історичної несправедливості. Через це сепаратизм часто набуває моральної легітимації серед певних міжнародних акторів, що вважають його виявом права на самовизначення.

Ситуацію ускладнює те, що міжнародне право, визнаючи обидва принципи територіальну цілісність і право на самовизначення, не встановлює чітких критеріїв пріоритетності одного над іншим у конфліктних ситуаціях [3]. Хоча Статут ООН та численні міжнародні документи підтверджують право народів на самовизначення, водночас існує обмеження, згідно з яким таке самовизначення не повинно здійснюватися шляхом порушення територіальної цілісності держав, що поважають принципи рівності та прав людини. Така правова амбівалентність відкриває простір для конфлікту інтерпретацій і суперечливих політичних рішень.

Міжнародні актори (держави, міжурядові організації та правозахисні інститути) змушені балансувати між загальними принципами міжнародного права і конкретними політичними інтересами, що обумовлює неоднозначні рішення щодо сепаратистських рухів. Показовими у цьому контексті є приклади:

1. Одностороннє проголошення незалежності Косова у 2008 р.отримало визнання від багатьох країн Заходу, що обґрунтовували свою позицію необхідністю захисту прав косовських албанців після масштабних порушень прав людини з боку сербської влади. При цьому наголошувалося на «особливих обставинах» Косова, що нібито виправдовували виняток із принципу територіальної цілісності Сербії. Також, варто наголосити на тому, що «Інституцією, завдяки участі в якій певне політичне утворення набуває широкого міжнародного визнання, є ООН. Без членства в ООН Косово не стати повноцінним учасником міжнародних відносин» [8, с. 235].

2. Анексія Криму Російською Федерацією у 2014 р. супроводжувалася риторикою про «право кримчан на самовизначення», однак міжнародна спільнота переважно розцінила цей акт як порушення територіальної цілісності України, вказуючи на нелегітимність референдуму в умовах військової окупації. Більш того, самі кримські татари не визнали результати референдуму.

3. У 2014 р. у Шотландії було проведено референдум про незалежність відповідно до погодженого з урядом Великої Британії порядку. Попри поразку прихильників незалежності, приклад Шотландії демонструє легітимну практику реалізації права на самовизначення без порушення правових норм і без перетворення на збройний конфлікт. «…референдум у Шотландії – це зразок прямого прояву демократії та цивілізаційне європейське досягнення, а псевдо референдум у Криму – це захоплення Росією території сусіда внаслідок провальної багаторічної політики української влади по відношенню до своєї автономії» [10].

4. Спроба проголошення незалежності Каталонії у 2017 р. після референдуму, забороненого Конституційним судом Іспанії, поставила під питання межі допустимого самовизначення у стабільних демократичних державах. Реакція іспанської влади, яка застосувала примусові заходи, була виправдана необхідністю захисту територіальної цілісності й конституційного порядку. «…найсприятливішим варіантом вирішення каталонської кризи залишається політичний діалог центрального іспанського уряду та влади Каталоні]. Аде, очевидним є факт, що сторони не розуміють одна одну, а це і посилює конфлікт, і поглиблює кризу як у Каталонії, так і в Іспанії» [1].

5. Статус Тайваню залишається прикладом тривалого конфлікту інтерпретацій, де Пекін розглядає острів як невід'ємну частину Китаю, а більшість тайванців підтримують де-факто незалежність. «Конфлікт між «двома Китаями» полягає в тому, що з часів «холодної війни» обоє вважають себе єдиними спадкоємицями Китайської республіки, проголошеної в 1911 р. Комуністична партія Китаю вже кілька десятиліть намагається вирішити питання наявності двох суб'єктів державності й досягти своєї виняткової легітимності в міжнародних відносинах. Крім того, уряд КНР остерігається «ефекту доміно» у випадку визнання світовою спільнотою Тай-

ваню, адже в нього й так вистачає проблем із сепаратизмом у Тибеті та Сінцзян-Уйгурському автономному районі» [7]. Міжнародна спільнота, зокрема через політику «одного Китаю», вимушена дотримуватися обережного балансу між невизнанням незалежності Тайваню і фактичною підтримкою його політичної автономії.

Отже, міжнародні оцінки сепаратистських процесів часто залежать не лише від юридичних аргументів, але й від геополітичних міркувань, альянсів, економічних інтересів і стратегічних пріоритетів окремих держав. Внаслідок цього формуються подвійні стандарти у трактуванні одних і тих самих явищ: те, що в одному контексті визнається «боротьбою за свободу», в іншому засуджується як «спроба розвалу держави». Політичний вимір конфлікту інтерпретацій щодо сепаратизму демонструє, що правові принципи і державні інтереси є основними факторами у формуванні офіційних позицій щодо легітимності чи нелегітимності сепаратистських прагнень. Проте у сучасних умовах важливу роль відіграє не лише офіційна політика держав, а й те, як сепаратизм репрезентується у публічному просторі через механізми масової комунікації. Відтак, особливої уваги потребує інформаційно-когнітивний аспект інтерпретаційного конфлікту, який визначає способи конструювання суспільного сприйняття сепаратистських процесів.

Розвиток цифрових технологій, соціальних мереж і масових комунікацій призвів до того, що сприйняття сепаратистських рухів значною мірою формується не стільки через безпосередній досвід чи традиційні дипломатичні канали, скільки через інформаційні кампанії, спрямовані як на внутрішню, так і на міжнародну аудиторію. Цифровий простір перетворився на арену, де ведеться боротьба за легітимізацію чи делегітимізацію сепаратистських процесів у свідомості глобальної спільноти.

Когнітивна війна, спрямована на зміну сприйняття суспільством певних подій, стала одним із ключових інструментів у руках як сепаратистських рухів, так і держав, що протидіють їм або, навпаки, підтримують їх для досягнення власних стратегічних цілей. Зокрема, через маніпуляцію історичними наративами, емоційну мобілізацію образу жертви, поширення дезінформації, фейкових новин та дискредитацію альтернативних точок зору створюються альтернативні реальності, у яких одна й та сама подія сприймається діаметрально протилежно, як визвольна боротьба або як загроза миру й безпеці.

Показовим прикладом такої когнітивної боротьби є події у Криму 2014 р. Російська Федерація активно використовувала інструменти інформаційної війни для просування наративу про «відновлення історичної справедливості», «захист російськомовного населення» та «легітимне волевиявлення кримчан» через так званий референдум. Однак більшість країн світу, спираючись на міжнародно-правові норми, розцінили ці події як акт агресії і грубе порушення суверенітету України. Інтенсивність інформаційної кампанії дозволила Російській Федерації мобілізувати підтримку серед внутрішньої аудиторії та частково дезорієнтувати зовнішню, а «… наративи є нічим іншим, як переписуванням історії та творенням іншої реальності…» [6].

Аналогічні процеси спостерігалися і в інших регіонах. У Каталонії у 2017 році інформаційні кампанії прихильників незалежності створювали образ мирного громадянського руху, який прагне реалізувати демократичне право на самовизначення. Водночас уряд Іспанії та конституційні інститути наголошували на незаконності референдуму, порушенні конституційного ладу та ризиках політичної дестабілізації. Обидві сторони активно використовували цифрові технології для формування сприятливого образу власних дій та делегітимації опонента, апелюючи до міжнародної спільноти через ЗМІ та соціальні мережі.

Особливу увагу привертає кейс інформаційної боротьби навколо так званих ДНР – ЛНР. Російська пропаганда активно поширювала наративи про «народне повстання» проти «київської хунти», прагнення до «самовизначення» і «захист російськомовних». Натомість Україна і міжнародна спільнота кваліфікують ці утворення як результат зовнішньої агресії, підтриманої інформаційними та гібридними засобами, що не мають реальної легітимної підтримки серед місцевого населення у широкому розумінні.

Ще одним прикладом є використання когнітивних технологій у випадку Тайваню. Китайська Народна Республіка активно формує інформаційний простір навколо Тайваню як «невід'ємної частини Китаю», використовуючи дипломатичні, економічні й медійні механізми тиску на інші держави, щоб запобігти офіційному визнанню острова як незалежної держави [2]. Водночас тайванські урядові структури ведуть власну інформаційну кампанію, підкреслюючи демократичні цінності, економічну стабільність та право тайванського народу самостійно визначати свою долю.

Значну роль у когнітивних війнах грають соціальні медіа-платформи, які дозволяють створювати спрямовані кампанії із застосуванням методів мікротаргетингу, бот-мереж, фабрик тролів та маніпулювання громадською думкою в реальному часі. Розмивання межі між інформацією і пропагандою стає однією з основних загроз демократичному процесу формування громадської думки щодо сепаратизму. Суттєвим чинником є також емоціоналізація інформації: замість раціональних аргументів активно використовуються образи жертв, сцени насильства, історичні травми, що посилює ірраціональне сприйняття ситуацій і поляризує суспільство.

Таким чином, боротьба за інтерпретацію сепаратистських процесів у сучасних умовах вийшла за межі традиційної дипломатії чи воєнних дій і перетворилася на масштабну когнітивну операцію, спрямовану на контроль над уявленнями, емоціями та ідентичністю різних груп населення. Інформаційно-когнітивний вимір не тільки віддзеркалює, а й активно конструює політичну реальність, у якій визначається успіх або поразка сепаратистських рухів. Крім того, в епоху інформаційного суспільства інтерпретація подій має не менше значення, ніж самі події, а когнітивна перевага дедалі більше стає вирішальним чинником у динаміці сучасних сепаратистських конфліктів.

Таким чином, інформаційно-когнітивний вимір конфлікту підкреслює, що у глобалізованому світі боротьба за інтерпретацію сепаратизму виходить далеко за межі суто політичного чи військового протистояння і розгортається у сфері контролю над масовою свідомістю та ідентичністю. Водночас ефективність інформаційних кампаній та сприйняття їхніх меседжів суттєво залежать від глибинних соціокультурних чинників, які формують колективне уявлення про легітимність чи неприйнятність сепаратистських прагнень. Тому подальший аналіз доцільно спрямувати на розгляд соціокультурного контексту та варіативності інтерпретацій сепаратизму в різних політичних і культурних середовищах.

У багатьох випадках історичні традиції автономізму, фрагментованої ідентичності або федеративної організації держави створюють сприятливе середовище для позитивної інтерпретації сепаратистських прагнень. Зокрема, у таких регіонах як Каталонія, Шотландія чи Фландрія історичні уявлення про власну відокремлену культурну ідентичність, особливі інститути самоврядування та довготривала політична боротьба за автономію слугують основою для сприйняття сепаратизму як легітимної форми самовизначення.

У Каталонії прагнення до незалежності має глибоке коріння у середньовічній історії самостійності каталонських земель, автономістських рухах XIX–XX століть, а також у специфічній мові та культурі. Навіть сучасна модель іспанської децентралізації, що визнала Каталонію «нацією» у складі Іспанії (статут 2006 р.) [9], не змогла повністю нейтралізувати сепаратистські прагнення. У масовій свідомості каталонців зберігається уявлення про Каталонію як окрему політичну спільноту, що має право на самостійне існування.

У Шотландії питання незалежності також базується на історичних підставах: до 1707 р. Шотландія була окремою державою, з власною правовою системою, освітою та культурою. Референдум 2014 р. продемонстрував, що попри тісну інтеграцію зі Сполученим Королівством, значна частина шотландців ідентифікує себе окремо і готова підтримувати ідею незалежності, особливо в контексті змін міжнародної ситуації (зокрема Brexit).

Водночас у державах із сильними унітарними традиціями, такими як Франція чи Туреччина, навіть помірні вимоги регіональної автономії часто сприймаються як пряма загроза державній єдності. Французька республіканська модель націєтворення, заснована на ідеї неподільної, унітарної нації, виключає будь-яке офіційне визнання регіональних ідентичностей на політичному рівні. Наприклад, рух за автономію Корсики або бретонська культурна відродження були маргіналізовані або придушені в ім'я захисту єдності Франції [5].

У Туреччині курдське питання є особливо чутливим прикладом [4]. Незважаючи на велику чисельність курдського населення і наявність окремої мови та культури, вимоги курдів щодо автономії чи самовизначення жорстко придушуються державою, оскільки їх сприймають як загрозу територіальній цілісності та безпеці Туреччини. Тут сепаратизм асоціюється з тероризмом, особливо через діяльність Робітничої партії Курдистану (РПК).

Інтерпретаційний конфлікт також розгортається навколо поняття «народ», що має право на самовизначення. Відповідно до класичного міжнародного права, «народ» має право на самовизначення. Однак сам термін «народ» не має однозначного визначення: чи йдеться про етнічну групу, історичний регіон, політичну спільноту або всіх громадян певної території?

У випадку Каталонії та Шотландії сепаратисти апелюють до концепції «народ як полі-

тична спільнота», яка має власну історію державності або політичної автономії. Водночас держави-протидіючі сторони наполягають на тому, що народом є вся нація в цілому (Іспанська чи Британська нація), і будь-яке порушення її єдності є неправомірним.

У випадку Курдистану курдський народ часто позиціонується як окрема етнічна спільнота, що має право на самовизначення. Однак політична реальність, міжнародні альянси та страх перед прецедентами сепаратизму у регіоні стримують держави від визнання курдської незалежності, зокрема Ірак, Сирію, Туреччину та Іран.

Отже, соціокультурний контекст визначає не лише масштаби підтримки сепаратизму всередині регіону, а й характер міжнародного сприйняття цих прагнень. Історичні наративи, моделі націєтворення, політична культура держави і спосіб конструювання колективної ідентичності є вирішальними чинниками у формуванні того, чи буде сепаратизм сприйматися як легітимна боротьба за права або як загроза стабільності й безпеці. Відповідно, без урахування соціокультурної специфіки неможливо адекватно оцінити природу, масштаби та перспективи сепаратистських рухів у різних регіонах світу.

Висновки. Конфлікт інтерпретацій сепаратизму є комплексним феноменом, що охоплює правові, політичні, когнітивні та соціокультурні виміри. Сепаратизм не має універсального значення: його оцінка завжди залежить від позицій конкретних акторів, історичних обставин і стратегічних інтересів.

У світі, де боротьба за наративи стала не менш важливою за боротьбу за території, сепаратизм трансформується з суто політичного явища у простір когнітивних конфліктів. Усвідомлення багатовимірності інтерпретацій є ключем до розуміння складності сучасних сепаратистських процесів і необхідності гнучких, контекстуально чутливих підходів до їх аналізу та врегулювання.

Література:

1. Гуцало Л., Міщук Г. Каталонські рефрендуми в 2014 р. та 2017 р.: позиції центральної та регіональної влади. *Eminak*, 2021, 2 (34). С. 256–266. URL: http://eprints.zu.edu.ua/33122/1/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F_2021_%D0%B5%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BA.pdf.
2. Китай розпочав дезінформаційну кампанію проти Тайваню. – Reuters. Дзеркало тижня. 7 липня 2023. URL: https://zn.ua/ukr/china/kitaj-rozpochav-dezinformatsijnu-kampaniju-proti-tajvanju-reuters.html.
3. Клименко К. Співвідношення принципів територіальної цілісності держав і самовизначення народів і міжнародному праві. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету,* 2022. № 3. С. 444–451. URL: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.69.73.
4. Наджат Серушт. Курдський фактор в міжнародних відносинах. – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук зі спеціальності 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку. Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2019. 218 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8ad2aacc-45d8-457f-b643-52cc028b9157/content.
5. Новицький Д., Пісоцький А. Особливості конституційно-правового статусу автономії в зарубіжних країнах. *Юридичний науковий електронний журнал.* № 4/2021. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-4/28.
6. Руйнуємо топ-3 російські наративи про український Крим. АРМІЯ.INFORM. 30 липня 2020. URL: https://armyinform.com.ua/2020/07/30/rujnuyemo-top-3-rosijski-naratyvy-pro-ukrayinskyj-krym/.
7. Тайванська проблема: чи можливе возз'єднання Китаю з Китаєм? URL: https://adastra.org.ua/blog/tajvanska-problema-chi-mozhlive-vozzyednannya-kitayu-z-kitayem.
8. Тесленко О. Чинники впливу на проблему міжнародного визнання Республіки Косово. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог.* студії. 2021. Випуск 35. URL: https://doi.org/10.30970/PPS.2021.35.27.
9. Толстов С. Концептуальні особливості в умовах європейського інтеграційного проєкту. *Ідеологія і політика.* № 1(12), 2019. URL: https://www.ideopol.org/wp-content/uploads/2019/11/____UKR.%201.4.%20Tolstov%20%20FIN.pdf.
10. Шотландія залишається у складі Сполученого Королівства: результати референдуму. URL: https://protocol.ua/ua/shotlandiya_zalishaetsya_u_skladi_spoluchenogo_korolivstva_rezultati_referendumu/.
11. Advisory Opinion of the International Court of Justice on the Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo (2010). Retrieved from: https://icj-cij.org/case/141.
12. Gurr T. R. Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflicts. Washington, D.C.: United States Institute of Peace Press. 1993. Retrieved from: https://www.cambridge.org/core/journals/american-political-science-review/article/abs/minorities-at-risk-a-global-view-of-ethnopolitical-conflicts-by-ted-robert-gurr-washington-us-institute-of-peace-press-1993-448p-3750-cloth-2495-paper/5EF9A5F6C7221C004C5B9F57FE2E8F39.

13. Hechter M. Containing Nationalism. Oxford: Oxford University Press. 2000. Retrieved from: https://faculty.washington.edu/hechter/Nationalism.pdf.
14. Keating M. Nations Against the State: The New Politics of Nationalism in Quebec, Catalonia, and Scotland. Basingstoke: Palgrave Macmillan. 2001. Retrieved from: https://static.cambridge.org/content/id/urn:cambridge.org:id:article:S1354507800250172/resource/name/S135450780000017Xa.pdf/
15. Sorens J. Secessionism: Identity, Interest, and Strategy. Montreal: McGill-Queen's University Press. 2012. Retrieved from: https://dokumen.pub/secessionism-identity-interest-and-strategy-9780773538962-9780773539303-0773538968-9780773587502-0773587500.html.
16. United Nations Charter. Retrieved from https://www.un.org/en/about-us/un-charter.

UDC 321.015:321.7:[323.2:328]
DOI https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-1(77)-7

Alina VOICHUK
PhD in Political Science, Assistant at the Department of Political Science,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
alinavoychuk@ukr.net
ORCID: 0000-0002-1925-1307

THE CONCEPTUAL APPROACHES TO THE PROBLEM OF INTERACTION BETWEEN DEMOCRACY AND THE SYSTEM OF CHECKS AND BALANCES

The article explores the relationship between democracy as a functional characteristic of the form of government and the system of checks and balances as an institutional mechanism for the separation and limitation of powers. In democratic states, the effective functioning of representative institutions is closely linked to the need for legal and political mechanisms that prevent the concentration of power in the hands of a single branch or official. The article analyzes how the system of checks and balances can both strengthen and complicate the implementation of democratic principles, particularly transparency, accountability, and citizen participation in decision-making. The historical and theoretical foundations of the concept of separation of powers and the system of checks and balances are examined, including their development in the works of C. Montesquieu and J. Locke. The interdependence between the system of checks and balances and democracy is evident. The system of checks and balances constitutes an integrated set of powers among the branches of government, enabling them to restrain and balance one another. In turn, democracy is a form and method of organizing power that ensures the balancing and limitation of authority across different branches. The separation of powers and the system of checks and balances contribute to the expansion and qualitative deepening of democratic foundations in society, ensuring that democracy is exercised as fully and consistently as possible. The study employs systemic, comparative, and institutional methods. The practical significance of the work lies in the potential application of its findings to enhance the effective functioning of checks and balances in democracies, particularly under conditions of political polarization, crises of public trust, and threats of authoritarianism. The results obtained contribute to a deeper understanding of the checks and balances system within emerging models of democracy in the 21st century.

Key words: *checks and balances, democracy, separation of powers, consensual democracy, majoritarian democracy.*

Аліна Войчук. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ ДЕМОКРАТІЇ ТА СИСТЕМИ СТРИМУВАНЬ І ПРОТИВАГ

Стаття присвячена дослідженню взаємозв'язку між демократією як функціональної характеристики форми держави та системою стримувань і противаг як інституційним механізмом поділу та обмеження влади. У демократичних державах необхідність ефективного функціонування інститутів представницької демократії тісно пов'язана з потребою в юридичних та політичних механізмах, які перешкоджають концентрації влади в руках однієї гілки або посадової особи. У статті аналізується, як система стримувань і противаг може як зміцнювати, так і ускладнювати реалізацію демократичних принципів, зокрема прозорість, підзвітність, участь громадян у прийнятті рішень. Розглянуто історико-теоретичні засади виникнення концепції поділу влади та системи стримувань і противаг, зокрема її розвиток у працях Ш. Монтеск'є та Дж. Локка. Взаємозв'язок системи стримувань і противаг та демократії очевидний. Система стримувань і противаг є інтегрованою сукупністю повноважень органів різних гілок державної влади, що дає їм змогу урівноважувати й обмежувати одна одну. У свою чергу, демократія є формою і методом організації влади, яка забезпечує урівноваження й обмеження повноважень різних гілок влади. Поділ державної влади та система стримувань і противаг сприяють розширенню та якісному поглибленню демократичних основ суспільства задля того, щоб демократія здійснювалася з найбільшою повнотою й послідовністю. У дослідженні використовуються методи системний, порівняльний, інституційний. Практична значущість роботи полягає у можливості застосування її висновків для забезпечення ефективності функціонування системи стримувань і противаг в демократіях, зокрема в умовах політичної поляризації, кризи довіри та загроз авторитаризму. Отримані результати сприяють детальному розумінню системи стримувань і противаг у нових моделях демократії в XXI столітті.

Ключові слова: *система стримувань і противаг, демократія, поділ влади, консенсусна демократія, мажоритарна демократія.*

Problem statement. In contemporary political research, the search for an effective balance between the democratic will of citizens and institutional mechanisms for limiting power remains a key issue. Democracy, as a form of governance, implies broad public participation in the decision-making process based on the principles of electivity, openness, and accountability. At the same time, the preservation of stability, the rule of law, and the prevention

© Voichuk A., 2025

of abuse of power require the implementation of a system of checks and balances – a complex of legal and institutional instruments ensuring mutual oversight among the branches of power.

The relevance of this study lies in the necessity to understand how, in democratic states, the system of checks and balances contributes to or, conversely, complicates the effective functioning of democratic institutions. Particular attention is given to analyzing how this interaction affects the legitimacy of political decisions, the stability of political processes, and public trust in authorities.

Review of research and publications. Among the numerous studies addressing the interaction between the system of checks and balances and democracy, the works of such scholars as V. Bortnikov, O. Skrypniuk, H. Burrows, V. Tsvietkov, and M. Holovaty deserve special mention.

The aim of the article. The aim of this article is to identify the key mechanisms of interaction between democracy and the system of checks and balances, and to analyze the conditions under which this interaction enhances democratic processes.

Presentation of the main research material. Democracy is a form of organizing and exercising power in society. It is a dynamic and evolving phenomenon in its essence, content, and scope. Democracy has undergone a long and complex historical development. History testifies to the continuity and preservation of certain elements of various democratic institutions. Even the most radical Marxists advocated the use of such institutions in the interest of socialism, which highlights the social value of democracy, the fundamental components of which retain enduring significance.

Democracy is typically viewed as a form of social organization, a political system, and a form of state and its essence. Democracy cannot be understood outside its social context or explained solely through ideological constructs. The forms and institutions of democracy, from a socio-historical perspective, differ little in their external features. The organization of power is always secondary to its content. Democracy (popular rule) is a political phenomenon and thus does not exist in a "pure" form in social reality. It is a multifaceted social phenomenon that should be analyzed through the lens of politics. At the same time, as a method of organizing and exercising power in society, democracy contains components – such as parliament, opposition, multiparty systems, civil rights and freedoms, legality, and humanism – which grant it political, legal, and ethical value. These components must be examined not only institutionally but also from a socio-dynamic perspective. Without an understanding of the nature and social value of democracy, it is difficult to explore its relationship with the system of checks and balances, and the dependency of effective state functioning on the existence and efficacy of democratic institutions [4, pp. 321–322].

By its nature, democracy is an inherently societal form of organizing and exercising power and governance – a structuring process of power realization and an enabler of a system of checks and balances. The content and forms of social processes depend on the economic conditions of life, the level of material, technical, and spiritual culture, and the maturity of society – just as objective factors determine the maturity of democracy and the effectiveness of checks and balances. Their interdependence is inevitably manifested in the activities of social institutions, and in the methods and means of achieving social goals.

One of the core doctrines of democracy – the functional separation of state power – contains the idea of maximizing the effectiveness of each branch of power and the state mechanism as a whole.

The concept of the separation of powers was thoroughly developed by Montesquieu in 1748 in his work The Spirit of the Laws [10]. He wrote: "To establish a moderate government, one must combine the various powers, regulate them, make them act, restrain them, and balance them, so to speak, by setting one against the other – this is a masterpiece of legislation that chance rarely produces and prudence rarely allows to be carried out" [10, p. 45]. Montesquieu aptly described the separation of powers as the art of "combining and redistributing ballast" [10, p. 49]. He viewed the concentration of different branches of power in the hands of one person or body as unacceptable: "When the legislative and executive powers are united in the same person or body… there can be no liberty… nor is there liberty if the power of judging is not separated from the legislative and executive powers" [10, p. 103].

The division of power implies mutual balance. Otherwise, either governmental paralysis or dictatorship and the loss of political freedom will occur. "To prevent abuse of power", wrote Montesquieu, "it is necessary that power should be a check to power" [10, p. 104]. Active functioning of each branch of power minimizes the risk of usurpation and autocratic rule – thus setting a fundamental criterion for democracy.

John Locke and Montesquieu are considered the founding fathers of the theory of separation of powers. It is noteworthy that their main works – Locke's "Two Treatises of Government" (1690) [9] and Montesquieu's "The Spirit of the Laws"

(1748) [10] – were published over half a century apart. Their ideas, however, significantly differ. While Locke based the division of power on the nature of functions each branch performs – i.e., functional specificity – Montesquieu emphasized the nature of power itself. While not rejecting the functional approach, Montesquieu stressed the imperative role of separation for the preservation of liberty. He described legislative, executive (in civil matters), and executive (in civil/criminal law enforcement) powers – the latter being referred to as judicial, noting that "in a strict sense, the judiciary is not even a power" [10, p. 184]. Over time, Locke's functionalism and Montesquieu's imperative doctrine were synthesized into the institutional concept of normative separation of powers.

The concept of "modern democracy" requires some clarification. The phenomenon of democracy gained its foothold in Western Europe, the United States, and certain developed countries of other regions, founded on the ideals of liberalism and political democracy. These countries are characterized by relatively high levels of economic development and "a predominance of what may be called Western culture and values, including Western Christianity" [6]. Despite differences in economic power, cultural diversity, and political structures, they share a common adherence to core democratic values such as liberty, justice, equality, effective market economy, rule of law, and religious tolerance.

Today, the majority of scholars emphasize the need for a critical rethinking of contemporary democratic practices. As noted by Ukrainian experts in the field of strategic studies, "the current model of socio-political organization, which dominates in most developed countries, has essentially exhausted itself. The established forms of European democracy are increasingly demonstrating their inability to effectively fulfill their societal functions and to adequately respond to the fundamental challenges of the present" [2, p. 14].

French political scientist M. Dogan, who thoroughly studied the phenomenon of the sharp decline in trust toward political institutions in Western societies, concluded that this reflects "not a disappointment in the principles of democracy per se, but an aspiration toward a deepening of democratization and aligning democratic practices with the realities of modern life and the needs of the contemporary individual" [5, p. 67].

Democracy, compared to other types of societal regulation, is more capable of self-development and of maintaining balance within society. This is due, firstly, to the fact that a democratic regime is determined by the development of the mass consciousness of the democratic majority of a country. Voters, through their electoral behavior, political discussions, and expression of opinion, can influence the political process in a direction favorable to them. Secondly, democracy benefits the broadest segments of the population in modern democratic countries – the middle class, whose well-being is based on private enterprise and who, with few exceptions, tend to support moderate politicians rather than ideologically extreme fanatics whose actions may lead to unpredictable consequences and may not align with legality and stability. Thirdly, the democratic order includes time-tested mechanisms for constructively resolving disputes and conflicts: the presence of checks and balances, the alternation of party coalitions in power, the legal operation of opposition, etc. All these contribute to social stability and political equilibrium in the country and help adversaries reach societal consensus [1, p. 16].

A form of democracy in which political power, under certain mechanisms of checks and balances, is concentrated in the hands of the majority is known as majoritarian democracy. The system in which the power of the majority is limited and shared on the basis of consensus among all societal groups is called the system of proportional representation or consensus democracy. According to Arend Lijphart, the differences between majoritarian and consensus democracies depend on such characteristics as the principle of organizing executive power, the specifics of relations with the executive and legislative systems, the type of party and electoral systems, and the nature of interactions between state structures and civil society institutions.

Majoritarian democracy is typically characterized by the dominance of the executive branch over the legislative (with the executive formed by the single party that wins elections), a two-party system, the one-dimensionality of this party system (the two main parties differ only in strategies and tactics on socio-economic issues), a disproportional electoral system, and a pluralist system of special interest groups. The most typical representatives of majoritarian democracy are countries like the United Kingdom and New Zealand.

Majoritarian democracy prioritizes electoral voting. As the majoritarian principle entails vote counting and emphasizes determining the will of the majority, it inherently leans toward equality in political participation. A disadvantage of the majoritarian system is its insufficient consideration of minority interests. Since majoritarian democracy favors collective decisions legitimized through elections, it

provides limited opportunities for individuals or groups outside the majority.

Consensus democracy, in contrast to the majoritarian model, is characterized by a balance between the executive and legislative branches (with the executive formed on the basis of multi-party coalitions), multidimensionality of the party system (parties differ not only in socio-economic strategies but also in their approaches to religious, foreign policy, and other issues), more or less proportional electoral outcomes (as a result of a proportional voting system), and a corporatist system of relations between special interest groups. The country that most closely approximates the ideal type of consensus democracy is Switzerland [7, pp. 49–50].

A variation of consensus democracy is consociational democracy, the mechanism of which was elaborated by A. Lijphart in his book "Democracy in Plural Societies" (1997) [8]. It is a form of societal organization "that entails structured interaction among the main units (ethnic, religious, or cultural communities that make up the polity), where none are left in a state of prolonged isolation" [8, p. 56].

The consociational model has practical relevance in pluralistic societies where political and social divisions largely coincide with the "boundaries" of other social cleavages – economic, territorial, linguistic, cultural, national, religious, etc. Political associations in such societies are shaped by these realities and represent the interests of corresponding societal segments. The primary method of political problem-solving is dialogue. Elites are open, and thus conflicts are exceptions rather than the norm.

In such democracies, power is formed on the basis of coalition. The presence of an opposition is an essential attribute of the political process. With a sufficiently broad coalition, the interests of different groups are implemented through mutual veto power over decisions. One of the key features of this type of democracy is the artificial enhancement of the representation of small groups within the societal structure, allowing them to defend their interests more effectively and prevent majority hegemony. Countries where consociational democracy functions successfully include Switzerland, Belgium, the Netherlands, and Austria. Among newer countries, Arend Lijphart includes South Africa, the Czech Republic, Slovakia, and India.

A. Lijphart identifies the following features of consociational democracy: grand coalition, segmental autonomy, proportionality, and the right of veto. A grand coalition and segmental autonomy maximize each segment's influence in decision-making through two channels: by participating with other segments in decisions on general issues and by establishing exclusive rights to decide on matters where general agreement is not required. The minority's right to veto is most effective when limited to issues of cultural, religious, and linguistic rights and autonomy [8, pp. 28–29].

For countries that are transitioning or have recently transitioned to democracy, Lijphart argues that consensus democracy is more attractive than the majoritarian model, primarily because it ensures better representation and protection of minority rights. This is particularly important considering that the 1990s were marked not only by a surge in democratization globally but also by a decade of intensified ethnic conflict. These conflicts, as is well known, are more likely to intensify in countries just beginning their democratic journey than in those where democracy is already well established. Therefore, there are strong grounds to believe, according to the scholar, that the significance of consensus democracy in the modern world will continue to grow [7].

All these aspects of participation correlate to varying degrees with the concept of consolidated democracy, which implies coordination of efforts by the entire community both "vertically" and "horizontally". Participation and coordination are only possible with the presence of institutions, structures, and mechanisms for such interaction, as well as subjective factors such as experience, professionalism, trust in partners, and high morality.

Conclusions and prospects for further research. Thus, the interrelation between the system of checks and balances and democracy is evident. The system of checks and balances is an integrated set of powers of different branches of government that allows them to balance and limit each other. Democracy, in turn, is a form and method of organizing power that ensures the balancing and limitation of the authority of different branches of government. Naturally, the forms and means of implementing this balance and limitation are not absolute or sufficient in themselves; they are conditioned by the democratic foundations of society. The level of democracy is an indicator of the efficiency, culture, and ethics of governance and the civilized implementation of its functions. In turn, the separation of powers and the system of checks and balances contribute to the expansion and qualitative deepening of the democratic foundations of society, so that democracy can be realized as fully and consistently as possible. At the same time, they may become instruments of bureaucratized democracy or, worse, totalitarianism and a "strong power" regime.

Bibliography:

1. Бортніков В. І. Політична участь і демократія: українські реалії: монографія. Луцьк : Вежа, 2007. 524 с.
2. Паламарчук В. М., Литвиненко О. В., Янішевський С. О. Трансформації демократії та пошук стратегії суспільно-політичного розвитку України: монографія. К. : НІСД, 2003.120 с.
3. Скрипнюк О. В. Демократія: Україна і світовий вимір (концепції, моделі та суспільна практика). К., Логос. 2006. 368 с.
4. Цвєтков В. В. Демократія і державне управління: теорія, методологія, практика. *Юридична думка*. 2007. 336 с.
5. Dogan M. Strategies in Comparative Sociology. *Comparative Sociology.* 2002. № 1. С. 63–92.
6. Huntington Samuel P. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. Simon & Schuster. 2011. 368 p.
7. Lijphart Arend. Democracies: Patterns of Majoritarian & Consensus Government in Twenty-one Countries. New Haven: Yale University Press. 1984. 232 p.
8. Lijphart Arend. Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration. Yale University Press. 1977. 268 p.
9. Locke John. Two Treatises of Government. Everyman Paperbacks; Reprint edition. 336 p.
10. Montesqu, Charles-Louis de Secondat. De L'esprit Des Lois, Volume 1... Legare Street Press. 2023. 286 p.

УДК 323:004-004.922]:339.92(477)
DOI https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-1(77)-8

Павло ГОРІНОВ
кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри правознавства
та галузевих юридичних дисциплін, директор Навчально-наукового інституту права та політології,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова,
p.v.gorinov@udu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-8294-2784

Віталій СІЛАЄВ
аспірант кафедри політичних наук, Навчально-науковий інститут права та політології
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова,
ventilok.vs@gmail.com
ORCID: 0009-0004-8660-6368

ПОЛІТИКА ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

У статті здійснено аналіз сучасного стану політики цифрової трансформації України в умовах реалізації євроінтеграційного курсу держави. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю системного осмислення цифрової трансформації як одного з ключових векторів модернізації публічного управління, адаптації до стандартів Європейського Союзу та гарантування національної безпеки в умовах воєнного стану. Визначено, що цифровізація відіграє центральну роль у підвищенні ефективності державного управління, забезпеченні доступності державних послуг, формуванні цифрової інклюзії та протидії новітнім кіберзагрозам.

Аналіз наукових джерел і практичних матеріалів дозволив авторам виявити основні досягнення цифрової трансформації, зокрема в аспектах цифровізації органів публічної влади, впровадження електронних сервісів, розвитку цифрової освіти та формування кібербезпеки. Водночас акцент зроблено на низці викликів, пов'язаних із нерівним доступом до цифрових ресурсів, інституційними бар'єрами, нормативно-правовими прогалинами, недостатнім рівнем цифрової грамотності та системного захисту критичної інформаційної інфраструктури.

Метою дослідження є визначення ключових тенденцій, ризиків і напрямів удосконалення політики цифрової трансформації України в контексті її стратегічного зближення з ЄС. Методологічною основою роботи є використання загальнонаукових і спеціальних методів пізнання, що забезпечили комплексність і аналітичний підхід до предмета дослідження.

У висновках підкреслено, що цифрова трансформація є не лише технологічною модернізацією, а й інструментом інституційного розвитку, збереження державного суверенітету та відновлення країни після збройної агресії. Запропоновано впровадження цільових програм подолання цифрової нерівності, розвитку цифрових навичок, забезпечення доступу до якісного інтернету й електронних сервісів для всіх соціальних груп, зокрема осіб з інвалідністю. Визначено доцільність формування сталої державної політики у сфері цифрової освіти та безпеки, що відповідає європейським стандартам і сприяє інтеграції України до єдиного цифрового простору ЄС.

Ключові слова: *політика цифрової трансформації, євроінтеграція, цифрова освіта, цифрові навички, кіберзагрози, цифровізація органів публічної влади, цифрова безпека.*

Pavlo Gorinov, Vitalii Silaiev. UKRAINE'S DIGITAL TRANSFORMATION POLICY IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION

The article presents an analysis of the current state of Ukraine's digital transformation policy in the context of the country's European integration course. The relevance of the research lies in the need for a systematic understanding of digital transformation as one of the key vectors of public administration modernization, alignment with European Union standards, and the safeguarding of national security under martial law conditions. It is determined that digitalization plays a central role in enhancing the efficiency of public governance, ensuring the accessibility of public services, promoting digital inclusion, and countering emerging cyber threats.

The analysis of scholarly sources and practical materials enabled the authors to identify the principal achievements of digital transformation, particularly in terms of the digitalization of public authorities, the implementation of electronic services, the development of digital education, and the establishment of cybersecurity frameworks. At the same time, the study draws attention to a range of challenges, including unequal access to digital resources, institutional barriers, regulatory gaps, low levels of digital literacy, and the insufficient protection of critical information infrastructure.

The aim of the research is to identify key trends, risks, and strategic directions for improving Ukraine's digital transformation policy in the context of its strategic rapprochement with the EU. The methodological framework of

© Горінов П., Сілаєв В., 2025

the study is based on the use of general scientific and specialized research methods, which ensured a comprehensive and analytical approach to the subject matter.

In conclusion, the article emphasizes that digital transformation is not merely a form of technological modernization but also a tool for institutional development, the preservation of state sovereignty, and the post-war recovery of the country. The authors propose the implementation of targeted programs to bridge the digital divide, enhance digital skills, and ensure access to high-quality internet and electronic services for all social groups, including persons with disabilities. The formation of a sustainable state policy in the field of digital education and cybersecurity – aligned with European standards – is deemed essential to Ukraine's integration into the common European digital space.

Key words: *digital transformation policy, European integration, digital education, digital skills, cyber threats, digitalization of public authorities, digital security.*

Постановка проблеми. З часу проголошення незалежності одним із системно задекларованих стратегічних напрямів державної політики України є орієнтація на європейську інтеграцію, яка втілює суспільний консенсус щодо цивілізаційної ідентичності й інституційного розвитку держави. Протягом тривалого періоду цей курс залишався предметом здебільшого політичних декларацій і дипломатичних ініціатив, однак якісно новий імпульс процес євроінтеграції здобув у 2022 році. У відповідь на збройну російську агресію Україна підтвердила відданість демократичному устрою, захисту державного суверенітету, прав людини та фундаментальних свобод, що стало підґрунтям для офіційного надання статусу країни-кандидата на вступ до Європейського Союзу. Цей крок засвідчив не лише політичну волю української держави, а й переконаність міжнародної спільноти у незворотності європейського вибору українців. Як зазначив Президент Литовської Республіки Ґітанас Науседа, «це боротьба не лише за українську демократію та територіальну цілісність, а й боротьба за демократичні цінності загалом. І тут дуже важливо відзначити, що Україна дуже мужньо бореться не тільки за свою, а й за нашу свободу» [19].

У цьому зв'язку формування інституційної, правової й адміністративної спроможності України до інтеграції в правовий і політичний простір ЄС вимагає реалізації структурних трансформацій у низці ключових сфер, зокрема правовій, управлінській, економічній, соціальній, оборонній тощо. Євроінтеграція передбачає не лише формальну імплементацію acquis communautaire, а й масштабне переосмислення принципів публічного управління, орієнтованого на прозорість, ефективність, інноваційність та цифрову відкритість.

У зазначеній парадигмі особливе місце посідає цифрова трансформація як не просто інструмент модернізації управлінських механізмів, а як один із центральних чинників процесу адаптації України до вимог європейського врядування. Упродовж останніх років суттєвих результатів у цій сфері вдалося досягти завдяки реалізації ініціативи EU4DigitalUA, яка фінансується Європейським Союзом і є важливою складовою політики підтримки цифрової конвергенції з ЄС [6]. Завдяки впровадженим інструментам цифрової трансформації Україна демонструє високі показники інтеграції цифрових сервісів у систему публічного управління: відповідно до Online Services Index, що є частиною E-Government Development Index, підготовленого під егідою ООН, Україна посідає п'яту позицію серед 193 країн світу за рівнем розвитку цифрових державних послуг [13].

Синхронно з цим, Україна взяла на себе зобов'язання впроваджувати комплекс реформ, зокрема: економічну, антикорупційну, судову, публічного адміністрування, системи управління державними інвестиціями та оборонного сектору. Як зазначено у спільній Декларації про підтримку реконструкції України, ці трансформації є не лише частиною технічного наближення до європейських стандартів, але й основою для довгострокового політико-економічного відновлення держави [26].

Таким чином наукове осмислення цифрової трансформації як ключового напрямку євроінтеграційної політики набуває особливої ваги. Її вплив виходить за межі ІТ-сфери, охоплюючи функціонування системи державного управління, захист критичної інфраструктури, забезпечення кібербезпеки, розвиток електронної демократії та формування нової моделі взаємодії між громадянами та державою. Саме тому аналіз цифрової політики в контексті європейської інтеграції є не лише предметом теоретичного дослідження, але й практичним інструментом зміцнення суверенності України в інформаційну епоху.

Метою дослідження є аналіз державної політики цифрової трансформації України з акцентом на її вдосконаленні задля гармонізації з підходами Європейського Союзу у сфері цифровізації. Перспективним вектором подальших наукових пошуків визначено вивчення міжнародного досвіду протидії кіберзагрозам і розбудову системи цифрової безпеки й оборони держави в умовах збройної російської агресії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про зростаючу увагу наукової спільноти до проблематики цифровізації в контексті трансформаційних процесів. Зокрема, Олійник Д. [18] досліджує вплив цифрових технологій на економічний розвиток, тоді як Новікова Н. [17] акцентує на їхньому значенні для національної безпеки. Корж І. [14] аналізує правове регулювання у умовах соціальної й цифрової трансформації, а Заярний О. [8] вивчає питання кібербезпеки в розумних містах. Окремі питання розглядаються у роботах Міненка Є., Горінова П., Драпушка Р. [3], присвячені державній політиці в контексті євроінтеграції та ролі молоді, а також дослідження Жаліла Я. [7] щодо формування євроінтеграційної стратегії. Цінними є також напрацювання Маркевич К. [15, 16], спрямовані на осмислення smart-інфраструктур у містах, та Шопіної І. М. [28], яка розглядає принципи цифрової трансформації України крізь призму досвіду ЄС.

Виклад основного матеріалу. Євроінтеграційна траєкторія України в умовах повномасштабної війни супроводжується сукупністю складних викликів, що потребують скоординованих рішень на рівні державної та міжнародної політики в різних секторах функціонування держави. Попри воєнні загрози, Україна послідовно підтверджує свою стратегічну прихильність до європейського курсу, реалізуючи масштабні реформи, спрямовані на імплементацію європейських стандартів. Така політична та інституційна рішучість засвідчує глибинне засвоєння українським суспільством ціннісної парадигми євроінтеграції як ідеології майбутнього. У цьому контексті слушною є позиція Жаліла Я., який підкреслює, що «за механічним дотриманням євровимог має стояти оволодіння ідеологією європейського життя, цінностями та пріоритетами». Відповідно, лише через убудованість європейських принципів у всі публічні політики, передусім у стратегії післявоєнного відновлення, можливе формування якісно нової моделі державності. Системне осмислення місця України в архітектурі вирішення загальноєвропейських проблем має ґрунтуватися на її здатності слугувати каталізатором спільних рішень, генератором конкурентних переваг та чинником довготривалої континентальної стійкості. Участь європейських інституцій у проєктуванні повоєнного відновлення має, за висловом автора, «сформувати візію такої цілісності» [7].

Один із ключових векторів європейської інтеграції України охоплює цифровізацію органів публічної влади, системи надання державних послуг та економіки загалом. Світова практика демонструє, що перехід до цифрових форматів врядування є необхідною умовою підвищення ефективності державного управління, зниження рівня корупції та забезпечення прозорості інституцій, що набуває особливої ваги в контексті повоєнної відбудови. У цьому зв'язку цифрова трансформація розглядається як рушійна сила модернізації публічної сфери, що забезпечує ширший доступ громадян до якісних послуг. Як слушно зауважують експерти, «змінюється економіка та суспільство, а взаємозв'язок між ними переосмислюється, що свідчить про ключові трансформації розвитку, за яких притаманні певному історичному етапу бізнес-моделі й режими регулювання поступово еволюціонують. Утворюється принципово нове – цифрове середовище, нові екосистеми та моделі економічного розвитку. Цифрова трансформація стала одним із головних драйверів глобальних змін, яка сьогодні відбувається в умовах соціальних «розривів» у суспільствах та фінансової «нерівності» країн» [15].

У цьому контексті цифровізація системи врядування та економіки в цілому становить низку конкурентних переваг, що можуть стати каталізатором для оперативної адаптації держави до стандартів ЄС і стимулювати економічне відновлення. Відповідно до плану Ukraine Facility 2024–2027, «програма цифрової трансформації сприятиме зростанню продуктивності, допомагаючи Україні скористатися конкурентними перевагами, які вона має в цьому секторі. Вона включає заходи, що підтримують цифровізацію інституцій, зближення законодавства України із законодавством Європейського Союзу та посилення стандартів кібербезпеки» [20].

Як підкреслює Іонан В., цифровізація української економіки та системи управління – це фундамент для побудови прозорої, ефективної й інклюзивної моделі врядування, що гарантує справедливий і безперешкодний доступ громадян до державних сервісів. Завдяки впровадженню інтелектуальних рішень, автоматизації, технологій штучного інтелекту формується модель партнерської взаємодії держави і громадян. У цьому концепті «технології – це не просто інструмент, а шлях до свободи, можливостей та прогресу». Створення Global GovTech Board розглядається як стратегічна відповідь на глобальні виклики, що відкриває шлях до швидких, інноваційних та ефективних рішень через міждержавну співпрацю [9].

Найрозвинутіші цифрові економіки в Європі – Фінляндія, Швеція, Данія та Нідерланди, найменш розвинуті – Болгарія, Греція, Румунія та Італія. Примітно, що найбільші економіки ЄС, з точки зору ВВП, як-то Німеччина чи Франція не належать до передових цифрових економік. Хоча Німеччина посідає перше місце серед країн ЄС за рівнем готовності до поширення 5G та запровадила низку ініціатив у галузі ІТ-безпеки, технологій ШІ та блокчейн, а Франція працює над цифровізацією державних послуг і бізнесу, створюючи екосистеми для технологічних стартапів [15, с. 15], що свідчить про комплексність підходу до розвитку економіки та росту ВВП. З цією метою розвиток цифровізації слід поєднувати з розвитком освіти, науки, технологій, особливо в АПК, оборонній та ІТ галузях тощо. Так, ще в червні 2021 року на відкритті Всеукраїнського форуму «Україна 30. Освіта і наука» Президент України В. Зеленський відзначив, що «країна, яка прагне бути конкурентоспроможною в сучасному світі, має визнавати освіту і науку своїми стратегічними пріоритетами. Адже розвиток демократичного, успішного, активного суспільства, розвиток будь-яких сфер – чи то безпека, оборона, чи то економіка, чи завжди актуальна медицина, промисловість, ІТ чи АПК, все це неможливо без добре освічених, ерудованих, креативних наших громадян» [25].

Відповідно, можна стверджувати, що забезпечення доступності цифрових послуг, їх інклюзивність, організація освіти цифрових навичок молоді має бути систематизовано й організовано на постійно діючій основі. Крім того, важливим напрямком є кадрова підготовка професіоналів для функціонування «цифрової держави». З цією метою молоді люди, які будуть в основі кадрового резерву, мають володіти як цифровими навичками, так і навичками державного управління, кібербезпеки тощо, адже «сучасні світові події у розвитку нашої країни висувають нові вимоги до державного управління та підготовки державних службовців з новими компетенціями. Залучаючи талановиту молодь до державної діяльності та поєднуючи досвід людей фахівців з інноваційним мисленням молодого покоління, можна перетворити адміністративну систему на живу, органічну структуру. В результаті вона стане ефективним механізмом регулювання суспільних відносин та задовольнятиме потреби суспільства з максимальною ефективністю» [4].

Серед здобутків у питаннях адаптації законодавства до стандартів ЄС можемо відзначити, що на початок 2025 року в Україні діє 94 проєкти цифрової трансформації у рамках проєкту «Цифрова держава», що згодом об'єднає всі відомства в єдину зручну та дієву онлайн-систему [22].

Аналізуючи прогрес України в сфері цифровізації Посол Європейського Союзу в Україні К. Матернова, зазначила, що «Україна створила унікально ефективну систему електронного врядування, і дієво використовує цифрові інструменти, щоб долати виклики війни. EU4DigitalUA показав, як спільні зусилля Європейського Союзу та України можуть призвести до реальних змін і підвищити якість життя людей. ЄС вітає досягнення проєкту і продовжує підтримувати цифрову трансформацію України надалі в рамках проєкту DT4UA» [6].

З метою впровадження відповідних програм цифрової трансформації було прийнято Стратегію здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2025 року та затвердження плану заходів щодо її реалізації [23], що дало можливість пришвидшити процес адаптації державного управління до стандартів ЄС.

В умовах глобальних змін цифрові технології стали не лише інструментом підвищення ефективності управління, а й основою для формування нових соціальних структур – цифрових спільнот. Усе більше країн усвідомлюють важливість впровадження цифрових технологій у процеси державного управління, освіти, охорони здоров'я, підприємництва тощо. Для України, яка, незважаючи на повномасштабну військову агресію, йде шляхом інтеграції до європейської спільноти, цифровізація є не лише викликом, а й унікальною можливістю прискорити економічний розвиток та покращити якість життя населення [10].

Серед позитивних здобутків в сфері цифровізації української системи державного управління відзначимо проведення Всесвітнього економічного форуму (WEF) 2025 у Давосі, де «Україна стала співзасновником першої у світі глобальної ради Global GovTech Board, що об'єднає цифрових лідерів країн світу» [9].

Як зазначив В. Лях, Президент Фонду «Східна Європа», «запуск Глобальної Ради GovTech – це не просто важлива подія в галузі глобального цифрового врядування, а й відображення того, як тривала співпраця з партнерами може приносити трансформаційні результати. Протягом останнього десятиліття Швейцарсько-українська Програма EGAP, реалізована Фондом «Східна Європа» за підтримки Швейцарії, заклала основу для лідерства України в галузі GovTech. Ця ініціа-

тива, яка стала можливою завдяки цим зусиллям, демонструє вплив інноваційної співпраці та нашу спільну відданість просуванню цифрової трансформації на благо громадян України» [9].

Реформа державного управління сформувала завдання органам державної влади – впроваджувати новітні, ефективні мобільні та хмарні технологій. За ці роки Україна подолала у публічному секторі багато проблем і перешкод у реалізації цифрових та технологічних можливостей: нерозвинута інфраструктура; низька цифрова освіченість, територіальна цифрова нерівність, нестача фінансування у цифровій економіці, застарілість техніки в державних організаціях і структурах; низький рівень інформаційної безпеки у наданні інформаційних послуг державою; непропорційна структура ринку інформаційних технологій. Рада Асоціації Україна – ЄС високо оцінила цифрові реформи України. Європейський Союз привітав постійну залученість України у виконанні своїх зобов'язань у сфері електронних комунікаційних послуг [27].

Водночас фахівці констатують, що феномен цифровізації полягає у тому, що цифрова трансформація систем і суспільних відносин супроводжується виникненням значної кількості викликів, які потребують реагування та конкретних дій з боку держави. У сфері національної безпеки – це, насамперед, забезпечення конфіденційності та захист даних, а з-поміж менш очевидних викликів можна виокремити інтеграцію даних у різних реєстрах, наявність цифрової нерівності та відновлення довіри громадян [17].

Сучасна безпекова ситуація в Україні та в світі спричинила до перегляду безпекової політики в Європі, адже «в умовах постійного розвитку технологій і загострення геополітичної ситуації забезпечення інформаційної стійкості та кіберзахисту стає ключовим завданням як для окремих держав, так і для міжнародної спільноти» [24, с. 82].

Хоча, сьогодні в Україні і встановлюється найбільш зручна та прозора цифрова держава без бюрократії та корупції, яка відкрита абсолютно для кожного та дає можливість швидко та якісно отримувати державні послуги, проте в рамках концепції розумного міста існують питання правового, організаційного та безпекового характеру, захисту персональних даних, кібербезпеки тощо. Наприклад, у законодавстві України відсутнє визначення поняття «кібербезпека жителя розумного міста». В свою чергу, науковці пропонують наступне визначення, що «це поняття можна визначити, як захищеність прав, інтересів та інформаційно-комунікаційних технологій жителів розумних міст від реальних або потенційно можливих кіберзагроз, прояв яких у цифровій інфраструктурі міста може призвести до виникнення негативних наслідків майнового чи особистого характеру» [8].

Про актуальність кіберзахисту свідчить і Директива (ЄС) 2022/2555 Європейського Парламенту та Ради від 14 грудня 2022 року про заходи для високого спільного рівня кібербезпеки на території Союзу, внесення змін до Регламенту (ЄС) № 910/2014 і Директиви (ЄС) 2018/1972 [5]. У ній констатовано, що розвиток мережевих та інформаційних системи призвів «до розширення ландшафту кіберзагроз, що породжує нові виклики, які вимагають адаптації, скоординованості та інноваційних відповідей в усіх державах-членах. Кількість, масштаб, витонченість, частота, вплив кількості інцидентів зростає і становить серйозну загрозу для функціонування мережевих та інформаційних систем. У результаті інциденти можуть перешкоджати веденню економічної діяльності на внутрішньому ринку, спричинити фінансові збитки підірвати довіру користувачів і завдати значної шкоди економіці та суспільству Союзу [5]. Відзначимо, що Україна має досвід протистояння кібератакам, який може бути корисний європейському співтовариству у питаннях забезпечення безпеки цифровізації державного управління у сфері національної безпеки, оборони та протидії кіберзлочинності в економічній та інфраструктурних сферах.

Кібератаки завдають значної шкоди як для національної безпеки та оборони, так і для галузей економіки держави. Так, в грудні 2024 року відбулись кібератаки на державні реєстри України, а саме хакерські атаки на сайти національних інформаційних систем (НАІС) та Міністерства юстиції України [12], що проявилось в тому, що близько 60 різних реєстрів виявились недоступними протягом певного часу.

У березні 2025 року онлайн-системи Укрзалізниці зазнали масштабної таргетованої кібератаки, унаслідок якої вийшли з ладу всі онлайн-сервіси компанії на певний час. Ці атаки є елементами «нової ери війни – ери, в якій кібератаки перестали бути допоміжним засобом, а стали основним компонентом бойових дій на полі бою. Це була перша у світі повномасштабна кібервійна, де цифрові операції були синхронізовані з кінетичними ударами з метою підриву, виведення з ладу та дезорієнтації противника. Три роки

Україна захищалася не лише на полі бою, а й у кіберпросторі, відбиваючи безперервні російські кібератаки на об'єкти критичної інфраструктури, телекомунікації та військові системи» [11].

З позиції експертного середовища, найбільш вразливими для кібератак є розумні міста, тому що використовують розширені системи Інтернету (IoT). Крім зовнішніх загроз розумні міста несуть певні загрози, на думку фахівців, для своїх жителів, і «є особливо вразливими до втручань у приватне життя громадян». Основними загрозами є:

– несанкціонований доступ до особистих даних: використання розумних пристроїв дозволяє збирати інформацію про повсякденну діяльність жителів (наприклад, дані про переміщення чи поведінкові звички). У випадку несанкціонованого доступу до таких даних, вони можуть бути використані для маніпуляції чи навіть для фізичного переслідування осіб;

– комерціалізація персональних даних: багато цифрових платформ збирають та продають дані про користувачів. Відсутність чітких правових обмежень у цій сфері дозволяє компаніям використовувати дані в маркетингових цілях, порушуючи приватність громадян;

– протиправні цифрові платформи та фішинг-атаки: кібератаки на розумні міста часто включають створення фальшивих платформ або електронних листів, щоб отримати доступ до конфіденційної інформації громадян» [8].

Також, на думку експертів, не варто нехтувати викликом цифрової поляризації простору. Так, концентрація населення у мегаполісах, що є споживачами цифрових технологій, може створити загрозу територіальної цифрової нерівності та стратифікації соціуму.

Також існує ризик, що перевагами цифрових технологій зможуть скористатися не всі верстви населення через відсутність доступу до сучасних цифрових з'єднань та цифрового обладнання, що може стати загрозою для соціальної згуртованості та інклюзивності та мати наслідком появу соціальних класів цифрової еліти та цифрових «ізгоїв» [16]. Відповідно, усі ці виклики варто враховувати при здійсненні цифровізації України.

Підкреслюємо, що цифровізація має бути забезпечена належною системою кіберзахисту, яка відповідає європейським стандартам та узгоджена із європейською системою, тому прийняття закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту інформації та кіберзахисту державних інформаційних ресурсів, об'єктів критичної інформаційної інфраструктури» [21] має практичне значення для формування європейської системи кібербезпеки. Цим законом передбачено, що «в Україні створюється та забезпечується функціонування національної системи реагування на інциденти кібербезпеки, кібератаки, кіберзагрози щодо інформаційних, електронних комунікаційних та інформаційно-комунікаційних систем, в яких обробляються державні інформаційні ресурси або інформація з обмеженим доступом, вимога щодо захисту якої встановлена законом, об'єктів критичної інформаційної інфраструктури» [21]. Створення подібної системи є важливим елементом на шляху цифровізації. Відзначимо, що попри атаки на цифрову інфраструктуру Україна має практичний і реальний досвід протистояння кібератакам, який може бути корисний європейському співтовариству у питаннях забезпечення безпеки цифровізації державного управління у сфері національної безпеки й оборони та протидії кіберзлочинності в економічній та інфраструктурних сферах.

Погоджуємось, що «цифровий перехід формує передумови для побудови нової екосистеми у сфері інновацій, що є критично важливими для захисту суверенітету та територіальної цілісності, економічного розвитку країни, відбудови й підтримки процесу трансформації України [18].

Висновки. Визначивши вступ України до Європейського Союзу як основний та стратегічний курс розвитку України, українці усвідомлюють, що даний вибір впливає не лише на зовнішньоекономічний аспект відносин, але й на напрямки адаптації галузей економіки та системи управління до стандартів ЄС. Відповідно, цифровізація є тим процесом, який покращуватиме якість державного управління, повоєнне відновлення України, доступність державних послуг та сприятиме процесам інтеграції України до стандартів ЄС.

У контексті вищезазначеного, слід організувати систему підвищення рівня цифрових навичок як для отримувачів електронних послуг так і для їх надавачів, а саме відповідних державних органів. З цією метою, слід посилити вимоги до освіти майбутніх фахівців у галузі державного управління в сфері кібербезпеки, цифрових навичок, користування інформаційними ресурсами, управління проєктами, інклюзивності та цифрової грамотності.

З метою забезпечення доступності цифрових послуг для громадян рекомендуємо

запровадження відповідних програм подолання розривів між різними верствами населення щодо якісного Інтернету, інклюзивності доступу до цифрової освіти для людей з обмеженими можливостями, цифрової грамотності тощо. В цілому, практики розвитку освітніх проєктів, спрямованих на цифрову освіту мають сприяти ефективному використанню цифрових продуктів для роботи, освіти та в повсякденному житті.

Література:

1. Горінов П. Драпушко Р. Становлення національної ідентичності українців як основа національної безпеки Української держави. *Юридичний науковий електронний журнал.* № 10/2022. URL: http://lsej.org.ua/10_2022/2.pdf (дата звернення: 28.04.2025).
2. Горінов, П., Ярошенко О. Політичні знання як чинник національної консолідації та протидії інформаційним загрозам. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/47334 (дата звернення: 28.04.2025).
3. Драпушко Р. Г., Горінов П. В., Захаренко К. В., Міненко Є. С. Державна молодіжна політика України в умовах європейської інтеграції: виклики та можливості. Київ: *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування.* 2022. Т. 33 (72). № 4. С. 9.
4. Драпушко Р. Г., Горінов П. В., Міненко Є. С. Ефективність залучення молоді до прийняття управлінських рішень. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. 2022. Том 33 (72). № 3. С. 54–59.
5. Directive (EU) 2022/2555 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 on measures for a high common level of cybersecurity across the Union, amending Regulation (EU) No 910/2014 and Directive (EU) 2018/1972, and repealing Directive (EU) 2016/1148 (NIS 2 Directive) (Text with EEA relevance). EUR-Lex. URL: https://eurlex.europa.eu/eli/dir/2022/2555/oj (дата звернення: 28.04.2025).
6. Європейський Союз підтримує цифрову трансформацію України: результати роботи EU4DigitalUA. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/eu4digitalua_uk (дата звернення: 28.04.2025).
7. Жаліло Я. Формування практичного підгрунтя євроінтеграційної стратегії України. Україна на шляху до ЄС: виклики та перспективи : матеріали круглого столу до Дня Європи в Україні (Київ, 9 трав. 2024 р.) : / за заг. ред. Л. Г. Комахи, М. С. Орлів, Ю. Г. Рубана. Київ: ННІ ПУДС КНУ, 2024. 112 с.
8. Заярний О. Деякі особливості правового забезпечення кібербезпеки жителів розумних міст в умовах війни та післявоєнного відновлення України. URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/ukrayina_v_umovah_socialnoyi_ta_cifrovoyi_transformaciyi_maket.pdf (дата звернення: 28.04.2025).
9. Іонан В. Обмін досвідом цифрової трансформації: Україна та Німеччина оголосили про запуск ініціативи Global GovTech Board. URL: https://khoda.gov.ua/obm%D1%96n-dosv%D1%96dom-cifrovo%D1%97-transformac%D1%96%D1%97%3A-ukra%D1%97na-ta-n%D1%96mechchina-ogolosili-pro-zapusk-%D1%96n%D1%96c%D1%96ativi-global-govtech-board (дата звернення: 28.04.2025).
10. Квітка С., Мазур О., Магиляс Ю., Миргородська М. Проєктний підхід у формуванні цифрових громад в Україні в контексті Угоди про асоціацію України та ЄС. *Public administarion aspects.* № 13(1). 2025. URL: https://aspects.org.ua/index.php/journal/article/view/1101/1077 (дата звернення: 28.04.2025).
11. Кириченко Д. Уроки першої світової кібервійни. URL: https://www.kyivpost.com/uk/post/47922 (дата звернення: 03.04.2025).
12. Кібератаки на державні реєстри України (2024). URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%96%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B0%D0%BA%D0%B0_%D0%BD%D0%B0_%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D1%96_%D1%80%D0%B5%D1%94%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B8_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8_(2024) (дата звернення: 28.04.2025).
13. Кінша Д. Україна посідає 5 місце у світі за розвитком цифрових держпослуг URL: https://suspilne.media/840493-ukraina-posila-5-misce-u-sviti-za-rozvitkom-cifrovih-derzposlug// (дата звернення: 28.04.2025).
14. Корж І. Право в умовах соціальної та цифрової трансформації. URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/ukrayina_v_umovah_socialnoyi_ta_cifrovoyi_transformaciyi_maket.pdf (дата звернення: 28.04.2025).
15. Маркевич К. Smart-інфраструктура у сталому розвитку міст: світовий досвід та перспективи України. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/other/2021-SMART-%D0%A1YTI-SITE.pdf (дата звернення: 28.04.2025).
16. Маркевич К. Не позитивами єдиними. Які небезпеки криються за цифровізацією. URL: https://razumkov.org.ua/statti/ne-pozytyvamy-iedynymy-yaki-nebezpeky-kryiutsia-za-tsyfrovizatsiieiu (дата звернення: 03.04.2025).
17. Новікова Н. Л., Бойко Л. В. Цифровізація та національна безпека: тенденції та виклики. URL: https://www.researchgate.net/publication/387985369_CIFROVIZACIA_TA_NACIONALNA_BEZPEKA_TENDENCII_TA_VIKLIKIDIGITALIZATION_AND_NATIONAL_SECURITY_TRENDS_AND_CHALLENGES (дата звернення: 03.04.2025).

18. Олійник Д. Цифрова трансформація економіки України у воєнний час. Січень 2025 року. URL:https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/tsyfrova-transformatsiya-ekonomiky-ukrayiny-u-voyennyy-chas-sichen-2025 (дата звернення: 03.04.2025).

19. Охрімчук О., Байкєніч Г., Тиліщак В. Інформаційні матеріали до 10-ї річниці від початку російсько-української війни. URL: https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/rosiysko-ukrayinska-viyna-istorychnyy-kontekst/informaciyni-materialy-do-10-oyi-richnyci-vid-pochatku-rosiysko-ukrayinskoyi-viyny (дата звернення: 03.04.2025).

20. План для Ukraine Facility : Регламент від 29.02.2024 р. № 2024/792. С. 11. URL: https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/plan-ukraine-facility.pdf (дата звернення: 03.04.2025).

21. Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту інформації та кіберзахисту державних інформаційних ресурсів, об'єктів критичної інформаційної інфраструктури: проект Закону № 11290 від 27.05.2024. Рада. Верховна Рада України. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44275 (дата звернення: 03.04.2025).

22. Проєкти цифрової трансформації. URL: https://plan2.diia.gov.ua/projects (дата звернення: 03.04.2025).

23. Про схвалення Стратегії здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2025 року та затвердження плану заходів щодо її реалізації. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view (дата звернення: 03.04.2025).

24. Сілаєв В., Горінов П. Політика інформаційної безпеки в умовах цифрової трансформації України: виклики та шляхи вдосконалення. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. Випуск 3 (75), 2024. С. 81–87.

25. Смілянська А. Створять Президентський університет // Голос України. 2021. URL: https://www.golos.com.ua/article/346719 (дата звернення: 03.04.2025).

26. Спільна декларація про підтримку відновлення та реконструкції України. URL: https://www.president.gov.ua/news/spilna-deklaraciya-pro-pidtrimku-vidnovlennya-ta-rekonstrukc-93521 (дата звернення: 03.04.2025).

27. Чечель А., Ангелін М. Стратегічні цифрові технології у публічному секторі України. *Публічне управління: концепції, парадигма, розвиток, удосконалення*. Вип. 9. 2024 URL: https://pa.journal.in.ua/index.php/pa/article/view/168/171 (дата звернення: 03.04.2025).

28. Шопіна І. М. Принципи цифрової трансформації України крізь призму досвіду Європейського Союзу. *Південноукраїнський правничий часопис.* № 4. Ч. 3. 2022. С. 29–34.

УДК 35:342.25
DOI https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-1(77)-9

Геннадій ДЖЕГУР
кандидат економічних наук, асистент кафедри публічного управління,
адміністрування та міжнародної економіки, Білоцерківський національний аграрний університет;
доцент кафедри публічного управління та адміністрування,
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»,
dzhegur1979@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5955-3687

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД РОЗВИТКУ ГРОМАД В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ

У статті досліджено зарубіжний досвід розвитку громад щодо виявлення найкращих практик та потенційних можливостей їх адаптації до українського контексту. Виявлено загальні напрями підвищення ефективності розвитку територій в зарубіжних країнах. Здійснено порівняльний аналіз зарубіжних країн щодо стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів в умовах фінансової децентралізації. Виявлено, що в європейських країнах домінують принципи незначного втручання уряду в діяльність органів місцевого самоврядування, чіткого окреслення меж функцій місцевого самоврядування від інших сфер управління. В контексті успішної децентралізації досвід Франції у сфері регіонального розвитку є для України корисним, а також відзначено різницю між французькою та українською реформами. Акцентовано на активнішому застосуванні механізмів державно-приватного партнерства та пропоновано, агенції регіонального розвитку. Для України нова політика повинна бути спрямована на гармонійне поєднання європейських підходів та власну стратегію, адекватну викликам сьогодення. Акцентовано на прикладі успішного розвитку громад Польщі щодо створення механізмів фінансової підтримки розвитку місцевих громад і забезпечення їх самостійності. Підкреслено на особливостях організації територіального устрою Німеччини, бюджетній децентралізації; економічному розвитку громад Канади та створенню корпорацій їх розвитку. Виявлено ключові характеристики системи місцевих бюджетів європейських країнах, широким застосовуванням партисипативного бюджетування. Обґрунтовано наявність декількох усталених підходів щодо надання соціальних послуг. Зарубіжний досвід актуалізує необхідність підвищення потенціалу громад шляхом створення партнерства; розвиток соціально-трудової сфери; посилення міжмуніципального співробітництва тощо. Позитивні приклади соціально-економічного розвитку місцевого рівня засвідчують значимість комплексного підходу, який включає стратегічне планування і розвиток інфраструктури, підтримку підприємництва, залучення інвестицій, а також ефективне використання місцевих ресурсів.

Ключові слова: *громада, децентралізація, соціально-економічний розвиток, механізми, публічне управління, бюджетна децентралізація, органи державної влади, органи місцевого самоврядування.*

Gennadii Dzhegur. FOREIGN EXPERIENCE OF COMMUNITY DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF DECENTRALIZATION OF POWER

The article examines foreign experience in community development in terms of identifying best practices and potential opportunities for their adaptation to the Ukrainian context. General directions for increasing the efficiency of territorial development in foreign countries are identified. A comparative analysis of foreign countries is carried out in terms of stimulating the socio-economic development of regions in the context of financial decentralization. It is revealed that in European countries the principles of minor government intervention in the activities of local government bodies, clear delineation of the boundaries of local government functions from other spheres of management dominate. In the context of successful decentralization, the experience of France in the field of regional development is useful for Ukraine, and the difference between French and Ukrainian reforms is also noted. The emphasis is on a more active application of public-private partnership mechanisms and the establishment of a regional development agency is proposed. For Ukraine, the new policy should be aimed at a harmonious combination of European approaches and its own strategy, adequate to the challenges of today. The focus is on the example of the successful development of communities in Poland in terms of creating mechanisms for financial support for the development of local communities and ensuring their independence. The specifics of the organization of the territorial structure of Germany, budgetary decentralization; the economic development of communities in Canada and the creation of their development corporations are emphasized. The key characteristics of the system of local budgets in European countries are identified, as well as the widespread use of participatory budgeting. The existence of several established approaches to the provision of social services is substantiated. Foreign experience highlights the need to increase the potential of communities by creating partnerships; developing the social and labor sphere; strengthening intermunicipal cooperation, etc. Positive examples of socio-economic development at the local level demonstrate the importance of an integrated approach, which includes strategic planning and infrastructure development, supporting entrepreneurship, attracting investments, and the effective use of local resources.

Key words: *community, decentralization, socio-economic development, mechanisms, public administration, budget decentralization, state authorities, local self-government bodies.*

© Джегур Г., 2025

Постановка проблеми в загальному вигляді. Децентралізація влади вбачається складним, багатогранним процесом, що має вагомий вплив на розвиток громад. У сучасному світі багато держав проводять реформу децентралізації задля підвищення результативності управління, долучення громадян до участі в ухваленні рішень, а також стимулювання соціально-економічного розвитку на місцевому рівні. Проте, не дивлячись на позитивні очікування, часто процес децентралізації супроводжується значними проблемами й викликами.

Зміни, що відбуваються в Україні, тісно переплітаються із потребою реформування системи органів управління. Зарубіжних досвід свідчить, що удосконалення територіального управління, підвищення спроможності місцевого самоврядування, розвиток самодостатності українських громад неможливе без децентралізації влади, що є базисом гарантування високого рівня життя мешканців, надання високоякісних, швидких послуг на місцевому рівні. Забезпечення успішного розвитку громад слугує сталому розвитку держави загалом. Тому, вивчення зарубіжного досвіду децентралізації є важливим з огляду на розуміння потенційних переваг і ризиків цього процесу, а також він є необхідним із огляду на його асиміляцію і використання до нашого середовища, що й аргументує актуальність дослідження даного питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти, що зачіпають питання зарубіжного досвіду розвитку громад в умовах децентралізації влади представлені в наукових доробках Н. Булеци [1], С. Василюка та В. Миленького [2], Г. Возняк [3], Т. Канєва, А. Дрепіна [4], М. Кіцака, Р. Білика [5], К. Пастух [7], Л. Пронько, К. Затайдухи, Я. Чорного [8], О. Рудика [9], В. Салюти [10], З. Сірика [11], С. Хрущ [12], О. Чубарь, К. Машіка, Ю. Траньовича [13] та інших. У цих працях розкрито такі напрями як європейський досвід реформи децентралізації [10; 11; 12] та бюджетної децентралізації [1, 3, 4], зарубіжний досвід управління конкурентними перевагами територій [5] та досвід соціально-економічного розвитку громад, а також стратегічні перспективи економічного розвитку громад [2; 6; 7; 8; 9] та ін.

Незважаючи на значний внесок цих науковців у розробку теоретичних та практичних аспектів розвитку громад в умовах децентралізації, залишається невирішеною ряд проблем, з огляду на недостатнє фінансування, кадровий дефіцит, вплив війни.

Мета статті. Мета даної публікації полягає в систематизації зарубіжного досвіду розвитку громад в умовах децентралізації щодо виявлення найкращих практик і потенційних можливостей їх адаптації до українського контексту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зарубіжний досвід розвитку громад можна досліджувати на рівні окремих держав або регіонів, оскільки підходи стосовно розвитку можуть відрізнятися залежно від специфіки кожної території. Проте, існує кілька загальних напрямів, які використовують у багатьох державах стосовно підвищення ефективності розвитку територій, зокрема: 1) розбудова партнерства між громадою та бізнесом (взаємодія поміж підприємствами на місцевому рівні та громадськими організаціями ініціює розвиток місцевої економіки та підвищує соціальний розвиток); 2) піддержка розвитку інфраструктури (розвиток комунікаційної, транспортної і іншої інфраструктури може зацікавлювати нові інвестиції та поліпшувати якість життя мешканців громади); 3) стимулювання розвитку малих/середніх підприємств (підтримки малих і середніх підприємств може зумовити збільшення зайнятості й виробництво в громаді, що слугуватиме її розвитку); 4) розвиток освіти та науки (може надати компетентну робочу силу для місцевих підприємств і посилити інноваційний потенціал території); 5) розвиток туризму (туризм може бути одним з головних шляхів надходження коштів для громади) [5, с. 23].

Розвиток громад є стійкою концепцією та, як свідчить зарубіжна практика, демонструє кращі результати за умов застосування чіткої методології, підходів та державної підтримки. Водночас, ґрунтовний підхід є таким, відповідно до якого економіка громади розбудовує зв'язки з довколишнім середовищем та шукає і реалізує можливості долучитися до основних економічних планів і стратегій, перспективи, що формують глобальну економіку навколо неї.

Департамент місцевого розвитку Великобританії, відповідно до результатів запровадження дворічної програми розвитку громад, виокремим три основні складники й кожен наділений індивідуальними рисами, зокрема:

– економічний сектор (збалансована регіональна економіка, достатня кількість робочих місць, високий обіг фінансових ресурсів, місцева ідентичність, розширення форм власності, широкий діапазон товарів/послуг, які виробляються в громаді);

– соціальний сектор (розподіл власності та контроль ключових ресурсів, спроможність

впроваджувати ефективні зміни та найефективніші можливості, добробут населення);

– довколишнє середовище (продуктивне використання ресурсів, екологія, призвичаювання до кліматичних змін) [15].

Розвиток потенціалу громади концентрується на забезпеченні можливостей для всіх жителів громади, спільно з найменш забезпеченими верствами населення, підвищенні професійних якостей щодо розширення можливостей впливу на власне життя і активізує місцевий розвиток. Ефективне та дієве зміцнення потенціалу громади слугуватиме інтенсифікації розвитку та зростанню можливостей регіону й в результаті на державу в цілому.

На засадах порівняльного аналізу зарубіжного досвіду стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів за обставин фінансової децентралізації підтверджено [1, с. 15] виправданість збільшення суттєвої ролі доходів і видатків місцевих бюджетів у зведеному бюджеті до рівня економічно розвинених країн; приріст обсягу податкових надходжень у доходах місцевих бюджетів, відповідальності відносно їхнього адміністрування; ослаблення залежності місцевих бюджетів від трансфертів за цільовим призначенням (субвенцій), фінанси яких не мають повноважень органи місцевого самоврядування розподіляти самостійно; делегування організаційної самостійності органам місцевого самоврядування через надання їм повноважень щодо прийняття рішень у сферах належних до їх компетенції.

Місцевий рівень у всій Європі забезпечується впровадженням європейських текстів, оптимізує використання фондів згуртованості й сприяє лояльності громадян до Європи. Країни-члени зберігають суверенітет над своєю територіальною організацією, усі ці рівні є визначальними для зміцнення європейської політики.

Принципи та стандарти територіальної політики ЄС є установчі з приводу здійснення адміністративно-територіальної реформи у всіх кандидатів в члени Європейського Союзу. Однак, ефективність регіональної політики, що впроваджується ЄС, залишається відносною, оскільки проблема нерівності щодо розвитку окремих регіонів і громад вирішена цілком не була. Проте, збалансований розвиток територій та громадська ініціатива мають стати основою реформування системи територіального устрою, організації місцевого управління [11].

ЄС має 242 регіони, що в значній мірі різняться за рівнем соціально-економічного, територіального розвитку. Для того аби виправити незбалансованість, починаючи з кінця 1980-х років і розширення Європейських Співтовариств до Іспанії та Португалії, політика згуртованості, що була частиною Договорів після Єдиного європейського акту в 1986 році, становила основну частину бюджету ЄС (373 мільярди євро на 2021–2027 роки, тобто третина бюджету за даними Європейської рахункової палати) [16].

Отже, ці місцеві органи влади, з різними їх профілями, посідають ключове місце в досягненні цілей ЄС, передусім, з позиції економічної, соціальної і територіальної єдності. Наразі політика згуртованості перебуває під загрозою в складному бюджетному контексті, з компенсацією плану відновлення, впровадженням європейської оборонної політики, реконструкцією України й політикою надання притулку.

Варто акцентувати, в Європі превалюють принципи незначного втручання уряду в діяльність органів місцевого самоврядування та чіткого окреслення рамок функцій місцевого самоврядування від інших сфер управління. Водночас динаміка зміни в системі управління свідчить про здійснення уточнення кількості адміністративних одиниць (здебільшого їх зменшення) та низки таких реформ як організаційні, фінансові, функціональні та процедурні.

У європейських країнах укрупнення громад спиралося на припущенні того, що більший виборчий округ й адміністративний підрозділ може результативніше надавати послуги на місцях. Найчастіше укрупнення справді зумовлювало покращення, однак не обійшов і негативний досвіду, зокрема у Франції [6].

Як показує досвід європейських країн, фінансові реформи окрім делегування функцій органам місцевої влади гарантування джерела фінансування через механізми оподаткування, отримали плати відносно надання адміністративних послуг на ринкових засадах, створення місцевих підприємств тощо, пророкували збільшення ресурсної бази органів місцевого самоврядування від влади центрального рівня, зокрема на соціальні програми. Поміж організаційних та фінансових реформ європейські держави запровадили відповідні заходи щодо передачі повноважень органів державної влади органам місцевого рівня (функціональні та процедурні реформи) [2, с. 16].

Переважна більшість європейських держав впроваджуючи реформи децентралізації намагаються вирішити низку пріоритетних завдань: по-перше, сприяти консолідації бюджетної політики; по-друге, забезпечити

більш якісні послуги населенню громад; по-третє, наблизити послуги до споживачів; по-четверте, удосконалити ресурсну базу органів місцевого самоврядування; по-п'яте, підвищити ефективність діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування і досягнути в їхній діяльності прозорості; по-шосте, підвищити активність громадян щодо ухвалення рішень [2, с. 16].

Досвід Франції у сфері регіонального розвитку вбачається для України корисним першорядно в аспекті успішної децентралізації. Реформа децентралізації в цій країні зумовила до розширення субнаціональної автономії, скорочення функцій центрального уряду, послаблення ролі префектів та створення автономного регіонального рівня.

Нині децентралізація влади стала ключовим процесом стосовно посилення ролі субнаціональних гравців й в нашій державі, що реалізовано шляхом передачі повноважень від центрального рівня влади до місцевого і формування укрупнених громад. Одночасно, варто відмітити про важливу різницю між французькими й українськими реформами. Процес делегування повноважень на рівень громади в значній мірі обмежує управління медициною, освітою та надання адміністративних послуг при делегуванні державних функцій громадам як органам місцевого самоврядування, хоча й за фінансової піддержки. Із іншої сторони, громади не одержують повноважень в сферах, що б становили базис територіального розвитку. Передача повноважень та ресурсів на рівень громад понижує значимість регіонального рівня управління. Відсутність суб'єктності регіону як ключовий елемент втілення державної регіональної політики в значній мірі слугує обмеженню збалансованості регіонального розвитку.

Надзвичайно актуально для України завершити реформу децентралізації, проте регіональну політику не можна зводити до розширення повноважень громад поодинці. У Франції зростає роль регіону, що став ключовим партнером держави в розв'язанні питань розвитку територій. Французькі контракти на планування стали одним з інструментів задля оптимізації розподілу повноважень в сфері регіонального розвитку, коли суттєво зросла роль регіональної влади [17].

Варто враховувати, що успішне використання механізмів регіонального розвитку в Франції не обмежується децентралізацією. Даний успіх обумовлений виваженою регіональною політикою, що взаємопов'язана з європейською. Політика згуртованості ЄС дієво застосовує свої інструменти й ресурси.

Визначальна роль Франції, як засновниці ЄС та одного з лідерів сучасного Європейського співтовариства зумовлює значні можливості щодо використання фондів ЄС, кошти яких реалізуються через програми, що відповідають цілям спільної європейської регіональної політики. Цей підхід, що пов'язує цілі й інструменти регіональної політики, вартий особливої уваги, адже ресурси йдуть на чітке розв'язання окреслених конкретних проблем, які постають пріоритетними відносно регіонального розвитку окремої держави.

Україні слід активніше застосувати механізми державно-приватного партнерства. В даному аспекті досвід Франції пропонує усталену форму інституційного забезпечення регіонального розвитку – агенції регіонального розвитку (АРР), які ефективно співпрацюють із місцевою й центральною владою, відіграючи роль ключових центрів планування і супроводу проєктів розвитку територій, гарантування ефективної міжгалузевої взаємодії влади й бізнесу [17].

Реалізація євроінтеграційних векторів України слугуватиме повнішому врахуванню складових європейської політики згуртованості. Для нашої держави нова політика повинна бути направлена на гармонійне поєднання європейських підходів і власну стратегію, адекватну сьогоднішнім викликам. В даному аспекті варто сформувати механізм ефективного залучення інвестицій, кредитних ресурсів і технічної допомоги міжнародних фінансових організацій щодо втілення завдань з комплексного відновлення України на засадах програмування розвитку й координації між органи державної влади, місцевого самоврядування, громадами й бізнесом.

Розв'язання означених проблем обумовлює зосередження уваги на кадровому компоненті, застосування професійно-компетентнісного підходу з приводу відбору персоналу, а також відмова від політизації призначення місцевих керівників. Втілення політики на місцевому рівні й ефективне застосування вигод децентралізації для розвитку громад вимагає підготовлених фахівців, які володіють актуальними знаннями, вміннями. Отже, досягнення цілей соціально-економічного розвитку українських громад вбачається можливим тільки з досвідченими кадрами.

Зважаючи на досвід держав ЄС слід вказати, що децентралізація постає визначальним фактором в демократизації та суспільних перетвореннях, впровадженні самоорганізованих інституцій, які сформовані на відповідальності як громади, так і людини загалом.

Прикладом успішного розвитку громад можна зазначити реформу місцевого самоврядування Польщі (розпочата в 1990-х р.), що за останні десятиліття спромоглася досягнути значного прогресу в сфері розвитку місцевого самоврядування, й означене зумовило ефективне вирішення проблем польських громадах, їх розвитку. У цій державі створено було механізми фінансової підтримки розвитку місцевих громад, а також гарантування їх самостійності.

Під час реформи в Польщі було розмежовано функції і повноваження держави та органів місцевого самоврядування. Зокрема, за урядом було закріплено відповідальність щодо зовнішньої політики, національної безпеки та розвиток держави, а органами місцевого самоврядування – надання якісних послуг населенню [2, с. 18].

Стосовно місцевих бюджетів гмін, то вони на 60% формуються з власних надходжень (податок із доходів фізичних осіб, сільськогосподарський податок, податок на нерухомість, податок на спадщину, місцевий, адміністративний, гербовий збори тощо) а інші 40% припадають на субвенції та дотації із центрального бюджету.

В державах, де ефективно організовано роботу місцевих органів влади й громад, успішно впроваджується піддержка малих і середніх підприємств, що слугує розвитку місцевої економіки, забезпеченню стійких джерел доходу для мешканців громад, а також створюються мікропідприємства, що представляють суттєвий масив господарської активності у громадах. Задля цього застосовуються різні програми й ініціативи, першочергово надання фінансової піддержки, зниження податкових та регуляторних бар'єрів та ін. Окрім того, важливим вектором розвитку громад є створення сприятливого інвестиційного середовище, що включає привабливість інвестиційної політики, а також доступність інфраструктури й підготовку персоналу [цит за: 5, с. 23].

У різних європейських країнах існує кілька різних типів місцевих громад. Міста й громади відповідають за управління державними послугами, сталим розвитком, містобудуванням і соціальною інтеграцією. Міські райони (Берлін, Мілан) надзвичайно залучені в аспекті сталого розвитку, мобільності й якості життя. Аналогічно місцеві структури, що спільно працюють над проєктами (просторове планування, економічний розвиток, транспорт) посідають вирішальну роль. Місцеві органи, відомі як «Samenwerkingsverbanden» (партнерство задля співпраці) в Нідерландах, зумовили до появи Stadsregio (міського регіону) Амстердама, що є спільним підприємством між м. Амстердам і рядом навколишніх громад. Дана структура регулює політику з таких питань як житло, транспорт, міське планування, сталість [16].

Аналіз зарубіжного досвіду засвідчує, що ефективне зростання громад потребує масштабного співробітництва між різними заінтересованими сторонами, передусім органів управління на місцях, громадських організацій і підприємницької спільноти, а також жителів громад. Взаємодія між цими учасниками може відбуватися через різні засоби й платформ.

Позитивні приклади соціально-економічного розвитку місцевого рівня засвідчують значимість комплексного підходу, який включає стратегічне планування і розвиток інфраструктури, підтримку підприємництва, залучення інвестицій, а також ефективне використання місцевих ресурсів:

– влада Естонії на місцях активно впроваджує цифрові технології, що зумовлює підприємцям ефективно управляти власними бізнесами, спрощує взаємодію між громадянами й державою, залучає іноземні інвестиції через програму e-Residency (ця ініціатива слугує розвитку малого і середнього бізнесу, покращує інвестиційний клімат);

– місто Ейндховен (Нідерланди) перетворився з індустріального, відомого через компанію Philips, в провідний технологічний європейський осередок; ключовими факторами успіху вважається продуктивна співпраця між місцевою владою, приватним сектором й освітніми закладами, а також активне інвестування у дослідження, розробки;

– Сінгапур є прикладом ефективної економічної стратегії, яка створена на інвестиціях у людський капітал та сучасну інфраструктуру;

– місто Білбао (Іспанія) показує приклад вдалої постіндустріальної трансформації, що ґрунтується на архітектурі й культурі; успіх полягає в інвестиціях в великі культурні проєкти, що змінили імідж міста, привернули увагу світової спільноти;

– протягом кількох десятиліть село Шенчжень (Китай) трансформувалося як один з найбільших технологічних хабів світу; основні складники успіху включають підтримуючу державну політику, дерегуляція інвестиційного середовища, прогресивне залучення талантів, а також надання преференцій високотехнологічному виробництву;

– місто Оулу (Фінляндія) стало успішним прикладом економічного розвитку через

акцентуацію на вищій освіті, розвитку інформаційних технологій та наукових дослідженнях; успішне застосування своїх університетських ресурсів для підтримки інноваційного бізнесу [8].

Отже, ці приклади є свідченням інтегрованого підходу щодо соціально-економічного розвитку, який включає інвестиції у інфраструктуру й освіту, культуру, а також інновації. Кожен приклад підтверджує як залучення різних зацікавлених сторін та адаптування до місцевого середовища справляє позитивний ефект задля підвищення економічного добробуту. Період визначення провідних тенденцій розвитку та інвестицій є основною стадією з приводу планувальних дій довгострокової активізації економічного розвитку громад. Це слугує на зосередженні ресурсів і зусиль на найбільш динамічних перспективних проєктах, що можуть мати ключовий влив економіку й процвітання громади.

Особливістю організації територіального устрою Німеччина є відсутність єдиної системи місцевого самоврядування, а територіальними одиницями держави згідно діючого законодавства є землі, округи, райони та общини. На відміну від українських громад, німецькі можуть приймати власні закони. Незважаючи на наявні відмінності й особливості бюджетних відносин об'єднуючим чинком є подібна багаторівнева система фінансового вирівнювання, інструментами якої є: розподіл податків між різними ланками бюджетної системи; трансфертне фінансове вирівнювання [цит. за: 3, с. 57].

Громади Німеччини наділені правом самостійно встановлювати податкові ставки та вибирати джерела оподаткування. Основним місцевим податком є промисловий, ним обкладаються капітал і дохід всіх підприємств, які господарюють на території громади, за винятком сільськогосподарських і ремісничих. Формуються бюджети земель на 80% власними надходженнями, а решту складають субвенції та дотації. Особливістю бюджетної системи є фіксація за кожним рівнем податків, які спрямовуються лише до одного з бюджетів. Німецька бюджетна децентралізація зумовлює участь держави стосовно бюджетного регулювання: федерація несе відповідальність за цілісність економічного розвитку держави. Питання, які стосуються освіти, культури, навколишнього середовища й охорони правопорядку вирішують територіальні одиниці (федеральні землі), а піддержка функціонування інфраструктури, побутове обслуговування й питання соціального спрямування (соціальний захист, інтеграція меншин тощо), громадський порядок, планування розвитку територій включено до повноважень органів місцевого самоврядування [3, с. 57–58; 2, с. 17].

Однак для унітарних держав (Франція, Польща, Італія, Швеція, Словаччина) притаманна модель бюджетного унітаризму, за якого суб'єктами міжбюджетних відносин є центральні органи й органи місцевого самоврядування, поруч із тим центральні органи влади здійснюють політику вирівнювання фінансового потенціалу територій, запровадження уніфікованих вимог щодо якості суспільних послуг. Більша частина суспільних послуг фінансується з місцевих бюджетів, одночасно принципи розподілу функцій поміж ланками бюджетної системи можуть суттєво різнитися [3, с. 58; 2, с. 17].

Основними характеристиками системи місцевих бюджетів у європейських країнах є рівень долучення жителів громад до процесів їх обговорення, формування і здійснення. Окрім звичайних механізмів забезпечення громадського контролю і прозорості місцевих фінансів у країнах з розвиненими та економіками перехідного періоду широко застосовуваним є партисипативне бюджетування або бюджету участі (Франція, Великобританія, Німеччина, Італія), а з розширенням фіскальної автономії також в країнах Центральної та Східної Європи (Польща, Чехія, Словаччина, Хорватія та ін.) [4, с. 126–127].

Слід зазначити, що впровадження партисипативного бюджетування для Східної та Центральної Європи на рівні громад відрізняється необізнаністю громадян щодо їх фактичної спроможності впливу на розподіл місцевого бюджету.

Упровадження бюджетної політики у сфері видатків на місцевому рівні співвідноситься з засобом надання послуг. Аналіз виявив наявність декількох усталених підходів надання соціальних послуг: а) органами місцевої влади, які надають змогу забезпечити відповідну кореляцію співвідношення якості, вартості; б) унітарними та корпоративними комунальними підприємствами, які функціонують у відповідності до регіональної стратегії фінансово-економічного розвитку, проте наділені деякою управлінською автономією; в) на основі механізму публічно-приватного партнерства; г) через делегування частини функцій на контрактних основах приватним підприємствам, неприбутковим організаціям за умов збереження місцевими органами влади можливості щодо контролю за дотриманням виробниками послуг критеріїв з якості [4, с. 126–127].

Якщо перші два способи є ключовими переважно щодо держава Східної та Центральної Європи, то у країнах з укоріненими традиціями фіскальної децентралізації застосовуються усі чотири форми, а визначення конкретного способу зумовлюється через критерій раціональності. Так, у Німеччині, Австрії, й Італії частка приватного капіталу в сфері надання соціальних послуг на засадах публічно-приватного партнерства або співволодіння підприємством (виробником) становить 30–40% та має незначну тенденцію щодо зростання [цит. за: 4, с. 127].

Економічний розвиток громад охоплює широкий спектр практик, що можна прийняти для розширення можливостей громад і сприяння місцевому економічному зростанню. Проте не існує універсального переліку стратегій або ініціатив соціально-економічного розвитку громади, фокусуючи ініціативи розвитку на відповідних принципах можна розробити найкращі практики, що унікальні для своїх громад.

Щодо економічного розвитку громад Канади, то одним із способів є створення корпорацій розвитку громад (CDC), що відіграють важливу роль в піддержці економічного розвитку на місцях, передусім залучають місцеві активи щодо відновлення проблемних районів. CDC слугують ініціативами стосовно доступного житла, розвитку малого бізнесу й навчальним програмам для робочої сили, забезпечуючи доступність економічних можливостей для усіх мешканців [14].

Інші приклади практик економічного розвитку громади, що можна застосовувати, включають роботу над ініціативами розвитку робочої сили через співробітництво з навчальними закладами й провайдерами тренінгів, щоб запропонувати програми розвитку навичок, що відповідають потребам місцевого виробництва. Означене гарантує членам громади доступ до потрібної підготовки й кваліфікації з приводу працевлаштування у секторах, які розвиваються. Поміж тим, можна сконцентруватися на просуванні культурних ініціатив і місцевого туризму для стимулювання місцевої економіки. Висвітлюючи унікальні культурні активи, організовуючи фестивалі й заходи та підтримуючи тим самим місцевий бізнес можна залучати відвідувачів та підвищити дохід громади.

Зарубіжний досвід підтверджує, що все частіше для підвищення потенціалу громад створюються партнерства та, як результат, спроможність таких громад зростає через об'єднання їх активів та своєрідних особливостей. Розвиток партнерської спроможності слугує збільшенню можливостей різних громадських груп та громад загалом аналізувати, визначати, оцінювати й впливати на становище будь-яких проблем, що має суттєве соціально-економічне значення для усіх або більшості членів громади [13, с. 96].

В умовах сьогодення для українських громад теж підвищується значимість партнерської спроможності громад, що обумовлює її можливість до продуктивної взаємодії з різними партнерами відносно вирішення суспільно важливих питань і складнощів, впровадження соціальних проєктів.

У наукових дослідженнях [9, с. 95–96] зазначається, що ключем соціально-економічного розвитку громад, з огляду на зарубіжний досвід, є розвиток соціально-трудової сфери й, першочергово, оптимізація умов на ринку праці. В силу цього основна увага органів місцевого самоврядування повинна зосереджуватися на регулюванні соціально-трудової сфери, тобто соціально-трудових відносин, що реалізуються на території громад, суб'єктів їх формування та регулювання, розвитку й контролю, а також об'єктів їхнього впливу. В даному випадку головним вбачається зосередженість на оцінці наявного потенціалу соціально-трудової сфери громади, окреслення варіантів і можливостей його раціонального використання та подальшого зміцнення, а також розроблення практичних інструментів щодо реалізації поставлених цілей.

Зарубіжний досвіду вказує, що держави, які на протязі останніх років провели реформу місцевого самоврядування та фінансових відносин за цей час зіткнулися із різними проблемами, серед яких є й потреба в удосконаленні адміністративно-територіального устрою. Деякі країни для стимулювання укрупнення надавали своїм громадам фінансову підтримку, проте не завжди така підтримка призводила до бажаного результату. Переважно кожна держава обрала свій шлях реформування, та саме тому нашій державі впроваджуючи економічні, соціальні та політичні перетворення варто зосередити увагу органів влади всіх рівнів на впровадження низки узгоджених заходів: запровадити суттєві інституційні перетворення, оптимізувати принципи та методи роботи, переглянути та покращити систему підготовки (перепідготовки) кадрів, а також створити необхідні фінансово-економічні умови сприяння розвитку місцевого самоврядування тощо [2, с. 18].

В даному аспекті нам імпонує думка В. Салюти [10, с. 69] відносно того, що для успішного реформування, необхідно вжити таких заходів як адаптація міжмуніципального співробітництва до потреб кожного регіону; розширення повноважень місцевого самоврядування; адміністративне укрупнення фінансово слабких громад шляхом інтеграції у самодостатню одиницю; фаховість місцевої влади; впровадження інституцій, діяльність яких пов'язана з контролюючою функцією за ефективним використанням бюджетних коштів на розв'язання проблем територіально-просторового розвитку; будь-яке реформування спрямоване на тривалий період. Такий підхід сприятиме продуктивному впровадженню децентралізації влади в Україні.

В умовах війни виникає потреба удосконалення стратегічного управління, запровадження нових підходів до регіонального та муніципального адміністрування, а також розробка й впровадження ефективної політики відновлення, розбудова стратегічних комунікацій із громадськістю й цифровізації. Особливо важливим стає оновлення механізмів публічного управління, пошук прогресивних інформаційних технологій, використання інноваційних підходів до здійснення публічного управління в Україні, що мають бути скоординовані на реконструкцію, модернізацію та відновлення, економічне зростання громад, підвищення відповідальності органів публічної влади відносно прийнятих стратегічних управлінських рішень. Запровадження вказаних підходів з приводу відновлення (Японія), розвитку стратегічних комунікацій з громадськістю та цифровізації (Італія, Фінляндія, Хорватія) можна також використати й в Україні [7, с. 229–230].

Вирішення соціально-економічних проблем сприятиме здійснення ефективного управління на місцевому рівні, запровадження стратегічного підходу щодо підготовки та реалізації управлінських рішень, розроблення і впровадження комплексного відновлення територій громад.

На сьогодні відсутня універсальна модель (методологія), яку можна було б в загальному обсязі запровадити без змін в Україні. Відмінні історичні контексти розвитку слугували формуванню декількох моделей організації місцевого самоврядування, унікальними властивостями яких є типи й форми взаємовідносин органів місцевого самоврядування із органами державної влади. Розвиток громад (муніципалітетів, комун), першорядно залежить від «колишньої інфраструктури влади й самої політики центральної влади. Досвід інших країн може бути запозиченим, але не цілком, а лише конкретними відповідними аспектами, індивідуально до кожної країни, й не повторюванням чужих помилок» [12, с. 214–215].

Висновки. Аналіз зарубіжного досвіду сприяв виявленню загальних тенденцій підвищення ефективності розвитку територій: укріплення зав'язків між громадою та бізнесом (партнерські відносини); стимулювання розвитку інфраструктури; сприяння розвитку малих і середніх підприємств; розвиток освіти та науки, а також туризму.

Успішні приклади соціально-економічного розвитку на місцевому рівні свідчать про важливість інтегрованого підходу до соціально-економічного розвитку, що включає інвестиції в інфраструктуру, освіту, культуру, а також інновації. Зарубіжний досвід фінансової децентралізації визначається відсутністю універсальної моделі, зумовленою багатьма чинниками, зокрема специфічними особливостями розвитку національної економіки, бюджетною структурою, інституційною спроможністю тощо. Ключовими характеристиками системи місцевих бюджетів європейських країн є рівень залучення мешканців громад до процесів їх розгляду й реалізації, адаптивність послуг до змінних потреб суспільства. Поміж стандартних практик (громадський контроль, прозорість місцевих фінансів) виявлено запровадження механізму партисипативного бюджетування (бюджет участі).

Таким чином, європейський шлях України сприяє повнішому врахуванню компонентів європейської політики згуртованості; повинен бути зорієнтований на гармонійне поєднання європейських підходів та власну стратегію у відповідь на актуальні сучасні виклики. Необхідно сформувати механізм ефективного залучення інвестицій, кредитних ресурсів, технічної допомоги міжнародних фінансових організацій задля втілення завдань комплексного відновлення нашої держави на засадах програмування розвитку й координації між органи державної влади, місцевого самоврядування, громадами й бізнес; використовувати компетентнісний підхід при доборі персоналу; активніше використовувати механізм державно-приватного партнерства; зробити акцент на регулюванні соціально-трудової сфери громад; створення (посилення) партнерства щодо підвищення потенціалу громад.

Література:

1. Булеца Н. В. Стимулювання соціально-економічного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації : автореф. дис. … канд. екон. наук (докт. філософії) : 08.00.05 (051). ДВНЗ «Ужгородський національний університет» Міністерства освіти і науки України, м. Ужгород, 2017. 22 с.
2. Василюк С. В., Миленький В. М. Удосконалення інструментів підтримки розвитку об'єднаних територіальних громад та пошук інноваційних підходів для забезпечення модернізації регіональної економіки. *Актуальні проблеми економіки.* № 2 (236). 2021. С. 12–23. DOI: 10.32752/1993-6788-2021-1-236-12-23
3. Возняк Г. В. Бюджетна децентралізація: європейський досвід та перспективи для України. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2016. Вип. 3. С. 56–62.
4. Канєва Т., Дрепін А. Європейський досвід формування місцевих бюджетів. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право.* № 2. 2019. С. 119–134.
5. Кіцак М. М., Білик Р. С. Зарубіжний досвід управління конкурентними перевагами територій. *Регіональна економіка.* № 4. 2022. С. 21–26. DOI: https://doi.org/10.36818/1562-0905-2022-4-2
6. Міжмуніципальне співробітництво: вітчизняний та зарубіжний досвід: Навчально-практичний посібник / За заг. редакцією Толкованова В. В., Журавля Т. В. Київ, Deutsche Gesellschaft fu..r Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH, проект «Реформа управління на сході України», 2017. 202 с.
7. Пастух К. В. Публічне управління та регіональне й муніципальне адміністрування: механізми, стратегічний підхід. *Наукові перспективи.* № 6(48). 2024. С. 220–231. DOI: https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-6(48)-220-231
8. Пронько Л., Затайдух К., Чорний Я. Економічний розвиток територіальних громад: сутність, особливості та стратегічні перспективи. *Економіка та суспільство.* Вип. 59. 2024. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3428 DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-65
9. Рудик О. А. Соціально-економічний розвиток територіальних громад: зарубіжний досвід. *Науковий вісник Херсонського державного університету.* № 36. 2019. С. 93–96. DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2019-36-16
10. Салюта В. А. Запровадження кращих європейських практик становлення та розвитку територіальних громад в Україні. *Агросвіт*. № 7. 2019. С. 65–7.
11. Сірик З. О. Європейський досвід реформування адміністративно-територіального устрою. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України.* 2015. Вип. 3(113). С. 49–54.
12. Хрущ С. В. Зарубіжний досвід розвитку територіальних громад в умовах децентралізації. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління.* № 4(10). 2020. С. 208–216. DOI: https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-4(10)-208-216
13. Чубарь О. Г., Машіко К. С., Траньович Ю. П. Роль партнерських відносин у розбудові спроможності громади: сутність та підходи до оцінювання. *Науковий вісник Ужгородського університету.* 2021. С. 90–97. DOI: https://doi.org/10.24144/2409-6857.2021.1(57).90-97
14. Building Stronger Communities: Understanding the Power of Community Economic Development. ResearchFDI. June 27, 2023. URL: https://researchfdi.com/building-stronger-communities-understanding-the-power-of-community-economic-development/
15. Community economic development lessons from two years' action research. London : Department for communities and local government, 2018. 42 p.
16. Hondema-Mokrane F. The role of local communities in European policies. *Fondation robert schuman.* № 774. 23 December 2024. URL: https://server.www.robert-schuman.eu/storage/en/doc/questions-d-europe/qe-774-en.pdf
17. Maiev A. Ensuring Regional Development under Decentralization: French Experience for Ukraine. *Studia Sieci Uniwersytetów Pogranicza.* 2022. № 6. З. 97–119. DOI: 10.15290/sup.2022.06.08.
18. Radchenko O., Kovach V., Semenets-Orlova I., Zaporozhets A. (Eds.). National security drivers of Ukraine: information technology, strategic communication, and legitimacy. Springer Nature, 2023.

УДК 355.4:341.232.5
DOI https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-1(77)-10

Марія КАРМАЗІНА
доктор політичних наук, професор, Воєнна академія імені Євгенія Березняка
ORCID: 0000-0003-2887-6824

Сергій МОКЛЯК
доктор політичних наук, професор, Воєнна академія імені Євгенія Березняка
ORCID: 0000-0002-5255-8941

Микола РОМАНОВ
доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувач кафедри,
Національний університет «Острозька академія»
ORCID: 0009-0002-1086-9485

АНАЛІЗ БЕЗПЕКОВОЇ СИТУАЦІЇ НА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ КОНТИНЕНТІ В КОНТЕКСТІ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ОСНОВНИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ АКТОРІВ

Аналізуючи безпекову ситуацію в Європі з використанням методів порівняння, класифікації, як і методу real time, та з опорою на статистичні й фактологічні дані, у статті виокремлено домінантні виклики та загрози, які нині впливають на ефективність оборонно-безпекових стратегій у країнах Європи.

Крім того, нестабільність безпекової ситуації в Європі зумовлюється зміною президентської влади в США та невизначеністю політики адміністрації Дональда Трампа щодо євроатлантичної співпраці, НАТО, як і поки що не до кінця зрозумілим ступенем «розуміння росії» американським президентом та відповідно його ролі у приборканні, зрештою, країни-агресорки, чи навпаки – поглибленні «розуміння» російського неоімперіалізму, рашизму та ігноруванні воєнних злочинів.

Доводиться, що європейська безпека в умовах деглобалізації перебуває під тиском (спричиненим новітніми викликами і загрозами) російської агресії проти України і невизначеності, пов'язаної з перспективами її припинення /

поглиблення (аж до агресії росії проти країн НАТО). Невизначеності додають брутальні новітні авторитарні та партикулярні практики, співпраця недемократичних режимів, як і їхнє прагнення зіграти «з колективним Заходом» у гру з нульовою сумою. А ще – піднесення націоналістичних цінностей на шкоду загальнолюдських та майже «останній шанс» для Європи і всього геополітичного Заходу не втратити свою демократичну престижність.

Ключові слова: *європейська безпека, Україна, росія, міжнародна система безпеки, гібридна війна, національні інтереси, національна безпека, геополітика, міжнародне середовище, НАТО, ЄС.*

Maria Karmazina, Sergii Mokliak, Mykola Romanov. ANALYSIS OF THE SECURITY SITUATION ON THE EUROPEAN CONTINENT IN THE CONTEXT OF UNCERTAINTY OF THE MAIN GEOPOLITICAL ACTORS

By analyzing the security situation in Europe through methods of comparison, classification, and real-time assessment, and relying on statistical and factual data, this article identifies the dominant challenges and threats currently affecting the effectiveness of defense and security strategies across European countries.

Furthermore, the instability of the European security environment is exacerbated by the transition of presidential power in the United States and the uncertainty surrounding the policies of Donald Trump's administration regarding Euro-Atlantic cooperation and NATO, as well as by the still ambiguous extent to which the American president "understands Russia" and, consequently, his role in either containing the aggressor state or, conversely, in deepening the "understanding" of Russian neo-imperialism, rashism, and the disregard of war crimes.

It is argued that European security, under the conditions of deglobalization, is under pressure from the new challenges and threats posed by Russian aggression against Ukraine and the uncertainty surrounding its cessation or potential escalation (up to the possibility of Russian aggression against NATO member states). This uncertainty is compounded by the emergence of modern authoritarian and particularistic practices, the cooperation of undemocratic regimes, and their ambition to engage the "collective West" in a zero-sum game. Additionally, the rise of nationalist values at the expense of universal human ones, and what may be the "last chance" for Europe and the entire geopolitical West to preserve their democratic credibility, are of particular concern.

Key words: *European security, Ukraine, Russia, international security system, hybrid war, national interests, national security, geopolitics, international environment, NATO, EU.*

© Кармазіна М., Мокляк С., Романов М., 2025

Постановка проблеми. Широкомасштабна агресія росії проти України, що розпочалася 24 лютого 2022 року, остаточно зруйнувала систему міжнародних відносин, відому з другої половини XX ст. Загарбницькі дії рф беззастережно засвідчили: світ ніколи не відновиться у своїй колишній якості, не реставрує звичні стандарти міждержавної взаємодії, не забезпечить ефективного вирішення нових проблем на попередній організаційно-управлінській основі. На очах сучасників у світі сформувалася сукупність авторитарних режимів, які, будучи не обмеженими жодними демократичними правилами чи міжнародними зобов'язаннями, демонструють критичне ставлення, що межує з відразою, до Великого Заходу, насамперед США. Західні економіко-технологічні переваги, фінансові можливості й стандарти, медійні спроможності, духовно-культурні надбання, інші цінності москва, Тегеран, Пхеньян кваліфікують як уособлення зла, яке необхідно знищити «правильними», «впорядкованими» режимами, очолюваними «справедливими народними керівниками». Подібні погляди підтримують білоруський, сирійський, венесуельський, деякі інші режими, створюючи багатокутник авторитаризму, розкинутий на кілька континентів.

Як зазначив заступник редактора The Economist Едвард Карр: «Безпека Європейського континенту вступає в період згубного й тривалого занепаду. У будь-якому разі європейські країни, як члени явно прагматичного НАТО, більше не відчуватимуть, що можуть покладатися на залізну обіцянку Америки воювати разом із ними, якщо на них нападуть. Путін теж це знає, і це знає, і це стане для нього додатковим стимулом розхитувати й атакувати території на захід від нього. Його мотив простий, але сутнісний – принаймні в його очах. Після розпаду Радянського Союзу Росія виявила, що не може процвітати в упорядкованому демократичному світі під проводом США. Єдиний спосіб для Росії утвердитися в ранзі однієї з великих держав – це зруйнувати основи цього порядку, зокрема НАТО, ЄС і довіру до західних демократій» [4].

Отже, Європейський континент постав перед «зношеністю» безпекової системи та актуалізацією партикулярних інтересів геополітичних акторів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання забезпечення національної та регіональної (європейської) безпеки в сучасних умовах є предметом науково-теоретичних досліджень таких учених, як І. Аблазов, В. Абрамов, І. Алєксєєнко, О. Бортнікова, О. Власюк, В. Горбулін, О. Григоренко, М. Дмитренко, Д. Дубов, Д. Кашперська, В. Кириленко, С. Кононенко, В. Крутій, В. Куйбіда, О. Литвиненко, В. Мандрагеля, І. Павленко, Б. Парахонський, В. Петров, О. Письменний, О. Резнікова, М. Розумний, М. Степико, О. Суходоля, С. Хамула, Т. Черненко, Г. Яворська, В. Яблонський та ін.

Активне осмислення регіонально-безпекової проблематики з врахуванням емпірики російсько-української війни відбувається в іноземних аналітичних центрах – у США: в Інституті вивчення війни (ISW), Інституті досліджень зовнішньої політики (FPRI), Центрі стратегічних та міжнародних досліджень (CSIS), Дослідницькому центрі RAND Corporation, Університеті національної оборони, у Великій Британії – в Центрі аналізу європейської політики при Королівському коледжі Лондона, Королівському об'єднаному інституті оборонних досліджень (RUSI), Міжнародному інституті стратегічних досліджень (IISS) та ін.

Водночас, наукове опрацювання розвитку безпекової ситуації на Європейському континенті в сучасних умовах лише розпочато, що потребує подальших зусиль як фахівців-теоретиків, так і практиків.

Мета статті – аналіз безпекової ситуації на Європейському континенті в контексті невизначеності основних геополітичних акторів.

Виклад основного матеріалу. Глобальний безлад, що виник після вторгнення росії в Україну, характеризується зростанням напруженості, сплесками насильства і неконтрольованою ескалацією по всьому світу. Фрагментація світової економіки посилюється протекціоністськими заходами, яких вживають країни, що відіграють ключову роль у її розвитку. Ці виклики загострюються на тлі зниження здатності держав діяти спільно, як це відбувалося раніше.

Незважаючи на проблеми, що зберігаються, політичний процес відбувається, а світовий ландшафт стає більш строкатим і складним. У європейській політиці з'являються актори, які привносять нові глобальні проблеми.

Крім «чинника росії» можна виділити й інші, не менш, а то й більш вагомі чинники, дія яких на європейську безпеку є незаперечно деструктивною.

Перший стосується того, що міжнародну систему безпеки остаточно зламано. Арбітраж ООН часто-густо не діє, як і не спрацьовують належно в сучасному світі норми міжнародного права. Ганебним свідченням цього є не тільки оманливість Будапештського

меморандуму, або, приміром, позиція Монголії, яка, будучи підписантом Римського статуту, не заарештувала російського диктатора путіна [6], хоча мала б це вчинити, згідно з виданим Міжнародним кримінальним судом (МКС) ордером на його арешт: до ігнорування «духу і букви» міжнародного права схильна не тільки азійська Монголія. Зокрема, у січні поточного року Президент Польщі Анджей Дуда просив [8] уряд на чолі з Туском забезпечити Прем'єр-міністру Ізраїлю Біньяміну Нетаньягу можливість бути присутнім 27 січня на 80-ій річниці звільнення табору смерті Аушвіц-Біркенау, не побоюючись арешту за ордером МКС. Ще раніше про те, що не будуть арештовувати Нетаньягу заявили Франція [11] та Угорщина [7]. Висловилася в цьому ж дусі Румунія: 19 січня прем'єр-міністр країни Марчел Чолаку повідомив у мережі *X* [19], що Румунія та Ізраїль працюють над підготовкою спільного засідання урядів, на яке до Румунії запрошено Нетаньягу.

Тобто, якщо не будемо акцентуватися на тому *хто, кого і чому* захищає від покарання / арешту (як і те, що Ізраїль не є членом МКС і оскаржує його юрисдикцію), а просто проаналізуємо ці факти попрання рішень МКС, то висновок очевидний: міжнародне право «розмивається» самими європейцями. І це небезпечний прецедент і загроза для України (залишитися з невирішеним питанням – покаранням путіна за численні злочини). А якщо візьмемо до уваги, що Палата представників США схвалила навіть санкції [15] проти МКС (через «упередженість» МКС), то можемо говорити, що чинне міжнародне право стає, з тих чи інших причин, своєрідним тягарем і для європейців, і для американців, і для азійців. І якщо одні аналітики в цій ситуації звертають увагу на те, що «колективний Захід» просто не «здає» своїх (приміром, того ж Нетаньягу), то ми акцентуємо інший момент: презирство до міжнародного права обертається тригером для поділу світу, оскільки кожен гравець хоче встановлювати власні правила гри і контролювати процеси, що, як розуміємо, не сприятиме європейській безпеці, як і безпеці у світі.

Другий, не менш очевидний, чинник засвідчує, що міжнародні інституції (від ООН до Міжнародного комітету Червоного Хреста) виявляють свою неспроможність чи заангажованість. Часто – це результат «перебування на зарплаті» у путіна їх лідерів. І це стосується не лише Герхарда Шрьодера чи тією чи іншою мірою Ангели Меркель, але й багатьох європейських депутатів з Австрії чи Франції, Угорщини чи Словаччини або й Олафа Шольца, який не поспішав з німецькою допомогою Україні, а то й блокував пакети [18], запропоновані МЗС та Міноборони ФРН, що просто не дає вмерти думці про те, що Федеральний канцлер Німеччини у той чи інший спосіб (через компромат, гроші, чи попередні зобов'язання однопартійців) усе ж залежний від путіна. Ці, як й інші численні факти, підводять до простого висновку: європейським лідерам і міжнародним інституціям сьогодні однозначно бракує не лише відповідальності, але й, сказати б, високої моралі (зокрема, у під час ідентифікації жертви і агресора), як і багато чого іншого.

Третій момент свідчить про те, що відбувається стрімке переформатування військових та інших блоків. НАТО розширилося завдяки Фінляндії та Швеції (у 2023–2024 рр.); Вірменія (взимку 2024 р.) повідомила про «заморозку» своєї участі в ОДКБ на всіх рівнях, у серпні – відмовилася від участі у вересневих навчаннях ОДКБ у Киргизстані, а в січні вже поточного року – запустила процес вступу до ЄС [16] та підписала із США договір про стратегічне партнерство [1]; до БРІКС на початку січня 2024 р. приєдналося 5 країн (Єгипет, Іран, ОАЄ, Саудівська Аравія та Ефіопія, хоча нагадаємо, що відмовилася від вступу Аргентина), а з початком січня 2025-го року до БРІКС офіційно доєдналася [9] четверта за кількістю населення країна світу – Індонезія. Нині все більше говорять і про «Євразійську Антанту» у складі КНР, росії, Ірану і Північної Кореї.

Четверта особливість часу: ми фіксуємо багато ознак процесів деглобалізації (започаткованих поширенням COVID-19, що нині поглиблюються, зокрема внаслідок дії санкцій проти режиму путіна після повномасштабного вторгнення російського агресора на суверенну територію України), від яких однозначно потерпає вся Європа. А висновок очевидний: деглобалізація руйнує системи стримування в регіонах планети, як і в цілому у світі.

Зрештою, і це ще одна, п'ята, особливість першої третини XXI століття: є конфронтація між елітами, здавалося б, дружніх чи партнерських країн як усередині самої Європи, так і між європейськими та американськими чи елітами азійських країн. Чого лише варта зухвалість, приміром, Ілона Маска, який Прем'єра Канади Джастіна Трюдо назвав «дівчинкою» [5], думка якої не є важливою, чи ж його неприкрите хамство, коли Маск (у відповідь на критику про підтримку німецьких ультраправих) обізвав Олафа Шольца «бовдуром» і «лайном» [2]. Заявляв Маск і про підтримку британських правих, об'єднаних у

партії «Реформа СК» (*Reform UK*) [10]. Тож ідеться не лише про міжособистісні конфлікти між представниками політичних еліт, але й, як можна припустити, про все більш потужний диктат на міжнародній арені очільників чи представників корпорацій, їх втручання в політику європейських країн через, наприклад, дещо завуальовану підтримку опозиційних європейських ультраправих сил. Останнє, як відомо, підштовхнуло адміністрацію Бундестагу ініціювати перевірку [15] щодо того, чи не порушують дії І. Маска, який активно рекламує «Альтернативу для Німеччини», німецького закону про політичні партії. А організація *LobbyControl* заявила [3], що дії Маска можна розцінити як незаконну партійну пожертву (що німецьким законодавством заборонено).

Отже, «штурм Європи» проводиться не лише з боку росії, але й, як стало очевидним останнім часом, з боку американської еліти. І цей штурм хоч не хоч виявляє свій гібридний характер (якщо проаналізувати гравців та їх «мішені», як і правила гри без будь-яких обмежень).

Зрозуміло, що цю низку чи ледь помітних флуктуацій (у політиці, приміром, удавано нейтральної Швейцарії [20]), чи чітко окреслених *точок численних біфуркацій*, які свідчать про переломні моменти в геополітичній історії Європи, кожної європейської країни, як і держав на інших континентах, можна продовжувати і продовжувати, уловлюючи в гібридному сьогоденні нові виклики, загрози і відповідно ризики для геополітичної стабільності Європи та світу і сьогодні, і завтра, як і після закінчення російсько-української війни. Чи «конфлікту», як називають нашу, українську, боротьбу за виживання нації і держави європейські політики, вдаючись до «поблажливого» евфемізму.

Прогнозуючи стан безпеки Європи в майбутньому, варто брати до уваги не лише загальні негативні тенденції, що характеризують сучасний стан планети та впливають на геополітичні і безпекові перспективи Європи, але й критичні (і найбільш очевидні) *виклики сьогодення*:

– ніхто не може впевнено сказати, коли закінчиться війна в Україні (як європейській державі). Заяви Трампа про її закінчення «за 24 години» втратили актуальність. Після інавгурації з'явився новий горизонт для довгоочікуваного миру – 100 днів;

– ніхто не знає кінцевих результатів / умов припинення російської агресії проти України. Тобто, чи в умовному «завтра» ЄС межуватиме із суверенною Україною в кордонах 1991 р., з Україною, яка поділяє демократичні європейські цінності і не становитиме жодних екзистенційних загроз для Європи, чи Європа, як і в попередньому, двадцятому, столітті матиме кордон з трансформованим совєтським [авт.] імперіалізмом, що нині постає в іпостасі російського неоімперіалізму і рашизму? Чи доведеться європейцям, у разі ганебної «здачі» України агресору, будувати стіни та інші укріплення не лише на кордоні з Білоруссю та Росією, а й з Україною, як це запопадливо почала демонструвати «дружня» Польща, розпочавши восени 2024 р. у Вармінсько-Мазур¬ському воєводстві будівництво комплексу укріплень «Щит Схід» [14]? Чи візьмуться європейські країни, прогнозуючи своє майбутнє, слідом за естонським містом Пайде [12] покривати свої території системами сирен сповіщення? Як Норвегія – розробляти плани будівництва бомбосховищ [21]? Наслідуючи Швейцарію, – оновлювати мережу застарілих ядерних укриттів [17]? Або, як уже згадана Польща, – братися до реформи системи цивільного захисту [13], усвідомлюючи, що європейське майбутнє має мало шансів бути безтурботним. Тобто «факти на місцях» віщують фрагментацію Європи;

– зрештою, невідомими є ті гібридні виклики в економічній, соціальній та інших сферах, які з'являться ще *до* чи вже *після* припинення війни і які так чи інакше, але однозначно впливатимуть на подальшу безпеку України і всієї Європи.

Утім, сьогодні є й уже відомі та зрозумілі аспекти безпекового європейського буття. Відомо те, що на безпеку Європи впливатиме низка внутрішніх чинників, які, на нашу думку, пов'язані найперше з приходом до влади в низці європейських країнах ультраправих політичних сил, які, так би мовити, на постійному зв'язку і в кооперації з Путіним.

Висновки. Європейська безпека в умовах деглобалізації перебуває під тиском (спричиненим новітніми викликами і загрозами) російської агресії проти України і невизначеності, пов'язаної з перспективами її припинення / поглиблення (аж до агресії росії проти країн НАТО). Невизначеності додають брутальні новітні авторитарні та партикулярні практики, співпраця недемократичних режимів, як і їхнє прагнення зіграти «з колективним Заходом» у гру з нульовою сумою. А ще – піднесення націоналістичних цінностей на шкоду загальнолюдських та майже «останній шанс» для Європи і всього геополітичного Заходу не втратити свою демократичну престижність.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з безперебійним (щоденним) аналізом змін в європейському і, загалом, світовому безпековому середовищі, що нескінченно видозмінюється, фрагментується, і водночас, що прикметно, постійно ускладнюється. І такий аналіз має уможливити своєчасну реакцію України, Європи, демократій Заходу на прийдешні виклики, загрози і ризики.

Література:

1. Вірменія підписала з США договір про стратегічне партнерство. URL: https://www.vectornews.net/news/accidents/377555-irmeniya-pidpisala-z-dogovir-pro-strategichne-partnerstvo.html (дата звернення: 30.11.2024).
2. Гончар І. Ілон Маск назвав Шольца бовдуром. Реакція німецького канцлера. URL: https://glavcom.ua/world/world-politics/ilon-mask-nazvav-sholtsa-bovdurom-reaktsija-nimetskoho-kantslera-1038412.html (дата звернення: 30.01.2025).
3. Дьяконов І. У Німеччині розслідують підтримку Маском ультраправої партії AfD – ЗМІ. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2025/01/10/7492813/ (дата звернення: 30.01.2025).
4. Едвард Карр. Якщо Європа хоче миру, вона має готуватися до війни. URL: https://www.economist.com/subscriber-events/ukraine-at-war-russian-advances-hub (дата звернення: 30.01.2025).
5. Ємець М., Погорілов С. Заяви Трампа про «51-й штат»: Маск публічно нахамив прем'єру Канади і назвав «дівчинкою». URL: https://www.pravda.com.ua/news/2025/01/8/7492540/ (дата звернення: 30.01.2025).
6. ЄС шкодує, що Монголія не заарештувала Путіна за ордером МКС. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-es-monholia-putin-order-aresht/33104565.html (дата звернення: 30.01.2025).
7. Журавльова О. Орбан кличе Нетаньягу в Угорщину після ордера на арешт МКС. URL: https://www.dw.com/uk/orban-klice-netanahu-v-ugorsinu-pisla-ordera-na-arest-mks/a-70857562 (дата звернення: 30.01.2025).
8. ЗМІ: Анджей Дуда попросив уряд захистити Нетаньягу від арешту в Польщі. URL: https://www.pap.pl/ua/ukrainian/news/zmi-andzhey-duda-poprosiv-uryad-zakhistiti-netanyagu-vid-areshtu-v-polschi. (дата звернення: 30.01.2025).
9. Індонезія офіційно приєдналася до БРІКС. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-indonesia-brics/33265374.html (дата звернення: 30.01.2025).
10. Канцлер Німеччини: підтримка Маском ультраправих позицій є неприйнятною. URL: https://www.lrt.lt/ua/novini/1263/2466563/kantsler-nimechchini-pidtrimka-maskom-ul-trapravikh-pozitsii-ie-nepriiniatnoiu (дата звернення: 30.01.2025).
11. Лобанов А. Франція змінила думку щодо ордеру на арешт Нетаньягу. URL: https://lb.ua/world/2024/11/28/647371_frantsiya_zminila_dumku_shchodo_ orderu.html (дата звернення: 30.01.2025).
12. Назван первый город Эстонии, полностью покрытый сиренами оповещения об опасности. URL: https://rus.err.ee/1609420789/nazvan-pervyj-gorod-jestonii-polnostju-pokrytyj-sirenami-opovewe-nija-ob-opasnosti (дата звернення: 30.01.2025).
13. Павлюк О. Польща витратить мільярди злотих на реформу системи цивільного захисту. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/08/ 7/7191691/ (дата звернення: 30.01.2025).
14. Прем'єр-міністр відвідав перший побудований відрізок «Щита Схід». URL: https://www.pap.pl/ua/ukrainian/news/premer-ministr-vidvidav-pershiy- pobudovaniy-vidrizok-schita-skhid (дата звернення: 30.01.2025).
15. Сидоржевський М. Палата представників США підтримала санкції проти МКС. URL: https://www.dw.com/uk/palata-predstavnikiv-ssa-pidtrimala-sankcii-proti-mks-za-order-na-arest-netanahu/a-71261853 (дата звернення: 30.01.2025).
16. У Вірменії уряд підтримав законопроєкт про вступ країни до ЄС. URL: https://zn.ua/ukr/WORLD/u-virmeniji-urjad-pidtrimav-zakonoprojekt-pro-vstup-krajini-do-jes.html (дата звернення: 30.01.2025).
17. Швейцарія планує реконструкцію мережі ядерних бункерів. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/12/13/7200618/ (дата звернення: 30.01.2025).
18. Der Spiegel: Шольц блокує новий пакет допомоги Україні. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-scholz-nimechchyna-dopomoha-ukraini/33270903.html (дата звернення: 30.01.202524).
19. Marcel Ciolacu. URL: https://x.com/CiolacuMarcel/status/1881011252752736591?mx=2 (дата звернення: 30.01.2025).
20. Pieth M. Battered image: Switzerland needs to go back to the drawing board. URL: https://www.swissinfo.ch/eng/business/battered-image-switzerland-needs-to-go-back-to-the-drawing-board/48436438 (дата звернення: 30.01.2025).
21. Skjerpar beredskapen: Vil bygge nye bomberom. URL: https://www.nrk.no/norge/skjerpar-beredskapen_-vil-bygge-nye-bomberom-1.17199530 (дата звернення: 30.01.2025).

УДК 327:004.8
DOI https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-1(77)-11

Ірина КЛИМЧУК
кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин,
Інститут гуманітарних та соціальних наук, Національний університеу «Львівська політехніка»
ORCID: 0000-0002-8244-7804

РОЛЬ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У СУЧАСНІЙ ДИПЛОМАТИЧНІЙ ПРАКТИЦІ

У запропонованій статті розглядається роль і потенціал штучного інтелекту (ШІ) у сфері дипломатії як інструменту цифрової підтримки для аналізу даних, прийняття стратегічних рішень і моніторингу міжнародних процесів. Під час дослідження автором використовувалась комбінована якісна методологія, яка включає аналіз вторинних джерел (desk research): наукові публікації, звіти міжнародних організацій, приклади з практики, дослідження технологічних компаній (Google, Microsoft, IBM тощо); огляд і систематизація кейсів (case-study method); порівняльний аналіз (comparative analysis); аналіз переваг, викликів і ризиків, що виникають при застосуванні ШІ в дипломатії.

Детально проаналізовано можливості застосування ШІ для прогнозування конфліктів, боротьби з дезінформацією, кібербезпеки, обробки великих обсягів інформації, аналізу громадської думки та автоматизації рутинних завдань дипломатичних служб. Розглянуто приклади використання сучасних технологій, таких як Natural Language Processing, машинне навчання, візуалізація даних та симуляційне моделювання. Акцент зроблено на практичних інструментах, що вже застосовуються в дипломатії, зокрема GDELT, NewsGuard, Graphika, IBM Watson та інші. Також висвітлено ризики, пов'язані з використанням ШІ: кіберзагрози, втручання у приватність, технологічна нерівність та відсутність правового регулювання. Автор підкреслює, що ефективна інтеграція ШІ в дипломатичну практику вимагає балансування між інноваціями та етичними, безпековими та правовими аспектами.

Ключові слова: *штучний інтелект (ШІ), дипломатія, переговори, прогнозування, публічна дипломатія, кібербезпека, соціальні мережі, інформаційні загрози, етичні ризики.*

Iryna Klymchuk. THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN MODERN DIPLOMATIC PRACTICE

This article examines the role and potential of artificial intelligence (AI) in the field of diplomacy as a digital support tool for data analysis, strategic decision-making, and monitoring of international processes. In the course of the study, the author used a combined qualitative methodology, which includes analysis of secondary sources (desk research): scientific publications, reports of international organizations, case studies, research by technology companies (Google, Microsoft, IBM, etc.); review and systematization of cases (case-study method); comparative analysis; analysis of the benefits, challenges and risks arising from the use of AI in diplomacy.

The author analyzes in detail the possibilities of using AI to predict conflicts, combat disinformation, cybersecurity, process large amounts of information, analyze public opinion, and automate routine tasks of diplomatic services. Examples of the use of modern technologies such as Natural Language Processing, machine learning, data visualization, and simulation modeling are considered. Emphasis is placed on practical tools already used in diplomacy, such as GDELT, NewsGuard, Graphika, IBM Watson, and others. The author also highlights the risks associated with the use of AI: cyber threats, privacy intrusion, technological inequality, and lack of legal regulation. The author emphasizes that the effective integration of AI into diplomatic practice requires balancing innovation with ethical, security, and legal considerations.

Key words: *artificial intelligence (AI), diplomacy, negotiations, forecasting, public diplomacy, cybersecurity, social media, information threats, ethical risks.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах стрімкого технологічного прогресу штучний інтелект (ШІ) дедалі активніше інтегрується у сферу дипломатії, змінюючи традиційні підходи до міжнародного співробітництва, процесів прийняття рішень та ведення переговорів. Водночас використання ШІ породжує низку викликів, пов'язаних із безпекою даних, етичними аспектами, нерівним доступом до технологій, а також потенційним впливом на глобальний баланс сил. Незважаючи на потенціал ШІ у підвищені ефективності дипломатичної діяльності, відсутність узгоджених стратегій впровадження та регулювання його застосування створює ризики для стабільності та передбачуваності міжнародних відносин. У цьому контексті виникає необхідність всебічного аналізу ролі ШІ в сучасній дипломатичній практиці з метою формування ефективних механізмів його інтеграції та управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання впливу штучного інтелекту на міжнародні відносини та дипломатію все частіше стає предметом наукових досліджень та розвідок. Так, у працях авторства Н. Райта,

© Климчук І., 2025

М. Касалайна та С. Рассела розглядаються перспективи застосування ШІ у сфері національної безпеки та дипломатії, з акцентом на ризики автоматизованих рішень та загрози ескалації конфліктів. Інші західні дослідники, зокрема М. Таддео та Л. Флоріді наголошують на стратегічному значенні ШІ для формування нової архітектури міжнародної безпеки. Натомість Дж. Аллен та Д. Вест (Brookings Institution), акцентують увагу на необхідності розробки глобальних етичних та правових норм використання ШІ у сфері зовнішньої політики. Водночас українські дослідники лише починають спорадично аналізувати вплив цифрових технологій на дипломатію, зосереджуючись переважно на питаннях цифрової трансформації та кібербезпеки.

Незважаючи на зростаючий обсяг публікацій, існує потреба у більш комплексному підході до вивчення ролі ШІ саме у практичному вимірі дипломатичної сфери – включаючи механізми впровадження, управління ризиками та забезпечення відповідальності держав у процесі застосування розумних технологій.

Мета статті. Проаналізувати роль штучного інтелекту у сучасній дипломатичній практиці, визначити його можливості, переваги та ризики з урахуванням етичних, безпекових та технологічних викликів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному науковому дискурсі штучний інтелект (ШІ) визначається як система, здатна виконувати завдання, що зазвичай потребують людського інтелекту: аналіз даних, навчання, розпізнавання образів, прийняття рішень тощо [10]. У дипломатії ШІ розглядається не як альтернатива людині, а як інструмент цифрової підтримки, який дозволяє покращити процеси збору, обробки, інтерпретації інформації та ухвалення стратегічних рішень у сфері міжнародних відносин [13]. Штучний інтелект у дипломатичному контексті слід розглядати як частину ширшого явища цифрової дипломатії, що охоплює також кібербезпеку, аналітику великих даних та цифрову комунікацію [3].

До основних функцій, які ШІ може успішно виконувати у дипломатії варто віднести обробка великих обсягів даних (Big Data), прогнозування конфліктів і криз, виявлення дезінформації та інформаційних атак, автоматизація рутинної роботи працівника дипломатичної установи, зокрема мовна адаптація та переклад, підтримка переговорів, а також кібербезпека та кібердипломатія.

Системи ШІ здатні ефективно працювати з масивами відкритих даних, включаючи соціальні мережі, міжнародні звіти, економічні індекси, що дозволяє дипломатичним відомствам отримувати цілісну картину подій та тенденцій [12].

Також, варто відзначити, що ШІ відкрив нові горизонти перед міністерствами закордонних справ та закордонними органами зовнішніх зносин щодо вивчення громадської думки, яка відіграє вирішальне значення при здійсненні публічної дипломатії. Аналіз соціальних мереж дозволяє відстежувати тренди та настрої населення, що допомагає дипломатам ефективніше виконувати свої функції. Працівники дипломатичної служби можуть використовувати ці дані для з'ясування всіма законними засобами передумов та подій у державі перебування (п. 1 ст. 3 Віденської конвенції 1961 р.) [1], а також для сприяння формуванню та підтримці позитивного іміджу держави у світі.

На приклад, технології Natural Language Processing (NLP), Sentiment Analysis та Bot Detection застосовуються під час моніторингу соціальних мереж Twitter, Facebook, YouTube, TikTok, Telegram для виявлення інформаційних загроз та моніторингу суспільних настроїв. Це дозволяє працювати над випередженням криз, оперативно реагувати на певні загрози, здійснювати оцінку ефективності публічної дипломатії. Також під час аналізу міжнародних звітів та відкритих даних при ООН, ВООЗ, МВФ, Світовому банку використовують платформу Azure Machine Learning від Microsoft для класифікації документів, автоматичного видобування даних (data extraction) щодо звітів про пандемії, гуманітарні кризи, економічне зростання, рівень безробіття, чи екологічні загрози. Ця функція дозволяє приймати стратегічні рішення у питаннях допомоги, запровадження санкцій, розвитку відносин з країнами [7]. Інша функція відстеження економічних індексів та ринкових трендів за допомогою технологій Time Series Forecasting та Data Fusion дозволяє обробити інформацію про індекси фондових бірж, ВВП, інфляцію, чи ціни на нафту, газ, зерно, які впливають на політичну стабільність регіонів. В підсумку це дозволяє робити прогнози щодо потенційної нестабільності, а також формування політики економічного впливу [4].

Алгоритми машинного навчання можуть виявляти закономірності, що передують політичним чи економічним кризам, конфліктам або змінам політики, надаючи дипломатам важливі аналітичні інструменти для превентивних дій [11].

Сучасні технології, зокрема штучний інтелект, демонструють значний потенціал у про-

гнозуванні та вирішенні конфліктів. Застосування ШІ дозволяє аналізувати великі обсяги історичних даних, виявляти закономірності та прогнозувати потенційні конфлікти. Це допомагає розробляти проактивні стратегії вирішення проблем, зменшуючи ризик виникнення конфліктів.

Ще одним важливим аспектом використання штучного інтелекту в прогнозуванні конфліктів є можливість постійного оновлення моделей даними в реальному часі з регіонів, де відбуваються конфлікти. Це дозволяє здійснювати постійний аналіз ситуації та виявляти нові тенденції. Така здатність є надзвичайно цінною для міжнародних організацій та урядів, які прагнуть вирішувати конфлікти на ранніх стадіях, перш ніж вони переростуть у затяжні війни. Наприклад, за допомогою прогнозної аналітики можна передбачати спалахи насильства в регіонах з історією етнічних конфліктів та вжити профілактичних заходів, таких як розгортання миротворчих сил та надання гуманітарної допомоги.

За допомогою агентних моделей та симуляцій можна досліджувати наслідки різних політичних рішень та зовнішніх реакцій. Наприклад, можна змоделювати вплив запровадження нових санкцій на економіку країнимішені або наслідки масштабної кібератаки на критичну інфраструктуру. Наприклад, проєкт «Global Conflict Tracker» (Глобальний трекер конфліктів) [9], розроблений дослідниками з університету Мічигану, використовує алгоритми машинного навчання для прогнозування локальних конфліктів на основі історичних даних та сучасних супутникових знімків. ШІ-моделі дозволяють ідентифікувати ключові фактори, які впливають на інтенсивність та тривалість конфліктів:

• Економічні фактори: рівень розвитку, нерівність, економічні кризи.

• Політичні фактори: тип уряду, рівень демократії, політична поляризація.

• Соціальні фактори: етнічні та релігійні розбіжності, соціальна нерівність.

• Географічні фактори: розташування, доступ до ресурсів, кліматичні умови.

• Інституційні фактори: якість державних інституцій, рівень довіри до уряду [14].

Крім аналізу тексту, системи штучного інтелекту здатні візуалізувати дані, робити прогнози, а також виконувати вказівки голосовими командами. Для створення інтерактивних візуалізацій, які б наочно демонстрували результати аналізу текстів, дипломати можуть скористатися розробкою компанії Tableau Software. Аналіз великих масивів міжнародної статистики та її візуалізація відкривають нові можливості для оптимізації дипломатичної діяльності. Хоча прогнозування на основі цих даних є більше прерогативою центрального апарату, візуалізація даних може бути корисною на всіх рівнях дипломатичної служби. Маючи детальне уявлення про ситуацію в країні перебування, дипломати можуть моделювати різні варіанти розвитку подій та оцінювати їхню вірогідність.

ШІ активно використовується для виявлення фейкових новин, ботів і маніпулятивних кампаній, що мають на меті дестабілізацію міжнародних відносин [2].

Робота дипломатів включає в себе не лише аналіз текстових документів, а й роботу з візуальними матеріалами. Завдяки ШІ дипломатичні працівники матимуть змогу автоматично сортувати зображення, виявляти фейки та отримувати додаткову інформацію про них, наприклад, геолокацію. Можливість розпізнавати текст безпосередньо зі зображення за допомогою смартфона зробила процес оцифрування документів набагато зручнішим та доступнішим, ніж раніше. Це значно спростило аналіз візуальної інформації.

На приклад, Google Cloud Vision API, технологія комп'ютерного зору, що імітує людський зір, дозволяє розпізнавати текст на зображеннях (OCR), ідентифікувати об'єкти (Label Detection), розпізнавати обличчя (Facial Detection), та визначати місце розташування зйомки (Place Detection). Ці функції роблять цей інструмент незамінним помічником для дипломатів в аналізі візуальної інформації.

Серед відомих інструментів та платформ, що активно використовуються у дипломатичній практиці варто згадати про GDELT Project, що допомагає здійснювати глобальне відстеження подій і наративів у ЗМІ, NewsGuard дозволяє оцінити надійність новинних джерел, чи Graphika здійснює аналіз соціальних мереж для виявлення маніпуляцій, а також найбільш поширені Logically.ai, Cyabra, Blackbird.AI платформи для боротьби з дезінформацією у сфері міжнародної безпеки та дипломатії.

Завдяки ШІ можлива автоматизація процесів підготовки звітів, перекладу документів, аналізу дипломатичної кореспонденції, що дає змогу зосередити людські ресурси на стратегічних завданнях [5].

Завдяки технологіям ШІ, дипломати можуть заощаджувати час, оскільки системи штучного інтелекту автоматично визначають ключові аспекти документів, такі як теми, стратегічне бачення авторів та емоційне забарвлення тексту, аналіз тональності тексту.

Одним із найбільш перспективних напрямів застосування штучного інтелекту в дипломатії є аналіз великих обсягів текстових даних. Завдяки здатності обробляти великі масиви інформації та виявляти в них ключові взаємозв'язки, ШІ дозволяє дипломатам значно підвищити ефективність своєї роботи. Використання методів нейролінгвістичного програмування дозволяє системам штучного інтелекту аналізувати неструктуровані текстові дані, такі як договори, звіти та публікації в ЗМІ, виявляючи в них ключові теми, тенденції та потенційні ризики. Це звільняє дипломатів від рутинної роботи з великими обсягами інформації, дозволяючи їм зосередитися на стратегічному плануванні та проведенні складних переговорів, які вимагають глибокого розуміння контексту та людських взаємодій.

Також сфера дипломатичної діяльності передбачає створення широкого спектру текстів: від формальних дипломатичних документів (вербальні ноти, меморандуми тощо) до внутрішніх службових записок та публікацій у соціальних мережах, які готуються відповідно до затвердженого регламенту. ШІ інструменти, такі як Chat GPT, здатні значно полегшити роботу дипломатів та можуть генерувати частково або повністю тексти для них. Однак, для документів, що вимагають глибоких знань з державної політики та дотримання жорсткої регламентації, остаточне редагування має здійснюватися фахівцем, в той час як ШІ може підготувати лише проєкт. Крім того, дипломатичні тексти часто містять тонкі нюанси та багатошарові значення, які вимагають глибокого розуміння контексту та культури, які поки ще не під силу штучному інтелекту.

Штучний інтелект легко справляється з написанням постів для соціальних мереж. Водночас, інші технології можуть автоматизувати процес планування публікацій, створюючи детальні графіки з урахуванням різних ключових слів і цілей. Серед платних професійних інструментів для створення текстів особливою популярністю користуються Jasper.ai та Rytr. Вони дозволяють створювати різноманітні тексти, включаючи шаблони, які можуть бути адаптовані для дипломатичної сфери.

Пандемія стала каталізатором для революційних змін у сфері машинного перекладу завдяки штучному інтелекту. Окрім відомого Google Translate, який підтримує понад 130 мов, існує широкий спектр інших інструментів, призначених для ефективної комунікації дипломатів з іноземними партнерами та аналізу зарубіжних джерел. Серед лідерів галузі варто відзначити українські стартапи. Наприклад, Grammarly – це світова відома платформа, яка допомагає вдосконалювати англійську мову, а Vidby – це інноваційний сервіс для точного перекладу усного мовлення більш ніж 70 мовами. Одним з найновіших проривів у сфері машинного перекладу став Universal Translator [8] від Google, представлений у травні 2023 року. Його винайдення вважають справжнім проривом, який нарешті подолає мовні бар'єри. Технологія дозволяє перекладати мовлення в режимі реального часу, імітуючи навіть рухи губ, що робить переклад практично непомітним.

Системи ШІ застосовуються для виявлення кібератак, аналізу загроз та формування політики реагування на цифрові інциденти між державами. На приклад ШІ використовується для виявлення підозрілої активності в реальному часі, що може свідчити про кібератаки (Cyber Attack Detection). Під час виявлення атак типу APT (Advanced Persistent Threats) ШІ може ідентифікувати складні, довготривалі атаки, які імітують звичайну діяльність. На приклад, у 2021 році платформа Microsoft Defender (забезпечує захист кінцевих пристроїв, облікових записів, хмарної інфраструктури, додатків та даних від різноманітних кіберзагроз) використовував ШІ для виявлення атак від Nobelium (група, пов'язана з Росією), що атакувала урядові та дипломатичні установи [6].

Також ШІ допомагає швидко обробляти великі обсяги інформації з відкритих джерел, даркнету та технічних логів. Натуральна обробка мови (NLP) полягає у автоматичному зчитуванні повідомлень хакерських форумів, соціальних мереж, технічної документації. Системи ШІ допомагають класифікувати та зпрогнозувати загрози, що допомагають визначити які групи хакерів можуть бути пов'язані з певними кампаніями. На приклад, платформа на основі штучного інтелекту, створена IBM, IBM Watson for Cyber Security використовує NLP для аналізу кіберрозвідки з понад 100 тис. джерел [6].

Таким чином, системи штучного інтелекту відкривають нові горизонти для розвитку дипломатичної практики, зокрема: можливість швидкого збору, аналізу та інтерпретації великої кількості даних для підтримки прийняття рішень; прогнозування розвитку міжнародних подій, потенційних конфліктів і криз; посилення дипломатичних функцій у цифровому середовищі, зокрема у сфері протидії кіберзагрозам; аналіз громадської думки, моніторинг соціальних мереж та створення ефективних стратегій інформаційного впливу; автоматичний переклад дипломатичних текстів, що полегшує комунікацію між країнами.

Переваги використання ШІ в дипломатичній діяльності сприяють підвищенню її продуктивності. Завдяки автоматизації рутинних процесів (аналіз документів, переклад, моніторинг новин) дипломати можуть більше зосередитися на стратегічних питаннях. Застосування різноманітних технологій на основі ШІ підвищує оперативність прийняття рішень. Алгоритми здатні швидко обробляти інформацію та надавати аналітичні висновки, що важливо у кризових ситуаціях. Дана практика сприяє підвищенню аналітичної точності. Системи на основі ШІ зменшують вплив людського фактору на процес аналізу даних, що підвищує якість прогнозів і стратегій. Також існує більше шансів досягнути прозорості та об'єктивності. У разі правильної побудови алгоритмів, рішення можуть бути менш упередженими, ніж традиційно прийняті людьми. Водночас, Ші-технології створюють можливості для симуляцій. Дипломати можуть використовувати віртуальні сценарії для підготовки до переговорів або оцінки наслідків політичних кроків.

Важливо також усвідомити, що інтеграція штучного інтелекту у дипломатичну практику несе в собі як значні можливості, так і потенційні загрози. Одним із ключових ризиків є вразливість інформаційних систем перед кібератаками. Зловмисники можуть отримати доступ до конфіденційних даних, маніпулювати інформаційними потоками або навіть виводити з ладу критично важливі системи. Крім того, зберігання даних в системах штучного інтелекту створює додаткові ризики для їхньої безпеки, оскільки такі системи можуть містити значні обсяги інформації, включаючи зміст та підсумки конфіденційних дипломатичних переговорів. Відповідно для забезпечення безпеки та конфіденційності даних необхідно розробити ефективні системи захисту інформації та провести детальний аналіз потенційних загроз.

Також важливо взяти до уваги, що великі технологічні компанії, такі як Meta, Google та Apple, збирають величезні обсяги даних про користувачів, що робить будь-яку комунікацію, навіть на найвищому рівні, вразливою для перехоплення та аналізу. Це ставить під сумнів конфіденційність дипломатичних переговорів і вимагає нових підходів до забезпечення безпеки комунікацій. Парадокс штучного інтелекту полягає в тому, що для виконання навіть простих завдань, як-от пошук інформації в Google, ми змушені надавати системі величезні обсяги персональних даних. Це ставить під загрозу наше право на приватність, перетворюючи його на розкіш в епоху цифрових технологій.

Окрім цього, автоматизоване прийняття рішень без людського контролю може призвести до ситуацій, які суперечать міжнародному праву або моральним нормам. Також, надмірна довіра до алгоритмів може призвести до втрати критичного мислення у дипломатичній практиці. Важливо наголосити на технологічній нерівності у згаданому процесі, адже лише розвинені держави отримують значну перевагу завдяки доступу до інновацій на основі ШІ, що створює дисбаланс на глобальному рівні. Ще однією важливою проблемою залишається юридична невизначеність даного питання, тобто відсутність міжнародних норм та стандартів щодо регулювання ШІ у сфері міжнародного права.

Висновки. Дослідивши інтеграцію штучного інтелекту у дипломатичну практику, ми усвідомили, що це відкриває нові перспективи для аналізу міжнародної інформаційної сфери. Здатність ШІ обробляти великі обсяги візуальних даних, виявляти дезінформацію та здійснювати геолокаційний аналіз дозволяє дипломатам отримувати більш точну та актуальну інформацію, необхідну для прийняття ефективних рішень. Таким чином, ШІ стає незамінним помічником у здійсненні зовнішньої політики. Втім, незважаючи на стрімкий розвиток штучного інтелекту, найважливіші рішення у зовнішній політиці прийматимуть люди. Інтуїція, емпатія та здатність до стратегічного мислення залишаються незамінними якостями професійних дипломатів. Повне делегування відповідальності за прийняття рішень штучному інтелекту є недопустимим. Людина повинна залишатися останнім арбітром і нести відповідальність за наслідки своїх рішень. З іншого боку, ШІ може слугувати помічником у прийнятті рішень. Як зазначалось раніше у цьому дослідженні, він може обробляти великі обсяги інформації, розпізнавати шаблони та надавати аналітичні дані для дипломатів і політиків, пришвидшуючи темпи прийняття рішень. Важливо наголосити, що нестандартні ситуації, які вимагають гнучкості та креативності все ж притаманні лише людям. Втім, потенціал ШІ обмежується рядом факторів, таких як якість вхідних даних, нездатність повністю замінити людську інтуїцію та вразливість до технічних збоїв. Крім того, широке застосування ШІ в дипломатії пов'язане з низкою ризиків, включаючи кіберзагрози, можливість зловживання технологією та ризик отримання недостовірної інформації. Тому, для ефективного використання ШІ в дипломатії необхідно зважено оцінювати як його можливості, так і ризики.

Література:

1. Віденська конвенція про дипломатичні зносини: конвенція від 18.04.1964 № 1138. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU61K03U (дата звернення: 10.04.2025).
2. Azoulay A. Artificial Intelligence: UNESCO calls on all Governments to implement Global Ethical Framework without delay. UNESCO, 30 March, 2023. URL: https://www.unesco.org/en/articles/artificial-intelligence-unesco-calls-all-governments-implement-global-ethical-framework-without (дата звернення: 10.04.2025).
3. Bjola C., Holmes, M. *Digital Diplomacy: Theory and Practice*. Routledge. 2015. 252 Pp.
4. Casalaina M. The Future of AI: Generative AI for… TimeSeries Forecasting?!? A Look at Nixtla Time GEN. Ai – Ai Platform Blog, Nov.11, 2024. URL: https://techcommunity.microsoft.com/blog/aiplatformblog/the-future-of-ai-generative-ai-for-time-series-forecasting-a-look-at-nixtla-time/4289510 (дата звернення: 11.04.2025).
5. Chollet F. Deep Learning with Python. Manning Publications. MANNING, 2021. URL: https://sourestdeeds.github.io/pdf/Deep%20Learning%20with%20Python.pdf (дата звернення: 11.04.2025).
6. Cyber Diplomacy Toolbox. European External Action Service (EEAS). 2022. URL: https://www.cyber-diplomacy-toolbox.com/ (дата звернення: 13.04.2025).
7. Empowering Insights: Unleashing the Benefits of Azure ML, July 12, 2024. URL: https://www.qservicesit.com/empowering-insights-unleashing-the-benefits-of-azure-ml (дата звернення: 13.04.2025).
8. Ferreno J. The new Google Universal Translator: the end of language barriers? Crast.net. May 13, 2023. URL: https://crast.net/331692/the-new-google-universal-translator-the-end-of-language-barriers/ (дата звернення: 15.04.2025).
9. Global Conflict Tracker 1 Council on Foreign Relations. Global Conflict Tracker. URL: https://www.cfr.org/global-conflict-tracker (дата звернення: 16.04.2025).
10. Russell S., Norvig P. Artificial Intelligence: A Modern Approach. Pearson. 4th Edition. 2020. 1136 Pp.
11. Taddeo M., Floridi L. Regulate artificial intelligence to avert cyber arms race. *Nature*, 16 April 2018. URL: https://www.nature.com/articles/d41586-018-04602-6. (дата звернення: 16.04.2025).
12. West D., Allen J. How artificial intelligence is transforming the world. Brookings, April 24, 2018. URL: https://www.brookings.edu/articles/how-artificial-intelligence-is-transforming-the-world/ (дата звернення: 16.04.2025).
13. Wright N. AI Technologies, Political Regimes and the Global Order. *A Strategic Multilayer Assessment (SMA) Periodic Publication*, December 2018. URL: https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/95138075/AD1066673-libre.pdf?1669943677=&response-content-disposition=inline%3B+filename%3DAI_China_Russia_and_the_Global_Order_Tec.pdf&Expires=1746030854&Signature=HUisM0whueh0M9hM-BTPYHZ0YviU-k3-jfs6L362D--CpB-pVPAJvVOBCwzV0porL4IgKHsdT2REKIWjaJIrQbERveKu9OihtSWNjxZjeAE6BP2f3e2x8WDc~QHC2Ryu74zLGDkjm0NdGeXs68VOiBHxoryAgBq9EPA4SqxgzPMcZxzCAO1nPgM~EgvdsWTGs02e~9F36n8qvlpac-qbjuo5XzgoLZyQBOFRRAGr3lJ0nWuIxQPtvEbdyTX1U5M-iUd~XbwTlGHbdIM7b0GH-ZN9qbc2F4JB-5BzjPCe~QaJZahKA~yM6Wa3ZO3kfE7zWu5K5xodYaaOUWrgjvbUYg__&Key-Pair-Id=APKAJLOHF5GGSLRBV4ZA#page=16 (дата звернення: 16.04.2025).
14. When Mediators Need Machines (and Vice Versa): Towards a Research Agenda on Hybrid Peacemaking Intelligence. Brill. URL: https://brill.com/view/journals/iner/28/1/article-p94_5.xml (дата звернення: 16.04.2025).

УДК 316.74
DOI https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-1(77)-12

Олексій КОЛЄВАТОВ
кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії і суспільних наук,
Навчально-науковий інститут природокористування та гуманітарних наук,
Національний університет «Чернігівська політехніка»,
aleksk79@ukr.net
ORCID: 0000-0001-9418-7897

Володимир МАНДРАГЕЛЯ
доктор філософських наук, професор кафедри філософії і суспільних наук,
Навчально-науковий інститут природокористування та гуманітарних наук,
Національний університет «Чернігівська політехніка»,
mandra09@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0807-5309

Олександр КРУК
кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії і суспільних наук,
Навчально-науковий інститут природокористування та гуманітарних наук,
Національний університет «Чернігівська політехніка»,
jornovky@ukr.net
ORCID: 0000-0002-4832-6320

АНАЛІЗ ВПЛИВУ ІДЕОЛОГІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ НА СОЦІОКУЛЬТУРНУ ДИНАМІКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

З початком незалежності українське суспільство зазнало різних форматів політичних трансформацій, що пояснює сучасний багатовекторний характер його соціокультурного простору.

Мета. Проаналізувати вплив ідеологічних трансформацій на соціокультурну динаміку українського суспільства. Методи дослідження. Для вивчення впливу ідеологічних трансформацій на соціокультурну динаміку українського суспільства застосовано декілька підходів та методів. Зокрема, системний підхід визначив ключові соціальні процеси, що відображають трансформацію суспільства. За допомогою методу логічного аналізу встановлено їх вплив на суспільство. Історичний метод дозволив прослідкувати динаміку змін соціокультурних трансформацій, а діалектичний підхід надав змогу виявити особливості переходу від радянської через пострадянську до української автентичної моделі цінностей. Соціокультурний метод сприяв аналізу взаємодії економічних, соціальних і політичних чинників на формування культури в незалежній Україні та її вплив на суспільство.

Результати. Вивчено націоналістичний світогляд українців. Сучасні соціологічні дослідження свідчать про остаточне руйнування міфів пострадянського минулого. Регіональні відмінності в ставленні до ключових основ державної політики, зокрема демократичного розвитку та європейської інтеграції, також суттєво згладилися. Попри виявлену трансформацію цінностей у суспільстві, спостереження соціологів свідчать, що утвердження європейських норм і принципів, таких як верховенство права й повага до прав людини, реалізовано ще не повною мірою.

Висновки. Дослідження довело важливість переосмислення політики ідентичності, яка є вагомою для оновленої української держави. Акцентовано на формуванні політичної нації, модернізації національно-культурної ідентичності та європейському цивілізаційному виборі. Звернено увагу на переоцінення значущості політики ідентичності, що є актуальною для України.

Ключові слова: *ідеологічні трансформації, соціокультурний простір, українське суспільство, національна ідентичність, стратегічна культура, політична ментальність.*

Oleksii Kolievatov, Volodymyr Mandragelia, Oleksandr Kruk. ANALYSIS OF THE IMPACT OF IDEOLOGICAL TRANSFORMATIONS ON THE SOCIO-CULTURAL DYNAMICS OF UKRAINIAN SOCIETY

Since the beginning of independence, Ukrainian society has undergone various political transformations, which explains the modern multi-vector nature of the Ukrainian socio-cultural space. Objective. An analysis of the impact of ideological transformations on the socio-cultural dynamics of Ukrainian society was conducted. Research methods. Several approaches and methods were used to analyze the impact of ideological transformations on the socio-cultural dynamics of Ukrainian society. In particular, the systemic approach allowed us to identify key social

© Колєватов О., Мандрагеля В., Крук О., 2025

processes that reflect the transformation of society. Using the logical analysis method, these processes' impact on society was recognized. The historical method allowed us to trace the dynamics of changes in socio-cultural transformations, and the dialectical approach made it possible to identify the features of the transition from the Soviet through the post-Soviet to the Ukrainian authentic model of values. The socio-cultural method contributed to the analysis of the interaction of economic, social and political factors on the formation of culture in independent Ukraine and its impact on society.

Results. The study of the nationalist worldview of Ukrainians was analyzed. Modern sociological research indicates the final destruction of the myths of the post-Soviet past. Regional differences in attitudes towards key foundations of state policy, in particular democratic development and European integration, have also significantly smoothed out. Despite the revealed transformation of values in society, sociologists' observations indicate that the establishment of European norms and principles, such as the rule of law and respect for human rights, has not yet been fully implemented.

Conclusions. The study proves the importance of rethinking identity politics, which is important for the renewed Ukrainian state. The emphasis is on the formation of a political nation and the modernization of national-cultural identity and European civilizational choice. Attention is drawn to the rethinking of the importance of identity politics, which is an important part of the renewed Ukrainian state.

Key words: *ideological transformations, socio-cultural space, Ukrainian society, national identity, strategic culture, political mentality.*

Постановка проблеми. За три десятиріччя незалежності України українське суспільство пройшло через суперечливі процеси становлення та розвитку, що включають як досягнення – створення демократичних інститутів, визнання прав людини, перехід до ринкової економіки, так і невдачі – соціальна дезінтеграція, криза державної цілісності, окупація Криму та військовий конфлікт на сході, російсько-українська війна. Система державного управління постійно змінювалася. Спеціалісти не покидали спроб знайти оптимальну національну модель державної служби. З початком незалежності українське суспільство зазнало різних форматів політичних трансформацій, що пояснює сучасний багатовекторний характер його соціокультурного простору.

Мета статті – проаналізувати вплив ідеологічних трансформацій на соціокультурну динаміку українського суспільства. *Головні завдання:* дослідити вплив російської ідеології на формування національної ідентичності; оцінити роль декомунізації та дерусифікації на стратегічну культуру, її відображення в зовнішній політиці України; підсумувати ключові тенденції, виклики та перспективи соціокультурної динаміки українського суспільства після 2014 року. *Актуальність* теми зумовлена потребою обґрунтувати теоретико-методичні засади впливу ідеологічних трансформацій на соціокультурну динаміку українського суспільства. Головною причиною тривалих перетворень є нестабільність і конфліктність соціокультурного середовища, у якому формується національна модель державної служби. Задля ефективної реформації є сенс у детальному аналізі динаміки ключових проблем з метою модернізації цієї сфери.

Важливо зазначити, що для вивчення впливу ідеологічних трансформацій на соціокультурну динаміку українського суспільства застосовано декілька *підходів та методів.* Зокрема, системний підхід визначив ключові соціальні процеси, що відображають трансформацію суспільства. За допомогою методу логічного аналізу встановлено їх вплив на суспільство. Історичний метод дозволив прослідкувати динаміку змін соціокультурних трансформацій, а діалектичний підхід надав змогу виявити особливості переходу від радянської через пострадянську до української автентичної моделі цінностей. Соціокультурний метод сприяв аналізу взаємодії економічних, соціальних і політичних чинників на формування культури в незалежній Україні та її вплив на суспільство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні проблема ідеологічної трансформації є важливою для українського наукового дискурсу в контексті пострадянського періоду. Філософське осмислення ефективного управління в час змін поки недостатньо вивчене. У 2013–2019 роках проведено дослідження трансформацій в Україні, спричинених Революцією гідності. Вони знайшли своє відображення в працях А. Любарця, С. Онуфрів, О. Сінькевич та інших. Ще на початках незалежності України, у 1996 році, американський соціолог Р. Брубейкер звернув увагу на те, що після розпаду СРСР українська держава обрала громадянське, а не етнічне визначення національної ідентичності, акцентуючи на тому, що значить бути українцем [17]. Тобто насамперед важливо бути громадянином України, не обов'язково належати до етнічних українців. Зауважимо, що цей підхід спричинив загрозу зовнішній політиці, зокрема з боку Росії,яка втручалась у внутрішню політику під псевдоідеєю захисту російськомовного населення.

Водночас К. Ваннер підкреслювала поширеність білінгвізму в Україні, що дозволяє уникати мовних бар'єрів у спілкуванні незалежно

від того, чи використовується українська, чи російська мова [16]. Ця ідея працювала на згладжування місцевих відмінностей західних та східних регіонів України. А. Циганков проаналізував російсько-українську кризу як конфлікт ідентичностей між прихильниками європейського шляху розвитку, підтриманого Революцією гідності, та прибічниками ідеї православної східнослов'янської цивілізації [18]. Е. Джуліано вивчає глибинні причини протестів на Майдані та їх зв'язок із розколами серед значної частини населення Донецька та Луганська. Авторка вважає, що в східному регіоні сформувалися політичні та соціальні відмінності, які були каталізаторами протестів українців під час і після подій Майдану. Основними мотивами цих реакцій, на її думку, стали прагнення зберігати економічні зв'язки з Росією та ностальгія за радянським минулим [19].

Вагомим є дослідження директорки Фонду «Демократичні ініціативи» І. Бекешкіної. Науковиця відзначала, що підтримка ірредентизму на тимчасово окупованих територіях почала зменшуватися, а популярність проросійських настроїв у регіоні Донбасу поступово знижувалась [20]. Водночас спостерігалося посилення української ідентичності серед місцевого населення. За її словами, українська національна ідентичність, яка досягла своєї зрілості під час Помаранчевої революції, спочатку міцно закріпилася в центральній Україні, а протягом наступного десятиліття поширилася далі на схід та південь, об'єднуючи всю країну.

Взаємозв'язок соціального розвитку та соціокультурних змін у пострадянській Україні слід розглядати через поняття соціальної політики. Соціальний розвиток охоплює концепції, реальні практики, законодавство та політику, спрямовану на підвищення добробуту населення. Держава не лише гарантує порядок і безпеку, а й активно зміцнює соціальний добробут через централізоване планування чи кейнсіанську економічну модель. Це підтримує виробництво, споживання, ефективне використання робочої сили, забезпечує доступність освіти, медицини, житла та підтримання доходів під час криз.

Як стверджує доктор філософських наук В. Скворець, у розвинених країнах система соціального забезпечення зменшує ідеологічні розбіжності та соціальну напругу: «Соціальна політика держави – це узгодження інтересів різних груп у сфері економічного обміну й споживання та поєднання особистих і колективних цілей. Вона базується на концепції відтворення суспільства, що дає змогу аналізувати й моделювати соціальні процеси й зміни» [13]. Роль держави визначається її політичною владою, управлінням ресурсами, регулюванням відносин та відповідальністю за добробут громадян. Соціальна політика є умовою розвитку суспільства та його соціального сектору.

Сучасний розвиток України вимагає не тільки забезпечення суверенітету та територіальної цілісності, але й досягнення єдності. На думку І. Нинюк та М. Нинюка, досвід країн Європи та США свідчить, що побудова демократичного суспільства зобов'язує застосувати інноваційний підхід, адаптований до стратегії розвитку державної служби в межах європейських стандартів, особливо у сфері державного управління [5]. У цьому контексті доцільно звернути особливу увагу на низку ключових аспектів.

По-перше, слід вдосконалити нормативно-правову базу, яка регламентує функціонування державної служби. Це включає створення чітких процедур надання державних послуг, а також розробку та інтеграцію етичних стандартів для державних службовців. По-друге, важливим завданням є збільшити ефективність системи управління державною службою, зокрема через оптимізацію її функцій та забезпечення прозорості роботи. По-третє, значну роль відіграє реформування державних послуг, що передбачає збалансоване впровадження елементів комерціалізації та підвищення якості надання цих послуг.

До того ж щоб державна служба якісно функціонувала, треба звернути увагу на розвиток професійної компетентності як державних службовців, так і тих громадян, які працюють у місцевих органах влади. Для цього потрібно вдосконалити механізми професійного навчання та створити умови для підвищення кваліфікації працівників.

Виклад основного матеріалу. Реформа державної служби є однією з найважливіших частин загального процесу реформування держави. Адже побудова сильної, економічно успішної та демократичної країни неможлива без компетентного корпусу державних службовців і належного рівня управління. Водночас державну службу мають розглядати як фундаментальний інститут, що функціонує, поєднуючи принципи місцевого самоврядування. Від службовців вимагають високого рівня професіоналізму, дотримання принципів справедливості та обізнаності в питаннях адміністративного й конституційного права.

Проте важливо усвідомлювати, що запозичення міжнародного досвіду у впровадженні реформ пов'язане з певними викликами. Практика інших країн може містити аспекти,

які треба проаналізувати й адаптувати до сучасних регіональних умов. Тому подальші дослідження мають бути спрямовані на вивчення як переваг, так і проблемних сторін іноземного досвіду для його ефективної інтеграції в систему внутрішнього управління.

На думку спеціалістів права викладацького корпусу Дніпровського державного університету внутрішніх справ, розглядаючи державну політику в гуманітарній сфері як комплекс заходів, орієнтованих на формування правових та суспільних підвалин діяльності суб'єктів владних повноважень і різних інституцій громадянського суспільства в таких напрямах, як освіта, наука, культура, інформація, охорона здоров'я, спорт, туризм, розвиток соціального капіталу та гарантування гуманітарної безпеки, можна зробити висновок, що громадський контроль за її реалізацією є важливою частиною цього процесу [12]. Такий нагляд являє собою систему організаційно-правових механізмів, які мають забезпечувати дотримання принципу верховенства права в діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових осіб, які відповідають за виконання завдань у межах державної політики.

У рамках цієї системи ключовими напрямами є забезпечення ефективного управління у сфері освіти й науки, збереження культурно-інформаційного середовища, розвиток фізичної культури та спорту, стимулювання туризму, формування сильного громадянського суспільства та людського капіталу, а також гарантування гуманітарної безпеки. Організація такого контролю здійснюється через різні форми: державний контроль, міжнародний моніторинг, муніципальний контроль та громадський нагляд.

Важливою умовою ефективного управління у сфері культурно-інформаційного середовища є концепція стратегічної культури, що виникла як аналітичний інструмент для зменшення невизначеності в міжнародних відносинах, спрямований на пояснення поведінки держав та їхнього стратегічного вибору в умовах війни та миру. Практичне значення цього підходу стало особливо очевидним після повномасштабного вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року, яке стало справжнім шоком та викликом для багатьох демократичних країн. Цей збройний конфлікт вимагав термінових рішень, які суперечили попередній політиці держав щодо Росії.

Хоча окремі експерти та спецслужби передбачали можливість такої війни, більшість із них не вірили в здатність України протистояти набагато сильнішому агресору. Несподівана стійкість і хоробрість українців вразили політичні еліти ще в лютому 2022-го, змушуючи переглянути усталені стереотипи про слабкі сторони України.

Іноземні аналітики часто оцінювали події навколо України крізь призму власних моделей поведінки в аналогічних умовах, що призвело до хибних прогнозів і прорахунків. Нездатність правильно передбачити дії Росії та України спричинила серйозні наслідки для багатьох країн, особливо для України, яка продовжує боротися з ворогом, що підриває міжнародний порядок. Також це свідчить про суттєві недоліки в здатності політиків і урядів ефективно реагувати на нові безпекові виклики як на національному, так і на глобальному рівнях. Зважаючи на ці помилки, постає нагальна потреба розробити вдосконалений аналітичний підхід, заснований на концепції стратегічної культури, щоб забезпечити її практичну цінність.

Оскільки стратегічна культура загалом характеризується високою стійкістю до змін, вона може поступово формуватися або різко модифікуватися через фактори, такі як політичне керівництво, безпекові загрози, геополітичні виклики, трансформація політичних еліт, розвиток нових технологій, а також інституційні й організаційні переміни. Гібридна агресія Росії, розпочата у 2014 році, стала переломним моментом для України. Ця подія докорінно змінила безпекове середовище, спричинила глибокий психологічний стрес у суспільстві та стимулювала перехід моделі військово-політичної поведінки від пасивної до рефлексивної. Це свідчить про фундаментальні зміни в стратегічній культурі України.

Використання стратегічної культури як аналітичного інструменту ґрунтується на глибокому розумінні впливу історично сформованих цінностей, сприйняття загроз та національних моделей поведінки на важливий вибір держав. Дослідники наголошують, що специфіка стратегічної культури кожної держави відіграє вирішальну роль у визначенні пріоритетів, цілей і обмежень у сферах національної безпеки та зовнішньої політики [11].

Ще в 1960-х роках англійські соціальні антропологи А. Кребер та К. Клакхон детально проаналізували поняття культури, однак донині воно залишається багатозначним і не має єдиного усталеного визначення. Сучасні науковці, серед яких С. Бойгельсдайк та Р. Мейзеланд, запропонували низку концептуальних підходів до осмислення культури [21]. На основі дослідження, можна розділити значення культури на три групи:

1. Культура як продукт людської діяльності, де її розглядають як результат сукупної діяльності людей, що формує соціальний капітал через спілкування та взаємодію.

2. Культура як система світоглядних уявлень, згідно з яким вона є комплексом ідей та переконань, які впливають на поведінку індивідів. Зокрема, сформований світогляд значною мірою детермінує функціонування соціальних інститутів, легітимність влади та спосіб організації суспільних відносин.

3. Культура як система цінностей, які регулюють поведінку в суспільстві та механізм забезпечення соціального порядку, гармонії та консенсусу.

Ці концептуальні напрями демонструють багатомірність культури як феномену й необхідність багатогалузевого підходу для її всебічного аналізу. Ідеологічні трансформації можна пояснити зміною цінностей. Їх дослідження дає змогу відстежити глибокі перетворення в соціокультурному просторі України, що відображаються в зміні радянських ідеалів та поступовій адаптації до стандартів ринкової економіки, свободи та самовираження. Такі зрушення пов'язані з трансформацією соціально-економічної системи країни та впливом євроінтеграційних процесів. За відомостями ціннісних орієнтацій громадян від 1999 до 2020 року, аналіз культурної карти світу свідчить, що Україна займає проміжну позицію між традиційними та секулярно-раціональними цінностями.

Поступальний рух зміни цінностей самовираження в Україні відбувається повільно, аналогічно до інших пострадянських держав. Водночас країни Східної Європи, як-от Польща, Чехія, Словаччина та Угорщина, демонструють більш динамічні темпи в цьому напрямі (за інформацією World Values Survey Ukraine 2020) [21].

Варто зазначити, що націоналістичний світогляд не був притаманним більшості українців після здобуття незалежності: громадяни не демонстрували значної гордості за свою історію чи культуру. Ця ситуація змінилася в 2022 році під час загострення російсько-української війни, тоді рівень демократичної свідомості зріс через підтримку національних інтересів владою країни. Згідно з проведеним у листопаді 2018 року опитуванням Інституту соціальної та політичної психології НАН України спільно зі Спілкою політичних психологів України, серед 1204 респондентів у всіх регіонах творчість видатних українських митців є джерелом гордості для 56,5% опитаних. Для багатьох вагомими залишаються спортивні досягнення (48%), історія козацтва та Запорозької Січі (47%), перемога в Другій світовій війні (46,7%) та народні традиції (38,4%) [15].

У контексті стратегічної культури значна частина поведінкових моделей і важливих рішень держав зумовлена їхньою унікальною культурою, яка формується під впливом конкретних історичних, соціальних і геополітичних факторів. У цьому сенсі війна Росії проти України підкреслила недостатнє розуміння значущості стратегічної культури обох країн для їхніх рішень і дій.

Для детального аналізу впливу ідеологічних трансформацій на соціокультурну динаміку українського суспільства треба з'ясувати проблему політичної ментальності. «Політична ментальність є основою політичної культури, своєрідним комплексом поглядів, уявлень, аксіологічних установок та настанов, стереотипів, емоцій, оцінок, що відображають ставлення індивіда/соціальної групи до політичної сфери життєдіяльності, влади, прав та обов'язків, що, відповідно до власного досвіду та досвіду попередніх поколінь, стають основою політичної поведінки, способу життя, як усвідомленого, так і неусвідомленого сприйняття явищ політичної дійсності» [3].

Процес становлення України як демократичної держави був значною мірою зумовлений трьома ключовими революційними подіями, спрямованими на утвердження свободи та європейських цінностей:

– Революція на граніті (1990) стала важливим етапом боротьби проти радянської диктатури.

– Помаранчева революція (2004) захищала право на чесні й прозорі вибори.

– Революція гідності (2013–2014) викликана протестом проти відмови від європейського курсу країни та утиском фундаментальних свобод.

Після подій Революції гідності, а також через агресію з боку Росії в 2014 році в українському суспільстві суттєво зросла національна свідомість. Прагнення позбутися тягаря радянської спадщини проявилося в символічних і практичних змінах: демонтажі радянської символіки, перейменуванні вулиць, утвердженні статусу української мови як державної та активному розвитку культури. Ці процеси стали виразниками кардинальних перетворень у суспільстві.

Як відомо, російська агресія, яка розпочалася у 2014 році, переросла в повномасштабну війну 24 лютого 2022 року. Цей напад призвів до величезних людських втрат, катастрофічних руйнувань та найбільшої гуманітарної

кризи в Європі після завершення Другої світової. Війна супроводжується численними злочинами проти мирного населення, зокрема геноцидом і терором, а також пропагандистськими маніпуляціями та загрозами застосування ядерної зброї з боку Росії. Водночас ворог намагається виправдати свої дії, поширюючи брехливі заяви про звільнення міст, зруйнованих власними бойовими атаками.

Наша відповідь загарбнику – демонстрація безпрецедентної єдності й рішучий масовий вихід від впливу російської культури. Війна послужила каталізатором для ще більшого зміцнення національної ідентичності та демократичної свідомості. Україна з давніх часів керувалася європейськими цінностями свободи, індивідуалізму та самоорганізації, через це й силами нації змогла дати активний опір авторитарним ідеологіям [3].

Поняття національної ідентичності розглядається як динамічна система цінностей та значень, які слугують основою для самовизначення індивіда та суспільства в контексті політичних, культурних та історичних процесів. Національна ідентичність – це комплекс політичних, культурних і соціальних моделей дій та цінностей, створених зусиллями держави, громадських інститутів та національних еліт. Вона є опорою для конструювання культурно-історичного й політичного середовища, у якому індивіди та соціальні групи співвідносять себе з державою та суспільством. Одним із ключових аспектів національної ідентичності є уявлення громадян і спільнот про своє історичне минуле та майбутнє, які слугують дороговказом для визначення пріоритетів в економічній, безпековій та соціальній політиці держави.

У зв'язку із цим, роль держави та соціальних інститутів полягає в реалізації політики ідентичності, яка включає історичний, мовний, етнічний та культурний компоненти. Ця політика спрямована на мобілізацію громадян для прийняття певних ціннісних орієнтацій та моделей поведінки, які є фундаментом спільного почуття національної ідентичності. Одне з головних її завдань –об'єднання різнорідних соціальних груп для досягнення загальноважливих суспільних цілей.

Про вагому роль національної ідентичності в час ідеологічних трансформацій наголошував й американський філософ Ф. Фукуяма, один із провідних теоретиків сучасного лібералізму. У війні Росії проти України він вбачає приклад поєднання національних ідентифікаційних установок із принципами ліберальної демократії, яка має універсальний характер. Учений підкреслює, що агресія Росії базувалася на припущенні про відсутність в України самостійної ідентичності, окремої від російської, та на очікуванні, що держава зазнає краху відразу після початку військових дій. Однак активний опір українського суспільства і його стійка національна ідентичність у поєднанні з відданістю принципам ліберальної демократії спростували ці прогнози.

Важливо наголосити, що Ф. Фукуяма застерігає країни Заходу в тому, що поразка України може призвести до повернення світу до епохи агресивного націоналізму початку XX століття [23]. Водночас перемога України матиме глобальне значення, закріплюючи урок про небезпеку необмеженої влади та зміцнюючи ідеали свободи й демократії в міжнародному масштабі.

Зазначимо, що культурно-освітня політика є вагомим фактором формування національної ідентичності. Міністерство освіти і науки України започаткувало оновлення навчальних програм у системі загальної середньої освіти з метою протистояти ідеологічному впливу концепції «русского мира», яку супроводжує російська збройна агресія. Особливий акцент зроблено на перегляді курсів історії, що спрямовані на окреслення та розуміння сучасних подій. Зокрема, в оновлених програмах Радянський Союз визначено як імперську державу. Зміни торкнулися й курсу новітньої історії, де додано матеріали про геноцидні дії російського політичного режиму та військових проти українського народу, а також про національний спротив і міжнародну допомогу Україні. У літературознавстві змінився акцент на дослідження творів світових класиків замість вивчення російських авторів. Такі трансформації сприяють становленню української культурної ідентичності серед молоді.

Окрім цього, у контексті політики декомунізації та дерусифікації протягом 2015–2016 років було перейменовано понад 51 тисячу топонімічних об'єктів (вулиці, площі), 991 населений пункт, а також демонтовано близько 2,5 тисяч пам'ятників радянської доби. З початком повномасштабної війни зазнали перейменування більш як 2200 топонімів у 33 містах, що стало великою частиною цього процесу [14].

У сфері культурної політики реалізовано низку ініціатив, спрямованих на посилення соціокультурної ідентичності. Зокрема, багато українських творчих колективів і культурних установ відмовилися від назв, які містили слово «російський» або імена діячів російського походження. Також проведено чистку репертуарів: вилучено твори російських авторів.

Опитування громадськості, проведені після початку російської військової агресії проти України, демонструють руйнування старих ідентифікаційних ознак українців, успадкованих із пострадянської епохи. Водночас сформувалася безпрецедентна підтримка інклюзивних поглядів і прозахідного вектора соціального розвитку. Це важливі зміни, адже українське суспільство тривалий час страждало від регіональних, мовних і політичних суперечностей. Такі диспропорції породжували низький рівень довіри до владних інституцій, що, зі свого боку, гальмувало проведення соціально-економічних реформ. Як наслідок, з'явилося явище «негативної консолідації», яке ґрунтувалося більше на неприйнятті політичних діячів, ніж на підтримці спільних цінностей. Цю тенденцію десятиліттями підживлювали окремі політичні сили, що ускладнювало реалізацію ефективної державної політики.

Швидке формування оновленої національної ідентичності значною мірою стало відповіддю на агресивну російську пропаганду, яка виправдовувала військові дії концептом «русского мира» та політикою геноциду на окупованих територіях. Для мільйонів українців виникла реальна загроза втрати державності й власної ідентичності. Водночас слід пам'ятати, що процес утвердження національної ідентичності має глибоке коріння. Він зароджувався впродовж років незалежності, починаючи від 1991 року, завдяки зусиллям прихильників європейського напрямку розвитку в політичному та громадянському середовищах.

Попри виявлену трансформацію цінностей у суспільстві, спостереження соціологів свідчать, що застосування європейських норм і принципів, таких як верховенство права й повага до прав людини, ще не повною мірою реалізовано. Загрозі руйнування соціокультурної ідентичності сприяють такі чинники, як психологічні травми від війни, економічні втрати, масова міграція та зростання бідності. У зв'язку із цим, випробування консолідації триває. Для утвердження нових тенденцій держава має посилити гуманітарну та культурну політику.

Незважаючи на підтримку курсу на євроінтеграцію, багато громадян поки що недостатньо глибоко розуміють сутність європейських норм і практик [14]. Тому нагальною потребою є розроблення політики формування ідентичності, яка сприятиме впровадженню загальноєвропейських цінностей у ширший суспільний контекст. Перед українською владою стоїть завдання вибудувати модель повоєнного розвитку країни – стратегічний проєкт збереження потенціалу суспільної злагоди та зміцнення оновленої системи національних цінностей.

Співробітниця Національного інституту стратегічних досліджень В. Бакальчук зазначила: «… будь-який народ вносить зміни у світову культуру, що становить унікальність, яка характеризує багатство людства загалом. У наші часи знищення української культури – це не тільки знищення культурної спадщини української держави, а і світової спадщини. Через це у світі виробляють ефективні міжнародні механізми, ресурси, засоби для захисту культурної спадщини в умовах війни» [1].

Також варто навести аргументи філософа С. Гантінгтона, який стверджував, що культурні та релігійні системи є потужними рушіями, що породжують культурні конфлікти. У своїй відомій праці «Зіткнення цивілізацій і реконструкція світового порядку» [10] він підкреслює, що саме культурні розбіжності є основним джерелом міжнародної напруги в сучасному світі, зокрема між різними культурами та цивілізаційними блоками.

Щодо України, автор характеризує її як «перехрестя цивілізацій», що перебуває на стику західноєвропейської та православної культурних сфер. С. Гантінгтон вказує, що таке геокультурне розташування робить Україну вразливою як до внутрішніх, так і зовнішніх конфліктів. Він припускає, що східні регіони країни залишатимуться під впливом Росії, тоді як західні орієнтуватимуться на Європу. У своїх прогнозах учений передбачав посилення напруги та протистояння між проєвропейськими та проросійськими групами всередині країни, що потенційно могло б призвести до культурних і політичних конфліктів [8].

Водночас С. Гантінгтон не сподівався на пряму війну між Росією та Україною. Його аналіз базувався на розгляді сучасної війни крізь призму культурного протистояння. У цьому контексті він зауважував, що Україна опиняється на роздоріжжі, визначаючи свої відносини із західною цивілізацією та пострадянським простором. Цей стан, на думку науковця, підтверджує складність ідентифікації України в глобальній культурній системі.

За інформацією соціологічного дослідження Центру Разумкова, було встановлено, що 76% респондентів відносять себе до української культурної традиції, 14% – до загальноєвропейської. Ці показники збільшилися порівняно з 2019 р. Натомість частка опитаних, які позиціонують себе з російською культурою, знизилася від 11% за попередні роки до 0,5%.Це свідчить про те, що українці

вірять у перемогу, а їхні діти зможуть жити в незалежній Україні [6].

Висновки. Російське вторгнення стало переломним моментом, який стимулював консолідацію українського суспільства та переосмислення його ціннісних орієнтирів. Багатьом громадянам довелося відмовитися від рудиментів радянських ідеологій. Євразійський вектор інтеграції, раніше популяризований проросійськими партіями, втратив будь-яку значущість. Сучасні соціологічні дослідження свідчать про остаточне руйнування міфів пострадянського минулого. Регіональні відмінності в ставленні до ключових основ державної політики, зокрема демократичного розвитку та європейської інтеграції, також суттєво згладилися.

Війна триває досі, спричинивши значні людські втрати, понад 2 мільйони вимушено переміщених осіб і серйозні руйнування інфраструктури. Росія спробувала легітимізувати ці дії через концепцію «новоросії», посилаючись на історичні алюзії та протиставляючи «антифашистів» українським військам. Події Помаранчевої революції, Євромайдану, Революції гідності та протистояння з російською агресією активізували перехід до політичної національної самосвідомості. Як наслідок, в Україні формується політична нація з акцентом на модернізацію національно-культурної ідентичності та європейський цивілізаційний вибір. Дослідження довело важливість переосмислення політики ідентичності, яка є важливою для оновленої української держави.

Література:

1. Бакальчук В. Культурний геноцид як складова частина міжнародного злочину РФ в Україні. *Національний інститут стратегічних досліджень.* 2022. URL: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/kulturnyy-henotsyd-yak-skladova-chastyna-mizhnarodnoho-zlochynu-rf-v (дата звернення: 26.02.2025).
2. Бондаренко Л. Інституційні зміни та інноваційні трансформації змісту й організації діяльності органів виконавчої влади в Україні : дис. д-ра філософії : 281 «Публічне управління та адміністрування». Дніпро : Університет митної справи та фінансів, 2024. 256 с.
3. Гордійчук О. Еволюція політичних традицій та ментальності українського суспільства. *Society and Security.* 2024. № 23 (3). P. 28–35. DOI: https://doi.org/10.26642/sas-2024-2-3(3)-28-35.
4. Гречкосій С. Глобалізація в горизонті різних культурних парадигм. *Перспективи : соціально-політичний журнал.* 2024. № 2. С. 109–115.
5. Нинюк І., Нинюк М. Реформа публічної служби в Україні: досвід інших країн. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування.* 2024. Т. 35 (74). № 1. С. 169–173.
6. Разумков Центр. Ідентичність громадян України: тенденції змін (червень 2024 р.). 2024. URL: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-cherven-2024r (дата звернення: 26.02.2025).
7. Череп А. Європейська гуманістична візія в управлінні людськими ресурсами : науково-навчальний посібник / А. Череп, В. Воронкова, О. Череп, Ю. Калюжна, С. Іванов. Запоріжжя : ЗНУ, 2024. 357 с.
8. Шевель І. Культурний конфлікт під час війни: соціокультурний дискурс українського опору. *Питання культурології.* 2024. № 44. С. 43–53. DOI: https://doi.org/10.31866/2410-1311.44.2024.318700.
9. Averianova N., Voropaieva T. Transformation of the Collective Identity of Ukrainian Citizens After the Revolution of Dignity (2014–2019). *Kyiv-Mohyla Humanities Journal.* 2020. № 7. P. 45–71. DOI: https://doi.org/10.18523/kmhj219654.2020-7.45-71.
10. Huntington S. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. Simon & Schuster. New York. 1996. 367 p. URL: https://msuweb.montclair.edu/~lebelp/1993SamuelPHuntingtonTheClashOfCivilizationsAndTheRemakingofWorldOrder.pdf (дата звернення: 10.10.2023).
11. Reznikova O., Hryhorenko O., Myronenko V. Transformation of the Strategic Culture of Ukraine under the Influence of the Russian Threat. *Politologija*. 2024. Vol. 116. № 4. P. 59–108. DOI: https://doi.org/10.15388/Polit.2024.116.2.
12. Sidorova E. Administrative and legal principles of public control over the implementation of state policy in the humanitarian sphere / E. Sidorova, O. Dniprov, M. Yunina, L. Bobrishova, K. Mkrtchian. *Amazonia Investiga*. 2022. Vol. 11. № 56. P. 124–131. DOI: https://doi.org/10.34069/AI/2022.56.08.13.
13. Skvorets V., Kudinov I. Socio-cultural transformation in post-Soviet Ukraine. *Skhid*. 2021. Vol. 1. № 1 (2). P. 43–51. DOI: https://doi.org/10.21847/1728-9343.2021.1(2).236142.
14. Valevskyi O. Dynamics of Change in the Political Identity of Ukrainians as a Result of the War with Russia. *Studia nad Bezpieczeństwem*. 2022. № 7. P. 83–93.
15. Kravchenko O. Modern Trends of Ukrainian Cultural Traditions and Their Transformation / O. V. Kravchenko, M. Aleksandrova, H. Kovalova, T. Bosenko. *D'ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*. 2022. Vol. 12. № 2. P. 45–52.
16. Wanner C. Fraternal Nations and Challenges to Sovereignty in Ukraine: The Politics of Linguistic and Religious Ties *American Ethnologist*. 2014. Vol. 41. № 3. P. 427–439.

17. Brubaker R. Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe. *Cambridge University Press*. Cambridge. 1996.
18. Tsygankov A. Vladimir Putin's Last Stand: the Sources of Russia's Ukraine Policy. *Post-Soviet Affairs.* 2015. Vol. 31. No. 4. P. 279–303.
19. Giuliano E. The Social Bases of Support for Self-determination in East Ukraine. *Ethnopolitics*. 2015. Vol. 14. No. 5. P. 513–522.
20. Бекешкіна І. Війна згуртувала націю. Київ: ТОВ «Видавничий дім „Медіа-ДК“», 2016. URL: https://nv.ua/ukr/opinion/vijna-zgurtuvala-natsiju-144094.html (дата звернення: 25.02.2025).
21. Yu A., Pirnazarov N. Culture: tradition and novation. *East European Scientific Journal*. 2020. № 2 (54). P. 38–41.
22. World Values Survey in Ukraine 2020: Report. *Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова.* 2020. URL: https://ucep.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/WVS_UA_2020_report_ENG_WEB.pdf. (дата звернення: 23.02.2025).
23. Френсіс Фукуяма розповів, як Україна може використати вразливість Росії. *Радіо Свобода*. 2023. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/fukuyama-pro-shlyakhy-zavershennya-viyny-pozytsiyu-hruziyi/32404523.html. (дата звернення: 27.02.2025).

УДК 323:001.102(470)
DOI https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-1(77)-13

Олег КОНДРАТЕНКО
доктор політичних наук, доцент, професор кафедри філософії, соціології та політології,
Державний торговельно-економічний університет,
olegva@ukr.net
ORCID: 0000-0002-1905-934X

СПЕЦИФІКА ІНОМОВЛЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ЯК АВТОРИТАРНОЇ ДЕРЖАВИ

Проаналізовано особливості іномовлення та міжнародної інформаційної політики Російської Федерації, яка відрізняється своєю спрямованістю як на зарубіжну, так і внутрішню аудиторію. Саме Росія своїми пропагандистськими пабліками намагається сприяти оформленню антидемократичної світової вісі, що має слугувати альтернативою Глобальної Півночі, очолюваної США. Відстоювання своїх геополітичних інтересів РФ забезпечує через спотворення правдивої інформації, тиражування фейків та поширення упередженої й недостовірної інформації.

Нині Росія сформувала потужне пропагандистське лобі за кордоном завдяки мережі зарубіжних іномовних телеканалів та інформаційних агентств на кшталт Russia Today та Sputnik. Саме такі засоби мовлення виступають у якості ключових медійних інструментів по забезпеченню поширення необхідної для путінського режиму інформації та висвітлення подій у потрібному для нього світлі.

Пропагандистське іномовлення Росії спрямоване передовсім на виправдання її експансіоністської політики та підтримку наративу про вороже оточення і його наміри зруйнувати суверенну державність. Російське іномовлення спрямоване на західну аудиторію з тим щоби сформувати негативний імідж України як держави, котра нібито винна у розв'язанні російсько-української війни. Підтверджено, що російська пропаганда активно спрямовується як на пересічних громадян США, так і на адміністрацію вдруге обраного президента Д. Трампа.

Водночас РФ намагається донести спотворену інформацію про Україну як державу failed state і таку, що потребує зовнішнього управління за участі ООН. Ще одним напрямом російської пропаганди є формування негативного образу України всередині РФ з метою забезпечення стабільності підтримки повномасштабної війни.

Ключові слова: *іноземне мовлення, авторитаризм, авторитарна держава, пропаганда, пропагандистський наратив, фейкові інформаційні кампанії, Росія.*

Oleh Kondratenko. SPECIFICITY OF FOREIGNIZATION IN THE RUSSIAN FEDERATION AS AN AUTHORITARIAN STATE

The peculiarities of foreign broadcasting and international information policy of the Russian Federation, which is distinguished by its focus on both foreign and domestic audiences, are analyzed. It is Russia, with its propaganda outlets, that is trying to promote the formation of an anti-democratic world axis that should serve as an alternative to the Global North led by the USA. The Russian Federation ensures the defense of its geopolitical interests through the distortion of true information, the replication of fakes and the dissemination of biased and unreliable information.

Currently, Russia has formed a powerful propaganda lobby abroad thanks to a network of foreign foreign-language TV channels and information agencies such as Russia Today and Sputnik. It is these media outlets that act as key media tools to ensure the dissemination of information necessary for the Putin regime and the coverage of events in the light it needs.

Russia's propaganda is primarily aimed at justifying its expansionist policy and supporting the narrative of a hostile environment and its intentions to destroy sovereign statehood. Russian propaganda is aimed at a Western audience in order to create a negative image of Ukraine as a state that is allegedly guilty of unleashing the Russian-Ukrainian war. It has been confirmed that Russian propaganda is actively aimed at both ordinary US citizens and the administration of the re-elected President D. Trump.

At the same time, the Russian Federation is trying to convey distorted information about Ukraine as a failed state and one that requires external management with the participation of the UN. Another direction of Russian propaganda is the formation of a negative image of Ukraine within the Russian Federation in order to ensure the stability of support for a full-scale war.

Key words: *foreign broadcasting, authoritarianism, authoritarian state, propaganda, propaganda narrative, fake information campaigns, Russia.*

Постановка проблеми. Система іноземного мовлення Росії, як і низки авторитарних держав, є складовою її інформаційної політики, котра відрізняється своєю агресивністю та спрямована на тиражоване ширення спотворених даних та фейкового фактологічного матеріалу. Провідною метою такого іномовлення є забезпечення впливу на міжнародній арені через формування специфічного порядку денного, що забезпечує маніпуляцію масовою суспільною свідомістю у різних куточках світу. Ключовим інструментом

© Кондратенко О., 2025

у формуванні потрібної для російської еліти картини світу є пропаганда, яка формується через віщання міжнародних телеканалів з багатомовною мережею палітри інформаційних і документальних програм. Ще одним засобом забезпечення пропагандистського та маніпулятивного впливу є соціальні мережі, які сприяють поширенню російського пропагандистського впливу для широкого зарубіжного загалу. Пропагандистське іномовлення Росії покликане забезпечувати інформаційний супровід ревізіоністської та реваншистської зовнішньої політики, спрямованої на відновлення контролю над країнами пострадянського простору та державами Центрально-Східної Європи.

Наразі Росія поряд з іншими світовими автократіями здійснює ведення інформаційної війни проти демократичних країн так званої Глобальної Півночі (Колективного Заходу). Завдяки пропагандистській діяльності у контексті міжнародного віщання РФ намагається сформувати позитивний, а часом і привабливий для світової спільноти імідж головно з метою відвернення уваги від звинувачень у порушенні прав людини, веденні експансивної зовнішньої політики та відкритої воєнної агресії. Саме тому дедалі необхіднішою є активізація експертної та наукової політичної думки у напрямі поглиблення вивчення специфіки поширення геополітичного впливу шляхом ведення інформаційних (також кібер- та гібридних) війн у світовому інформаційному просторі. Всебічний експертний аналіз дозволить виробити механізми та алгоритми протистояння інформаційній агресії Росія, яка провадить агресивну політику як у межах своєї євразійської геополітичної локації, так і на глобальному рівні. Такий досвід потрібен насамперед Україні, яка зіткнулася з повномасштабним вторгненням з боку Росії. Адже слід зауважити, що повномасштабна агресія Росії, що розпочалася у лютому 2022 року, зберігає свою так звану гібридну компоненту, яка активно застосовується у якості неконвенційного інструменту, починаючи з 2014 року.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика висвітлення іномовлення та інформаційної політики авторитарних держав є порівняно новою, а відтак ключові її аспекти фрагментовано представлені у контексті висвітлення суміжних питань, що стосуються інформаційної та кібербезпеки, ведення пропаганди та гібридних війн тощо. Передовсім слід звернути увагу на зарубіжні публікації останніх років, як от К. Мухтарової та А. Паізової, присвячені інформаційному та м'якому регіональному впливу Росії, Китаю, США, Туреччини тощо [18]. Заслуговує на увагу стаття Л. Іхлеф, присвячена утвердженню влади медіа у сучасній геополітиці. У цьому дослідженні послідовно висвітлюється розвиток та глобальні трансформації медійного впливу на міжнародну політику. Авторка доходить висновку, що ЗМІ наразі слугують основним інструментом для залучення громадськості дипломатії, яка дозволяє проєктувати владу без використання військової сили [17]. Методології авторитарного та змісту пропагандистського впливу з використанням елементів штучного інтелекту присвячена аналітична розвідка американських науковців Б. Розенфельда та Дж Воллеса. Вчені доводять, що саме платформи соціальних мереж завдяки своїй масштабності дозволяють забезпечити охоплення надзвичайно широкої аудиторії з метою поширення пропаганди та неправдивої інформації. Також вони визначають штучний інтелект у якості можливого засобу протистояння поширенню пропагандистської інформації, що буде використовуватися у недалекому майбутньому [19].

Український науковий дискурс щодо політики зарубіжного іномовлення представлений публікаціями Н. Карпчук та Б. Юськіва [3], І. Кошман [5], С. Князєва [4], О. Новакової [9], Є. Магди [7] тощо. Публікації згаданих авторів стосуються пропагандистських наративів, присвячені інформаційним війнам, пропагандистській діяльності, російській гібридній війні проти України тощо.

Натомість враховуючи науково-методологічні ідеї зазначених дослідників автори пропонованої статті використовували переважно сучасні пресу та медіа, які відображають сьогоденний грант-наратив авторитарного іномовлення, зокрема й російського.

Метою статті є аналіз специфіки іномовлення та інформаційної політики Російської Федерації, спрямованої на забезпечення супроводу її реваншистської стратегії. Передбачається розкриття системних особливостей та сутності пропагандистської діяльності у плані подачі контенту міжнародних подій у вигідному для путінського авторитарного режиму світлі.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи пресу та сучасні медіа слід розпочати з того, що Росія має у своєму розпорядженні розгалужену пропагандистську мережу на міжнародній арені. Дії цієї країни останніми роками зводяться до маніпуляції громадською думкою як на внутрі-, так і зовнішньополітичному рівнях. Більше того, така пропагандистська інформаційна політика спрямована здебільшого на розкол західного демократичного

суспільства у країнах Глобальної Півночі, а також на підрив трансатлантичної єдності між Вашингтоном, Лондоном та Брюсселем, яка й без того стає дедалі розмитішою через розбалансованість зовнішньої та безпекової політики США. Поряд із наростанням політико-економічних криз у США та країнах ЄС дедалі вираженішою стає їх вразливість до інформаційних деструктивних впливів авторитарних держав.

Останнім часом ці ключові й станові суб'єкти Глобальної Півночі демонструють низький рівень спроможності чинити опір впливу відвертої пропаганди, що тиражується авторитарними режимами. Скажімо політичні еліти США, з другим приходом до влади Д. Трампа, доволі часто піддаються маніпулятивним впливам російської пропаганди, що проявляється у фактичному повторюванні маніпулятивних наративів щодо України та російсько-української війни. Одним із багатьох таких прикладів, які характеризують інформаційну участь Росії у формуванні образу України стали публічні заяви американського політичного істеблішменту щодо сумнів у легітимності української влади та необхідності проведення чергових президентських виборів. Такі закиди у бік Києва відбуваються на тлі загальновідомого положення про законодавче призупинення виборчих кампаній та електоральних процесів в Україні під час оголошення воєнного стану та ведення бойових дій.

Позаяк нинішній господар Білого Дому вже наприкінці лютого 2025 року зробив заяву щодо вкрай низького рівня суспільної довіри до українського президента В. Зеленського, котра, за його словами, знаходиться на рівні близькому до 4%. Висловлена позиція Д. Трампа не відповідає дійсності, адже реальний рівень підтримки Президента України, за даними соцопитувань, проведених Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС), рейтинг довіри до діючого українського президента на лютий 2025 року складав 57%. Натомість такі заяви перегукуються із позицією російського авторитарного керманича В. Путіна, який постійно ставить під сумнів легітимність української влади, що нібито є підставою для відсутності правових основ у веденні переговорів про започаткування перемир'я та припинення вогню [13].

Насправді ж В. Путін зацікавлений у тригеруванні керованого хаосу та приведенні до влади проросійського політикуму в Україні, а згодом і повернення у політичне правляче поле проросійських партій, які б відновили необхідне Кремлю політичне лобі в Україні. Попри все ситуація у США є набагато складнішою ніж видається насправді. Адже, окрім впливу російської пропаганди, серед причин, які зумовили й сформували таку позицію Д. Трампа по відношенню до України може бути і його роздратування стосовно відмови від першопочаткового підписання ресурсної угоди про рідкоземельні мінерали на умовах Вашингтона та відверту критику В. Зеленським сепаратних перемовин США з Росією без участі України.

Ще одним фактором, який зумовив такі заяви Д. Трампа, може бути непоступливість В. Зеленського у швидкому вирішенні протистояння без явного врахування українських національних інтересів та прагнення змінити його на більш лояльного лідера через проведення тих же таки президентських виборів. Водночас президент Д. Трамп подібними заявами підкреслює нейтралітет США у російсько-українській війні, а також те, що Вашингтон вже не є ключовим стратегічним партнером для України на тлі перекладання регіональної безпекової відповідальності на європейських членів НАТО [13]. Відтак завданням української дипломатії є донесення істинної інформації до політичних еліт США про ситуацію, яка склалася довкола України з тим щоби подолати пропагандистські бар'єри тиражовані віссю авторитарних країн. Позаяк Україні варто більше працювати з адміністрацією Д. Трампа і задля заповнення прогалин у знаннях про Україну та справжні причини розв'язання Росією неспровокованої війни.

Зі свого боку Росія активно посилює пропагандистський наратив у глобальному інформаційному просторі щодо України як «штучного державного утворення»; «віковічної російської території»; «частини історичної Росії»; «країни, яка перетворена Заходом на агресивну анти-Росію»; «країни де унаслідок перевороту 2014 року владу здобула «хунта» чи так звані радикальні політичні сили націоналістичного – неонацистського толку»; «країни де ведеться переслідування й культурні утиски етнічних росіян та російськомовних етнічних українців» тощо. Подібні до зазначених тез наративи слугують своєрідним імперативом для тривалого розпалювання ненависті, що стали підґрунтям для гібридної (2014), а врешті і повномасштабної (2022) агресії проти України унаслідок якої було окуповано Крим та значну частину її південно-східних територій. Саме тому чи не головним завданням Росії у цій ситуації (за мовчазної згоди/підтримки Китаю) є виправдання перед зовнішньою аудиторією своєї неспровокованої агресії проти України, що розпочалася у лютому 2022 року.

Ключовим пропагандистським наративом, що транслюється Росією через засоби іномовлення є звинувачення Заходу (передусім США) у його намірах розширення НАТО на Схід за рахунок України де нібито планувалося розміщення військових баз Альянсу. Такі інформаційні вкиди спрямовані передусім на виправдання російської агресії проти України перед нібито загрозою агресії НАТО. Таким чином, зазначені можливі кроки Заходу нібито спрямовані у бік підриву безпеки Росії. У ході більш ніж трирічного протистояння Росія продовжувала тиражувати свій пропагандистський навратив і про збирання своїх історичних земель, що неправомірно були передані Україні більшовиками. Тим часом В. Путіним патронувалися й пропагандистські історичні пабліки про росіян та українців як один народ, про штучність України як держави й перетворення її Заходом на так звану анти-Росію [16].

Ще одним пропагандистським треком для Росії стало безпідставне охарактеризування української політичної влади у образному симулякрі фашистського/неонацистського режиму, який піддає «геноциду» етнічних росіян в Україні. І це стало ще однією причиною для виправдання агресії Росії проти України, що трактувалася як так звана спеціальна воєнна операція, спрямована на захист етнічних росіян, що нібито знаходяться під «гнітом київського режиму». Звідси витікають і пропаговані цілі воєнної спецоперації, які полягають у необхідності проведення демілітаризації та денацифікації України.

Останнім часом російська пропаганда вдається і до розповсюдження фейкової інформації про нібито небажання України погоджуватися на тридцятиденне перемир'я за підтримки та посередництва США. Натомість саме Росія вдається до постійного зриву самих лише ознак припинення вогню як на лінії зіткнення, так і у контексті нанесення Москвою ракетних ударів по енергетичній інфраструктурі та мирному населенню[14]. За даними Інституту вивчення війни (ISW) метою пропагандистських заяв В. Путіна щодо введення «тимчасового зовнішнього управління в Україні» під егідою ООН є ще однією спробою підриву легітимності українського уряду та тримання у заручниках учасників переговорного процесу [12].

Пропагандистська інформаційна кампанія, яка дедалі здійснюється у рамках офіційної стратегічної лінії російської влади напряму формує суспільну підтримку імперської експансіоністської політики Москви. Саме під дією масштабних пропагандистських пабліків сформувалася й агресивна позиція російського суспільства щодо беззаперечної підтримки спеціальної воєнної операції (насправді війни) РФ проти України, яка від її початку тримається на доволі високій відмітці. Адже війну Росії проти України у середньому підтримують 70% росіян. Дослідницькою організацією «Левада-Центр» встановлено, що найбільша підтримка війни проти України простежується серед старшої вікової групи росіян – 50 +, адже частка таких, що виступили ствердно за продовження війни склала 85%. Примітно, що стосовно підтримки війни чи переходу до початку переговорів, суспільство РФ упродовж останніх місяців розділилося практично порівну. Тобто за продовження бойових дій виступило близько половини респондентів – 48%, тоді як за мирні переговори висловилось 44%. Перша позиція абсолютно переважає серед вікової групи 50 +, тоді як за мирні переговори виступають особи у групах 18–24 та 25–39 років [6].

У 2024 році, згідно опитування того ж таки Левада-Центру, частка росіян, які підтримують війну Росії проти України та вважають, що вона завершиться перемогою РФ склала 76%. При цьому біля 50% з них виступають за початок мирних переговорів. Щодо вікових категорій, то найвищий рівень підтримки війни проти України зафіксований серед опитуваних чоловіків 55 років +, тоді як найнижчим такий показник є серед молоді у віці до 24 років [11]. Саме тому В. Путін не проявляє скільки небудь помітної зацікавленості у зупинці війни проти України не лише через нехай і локальні успіхи на полі бою, але й завдяки підтримці цієї війни озлобленим агресивною пропагандою російським суспільством.

Російський авторитарний режим здійснює кроки щодо підтримки російської політики й серед широкого суспільного загалу країн так званого Глобального Півдня. Дедалі зрозумілішим стає те, що уможливлення тиражування такого рівня пропаганди забезпечується набором цілої низки спеціалізованих медійних інструментів. Так, надзвичайно важливим засобом розповсюдження роспропаганди за кордоном став орієнтований на іноземного глядача та російську діаспору пропагандистський телеканал *Russia Today,* який охоплює весь світ та забезпечує трансляцію шістьма мовами, у тому числі й арабською. Головними цілями цього телеканалу є представлення Росії за кордоном у позитивному образному світлі. Таке «відбілювання» необхідне для зменшення впливу негативного контенту про Росію серед зарубіжної аудиторії шляхом так

званого урівноваження західних ЗМІ. У цьому плані зазначена російська телекомпанія за активної підтримки держави (фінансується з державного бюджету) прагне позиціонувати своє іномовлення у якості альтернативи таким потужним міжнародним медіа як *CNN, BBC, Euronews*, Голос Америки тощо [8].

Ключовими інструментами протидії пропаганді російських зарубіжних телеканалів у ЄС та Україні є розвінчання фейкової новинної інформації та блокування російських медіа – того ж таки *Russia Today*, *YouTube* та *Telegram*-каналів, що тиражують фейкову інформацію. Приміром, в Україні з 2022 року *YouTube* обмежив доступ до телеканалу *Russia Today* та низки інших пропагандистських російських медіа. Подібні кроки були здійснені і країнами ЄС – насамперед такими як Німеччина та Франція, котрі першими заборонили трансляцію *Russia Today* через інтернет та супутникові засоби [15].

На поширенні пропагандистської та фейкової інформації спеціалізується й низка інших російських зарубіжних телеканалів та інформаційних агентств. Вкрай необ'єктивною подачею інформації та упередженістю висвітлення подій відзначається й російська пропагандистська інформаційна агенція *Sputnik*, яка включає мережу сайтів, мобільний застосунок, онлайн-трансляцію, радіомовну службу тощо. Орієнтована на зарубіжну аудиторію зазначена агенція має свою мережу представництв у цілій низці країн. Пропагандистські сайти цієї агенції діють більш ніж тридцятьма мовами (!), включаючи цілодобову англомовну службу, доступну у США та Канаді. Водночас до завдань агенції, окрім забезпечення прямої трансляції та ретрансляції пропагандистського контенту, входить формування фоторепортажів, інфографіки та здійснення опитування.

Тож *Sputnik*, як і *Russia Today*, так само відзначається своєю активною присутністю у глобальному інформаційному просторі задля підтримки пропагандистських наративів і подальшого формування потрібної путінському режиму медійної картини світу. Натомість у абсолютній більшості європейських країн (окрім Австрії, Швейцарії та Німеччини), станом на кінець 2023 та початок 2024 року, у зв'язку із уведенням санкцій (блокування фінансових активів компанії), офіси та відділення компанії Sputnik були закриті як такі, що поширюють російську пропаганду та загрожують європейській інформаційній безпеці [2]. Згодом агентства *Sputnik* та *Russia Today* перенаправили свій інформаційний вектор у бік країн Азії та Африки, залишивши при цьому свою інформаційну присутність у Європі обмежившись такими країнами як Сербія.

Порівняно новим явищем у міжнародному іномовленні є пропагандистська діяльність радикальних коментаторів війни – так званих російських z-воєнкорів (воєнних кореспондентів), яка постала від моменту російського повномасштабного вторгнення. Цей новий тип пропагандистів ретранслює упереджену інформацію як із зони бойових дій, так і через мережу *Telegram*-каналів (так званих z-пабліків). При всьому до такої мережі долучаються радше російські блогери, які не мають жодного відношення до реальної журналістики [10].

Такі псевдо-медіа транслюють ідеологію так званого російського світу та здійснюють власний – далекий від реальності огляд бойових дій. Такий стан речей зумовлює появу z-пабліків переповнених пропагандистками тезами та новинними заголовками на кшталт «священна війна»; «війна з фашизмом та неонацизмом»; «боротьба за геополітичне виживання Росії»; «війна з НАТО, що воює з Росією руками українців». Одним словом, головним завданням для російських z-воєнкорів та z-блогерів є формування провладного порядку денного та підтримка реалізації загарбницької стратегії путінського режиму [20]. Загалом же цей тип пропагандистської інформації розрахований як на внутрішню аудиторію й російську діаспору пострадянського простору, так і на проросійські суспільні прошарки у світі, що підтримують російську політику, або ж займають лояльну по відношенню до РФ позицію.

Виправдання агресії РФ проти України, а також затягування встановлення перемир'я є ключовим завдання для путінського авторитарного режиму, яке він реалізує здебільшого завдяки розгалуженій зарубіжній мережі пропагандистських медіа, котрі отримують значене державне фінансування та ресурсну підтримку з боку Кремля. Більше того, до тиражування відвертої пропаганди активно долучається й Російська православна церква (РПЦ), яка є відповідальною за просування ідей «руського міра» в Україні та інших зарубіжних державах [1]. Відтак нинішній путінський режим активно використовує ще й релігійні структури у якості інструменту гібридного впливу та дестабілізації ситуації й розхитування єдності та системи безпеки у зарубіжних країнах й передовсім в Україні.

Висновки. Таким чином, інформаційна пропагандистська політика авторитарної Росії спрямована на виправдання агресії

проти України та розкол трансатлантичної єдності. Нинішні реваншистські дії Росії отримали потужний медійний супровід низки телеканалів, телекомпаній та інформаційних агентств. З цією метою на міжнародному рівні відбувається тиражування спотвореної та неправдивої інформації про події, пов'язані з російсько-українською війною. Іномовлення Росії, що здійснюється завдяки таким пропагандистським медіа як *Russia Today*, позиціонує її у якості так званої оточеної фортеці. З цією метою активно використовуються й такі медіазасоби як інтернет-портали, соціальні мережі та навіть Російська православна церква (РПЦ). РФ шляхом тиражування пропагандистських наративів цілеспрямовано формує виправдання воєнних дій проти України, які нібито відбуваються у рамках захисту «законних» геополітичних інтересів на тлі глобального наступу США та їх союзників по НАТО. Водночас пропаганда Кремля значною мірою розрахована й на внутрішню аудиторію задля формування підґрунтя забезпечення стабільної підтримки імперської політики реваншизму серед власних широких верстав населення.

Література:

1. ГУР розкрили нових членів РПЦ, які просувають кремлівську пропаганду в Україні. *РБК-Україні.* 2025. 29 квітня. URL: https://www.rbc.ua/rus/news/gur-rozkrili-novih-chleniv-rpts-shcho-prosuvayut-1745926117.html.

2. Закінчилися гроші? Пропагандисти скорочують агентство Sputnik, – ЗМІ. *РБК-Україна*. 2023. 13 жовтня. URL: https://www.rbc.ua/rus/news/zakinchilisya-groshi-propagandisti-skorochuyut-1697059197.html.

3. Карпчук Н., Юськів Б. Інформаційні приводи й інформаційний супровід гібридної війни Російської Федерації проти України. *Історико-політичні проблеми сучасного світу.* 2022. Т. 45. С. 71–85. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ippss_2022_45_10.

4. Князєв С. Сучасні тенденції ведення інформаційних війн. *Гібридна війна: сутність, виклики та загрози: зб. матер. круглого столу (Київ, 8 липня 2021 р.)*. Київ: НА СБУ, 2021. С. 78–80.

5. Кошман І. Інформаційна складова гібридної війни (на прикладі локальних медіа). *Наукові праці МАУП. Філологія.* 2024. № 2(12). С. 54–58. DOI: https://doi.org/10.32689/maup.philol.2024.2.8.

6. Кулініч І. Стало відомо, скільки росіян підтримують війну проти України через пів року після її початку. *Oboz.ua*. 2022. 2 вересня. URL: https://news.obozrevatel.com/ukr/russia/stalo-vidomo-skilki-rosiyan-pidtrimuyut-vijnu-proti-ukraini-cherez-pivroku-pislya-ii-pochatku.htm.

7. Магда Є. Виклики гібридної війни: інформаційний вимір. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 5. С. 138–142.

8. Мельник Р. Російський RT витратив у 2023 році рекордний бюджет. *Детектор медіа.* 2024. 26 квітня. URL: https://detector.media/infospace/article/225995/2024-04-26-rosiyskyy-rt-vytratyv-u-2023-rotsi-rekordnyy-byudzhet/.

9. Новакова О. Пропагандистські наративи як зброя Російської Федерації в гібридній війні проти України. *Гібридна війна: сутність, виклики та загрози: зб. матер. круглого столу (Київ, 8 липня 2021 р.)*. Київ: НА СБУ, 2021. С. 20–23.

10. Скляревська Г. «Журналісти особливого призначення». Хто такі російські Z-воєнкори. *Главком*. 2022. 3 листопада. URL: https://glavcom.ua/digest/zhurnalisti-osoblivoho-priznachennja-khto-taki-rosijski-z-vojenkori-886718.html.

11. Три чверті росіян підтримують війну, але тільки 40% згодні на участь у ній близьких – опитування. *Радіосвобода*. 2024. 6 листопада. https://www.radiosvoboda.org/a/news-try-chverti-rosijan-pidtrymujut-vijnu/33190682.html.

12. Тримає переговори в заручниках»: ISW назвав мету заяв Путіна про «тимчасове управління» в Україні. *New Voice*. 2025. 29 березня. URL: https://nv.ua/ukr/world/countries/putin-namagayetsya-vvesti-novi-vimogi-dlya-mirnih-peregovoriv-z-ukrajinoyu-50501870.html.

13. «У березні 2022 було значно гірше». Чому Трамп робить антиукраїнські заяви. *BBC NEWS Україна.* 2025. 19 лютого. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/articles/clydwxdz4v4o.

14. У Кремлі заявили, що 30-денне перемир'я можливе лише з урахуванням «нюансів». *Укрінформ*. 2025. 29 квітня. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3987236-u-kremli-zaavili-so-30denne-peremira-mozlive-lise-z-urahuvannam-nuansiv.html.

15. YouTube обмежив доступ до Russia Today та інших російських каналів на території України. *Interfax Ukraine*. 2022. 26 лютого. URL: https://interfax.com.ua/news/general/802878.html.

16. Як Росія виправдовувала й пояснювала вторгнення в Україну впродовж року повномасштабної війни. Главком. 2023. 23 лютого. URL: https://glavcom.ua/digest/jak-rosija-vipravdovuvala-j-pojasnjuvala-vtorhnennja-v-ukrajinu-vprodovzh-roku-povnomasshtabnoji-vijni-910860.html.

17. Ikhlef L. Media: A Vector of Geopolitical Influence or a Demonstration of Power? *ELWAHAT Journal for Research and Studies*. 2024. Vol. 17. Issue 2. P. 321–331. URL: file:///C:/Users/Oleg/Downloads/media_-a-vector-of-geopolitical-influence-or-a-demonstration-of-power%20.pdf.

18. Mukhtarova K., Paizova A. Strategic Instruments of Soft Power: The Experience of Global Actors in Central Asia. *Халықаралық қатынастар және халықаралық құқық сериясы.* 2024. № 4 (108). P. 47–59. DOI: https://doi.org/10.48371/ISMO.2024.58.4.009.

19. Rosenfeld B., Wallace J. Information Politics and Propaganda in Authoritarian Societies. *Annual Review of Political Science.* 2024. Vol. 27. P. 263–281. DOI: https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-041322-035951.

20. The Kremlin Has Entered the Chat. *WIRED*. 2023. February 2th. URL: https://www.wired.com/story/the-kremlin-has-entered-the-chat/.

УДК 323.2:004.738.5(477)
DOI https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-1(77)-14

Сергій КУРГАНСЬКИЙ
аспірант кафедри політичних наук,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова,
kurhanskyi@meta.ua
ORCID: 0009-0000-0116-1277

ТИПОЛОГІЯ ГРОМАДСЬКИХ ІНІЦІАТИВ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ПОЛІТИЧНУ СИСТЕМУ

У статті розглянуто роль та значення громадських ініціатив у сучасному суспільно-політичному житті, їх основні функції, механізми та форми впливу. Проведено аналіз та класифікацію громадських ініціатив за рівнем дії, організаційною структурою, напрямами діяльності та методами взаємодії з владою. Окрему увагу приділено впливу цифровізації на громадську активність, зокрема використанню інтернет-платформи, соціальних мереж та електронного врядування для залучення громадськості до процесу ухвалення рішень. На основі проведеного аналізу визначено основні форми громадської інтернет-участі, такі, як онлайн-консультації, електронні петиції, громадські обговорення та кампанії в соціальних медіа. Підкреслюється важливість конструктивної взаємодії між громадським суспільством та державними інституціями для забезпечення прозорості, підзвітності та демократизації управлінських процесів. Обґрунтовано значення громадських ініціатив як механізму контролю за діяльністю влади, мобілізації населення та прав захисту громадян. Висвітлено особливості протестних рухів та адвокаційних кампаній, їхню роль у формуванні політичного порядку денного. Розглянуто волонтерську діяльність як інструмент соціальної підтримки та розвитку громадської солідарності. Визначено основні тенденції розвитку громадських ініціатив в Україні, їх вплив на суспільні процеси. Окреслено перспективи подальших досліджень, зокрема вивчення історичного та сучасного досвіду громадських ініціатив у політичному житті України.

Ключові слова: *громадські ініціативи, державне управління, громадська участь, демократія, цифрові платформи, громадський контроль, партиципаторне бюджетування, електронна демократія.*

Serhiy Kurhanskyi. TYPOLOGY OF CIVIC INITIATIVES AND THEIR IMPACT ON THE POLITICAL SYSTEM

The article examines the role and significance of civic initiatives in modern socio-political life, their main functions, mechanisms, and forms of influence. An analysis and classification of civic initiatives are conducted based on their level of action, organizational structure, areas of activity, and methods of interaction with the authorities. Special attention is given to the impact of digitalization on civic engagement, particularly the use of internet platforms, social networks, and e-governance to involve the public in decision-making processes. Based on the conducted analysis, the main forms of online civic participation are identified, including online consultations, e-petitions, public discussions, and social media campaigns. The importance of constructive interaction between civil society and state institutions is emphasized to ensure transparency, accountability, and the democratization of governance processes. The significance of civic initiatives as a mechanism for monitoring government activities, mobilizing the population, and protecting citizens' rights is substantiated. The features of protest movements and advocacy campaigns and their role in shaping the political agenda are highlighted. Volunteer activities are considered as a tool for social support and the development of civic solidarity. The main trends in the development of civic initiatives in Ukraine and their impact on social processes are identified. Prospects for further research are outlined, particularly the study of historical and contemporary experiences of civic initiatives in Ukraine's political life.

Key words: *civic initiatives, public administration, civic participation, democracy, digital platforms, civic oversight, participatory budgeting, e-democracy.*

Вступ. Зростаюча активність громадян України у відстоюванні своїх інтересів та прагнення впливу на процес ухвалення рішень на державному та місцевому рівнях сприяли появі нових форм громадської діяльності та розширенню сфери реалізації громадських ініціатив. Це призвело до зростання потреб у вдосконаленні механізмів взаємодії суспільства з державними інституціями, що забезпечить відкритість, ефективність і демократичність прийнятих рішень.

У контексті демократичного розвитку України особливого значення набуває прозорість державного управління та забезпечення механізмів громадського контролю. Впровадження дієвих інструментів громадської участі дозволяє не лише оптимізувати процеси ухвалення рішень, а й підвищити рівень довіри суспільства до державних інституцій.

Досвід європейських країн демонструє, що сталий суспільний розвиток, ефективне державне управління та економічний прогрес неможливі без активної залученості громадян. Сильне громадянське суспільство є невід'ємним елементом демократичних процесів, а його інститути створюють ключову

© Курганський С., 2025

роль у формуванні публічної політики, що відображає реальні потреби громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика громадських ініціатив та їх впливу на політичну систему досліджується як у вітчизняній, так і в зарубіжній науковій літературі. У межах політичної науки громадські ініціативи розглядаються переважно крізь призму теорії громадянського суспільства, демократичного врядування та політичної участі.

Значну увагу концептуальним засадам громадських ініціатив приділяють зарубіжні дослідники, зокрема С. Кєк та К. Сіккінк, які аналізують транснаціональні громадські мережі як чинники політичного впливу [12]. Дослідження Р. Патнема акцентують на соціальному капіталі як основі ефективності громадянської участі [13].

В українському науковому дискурсі громадські ініціативи здебільшого розглядаються в контексті розвитку громадянського суспільства та демократичних процесів. Зокрема, дослідження О. Гаврилюка та Л. Сморгунова стосуються впливу громадських рухів на політичні трансформації в пострадянських країнах [4, с. 63–85]. Праці Т. Бевз і М. Кармазіної аналізують особливості взаємодії громадських ініціатив із державними інституціями в Україні [1, с. 77–87; 8, с. 9–16].

Водночас актуальним залишається питання комплексної типологізації громадських ініціатив та оцінки їх реального впливу на політичну систему, що визначає подальше дослідження цієї теми.

Метою статті є аналіз громадських ініціатив як механізму демократизації державного управління, визначення їх ролі у формуванні відкритої та підзвітної влади, а також оцінка ефективності їх взаємодії з органами державної влади. Дослідження спрямоване на виявлення ключових викликів і ризиків, пов'язаних із розвитком громадської активності, зокрема маніпуляції, адміністративного тиску та фінансових обмежень, а також на пошук шляхів їхнього подолання.

Методологічну основу дослідження складають системний підхід, який дозволяє розглядати громадські ініціативи як інтегральний елемент демократичного управління; структурно-функціональний аналіз, що дає можливість оцінити їх роль у взаємодії з органами державної влади; компаративний метод для порівняння національного та зарубіжного досвіду громадської участі; а також методи контент-аналізу та кейс-стадії для вивчення конкретних прикладів успішних проєктів.

Результати та дискусії. Ключову роль у процесах управління, формуванні демократичної культури та забезпеченні відкритості влади відіграють громадські ініціативи. Врахування соціальних факторів при прийнятті рішень сприяє підвищенню обґрунтованості, мінімізації ризиків, пов'язаних із політичними та адміністративними рішеннями, а також створює механізми ефективного громадського контролю. Водночас активна взаємодія громадських ініціатив із владними структурами дає можливість корегувати політичний курс відповідно до реальних потреб суспільства, що посилює легітимність та дієвість управлінських рішень.

Як досвід міжнародний та український досвід, відсутність активної громадської участі призводить до перетворення політики на суто бюрократичне управління суспільством, відірване від реальних потреб населення.

Ефективна взаємодія між громадськими ініціативами та органами влади потребує розробки дієвих механізмів інформування громадян про діяльність державних органів та органів місцевого самоврядування. Це сприятиме їх залученню до розроблення, обговорення та ухвалення рішень як на загальнодержавному рівні, так і на рівнях територіальних громад. Крім того, важливим аспектом демократизації політичної системи є забезпечення громадського контролю за реалізацією прийнятих рішень, що дозволяє підвищити рівень підзвітності влади та сприяти ефективнішому управлінню в інтересах суспільства.

Громадські ініціативи є багатовимірним явищем, що поєднує елементи самоорганізації, суспільного контролю та політичної активності.

Процес становлення та розвитку громадських ініціатив в Україні є динамічним і нерівномірним. Періоди пасивності громадян, низької зацікавленості у суспільно-політичних процесах та слабкої взаємодії з владою змінюються хвилями активної самоорганізації, громадської мобілізації та посилення співпраці між суспільством і державою задля розв'язання важливих соціальних проблем.

Особливістю українського громадського активізму є сталі традиції колективної відповідальності та пріоритету суспільних інтересів над індивідуальними. Цей фактор зумовлює специфічний розвиток громадських ініціатив, який відрізняється від західноєвропейських моделей.

У більшості випадків держава сама ініціювала створення структур, які мали формально виконувати функції громадського суспільства:

професійні спілки, культурні товариства, економічні об'єднання тощо. Однак, зважаючи на те, що такі організації у своїй переважній більшості створювалися за державної підтримки, вони не відповідали класичному визначенню громадських ініціатив, які мають бути політично та фінансово незалежними від державних інституцій.

Громадські ініціативи, як самостійні й незалежні форми громадської активності, є елементом демократичного суспільства. Вони дозволяють громадянам реалізовувати свої права, впливати на політичні процеси та брати участь у розв'язанні суспільних проблем як на місцевому, так і на національному рівнях.

Поняття «громадська ініціатива» в науковій літературі є доволі варіативним, що пояснюється різноманітністю її форм, механізмів та цілей. Так, український дослідник О. Білоусов вважає громадську ініціативу як атрибут громадського суспільства, що проявляється в різних видах активності його суб'єктів у межах правового поля. Головна мета таких ініціатив – захист інтересів громадян та внесення суспільно-значущих змін, спрямованих на покращення умов їхнього життя. На думку дослідника, незалежні від напряму діяльності громадські ініціативи мають бути орієнтовані на вдосконалення суспільних відносин і підвищення рівня добробуту населення [3, с. 117].

У сучасній політичній практиці поняття «громадська ініціатива» широко використовується як на рівні діяльності громадських організацій, так і в межах неформальних ініціативних груп. Діяльність громадських ініціатив можна розглядати як форму спільного управління, що забезпечує розробку та реалізацію рішень у співпраці між різними зацікавленими сторонами за підтримки органів влади [6, с. 544–545].

Вчені Ц. Ансель та А. Гаш акцентують увагу на локальному характері таких ініціатив, вказуючи на те, що вони можуть бути спрямовані на вирішення проблем безпеки, благоустрою чи інших потреб громади, при цьому організаційні процеси та механізми залежать від рівня підтримки з боку місцевої влади [10, с. 543–571].

Враховуючи специфіку громадської участі в політичних процесах, пропонується розрізняти це поняття у широкому та вузькому сенсах. У широкому сенсі громадська ініціатива охоплює будь-яку діяльність окремих громадян чи груп, спрямовану на вирішення проблем у різних сферах суспільного життя (політичному, економічному, соціальному, екологічному тощо).

У вузькому значенні громадські ініціативи зосереджені на їх цільовому спрямуванні, які можуть мати як адвокатський характер (спрямований на вплив на державну політику), так і форму громадського самоврядування, що забезпечує самостійну реалізацію суспільно важливих проектів. Громадська ініціатива – це конкретна форма суспільної активності, що має чітко визначені характеристики, такі, як назва, програма, механізми управління та стратегічні цілі. Головною її особливістю є зосередженість на розв'язанні конкретної суспільної проблеми, мобілізація ресурсів та залучення громадян до активної участі в прийнятих рішеннях.

Важливим чинником ефективного функціонування громадських ініціатив є їхня взаємодія з органами влади. В умовах демократичного розвитку держави співпраця між громадським суспільством, державним та приватним секторами стає основою розробки оптимальних політичних рішень та формування публічної політики. Це підтверджується законодавчими ініціативами щодо активізації громадської участі в процесі управління державою [7].

Т. Бєльська наголошує, що сучасні моделі управління базуються на принципах партнерства та делегування частини владних повноважень суспільства [2, с. 175–185].

Технологічний прогрес значно розширив можливості для громадських ініціатив, сприяв їхньому активному формуванню та розширенню. Інформаційно-комунікаційні технології та соціальні мережі дозволяють ініціативним групам швидко мобілізувати громадськість, ефективно керувати ресурсами та розповсюджувати інформацію про суспільно важливі питання. Онлайн-платформи сприяють швидкому налагодженню комунікацій між громадським суспільством і владою, підвищуючи рівень публічності та прозорості політичних процесів.

Серед ключових суб'єктів громадських ініціатив слід виокремити громадські організації, які є важливими учасниками політичної системи. Вони відіграють значущу роль у політичному процесі, сприяючи формуванню громадської думки, дієвому суспільному контролю над владою, розробці та відстоюванню політичних рішень.

Подальша ефективність громадських ініціатив значною мірою залежить від рівня їхнього впливу на політичну систему. Чим більш структурованими, організованими та ресурсно-забезпеченими вони є, тим вищі їх шанси на досягнення реальних змін у суспільстві. Громадські ініціативи дозволяють привертати

увагу до актуальних соціальних, економічних та політичних питань, які не завжди врегульовані на законодавчому рівні або залишаються поза увагою державних інституцій. Такі ініціативи відіграють роль каталізатора змін, забезпечуючи канали комунікації між громадянами та органами влади. Саме через громадські ініціативи суспільство має можливість формувати порядок денний, впливати на прийняття рішень і контролювати їх реалізацію.

Ключовою особливістю громадських ініціатив є здатність до експертного аналізу та досліджень, що сприяють не лише привернення уваги до певних проблем, а й виробленню стратегій їх вирішення. Громадські ініціативи можуть виконувати різноманітні функції: від моніторингу суспільно значущих питань та розробки нових підходів до формування експертних висновків, надання консультацій та відстоювання інтересів певних груп.

Громадські ініціативи мінімізують соціальні та політичні ризики, формують та допомагають відстоювати суспільні інтереси. Однак їх ефективність багато в чому залежить від форми організації та рівня інституціоналізації.

У цьому контексті важливо розглянути дві основні організаційні форми громадської активності: громадські організації та громадські рухи.

Громадська організація – це добровільне об'єднання громадян, що має чітко визначену внутрішню структуру, зафіксоване членство та офіційно зареєстрований статус. Такі організації діють на основі статуту, що визначає їхню місію, завдання та механізми прийняття рішень. Вони забезпечують стабільність і стійкість громадських ініціатив, дозволяючи ефективно впливати на політичні процеси через участь у формуванні державної політики, законодавчу ініціативу, представлення інтересів громадян у державних органах тощо. Громадські організації є формалізованими структурами, які діють на постійній основі та мають чітко визначені цілі, внутрішню структуру та механізми прийняття рішень. Вони можуть мати юридичний статус, що дозволяє їм офіційно представляти інтереси певних соціальних груп і взаємодіяти з державними установами [9, с. 25].

Громадський рух, на відміну від громадських організацій, є більш гнучким і мобільним утворенням, що виникає спонтанно або організовано навколо певної соціальної чи політичної проблеми. Він не має фіксованого членства, а його учасники об'єднуються на основі спільних інтересів та прагнення до змін. Громадські рухи часто погіршують роль активних драйверів суспільних перетворень, мобілізуючи громадянське суспільство для вирішення актуальних проблем або впливу на державну політику [5].

У демократичних державах громадські організації та рухи діють на засадах самоврядування, рівності всіх членів, законності та гласності. Більшість демократичних країн гарантують свободу створення та діяльність громадських об'єднань, надаючи їм такі права, як:

– участь у формуванні державної політики та управління;

– реалізація законодавчих ініціатив;

– участь у виробленні рішень органів влади;

– представлення та захист інтересів громадян у державних і громадських інституціях.

Держава створює умови для діяльності всіх громадських об'єднань, окрім тих, які суперечать демократичним принципам та законодавству, зокрема, пропагують насильство, закликають до зміни конституційного ладу насильницьким шляхом, поширюють ідеї фашизму або створюють незаконні воєнізовані формування.

Громадські ініціативи, представлені у вигляді громадських організацій та рухів, забезпечують низку важливих функцій, що впливають на політичну систему, суспільне життя та процеси прийняття рішень:

Опозиційна функція – громадські ініціативи здійснюють контроль за владою, висувають альтернативні програми та сприяють підзвітності уряду.

Захисна функція – забезпечує захист прав громадян через звернення, акції, маніфестації та участь у законотворчому процесі.

Виховна функція – сприяють підвищенню громадської свідомості та політичної культури через освітні програми та публічні дискусії.

Кадрова функція – формують резерв політичних і громадських лідерів для державного управління та громадського сектору.

Політична функція – здійснюють тиск на владу, формуючи суспільний запит на зміни та просуваючи політичні ініціативи.

До основних механізмів впливу громадських ініціатив на владу відносяться:

– візування своїх представників до органів законодавчої та виконавчої влади;

– участь у законотворчій діяльності через роботу в парламентських комісіях та дорадчих органах;

– налагодження діалогу з політиками та чиновниками через особисті зустрічі, експертні консультації та круглі столи;

– лобізм.

Лобізм – поширена в демократичних країнах практика впливу громадських організацій на процес прийняття політичних рішень через публічні та непублічні канали комунікації. Лобізм, як інструмент політичного впливу, набув широкого застосування в США і згодом поширився на інші країни, зокрема й на Україну. Його використання дозволяє громадським організаціям та рухам ефективно відображати інтереси громадян перед органами влади, сприяючи ухваленню рішень, які відповідають потребам суспільства.

Громадські ініціативи посідають особливе місце серед форм громадської активності, відрізняючись як за рівнем інституціоналізації, так і за механізмами впливу на суспільно-політичні процеси. На відміну від інших структур, вони не завжди мають організаційну форму, можуть бути ситуативними та не прагнуть до довготривалого існування. Це відрізняє їх від політичних партій, соціальних рухів та неурядових організацій (НУО), які мають більш чітко визначені цілі, структуру та методи діяльності.

Політичні партії є інституціоналізованими суб'єктами політичної системи, основним завданням яких є боротьба за владу та представництво інтересів громадян у державних органах. Вони мають статут, членство та внутрішню ієрархію, а їхня діяльність регулюється виборчим законодавством. Громадські ініціативи, натомість, можуть бути аполітичними або прагнути до впливу на владу без наміру отримати політичну владу. Вони часто виступають як корегувальний чинник для державної політики, підвищуючи певні суспільно-важливі питання.

Соціальні рухи, на відміну від громадських ініціатив, мають ширшу ідеологічну або ціннісну основу та орієнтовані на довготривалі зміни в суспільстві. Вони часто є частиною глобальних тенденцій, як-от екологічний рух чи феміністичний рух, і мають значний вплив на громадську думку. Громадські ініціативи, хоча й можуть бути частиною соціального руху, поки що мають локальний або більш конкретний характер, фокусуючись на розв'язанні певної проблеми, а не на глобальних трансформаціях.

Неурядові організації (НУО) є формалізованими структурами, які діють на постійній основі та мають юридичний статус. Вони можуть отримувати фінансування від держави, міжнародних фондів або приватних осіб, що дає їм змогу реалізовувати масштабні проекти. Громадські ініціативи можуть бути неформальними групами громадян, які об'єднуються навколо спільних проблем без створення окремої організації. Саме ця гнучкість дозволяє їм швидко реагувати на суспільні виклики.

Ще одна важлива відмінність полягає у методах діяльності. Громадські ініціативи можуть використовувати акції протесту, петиції, громадські слухання чи адвокаційні кампанії, не завжди маючи сталий ресурс чи централізоване керівництво. Натомість політичні партії діють через виборчий процес, соціальні рухи – через масову мобілізацію, а НУО – через проєктну діяльність, спрямовану на довготривалі зміни.

Таким чином, громадські ініціативи можна розглядати як більшу гнучку та динамічну форму громадської активності, яка заповнює прогалини між громадським суспільством та державою. Вони можуть служити інструментом впливу на владу без прямої політичної боротьби, бути частиною ширших соціальних рухів або існувати як тимчасові явища, що виникають у відповідь на конкретні виклики суспільства.

Формування та розвиток таких ініціатив є невід'ємним елементом демократичного суспільства, оскільки вони забезпечують можливість громадян впливати на ухвалення політичних рішень. У науковій літературі розрізняють традиційні та громадські ініціативи, які, у свою чергу, можуть мати прямий або непрямий характер участі та новітні форми участі.

Традиційні механізми громадської ініціативи стимулюють інституціалізовану взаємодію громадян із владними структурами та включають такі інструменти:

– громадські слухання – відкриті обговорення суспільно значущих питань за участь представників влади та громадськості;

– громадські консультативно-дорадчі комітети – спеціалізовані дорадчі органи, які сприяють виробленню рішень у сфері державного управління;

– місцеві референдуми – форма прямої демократії, що дозволяє громадянам приймати рішення з ключових питань місцевої політики;

– бюджет участі – механізм залучення громадян до розподілу бюджетних ресурсів із застосуванням соціально значущих проєктів;

– законодавчі ініціативи – право громадян вносити пропозиції щодо змін у законодавстві або нормативно-правових актах місцевого рівня;

– соціальний моніторинг та експертиза – аналітична діяльність, спрямована на оцінку ефективності політичних рішень та їх впливу на суспільство.

Канадська дослідниця А. Л. Беклі запропонувала класифікацію форм громадської участі, виокремивши три основні категорії:

– непряма участь – передбачає взаємодію з владними структурами без звичайної персональної комунікації, зокрема через підписання петицій, участь у виборах, надсилання запитів та звернень;

– пряма участь – забезпечення безпосередньої комунікації громадян із представниками влади в межах публічних заходів, таких як круглі столи, фокус-групи, громадське слухання, збори громадян;

– новітні форми участі – включають цифрові інструменти, зокрема електронні консультації, інтернет-голосування, краудсорсингові платформи, використання соціальних мереж для мобілізації громадян [11].

Новітні інформаційно-комунікаційні технології значно розширили можливості громадського залучення, створивши умови для оперативної мобілізації громадян, формування горизонтальних комунікаційних зв'язків та ефективного поширення інформації. У контексті розвитку цифрових технологій все більш вагомою стає громадська інтернет-участь як нова форма демократичної взаємодії громадян із владою. Під громадською інтернет-участю слід розуміти сукупність дій, які здійснюються громадянами з використанням цифрових інструментів для впливу на вирішення суспільно значущих питань, а також для участі в процесі ухвалення політичних рішень.

Громадська інтернет-участь охоплює широкий спектр цифрових механізмів взаємодії, зокрема:

– електронні консультації та петиції – інструменти подання громадських пропозицій, які можуть бути враховані в процесі ухвалення державних рішень;

– соціальні медіа та блоги – платформи для громадської активності, мобілізації спільноти та обговорення політичних питань;

– краудфандингові та благодійні платформи – механізми залучення фінансових ресурсів для реалізації громадських ініціатив;

– інтерактивні онлайн-опитування – інструменти громадського моніторингу та оцінки ефективності діяльності органів влади;

– цифрові платформи громадського контролю – послуги, які дозволяють громадянам аналізувати витрати бюджетних коштів, стежити за виконанням державних програм та проєктів.

Громадські ініціативи є багатовимірним явищем, яке може набувати різні форми залежно від організаційної структури, цілей та методів діяльності.

Однією з найбільш ефективних форм залучення є громадські ініціативи, які виступають інструментами активної громадської участі. Такий діалог між органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями та іншими суб'єктами місцевого розвитку дозволяє не тільки підвищити авторитет місцевої влади, а й зробити її дії більш передбачуваними та зрозумілими для громадян. Участь громадян у визначених пріоритетних завданнях розвитку території допоможе гармонізувати інтереси всіх зацікавлених сторін і сприяє консолідації громади для вирішення важливих соціально-економічних проблем. Вони можуть бути спонтанними або структурованими, мати короткостроковий або довгостроковий характер, а також відрізнятися за напрямками діяльності. Відрізняються за формою організації, спрямованістю діяльності, рівнем впливу, характером взаємодії з владою, допомогою діяльності.

За формою організації громадські ініціативи бувають:

Спонтанні – пропонують без попереднього планування у відповідь на проблему чи подію, часто мобілізуючи велику кількість людей (наприклад, акції протесту або допомога під час криз).

Структуровані – мають чітку організаційну форму, систему управління та можуть трансформуватися в громадські об'єднання чи організації (наприклад, правозахисні рухи чи міські ініціативи).

Ситуативні – створені для вирішення конкретної проблеми, після чого можна припинити існування або змінити форму (наприклад, кампанії зі збереження історичних пам'яток).

Постійні – діяти в довгостроковій перспективі, навіть після вирішення первинної проблеми, розширюючи сферу діяльності (наприклад, волонтерські рухи, що підтримують соціальні групи).

За спрямованістю діяльності громадські ініціативи бувають:

Правозахисні – спрямовані на захист прав людини, боротьбу з дискримінацією та порушенням правових норм (наприклад, адвокаційні кампанії, юридична підтримка).

Екологічні – займаються захистом довкілля, збереженням природних ресурсів і боротьбою зі змінами клімату (наприклад, кампанія проти вирубки лісів, сортування відходів).

Антикорупційні – викривають корупційні схеми, контролюють владу та бюджетні витрати (наприклад, моніторинг держзакупівель, журналістські розслідування).

Волонтерські – надають гуманітарну допомогу, підтримують вразливі верстви населення, військових, дітей тощо.

Освітні – займаються підвищенням рівня знань і компетенцій громадян через тренінги, лекції, реформи освіти.

За рівнем впливу громадські ініціативи бувають:

Локальні – діють в межах міста чи громади, займаються благоустроєм, захистом прав мешканців, екологічними проєктами.

Регіональні – охоплюють область або кілька регіонів, впливають на місцеву владу, реалізують великі соціальні та екологічні проєкти.

Національні – діють в масштабах країни, займаються правозахистом, антикорупційними розслідуваннями, підтримкою реформ.

Міжнародні – співпрацюють з міжнародними організаціями, займаються глобальними питаннями прав людини, екології та гуманітарної допомоги.

За характером взаємодії з владою громадські ініціативи бувають:

Конструктивні – співпрацюють із владою через діалог, консультації, участь у розробці політик та законодавчих ініціатив.

Опозиційні – критикують або протистоять владі, організовують акції протесту, публічні кампанії та звернення до суду.

Нейтральні – зосереджені на соціальних, культурних чи благодійних аспектах, не взаємодіють безпосередньо з владою.

За засобами діяльності громадські ініціативи бувають:

Адвокаційні – використовують правові та інформаційні механізми для лобіювання змін, створення петицій та юридичної підтримки.

Протестні – організовують мітинги, страйки та інші форми громадського тиску на владу.

Волонтерські – залучають людей до безоплатної допомоги в соціальних, гуманітарних чи освітніх проєктах.

Інформаційно-просвітницькі – підвищують обізнаність громадян через кампанії, дослідження та аналітику.

Такий підхід до типології громадських ініціатив дозволяє більш чітко окреслити їхні особливості та зрозуміти механізми їхнього впливу на суспільство й державні інституції.

Попри численні переваги громадських ініціатив у процесі демократизації та розвитку інклюзивного управління, існує низка викликів та ризиків, які можуть обмежити їх ефективність. Одним із основних проблемних аспектів є маніпуляція громадською активністю, що виникає, коли окремі групи чи інтереси намагаються використовувати громадські ініціативи для досягнення власних цілей, які не завжди відповідають інтересам широкої громадськості. Така маніпуляція може спотворювати реальні потреби суспільства і підривати довіру до демократичних процесів.

Однією з найбільших загроз для справжньої громадської активності є тиск з боку владних структур або потужних корпоративних груп на ініціативи, які можуть викликати зміни у політичному чи економічному середовищі. Влада може намагатися обмежити доступ до важливої інформації або, навіть, тиснути на активістів через правові або адміністративні методи, що сприяють цензуванню або блокуванню певних громадських ініціатив. Це, у свою чергу, послаблює участь громадян у процесі прийняття рішень і створення передумов для посилення політичної апатії.

Не менш важливим є питання фінансування громадських ініціатив, яке часто стає обмеженням для їхнього розвитку. Брак фінансових ресурсів для реалізації соціальних проєктів не знижує їх ефективності, але й дозволяє виявлятися олігархічним групам або політичним елітам, які можуть забезпечити фінансування тільки тим ініціативам, що відповідають їхнім інтересам. Цей процес часто призводить до того, що найбільш актуальні та важливі для громади проєкти залишаються на другому плані – після них бракує необхідних фінансових та організаційних ресурсів.

Усі ці виклики вимагають розробки чіткої стратегії для мінімізації ризиків маніпуляцій та тиску на громадські ініціативи, а також забезпечення належного фінансування та підтримки з боку як держави, так і недержавних організацій. Без належної законодавчої та соціальної підтримки громадські ініціативи можуть стати інструментом, що використовується для збереження статус-кво, а не для здійснення реальних змін у суспільстві. Тому важливо постійно працювати над створенням прозорих механізмів підтримки та фінансування громадських ініціатив, що забезпечують їх стійкість та ефективність у довгостроковій перспективі.

Громадські ініціативи виступають важливим механізмом демократизації, оскільки вони сприяють залученню широких верств населення до процесу ухвалення рішень. За допомогою таких ініціатив громадяни можуть активно впливати на визначення параметрів розвитку своєї громади або країни, що підвищує рівень громадської відповідальності та підзвітності органів влади. Вони створюють можливості для прямої взаємодії громадян

із владними структурами, що сприяє більш ефективному управлінню та досягненню консенсусу серед різних груп інтересів.

Для більш ефективної взаємодії, необхідно встановлення чітких механізмів для втілення пропозицій громадських ініціатив у політику. Це включає впровадження електронної платформи для подачі петицій, проведення онлайн-консультацій, а також створення комітетів, де громадськість може брати участь в обговоренні та формулюванні політик. Важливо, щоб державні органи не лише приймали ці ініціативи до уваги, а й забезпечували їх реалізацію, що підвищує довіру громадян до влади та посилює її легітимність.

Також важливою складовою є навчання та підтримка громадських ініціатив з боку держави. Це може включати організацію навчальних програм для активістів, сприяння розвитку громадських організацій та створення інфраструктури для реалізації соціальних проєктів. Активна підтримка громадських ініціатив з боку органів влади є запорукою сталого розвитку демократичних процесів, оскільки вона дозволяє забезпечити не лише рівність, але й доступ до необхідних ресурсів для активної участі в управлінні державою.

У світі та в Україні існує кілька яскравих прикладів успішних громадських ініціатив, які стали важливими факторами демократизації та розвитку інклюзивного управління. Ці ініціативи не лише сприяють підвищенню громадської активності, а й допомагають досягти значних соціальних змін, ставши прикладами для інших країн та регіонів.

Одним із таких прикладів є ініціатива «Партиципаторне бюджетування», яка була успішно впроваджена в Україні в кількох містах. Громадяни отримали можливість брати безпосередню участь у процесі розподілу бюджетних коштів на місцевому рівні, пропонуючи та закріплюючи проєкти розвитку своєї громади. Цей процес не лише сприяв підвищенню прозорості бюджетування, а й допоміг налагодити активний діалог між місцевими органами влади та громадянами, що позитивно вплинуло на рівень довіри до влади.

Ще одним успішним прикладом є «ProZorro» – система електронних державних закупівель, яка була розроблена та реалізована в Україні. Це громадська ініціатива, що дозволяє зробити процес закупівель прозорим та відкритим, знижуючи рівень корупції в державному секторі. Завдяки її використанню громадяни та журналісти мають змогу стежити за витратами бюджетних коштів, а бізнес отримує рівні умови для участі в тендерах. Ця ініціатива стала міжнародним прикладом для інших країн, які прагнуть модернізувати свої системи закупівель.

У міжнародній практиці цікавим є приклад бразильського міста Порто-Алегрі, де в 1980-х роках було впроваджено концепцію партиципаторного бюджетування, яка дозволила мешканцям самостійно вирішувати, на що витрачати частину міського бюджету. Ця ініціатива допомогла знизити рівень корупції, підвищити прозорість державних фінансів та зробити місцеве управління більш демократичним.

Ще одним прикладом є успішний досвід Ісландії, де в результаті великої громадської ініціативи було змінено Конституцію. Вперше в історії країни громадяни мали можливість активно брати участь у розробці основного закону держави, даючи свої пропозиції та коментарі через інтернет. Це був інноваційний процес, який продемонстрував, як ефективно можна використовувати цифрові технології для залучення громадян до політичного процесу.

Таким чином, приклади успішних громадських ініціатив в Україні та за кордоном показують важливість прозорих механізмів участі громадян у процесах управління, а також підтверджують, що громадська активність може стати потужним інструментом для досягнення реальних змін у суспільстві.

Висновки. У ході дослідження встановлено, що громадські ініціативи є інструментом демократизації суспільства, оскільки сприяють залученню громадян до процесу прийняття управлінських рішень, забезпечують прозорість діяльності влади та стимулюють розвиток громадського суспільства. Аналіз показав, що ефективність таких ініціатив значною мірою залежить від їх взаємодії з державними інституціями, рівня підтримки з боку громадськості та фінансових ресурсів.

Разом із позитивними аспектами громадської активності дослідження виявило й низку викликів, зокрема ризик маніпуляції громадською думкою, адміністративний тиск на активістів та складнощі у фінансуванні проєктів. Визначено, що успішні громадські ініціативи, як в Україні, так і за кордоном, базуються на довірі, прозорості, широкому залученні громадськості та ефективній комунікації з владою.

Визначено, що для подальшого розвитку громадських ініціатив необхідно створювати сприятливі умови для їхньої діяльності, зокрема шляхом удосконалення законодавчої бази, забезпечення механізмів фінансової підтримки та розвитку цифрових платформ для

участі громадян. Це сприятиме посиленню впливу громадського суспільства на процеси управління та зміцненню демократичних засад державного управління. Подальші дослідження доцільно зосередити на вивченні історичного та сучасного досвіду громадських ініціатив у політичному житті України, що дозволить краще зрозуміти еволюцію цих процесів та їх вплив на демократичний розвиток країни.

Література:

1. Бевз Т. Політична і етнополітична культура як об'єкт дослідження. Наукові записки / Курасовські читання – 2005, Київ: ІПіЕПД. 2006. Вип. 30, Кн. 1, с. 77–87.
2. Бєльська Т. Моделювання впливу глобального громадянського суспільства на державну політику. *Публічне урядування.* 2016. (4(5)), 175–185.
3. Білоусов О. С. Громадянська ініціатива в сучасній Україні. *Нова парадигма*. 2008. (78), 115–127.
4. Гаврилюк О. В. Глобальна інфраструктура: політика versus економіка. *Фінанси України*. 2017. (10), 63–85. Отримано з http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2017_10_6
5. Григоришина В. Г. (б. д.). Сучасні технології залучення громадян до прийняття управлінських рішень в органах публічної влади. Отримано з https://vseosvita.ua/library/embed/01006jac-f74e.doc.html
6. Дубич К. В. Механізми державного управління системою надання соціальних послуг (Дисертація доктора наук з держ. упр.). НАДУ, Київ. 2016.
7. Верховна Рада України. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 № 2671–VIII. 2019. Отримано з https://zakon.rada.gov.ua
8. Кармазіна М. С. Політичні поняття і категорії: відтінки, іпостасі, метаморфози logos'у. Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. Київ: Укр. центр політ. менеджменту. 2010. Вип. 19, с. 9–16.
9. Сергієнко О., Ватаманюк О. Громадська участь/залучення громадян. Депутатська діяльність в округах (навчальний модуль). Київ: ІКЦ «Юридичний статус». 2016.
10. Ansell C., Gash A. Collaborative governance in theory and practice. *Journal of Public Administration Research and Theory,* 2008. (18), 543–571.
11. Beckley A. L. Race, masculinity, and boot camp failure. *Crime, Law, and Social Change*. 2008. (49), 303–314. https://link.springer.com/article/10.1007/s10611-008-9105-9
12. Keck M. E., Sikkink K. Activists Beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics. Ithaca: Cornell University Press. 1998.
13. Putnam R. D. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. Simon & Schuster. 2001.

УДК 32:327:355.4
DOI https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-1(77)-15

Олена МЕЖЕНСЬКА
кандидат політичних наук, доцент кафедри політології і міжнародних відносин,
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
e.vladimirovna1972@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1053-5020

Людмила НОВОСКОЛЬЦЕВА
кандидат політичних наук, доцент, завідувач кафедри політології і міжнародних відносин,
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
lnovoskolceva@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1082-7979

Антон БАДЕР
доктор політичних наук, професор, директор Навчально-наукового інститут соціальних і гуманітарних наук, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
bader@meta.ua
ORCID: 0000-0002-3670-5753

РОЛЬ ЗБРОЙНИХ СИЛ У РЕАЛІЗАЦІЇ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ ДЕРЖАВИ

У статті здійснено комплексне дослідження багатовимірної ролі збройних сил у зовнішньополітичній стратегії сучасних держав висвітлює фундаментальну трансформацію інституту армії у XXI ст., яка полягає у переході від класичного сприйняття збройних сил як виключно інструменту збройного захисту держави до розуміння їх як поліфункціонального суб'єкта, активно інтегрованого у реалізацію стратегічних зовнішньополітичних завдань. У сучасних умовах армія виконує не лише оборонні функції, але й слугує важливим елементом зовнішньої проєкції державної сили, джерелом міжнародного впливу, інструментом гуманітарної дипломатії та стабілізаційним чинником у глобальному безпековому середовищі.

Виокремлено низку ключових напрямів реалізації зовнішньополітичної стратегії через інститути Збройних Сил: військову дипломатію, стратегічне стримування, участь у миротворчих місіях, демонстрацію сили та гуманітарну підтримку. Військова дипломатія трактується як інституційно закріплений механізм формування безпекових альянсів, просування оборонних інтересів та створення архітектоніки довіри між державами. Вона включає діяльність військових аташе, обміни офіцерами, участь у спільних навчаннях та підписання оборонних угод. При цьому автори звертають увагу на небезпеку підміни класичної дипломатії логікою «жорсткої сили», що може призвести до витіснення цивільного компонента з міжнародного діалогу та домінування «проєкції сили» як засобу комунікації (згідно з підходами К. Айкенберрі).

Підсумовуючи, наголошено, що участь Збройних Сил у зовнішньополітичній стратегії не є статичним або суто функціональним елементом. Її характер, масштаби та ефективність зумовлюються ширшими геополітичними процесами, серед яких виділено: 1) гібридизацію конфліктів (поєднання військових, інформаційних, економічних форм протидії); 2) технологічну трансформацію армій (впровадження ШІ, автономних систем, дронів, кіберзасобів); 3) зростання багатополярності і регіоналізацію безпеки, що вимагає формування нових структур взаємодії та стримування. Усе це вимагає глибшого стратегічного бачення ролі армії у системі міжнародних відносин та модернізації її інституційної архітектури.

У висновках наголошено, що збройні сили у XXI ст. стали багатовимірним інструментом, який водночас виконує функції стримування, стабілізації, допомоги, політичної комунікації та символічного впливу. У зв'язку з цим потребує оновлення як безпекова доктрина держав, так і підходи до її дипломатичного інструментарію, з урахуванням нових форматів воєнно-політичної дії.

Ключові слова: *збройні сили, політичний інститут, зовнішньополітична стратегія, військова дипломатія, миротворча діяльність, оборонна функція.*

Olena Mezhenska, Liudmyla Novoskoltseva, Anton Bader. THE ROLE OF THE ARMED FORCES IN THE IMPLEMENTATION OF THE STATE'S FOREIGN POLICY STRATEGY

The article presents a comprehensive study of the multifaceted role of the armed forces in the foreign policy strategy of modern states. It highlights the fundamental transformation of the military institution in the 21st century – a shift from the classical perception of the armed forces as solely a means of national defense to an understanding of them as a multifunctional actor actively integrated into the implementation of strategic foreign policy objectives. Under current conditions, the military performs not only defensive tasks but also functions as a key element of the

© Меженська О., Новоскольцева Л., Бадер А., 2025

external projection of state power, a source of international influence, a tool of humanitarian diplomacy, and a stabilizing factor in the global security environment.

The authors identify several key directions in which the armed forces contribute to foreign policy strategy: military diplomacy, strategic deterrence, participation in peacekeeping missions, projection of force, and humanitarian support. Military diplomacy is interpreted as an institutionally structured mechanism for building security alliances, advancing defense interests, and fostering trust among states. It includes the work of defense attachés, officer exchanges, joint exercises, and the signing of defense agreements. At the same time, the authors draw attention to the risk of substituting classical diplomacy with the logic of «hard power», which may lead to the marginalization of civilian components in international dialogue and the dominance of force projection as a means of communication (in line with the approaches of C. Aikenberry).

In conclusion, the authors emphasize that the involvement of the armed forces in foreign policy is neither static nor merely functional. Its nature, scope, and effectiveness are conditioned by broader geopolitical dynamics, including: (1) the hybridization of conflicts (the combination of military, informational, and economic means of confrontation); (2) the technological transformation of armies (the implementation of AI, autonomous systems, drones, and cyber capabilities); (3) the rise of multipolarity and the regionalization of security, which requires the development of new formats for interaction and deterrence. These changes demand a more comprehensive strategic vision of the military's role in international relations and the modernization of its institutional architecture.

The conclusion stresses that in the 21st century, the armed forces have become a multidimensional instrument performing deterrence, stabilization, assistance, political communication, and symbolic influence. This necessitates the renewal of both national security doctrines and the diplomatic toolkit of states, taking into account new formats of politico-military engagement.

Key words: *armed forces, political institution, foreign policy strategy, military diplomacy, peacekeeping activity, defense function.*

Актуальність. У XXI ст. інститут Збройних Сил як складова системи безпеки держави зазнав суттєвої трансформації. Армія більше не розглядається винятково як засіб ведення війни або оборони територіальної цілісності держави. Сучасні Збройні Сили активно інтегровані у процес реалізації зовнішньополітичної стратегії, виконуючи функції стримування, демонстрації сили, розвитку міжнародного співробітництва, підтримки глобальної стабільності та формування позитивного іміджу держави на світовій арені. Роль армії у зовнішній політиці стала багатоаспектною та гнучкою, що зумовлює необхідність поглибленого теоретичного аналізу цього феномену у контексті глобальних змін міжнародних відносин.

Аналіз останніх досліджень. Сьогодні проблема функціональної місії Збройних Сил осмислюється з міждисциплінарних позицій наукового пошуку, що охоплюють політичні, соціологічні, військові науки, міжнародні відносини і безпекознавство. Спектр досліджень ілюструє еволюцію теоретико-прикладного знання про взаємозв'язок армії й політики (В. Богайчук, М. Требін, Ю. Тяпкіна). Науковий дискурс щодо Збройних Сил зумовлений не лише потребою в стратегічному плануванні, а й необхідністю нової інтерпретації меж між військовим і цивільним інструментарієм державної влади (Ю. Свідлов, У. Ільницька, Ю. Мельник, В. Білошицький, М. Цюрупа).

Відповідно до досліджень вищезгаданих науковців теоретичне осмислення місця інституту Збройних Сил в політичній системі здійснюється на перетині кількох дослідницьких парадигм: 1) Збройні Сили є основним інструментом забезпечення національної безпеки та реалізації державного інтересу у системі анархічних міжнародних відносин, і демонстрація військової могутності або її застосування слугують стримуючим чинником та засобом примусу інших акторів до прийняття вигідних для держави рішень; 2) Збройні Сили виступають не тільки засобами захисту, але й механізмами сприяння міжнародній співпраці через участь у миротворчих місіях, спільних навчаннях та оборонних альянсах; 3) Збройні Сили формують образ держави, репрезентують її ідентичність і сприяють побудові певних міжнародних наративів через символічні та практичні дії.

Отже, науковий дискурс визнає Збройні Сили не лише матеріальним інструментом сили, а й важливим агентом політичної комунікації та конструкції міжнародного порядку.

Мета даної статті полягає в тому, щоб дослідити механізми, залучення Збройні Сили як складової політичної системи до реалізації зовнішньополітичної стратегії держави, визначити основні напрями такої діяльності та проаналізувати актуальні тенденції і виклики, що стоять перед арміями у сфері міжнародної взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Безпекових викликів, зростання значущості оборонного компоненту в глобальній політиці та ускладнення структури міжнародної взаємодії обумовлюють необхідність системного аналізу форм участі Збройних Сил у реалізації зовнішньополітичній діяльності держави. Зважаючи на багатовекторність функцій сучасної армії та її здатність діяти як інструмент м'якої,

жорсткої і розумної сили, постає потреба у виокремленні структурованих напрямів її дипломатичного, комунікаційного та стратегічного впливу.

Одним із найбільш інституційно оформлених напрямів є військова дипломатія. Мова йде про діяльність військових аташе, оборонних представництв, участь у міжнародних форумах безпекового характеру, організацію спільних навчань, підписання угод про оборонне співробітництво. Військова дипломатія сприяє зміцненню стратегічних партнерств, просуванню оборонних інтересів держави, розбудові довіри між державами. «Військова дипломатія є цариною, котра значним чином залежить від політичного керівництва держави за виключенням випадків, коли до влади у країні приходять військові шляхом перевороту. Нехтування політичними керманичами держави створенням та запровадженням адекватної доктрини безпеки та оборони є особливо катастрофічним для держав, які знаходяться в зоні перетину інтересів провідних світових акторів та не входять до блоків колективної безпеки. Їхні кордони стають предметом зазіхань агресивних та потужних сусідів, а армія може бути дещо дезорієнтованою, якщо політичне керівництво не накреслило чіткого стратегічного курсу» [2, с. 57].

Військова дипломатія виконує функцію зміцнення довіри та безпекового партнерства між державами. Через участь у спільних навчаннях, двосторонні оборонні консультації, обміни офіцерським складом і підписання угод про оборонну співпрацю, збройні сили виступають не лише як об'єкт, а й як активний суб'єкт міжнародної комунікації, що сприяє побудові стійких міждержавних зв'язків, які зміцнюють зовнішньополітичні позиції держави у відповідних регіонах або глобальних альянсах.

Але, варто зауважити, що суттєве превалювання військової дипломатії над класичної може привести до підміни багатовекторної дипломатії унітарною логікою військового домінування. На думку, К. Айкенберрі в такому випадку зовнішня політика буде базуватися не на перемовинах, а на «проєкції сили», що може призвести до деформації політичного діалогу витіснення дипломатів із ключових напрямів і зниження ролі цивільних інститутів [8].

Отже, попри важливість військової дипломатії як засобу формування міжнародної довіри та інструменту партнерської взаємодії, її ефективність неминуче залежить від наявності у держави реального оборонного потенціалу. Саме тому функціонування армії у зовнішньополітичному вимірі не може обмежуватися лише інституційно-дипломатичними механізмами. В умовах загострення глобальної безпекової конкуренції, зростання кількості гібридних конфліктів та кризи систем колективної безпеки, особливої актуальності набуває такий напрям, як стратегічне стримування, що передбачає здатність держави запобігати агресії шляхом продуманої демонстрації сили.

Попри важливість військової дипломатії як засобу формування міжнародної довіри та інструменту партнерської взаємодії, її ефективність неминуче залежить від наявності у держави реального оборонного потенціалу. Саме тому функціонування армії у зовнішньополітичному вимірі не може обмежуватися лише інституційно-дипломатичними механізмами. В умовах загострення глобальної безпекової конкуренції, зростання кількості гібридних конфліктів та кризи систем колективної безпеки, особливої актуальності набуває такий напрям, як стратегічне стримування, що передбачає здатність держави запобігати агресії шляхом продуманої демонстрації сили.

Особливістю стратегічного стримування є його превентивний характер. Ідеться не про фактичне застосування сили, а про її очікувану наявність і готовність до дії, що здатна змусити потенційного агресора відмовитися від дестабілізуючих кроків. Саме тому цей інструмент вимагає високого рівня оперативної готовності, технологічної переваги, а також політичної волі до демонстрації сили в межах міжнародно-правових норм.

За П. Морганом [9] стратегічне стримування здійснюється не лише шляхом розміщення військових контингентів або маневрування сил, але й через: 1) участь у системах колективної безпеки (НАТО, RIMPAC, регіональні оборонні альянси); 2) створення воєнної інфраструктури у стратегічних точках (наприклад, на флангах або в арктичних зонах); 3) проведення масштабних навчань, які демонструють спроможність до мобілізації та міжвідомчої координації; 4) інформаційне супроводження таких дій як елемент впливу на політичну волю супротивника.

Стратегічне стримування також тісно пов'язане з концепцією «deterrence by denial» (стримування шляхом заперечення переваги), коли держава організовує свою оборону так, щоб агресія була не лише дорогою, але й малоефективною . У цьому випадку Збройні Сили виступають не стільки як загроза у відповідь, а як система, яка мінімізує шанси супротивника на досягнення стратегічної цілі.

Крім того, стратегічне стримування неможливе без інтеграції з дипломатичними і розвідувальними структурами, що забезпечують політичне обґрунтування розгортання військ, формують міжнародну легітимність таких дій і здійснюють контроль за відповідністю реальних загроз оборонній мобілізації.

Російсько-українська війна внесла певні зміни в інтерпретацію стратегічного стримування: асиметричний характер протистояння з ядерною державою, що вимагає як розвитку власного потенціалу, так і побудови стратегічних союзів, формування системи територіальної оборони, кіберстримування, а також інформаційної готовності суспільства до опору.

Таким чином, стратегічне стримування є критично важливим інструментом превентивної зовнішньополітичної активності, що поєднує оборонні спроможності держави з дипломатичною далекоглядністю та адаптацією до складних міжнародних викликів. Водночас, ефективна зовнішньополітична стратегія потребує не лише стримування агресії, а й активної участі у формуванні стабільного міжнародного середовища, що включає врегулювання конфліктів, запобігання їх ескалації та відновлення безпеки після кризових подій. У цьому контексті важливу роль відіграє інший напрям діяльності Збройних Сил – участь у миротворчих і стабілізаційних місіях.

Миротворча діяльність дозволяє державам проявити свою відповідальність за міжнародну безпеку, підвищити свій авторитет на світовій арені та зміцнити міжнародні коаліції. Збройні Сили виконують функції стабілізації після конфліктів, запобігання гуманітарним катастрофам, захисту цивільного населення. Як зазначає Л. Фрідман, миротворчі місії є важливим інструментом демонстрації відданості держави міжнародній безпеці та стабільності. Вони сприяють зміцненню довіри між державами та підвищують легітимність зовнішньої політики [7]. В свою чергу П. Морганом, що участь у миротворчих операціях дозволяє державам не лише запобігати конфліктам, але й активно формувати безпекове середовище, що відповідає їхнім стратегічним інтересам. Це особливо актуально для країн, які прагнуть зміцнити свою роль у міжнародних відносинах без прямого застосування сили [9]. А Т. Шеллінг зазначає, що миротворчі місії можуть служити засобом демонстрації військової спроможності та політичної волі держави, що, своєю чергою, сприяє стримуванню потенційних агресорів і підтримці міжнародного порядку [11].

Таким чином, миротворчі місії є важливою формою зовнішньополітичної активності, що поєднує функції стабілізації, гуманітарної підтримки та дипломатичного впливу. Однак, у ряді випадків реалізація зовнішньополітичних інтересів вимагає від держави більш виразної демонстрації спроможності до активного захисту своїх стратегічних позицій. Коли миротворчі інструменти виявляються недостатніми, на перший план виходить демонстрація сили як засіб впливу на геополітичну ситуацію, сигналізації потенційним агресорам та зміцнення позицій у міжнародних переговорах.

У сучасному світі збройні сили все частіше виконують функцію не лише оборонного щита, але й засобу активної демонстрація сили, яка дедалі частіше використовується державами як інструмент зовнішньополітичної активності, що спрямований на захист національних інтересів, формування політичного тиску, відстоювання суверенітету та позиціонування себе як серйозного міжнародного актора. Відмінність цього напряму від стратегічного стримування полягає у його комунікативній і показовій природі, мова йде не про приховану готовність до оборони, а про публічну демонстрацію військової спроможності як засіб впливу на політичне рішення інших держав.

Демонстрація сили може реалізовуватися у таких формах, як: масштабні міжнародні військові навчання; маневри флоту або авіації у прикордонних зонах; розгортання додаткових підрозділів у стратегічних точках; участь у спільних бойових операціях або місіях на запрошення союзників; випробування нових озброєнь або демонстрація технологічних досягнень у сфері оборони.

Відповідно, Збройні Сили виступають як політичний інструмент проєкції впливу (power projection), що дозволяє не лише захищати власні кордони, а й транслювати чіткі сигнали щодо політичної волі, рівня мобілізації та геостратегічної здатності держави. Такі дії мають на меті створення образу сили, який, за Т. Шеллінгом, може справляти більший ефект, ніж фактичне застосування насилля [11].

Для малих і середніх держав демонстрація сили виконує подвійну функцію: з одного боку, забезпечення внутрішньої консолідації через підтвердження обороноздатності, з іншого, зовнішнє позиціонування себе як держави, здатної до самостійного або коаліційного спротиву загрозам. Особливого значення цей механізм є в умовах геополітичної нестабільності, коли класична дипломатія

виявляється малоефективною без силового бекґраунду.

Що ж стосується глобальної дипломатії, демонстрація сили часто слугує інструментом посилення переговорної позиції: держави, що спроможні діяти активно у військовому плані, мають більшу здатність впливати на формат альянсів, умови домовленостей і систему безпекових гарантій. У цьому сенсі проєкція сили стає засобом закріплення суб'єктності держави у міжнародній системі, а не лише показником мілітаризації зовнішньої політики.

Отже, демонстрація сили як форма зовнішньополітичної активності дозволяє державам формувати стратегічні сигнали, закріплювати політичні позиції й впливати на конфігурацію міжнародної безпеки шляхом контролю над простором і подіями. Проте сучасна зовнішня політика вже не зводиться винятково до інструментів «твердої сили». В умовах зростання ролі гуманітарних загроз, кризових ситуацій та цивільного виміру безпеки, збройні сили дедалі частіше виступають носіями так званої «м'якої сили», виконуючи не лише бойові, але й соціально-гуманітарні функції у міжнародному просторі. У цьому контексті особливого значення набуває наступний напрям, а саме, гуманітарна підтримка як прояв оборонної солідарності та дипломатії співчуття.

Цей напрям зовнішньополітичної діяльності розглядається як складова м'якої сили (soft power), що дозволяє державам демонструвати свою відповідальність, відкритість, емпатію та готовність діяти на благо міжнародної спільноти. Участь армії у гуманітарних місіях не лише посилює імідж держави як надійного партнера, але й зміцнює канали дипломатичної взаємодії з іншими країнами та міжнародними організаціями.

Гуманітарна діяльність збройних сил реалізується в таких формах, як: ліквідація наслідків стихійних лих (землетрусів, повеней, ураганів); медична евакуація й розгортання мобільних шпиталів; забезпечення цивільного населення продовольством і водою; участь у міжнародних програмах боротьби з епідеміями (зокрема, у відповідь на пандемію COVID-19); охорона гуманітарних конвоїв та інфраструктури в зонах конфлікту. Так, в 2010 р. під час землетрусу на Гаїті «…американський авіаносець «Карл Вінсон» з 19 вертольотами на борту, який прибув до узбережжя Гаїті, частково замінив аеропорт. До Гаїті було направлено також судно-госпіталь Військово-морських сил США» [3]. А після цунамі у провінції Ачех армія США провела масштабну операцію Operation Unified Assistance, доставивши понад 24 млн фунтів вантажів гуманітарної допомоги [6].

Такі дії дозволяють армії виконувати функції стабілізатора в умовах кризових ситуацій, коли цивільні структури або міжнародні гуманітарні організації не мають достатніх ресурсів чи доступу. У цьому сенсі Збройні Сили виступають оперативним і організаційним посередником між державою і потребами вразливих груп у транскордонному вимірі.

Окремо варто виділити участь армій у постконфліктному відновленні, де їх завданням є: розмінування територій (після збройного конфлікту в Боснії і Герцеговині (1992–1995 рр.) інженерні підрозділи Збройних Сил Великої Британії, Нідерландів та інших країн НАТО брали участь у масштабному розмінуванні сільськогосподарських і житлових територій у межах операції Stabilization Force); відновлення об'єктів інфраструктури; створення умов для повернення біженців (у рамках операції «Іракська свобода» (2003–2011 рр.) інженерні частини армії США (USACE) допомагали у відновленні водопостачання, електропостачання, шкіл і лікарень у Багдаді та інших містах, що зазнали руйнувань, а ку 1999–2000 рр після конфлікту в Косово війська KFOR під командуванням НАТО охороняли табори біженців, супроводжували гуманітарні вантажі та забезпечували безпечне повернення етнічних албанців і сербів до своїх домівок.); забезпечення базової безпеки в перехідний період (у Малі з 2013 р. миротворчі контингенти ООН (MINUSMA), включно з військовими з Німеччини, Швеції та інших країн, патрулювали міста, запобігали міжетнічним зіткненням і забезпечували громадський порядок до формування стабільного уряду).

Як зазначає Д. Най [10], м'яка сила – це здатність приваблювати й переконувати, а не змушувати. Саме через гуманітарну дипломатію збройні сили здобувають символічний капітал міжнародної довіри, що підсилює загальний зовнішньополітичний ресурс держави.

Таким чином, участь Збройних Сил у реалізації зовнішньополітичної стратегії держави охоплює широкий спектр напрямів від військової дипломатії та стратегічного стримування до миротворчої діяльності, демонстрації сили та гуманітарної підтримки, однак ці форми не є застиглими чи універсальними, вони адаптуються до специфіки національних інтересів, характеру міжнародного середовища та особливостей кожної безпекової ситуації.

Для глибшого розуміння ролі армії у зовнішній політиці необхідно враховувати

не лише інституційні механізми чи функціональну диференціацію, а й ширший спектр глобальних тенденцій, які трансформують саму природу військово-політичної взаємодії у міжнародній системі. Насамперед, мова йде про гібридизацію конфліктів, коли сучасні війни дедалі частіше поєднують військові дії з інформаційними, кібернетичними, економічними та психологічними засобами впливу, що вимагає від армії участі в багаторівневих операціях і забезпечення синергії між бойовою, інформаційною та дипломатичною складовими [5].

Другою визначальною тенденцією є технологічна трансформація Збройних Сил [1], яка пов'язана з впровадженням штучного інтелекту, автономних систем, гіперзвукових платформ та мережево-центричних рішень радикально змінює концепцію застосування сили у зовнішньополітичному вимірі, створюючи асиметричні переваги для держав, які здійснюють інноваційне переоснащення армії.

Нарешті, зростання багатополярності та поява нових регіональних центрів сили [4] спричиняють перехід до поліцентричної архітектоніки безпеки, в межах якої збройні сили дедалі частіше використовуються не лише як глобальний інструмент впливу, а і як чинник формування регіонального домінування, інтеграції до міждержавних коаліцій і локалізованого стримування.

Усе разом ілюструє, що сучасна армія перестає бути виключно інструментом збройного примусу і дедалі частіше постає як поліфункціональний суб'єкт зовнішньої політики в умовах динамічної міжнародної конкуренції.

Висновки. Збройні сили у сучасному світі є багатовимірним інструментом реалізації зовнішньополітичної стратегії держави. Вони поєднують функції стримування, демонстрації сили, підтримки міжнародної стабільності, гуманітарної допомоги і дипломатичного впливу. Зміни у глобальній системі міжнародних відносин, технологічні інновації та гібридизація загроз вимагають від держав нових підходів до використання армій у зовнішній політиці.

Література:

1. Краліч Є. Військові технологічні інновації в оборонному секторі економіки. *Серія: Економіка.* 2024. № 27. С. 15–24. URL: https://doi.org/10.34079/2226-2822-2024-14-27-15-24.
2. Митрофанова О. Національна держава і глобальний ресурс військової дипломатії. *Науковий вісник Дипломатичної академії України.* 2015. Вип. 22(2). С. 50–60. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2015_22%282%29__7.
3. Надходить міжнародна допомога жертвам землетрусу в Гаїті. Голос Америки українською 16 січня 2010. URL: https://www.holosameryky.com/a/a-49-2010-01-16-voa2-87004312/225919.html.
4. Попадик О. Концепція «баланс сил»: її зміст та значення у міжнародних відносинах. URL: https://jppasa.donnu.edu.ua/article/view/15752.
5. Ahmadly J. Overview of NATO and EU's struggle against hybrid threats. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2022. Випуск 2(54). URL: https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.2(54).264384.
6. Andrea H. Cameron The legacy of the 2004 Indian Ocean earthquake and tsunami on U.S. maritime strategy. URL: https://cimsec.org/legacy-2004-indian-ocean-earthquake-tsunami-maritime-strategy/.
7. Freedman L. Deterrence. Polity Press. 2004. URL: https://www.amazon.com/Deterrence-Lawrence-Freedman/dp/0745631134.
8. Karl W. Eikenberry. The Militarization of U.S. Foreign Policy, American Foreign Policy Interests : *The Journal of the National Committee on American Foreign Policy*, 2013. 35:1, 1–8. http://dx.doi.org/10.1080/10803920.2013.757952.
9. Morgan P. M. Deterrence Now. Cambridge University Press. 2003. URL: https://ir101.co.uk/wp-content/uploads/2018/11/morgan-deterrence-now-compressed.pdf.
10. Nye, Soft Power: The Means to Success in World Politics, 2004. URL: https://www.academia.edu/23620658/Soft_Power_the_Means_to_Success_in_World_Politics_Joseph_S_Nye_Jr/
11. Schelling T. C. *Arms and Influence.* Yale University Press. 1966. URL: https://archive.org/details/armsinfluence0000sche/page/n7/mode/2up/.

УДК 316.34–35+342.8
DOI https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-1(77)-16

Маріан МОТА
аспірант кафедри політології, Львівський національний університет імені Івана Франка,
marian.mota88@gmail.com
ORCID: 0009-0004-3086-3103

BIG DATA ЯК ПОЛІТИЧНА ТЕХНОЛОГІЯ І ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ ТА ПРАКТИКИ: ЕПІСТЕМОЛОГІЧНІ, МЕТОДОЛОГІЧНІ Й ІНСТИТУЦІЙНІ ВИМІРИ ЦИФРОВОГО УПРАВЛІННЯ

Стаття присвячена комплексному дослідженню Big Data як політичної технології, що радикально трансформує структуру політичного процесу, логіку прийняття рішень та взаємодію між владою, суспільством і технологічними платформами. Актуальність дослідження зумовлена тим, що в сучасному світі дані перетворилися на стратегічний ресурс, котрий не тільки забезпечує нові аналітичні можливості, але й формує нові умови функціонування політичної системи загалом. Метою оглядового дослідження є всебічне осмислення великих даних як політичної технології, що впливає на епістемологічні основи політичного знання, змінює методологію політичної науки та трансформує інституційні практики цифрового управління. Статтю підготовлено через аналіз концептуальних витоків феномена Big Data, виявлення ключових епістемологічних змін, дослідження методологічних трансформацій і характеристик соціально-політичної конструкції великих даних як інструмента влади. У роботі доведено, що Big Data мають «змінну онтологію» і є не нейтральними цифровими масивами, а соціотехнічною констеляцією, яка набуває форми у конкретному політичному й інституційному контексті. Проаналізовано методологічний зсув у політичній науці, який полягає у переході від вибірковості до тотальності, від причинності до кореляції, що радикально змінює способи формулювання гіпотез. Встановлено, що технологічні корпорації трансформувалися з економічних акторів на «супер-учасників політики», котрі володіють даними про поведінку мільярдів людей та інфраструктурою комунікації, що стала «інфраструктурою демократії». Порівняльний аналіз використання Big Data у Китаї, США та ЄС виявив різні підходи до управління даними залежно від політичного режиму. За результатами огляду і дослідження зроблено висновок, що трансформація, яку несе епоха Big Data, часто полягає у перерозподілі політичної агенції, зміні суб'єктів прийняття рішень. Визначено ключові виклики Big Data з цього приводу: деалгоритмізація відповідальності, зміцнення цифрової автономії громадян, переосмислення демократії у цифрову добу. Відтак політична агенція в епоху Big Data визначена як здатність не лише адаптуватися до нових цифрових реалій, а й переосмислити політику як практику колективного знання в умовах надлишку інформації, де людський фактор є ключовим у політичному процесі.

Ключові слова: *Big Data, Big Tech, політична технологія, цифрове управління, епістемологія даних, політична агенція, демократія.*

Marian Mota. BIG DATA AS A POLITICAL TECHNOLOGY AND ITS SIGNIFICANCE FOR POLITICAL SCIENCE AND PRACTICE: EPISTEMOLOGICAL, METHODOLOGICAL AND INSTITUTIONAL DIMENSIONS OF DIGITAL GOVERNANCE

This article presents a comprehensive study of Big Data as a political technology that radically transforms the structure of the political process, the logic of decision-making, and the interaction between government, society, and technological platforms. The relevance of this research stems from the fact that in today's world, data has become a strategic resource that not only provides new analytical capabilities but also shapes new conditions for the functioning of the political system as a whole. The purpose of this review study is to comprehensively understand big data as a political technology that influences the epistemological foundations of political knowledge, changes the methodology of Political Science, and transforms the institutional practices of digital governance. The article was prepared through analysis of the conceptual origins of the Big Data phenomenon, identification of key epistemological changes, investigation of methodological transformations, and characteristics of the socio-political construction of big data as an instrument of power. The research demonstrates that Big Data has a "variable ontology" and represents not neutral digital arrays but a socio-technical constellation that takes shape in a specific political and institutional context. The methodological shift in Political Science is analyzed, which consists in the transition from selectivity to totality, from causality to correlation, radically changing the ways hypotheses are formulated. It has been stated that technology corporations have transformed from economic actors into "super policy participants" who possess data on the behavior of billions of people and communication infrastructure that has become the "infrastructure of democracy". Comparative analysis of Big Data usage in China, the USA, and the EU revealed different approaches to data governance depending on the political regime. Based on the review and research results, it is concluded that the transformation brought by the Big Data era often involves the redistribution of political agency and changes in decision-making subjects. Key Big Data challenges in this regard are identified: dealgorithmization of responsibility, strengthening citizens' digital autonomy, and rethinking democracy in the digital age. Thus, political agency in the Big Data era is defined as the ability not only

© Мота М., 2025

to adapt to new digital realities but also to rethink politics as a practice of collective knowledge in conditions of information surplus, where the human factor remains key in the political process.

Key words: *Big Data, Big Tech, political technology, digital governance, data epistemology, political agency, democracy.*

Постановка проблеми. У сучасному світі дані стали новим стратегічним ресурсом, що суттєво змінює структуру політичного процесу, логіку прийняття рішень та взаємодію між владою, суспільством і технологічними платформами. Big Data (Великі дані), як феномен цифрової епохи, не лише забезпечують нові аналітичні можливості для державного управління і виборів, а й формують нові умови функціонування політичної системи загалом. Алгоритми, обчислювальні моделі і цифрові «сліди» все частіше стають основою для розробки політик, оцінки ризиків, а також прогнозування поведінки громадян та управління публічною сферою. Але поруч з потенціалом Big Data виникають і суттєві ризики. Йдеться не лише про приватність і етичні дилеми, а про фундаментальні зсуви в політичній агенції, прозорості, підзвітності й обґрунтованості політичних і управлінських рішень. Тому Big Data перетворюються на політичну технологію нового типу – таку, що змінює самі умови і можливості політики. У зв'язку із цим, особливої ваги набуває потреба теоретичного осмислення і систематизації практичної сторони використання Big Data як явища, котре одночасно є об'єктом, інструментом та чинником політичного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика Big Data і їхнього значення для політичного процесу не є новою у політичній науці, адже деякі доробки з цього приводу вже наявні. Так, є окремі дослідники, які аналізують Big Data як інструмент політичної влади й управління. Зокрема, Ш. Ханал, Х. Чжан й А. Тайхаг [9] досліджують зростаючу роль великих технологічних компаній у політичному процесі, зокрема вплив Big Data на формування політик. А. Маттоні й Е. Паван [18] аналізують, як великі дані трансформують політичну участь та комунікацію, підкреслюючи зміну взаємодії з-поміж громадянами та політичними інституціями. М. К. Еліш та Д. Бойд [5] розглядають питання алгоритмічної підзвітності в публічному секторі, акцентуючи на викликах, які пов'язані з використанням алгоритмів у прийнятті політичних рішень. Нарешті, Ш. Зубофф у своїй праці «Епоха стежачого капіталізму» описує, як великі дані використовуються задля контролю та впливу на поведінку громадян, що має значні наслідки для демократії [23]. Своєю чергою, деякі науковці свою увагу приділяють головно епістемологічним і методологічним аспектам використання Big Data. Згадані вже М. К. Еліш та Д. Бойд [5] обговорюють, як методи збору й аналізу великих даних впливають на наукове пізнання, підкреслюючи потребу критичного підходу до інтерпретації даних. Д. Круковець [14] розглядає різні можливості застосування Data Science і Big Data у центральних банках, зокрема для прогнозування макроекономічних показників та аналізу текстових даних. А. Філіпенко [6] аналізує теоретико-методологічні аспекти цифрової економіки, акцентуючи на ролі великих даних у трансформації економічних процесів та політичного управління. Врешті, окремі дослідники звертаються до запитань про практичне застосування Big Data у політичному контексті й управлінні. Так, М. Краснюк, І. Гращенко, О. Дацко [13] розглядають методологію ефективного застосування технологій Big Data та Data Mining як важливого антикризового компонента комплексної політики оптимізації логістичного бізнесу. На підставі наявних напрацювань ми спробуємо окреслити та систематизувати методологічні, епістемологічні й інституційні виміри цифрового управління та розглянути суть Big Data як політичної технології.

Формулювання мети статті. Метою дослідження є всебічне осмислення Big Data як політичної технології, що впливає на структуру сучасного політичного процесу, трансформує епістемологічні основи політичного знання, змінює методологію політичної науки та впливає на інституційні практики цифрового управління. Для досягнення цієї мети поставлено такі дослідницькі завдання: проаналізувати концептуальні витоки феномену Big Data в контексті політичної теорії та цифрової культури; виявити ключові епістемологічні зміни, пов'язані з використанням великих даних у політиці; дослідити методологічні трансформації політичної науки в епоху великих даних; охарактеризувати соціально-політичну конструкцію Big Data як інструменту влади; розглянути практичні приклади використання великих даних у різних політичних режимах; окреслити ризики, етичні дилеми та виклики прозорості, що постають унаслідок алгоритмічного управління на підставі використання Big Data.

Виклад основного матеріалу дослідження. Почнемо з того, що упродовж останніх десятиліть відбувається трансформація

соціального, економічного і політичного середовища, зумовлена зростанням ролі цифрових даних у процесах ухвалення рішень. Якщо колись дані були допоміжним ресурсом задля аналізу явищ, то сьогодні вони самі формують уявлення про явища та реальність, а також підпорядковують собі політичні рішення і трансформують саму політичну суб'єктність. Саме на цьому тлі концепт Big Data – або великих даних – став не просто новим інструментом в арсеналі аналітиків або науковців, а об'єктом політичного значення, що глибоко інтегрується в державне управління, публічну політику, електоральний процес і систему політичної участі [18]. Цифрові «сліди», які залишає людина у своїй повсякденній взаємодії – від пошуку в «Google» до публікацій у «Facebook», – перетворилися на ресурс, що не лише описує поведінку, а й формує її майбутні траєкторії [2].

Особливу увагу привертає той факт, що Big Data все частіше асоціюються з «епістемологічною революцією», яка змінює не лише способи отримання знань, але й саму природу знання в суспільстві [20]. Ці трансформації мають глибокі політичні наслідки, зокрема: зростання впливу приватних платформ на публічну сферу [23]; зміну балансу між державою та громадянським суспільством; нові форми цифрового контролю та спостереження [4; 16]. Своєрідною відправною точкою концептуалізації великих даних стала віра у технократичну неупередженість алгоритмів, котрі здатні аналізувати дані без попередньої гіпотези. Про це, для прикладу, стверджував, К. Андерсон [1], який проголосив «кінець теорії в соціальних науках». Проте така позиція викликає численні заперечення з боку критиків, котрі підкреслюють непрозорість алгоритмів та їхню контекстуальну залежність і потенціал для маніпуляцій [8; 22].

Особливу увагу варто приділити також тому, що Big Data – це не просто об'єктивний потік інформації, а сукупність технічних, соціальних, культурних і політичних практик, які формують «даність» даних [18]. Саме тому великі дані є політичним феноменом: від визначення того, що є даними, до прийняття рішень, хто має до них доступ і як вони будуть використовуватися. Саме тому у цьому дослідженні ми прагнемо проаналізувати Big Data головно як політичну технологію, розглядаючи її онтологічні, епістемологічні й інституційні виміри. Ми спираємося як на сучасні академічні підходи, які представлені в ключових дослідженнях таких вчених, як А. Маттоні й Е. Паван [18], Т. Нумерико [20], В. Тіан [21], Ш. Ханал, Х. Чжан й А. Тайхаг [9], так і на численні авторитетні й більш класичні джерела, які вони самі залучають до свого аналізу. Попередньо ми виходимо із розуміння, що Big Data є не лише технічним інструментом або знаряддям збору інформації: вони стали новим актором політичного процесу, що претендує на авторитет об'єктивності, підриваючи усталені уявлення про теорію, причинність/каузальність і легітимність у публічній політиці.

Поява феномена великих даних пов'язана не лише з технічним прогресом у сфері зберігання та обробки інформації, але й із трансформацією наукового мислення, новими епістемологічними підходами та формуванням політичних очікувань. Як слушно зазначає В. Тіан [21], великі дані постали результатом кількох взаємопов'язаних «хвиль»: від еволюції мейнфреймів та до хмарних технологій/сервісів і мобільного інтернету, що сумарно забезпечили технологічну інфраструктуру для створення та обробки масивів інформації. Паралельно з цим, уже в 1990-х роках у дослідженнях NASA з візуалізації даних почав формуватися сам термін «Big Data», який поступово трансформувався в науково-політичну категорію. Згодом же, в епоху Web 2.0 (середина першої декади XXI століття), термін набув популярності через розширення можливостей реєстрації цифрової поведінки користувачів. Як зазначає Л. Гітелман [8], дані стали «даними» не тому, що вони об'єктивні, а тому, що ними почали оперувати як об'єктом знання.

Дуже вагому роль у популяризації ідеї про Big Data як нову парадигму відіграли праці таких вчених, як В. Майєр-Шенбергер та К. Кукієр [19], які вбачали у «величезності» даних шлях до «всезнання»: замість пошуку причин, ми тепер можемо зосереджуватись на виявленні патернів. Цей підхід підтримали представники техноптимізму, зокрема К. Андерсон [1], котрий заявляв, що великі дані усувають потребу в теорії як такій. Втім, Р. Кітчин [11; 12], Т. Бухер [3], К. Лагоз [15] та інші наголошують на тому, що Big Data – це не тільки масштаб, швидкість і варіативність, а конструкція, що охоплює технічні, культурні та соціальні складники. Саме тому А. Маттоні й Е. Паван [18] у своєму вступі до спецвипуску журналу «Partecipazione e Conflitto» пропонують розглядати Big Data як гетерогенну агрегацію технологій, уявлень та суб'єктів, які співтворять реальність даних. Це ж дозволяє перейти від лінійного розуміння Big Data до уявлення про них як технологічний артефакт із політичною природою. Така ж політич-

ність формується на перетині трьох процесів: 1) технологічна еволюція (зростання потужностей обробки й зберігання); 2) наукова зміна (відкритість до кореляційних стратегій без каузального мислення); 3) політична інституціалізація (створення нормативних структур для управління даними).

Після початкової фази технократичного захоплення великі дані почали дедалі більше сприйматися не як нейтральні об'єкти, а як інституційно вплетені практики влади, що є складовими політичного процесу. Ті же А. Маттоні та Е. Паван [18] стверджують, що Big Data мають «змінну» онтологію, тобто не існує сталого визначення або статусу цих даних: вони постійно формуються на перетині взаємодій інженерів, користувачів, платформ, держави та науковців. Це відкриває шлях до аналізу Big Data як соціально сконструйованого об'єкта, який впливає на політичне управління. Одним із прикладів є роль Big Tech у творенні нових алгоритмічних режимів. Як зазначають Ш. Ханал, Х. Чжан та А. Тайхаг [9], компанії на кшталт «Alphabet» («Google»), «Amazon» і «Microsoft» тощо володіють не лише технологіями, а й політичним впливом – вони активно формують епістемічні спільноти, фінансують дослідження, моделюють онлайн-дискурс та задають рамки політичної уяви. Таким чином, великі дані стають носієм і об'єктом політичної влади, а не просто інформаційним продуктом.

Особливо показовим є використання великих даних у владних технологіях управління, як показує В. Тіан [21] на прикладі Китаю. Там Big Data стали частиною державної стратегії соціального управління, адже завдяки інтеграції даних з камер спостереження, фінансових транзакцій і мобільних додатків держава забезпечує проактивне регулювання поведінки громадян. З іншого боку, Д. Бойд та К. Кроуфорд [2], а також М. К. Еліш та Д. Бойд [5] звертають увагу на міфологізацію Big Data, яка ґрунтується на припущенні про їхню об'єктивність. Водночас практика демонструє, що алгоритми завжди вбудовані в соціальний контекст: вони створюються людьми, містять упередження, і використовуються для досягнення певних політичних цілей. Тому дані не просто репрезентують реальність – вони її творять. У цьому сенсі політична влада в епоху Big Data все більше означає контроль над самим конструюванням реальності, визначенням того, які дані будуть зібрані, як їх буде оброблено і які рішення буде на їх основі прийнято.

Онтологічне осмислення Big Data вимагає подолання інтуїтивного сприйняття їх як нейтральних цифрових масивів. Замість цього, дедалі більше дослідників трактують великі дані як мінливу, динамічну, сутність, що постійно створюється та переосмислюється у взаємодії технологічного, соціального і політичного вимірів. Тому, як зазначають А. Маттоні і Е. Паван [18], Big Data володіють «змінною онтологією» (з англ. *variable ontology*), подібно до алгоритмів у праці Т. Бухера [3] або програмного забезпечення на кшталт «Java», описаного А. Маккензі [17]. Ця змінна природа означає, що Big Data не мають єдиного статусу: вони не є стабільними об'єктами, а радше процесами творення сенсу, у яких беруть участь різні актори – від дата-аналітиків до політиків та розробників. Тому Big Data треба розглядати не як щось «існуюче» саме по собі, а як соціотехнічну констеляцію, яка набуває конкретної форми в певному політичному, соціальному, культурному, економічному й інституційному контексті [5; 11].

Такий підхід дозволяє по-новому осмислити політичну роль даних. Зокрема, у контексті урбаністичних або безпекових політик дані про переміщення осіб або соціальні зв'язки не є «нейтральною інформацією», а дієвим конструктом, що визначає те, кого вважати «ризикованим», яку поведінку моніторити й що саме є соціально і політично допустимим. Сутність Big Data також змінюється залежно від інфраструктури, яка їх генерує. Як зазначають Ш. Ханал, Х. Чжан й А. Тайхаг [9], Big Tech-компанії не лише керують платформами, а і визначають способи збирання, фільтрації, моделювання й інтерпретації даних. Вони створюють «приватизовану онтологію реальності», у межах якої суспільство бачить і розуміє себе. Таким чином, політика не лише використовує Big Data, а й існує всередині їхньої логіки.

Від самого початку дискусій про Big Data в науковому середовищі точилася суперечка: чи справді великі дані означають кінець епохи теорії, як стверджував К. Андерсон [1], чи радше перехід до нових, гібридних форм знання. Так, як вважають В. Майєр-Шенбергер та К. Кукієр [19], Big Data дозволяють не стільки передбачити причинно-наслідкові зв'язки, скільки виявляти кореляції. Вони говорять про перехід до епістемології «що», а не «чому»: адже у світі, де доступна майже вся поведінкова інформація, теорії відходять на другий план, поступаючись місцем алгоритмам та обчислювальній аналітиці. Однак ця теза викликала жорстку критику з боку соціальних науковців. Як стверджує К. Лагоз [15], Big Data не революціонізують науку автоматично, а набувають значення лише тоді, коли спонукають до переосмислення епістемологічних

норм, способів комунікації, інституційної екології науки та моделей оцінки наукової цінності. Тобто революційність даних – не в їхніх обсягах, а в епістемологічному тиску, який вони чинять на традиційні практики знання.

Водночас А. Маттоні і Е. Паван [18] зазначають, що критична соціальна наука повинна поєднувати дедукцію, індукцію та абдукцію, створюючи нову мову опису складності. Це важливо, оскільки дані створюються всередині конкретних політичних процесів, але не у вакуумі. На практиці же часто спостерігається ситуація, яку називають «підкоренням даних тиранії статистичної значущості», коли великі масиви інформації тільки відтворюють усталені уявлення, замість того щоб їх деконструювати. Іншими словами, Big Data можуть або розширити горизонти пізнання, або навпаки – стати новим міфом об'єктивності, що маскує глибокі ідеологічні упередження алгоритмів [2; 22].

Так чи інакше, але політична наука і практика зазнають суттєвих змін під впливом великих даних. Методологічний зсув полягає не лише у використанні нових інструментів (як вилучення даних, аналіз соціальних мереж, машинне навчання), але й у зміні дослідницької логіки, форм доказовості та структури знання. Як вказують А. Маттоні й Е. Паван [18], традиційне якісне та кількісне дослідження поступово доповнюється третім полем – цифровими методами, які використовують велику кількість змінних, взаємозв'язаних даних і складні обчислювальні моделі. Одна з головних трансформацій – перехід від вибірковості до тотальності. Класичні соціологічні й політологічні дослідження будувалися на вибірках, які репрезентували генеральну сукупність. Big Data же, навпаки, претендують на обробку всієї популяції чи сукупності – або ж принаймні її цифрового «сліду» [2]. Це радикально змінює способи формулювання гіпотез: кореляція замінює причинність, а вивчення закономірностей замінює теоретичні припущення.

Однак така трансформація не позбавлена ризиків. Р. Кітчин [12], наголошує, що Big Data не обов'язково є точними або повними. Більше того, інфраструктури збору даних мають свої межі, алгоритми мають упередження, а приватні компанії володіють асиметричним доступом до джерел даних. Зрештою, методологічне використання великих даних передбачає вбудовану ієрархію влади над даними, що особливо критично в політичних дослідженнях і політичній практиці. Нові методи потребують також переосмислення й стандартів наукової прозорості. Тому Р. Вагнер-Пасіфічі, Дж. Мор та Р. Брейгер [22] підкреслюють, що Big Data створюють нові онтології – тобто способи існування об'єктів дослідження. Це означає, що традиційні підходи не просто доповнюються, а радикально змінюються, адже дані не описують реальність, а конструюють її. Як наслідок, методологічна реакція на це може бути двоєдина: по-перше, інтердисциплінарність – поєднання комп'ютерних наук, соціології, лінгвістики, етики; по-друге, критична рефлексія – увага до того, як саме виробляються знання, з яких позицій, з якими обмеженнями [5].

Одним із найважливіших вимірів політичного впливу великих даних є взаємозв'язок між цифровою участю громадян і новими формами політичного маніпулювання. З одного боку, Big Data створюють можливості для розширення участі – через е-урядування, онлайн-ініціативи та «платформену демократію» [18]. З іншого боку, вони стають інструментом мікронацілювання, сегментації, дезінформації [23]. На думку Т. Нумерико [20], новітні цифрові екосистеми дозволяють збирати детальні «сліди» активності громадян у соціальних мережах, мобільних застосунках, пошукових системах. Ці «сліди» можуть бути використані задля створення персоналізованих політичних повідомлень, що маніпулюють емоціями і підсвідомими реакціями [7]. Приклади таких практик – кампанія «Cambridge Analytica», вплив бот-мереж, а також використання різних платформ («Facebook», «YouTube», «TikTok») для формування політичної свідомості через алгоритми [3]. Усі ці приклади свідчать про те, що Big Data переходять від спостереження до впливу, від аналізу до прогнозування, від прогнозування до управління поведінкою.

Саме тому Ш. Ханал, Х. Чжан й А. Тайхаг [9] пропонують ввести поняття «супер-політичних підприємців» (з англ. *super policy entrepreneurs*) для опису Big Tech – таких як «Google», «Amazon», «Meta», «Microsoft» – які не лише обслуговують цифрову взаємодію, а й активно моделюють політичні умови, пріоритети і норми. Вони проникають у всі потоки політики за моделлю Дж. Кінгдона [10] – проблеми, рішення, політичні процеси – та впливають на них через епістемічні спільноти, інструментальні коаліції та політичне лобіювання. Громадяни в цьому контексті дуже часто втрачають роль автономних суб'єктів участі – вони стають об'єктами цифрового моделювання, «користувачами» систем, котрі непомітно коригують їхні погляди. Це створює нові виклики для демократії: прозорість алгоритмів, доступ до даних, цифрові права,

а також необхідність розвитку алгоритмічної грамотності громадян.

Однією з найпомітніших тенденцій останніх десятиліть є трансформація Big Tech (великих технологічних корпорацій) з винятково економічних акторів на політичних суб'єктів, що формують публічну політику, епістемологію, а також нормотворення і навіть уявлення про демократичність. Як зазначають вчені [9], вплив Big Tech вийшов далеко за межі традиційного лобізму, адже сьогодні вони виступають як «супер-учасники політики» (з англ. *super policy participants*), що одночасно генерують проблеми, пропонують рішення і підтримують їх легітимність у публічному дискурсі. Ці компанії – «Amazon», «Google», «Meta», «Apple», «Microsoft» – володіють ключовими даними про поведінку мільярдів людей, ресурсами для формування політики (через дослідницькі центри, аналітичні проєкти, політичні гранти), а також інфраструктурою комунікації, яка фактично стала інфраструктурою демократії. Як зазначено вище, Ш. Зубофф [23] описує це явище як «стежачий капіталізм» (з англ. surveillance capitalism), де поведінкові дані стають новою «сировиною», що дозволяє не лише передбачати дії людей, а й формувати їхню поведінку. За цією логікою, Big Tech стає не інструментом політики, а конкурентом держави в управлінні публічною сферою. Річ у тому, що технологічні компанії концентрують не тільки ринкову капіталізацію, але й вплив на регуляторну політику: вони здатні уповільнювати прийняття законів, впливати на правила конкуренції, стандарти кібербезпеки та навіть на виборчі кампанії. Цей вплив також виявляється через епістемічні спільноти навколо Big Tech. Вони фінансують, приміром, університетські дослідження, створюють власні аналітичні звіти, інтегрують свої метрики в урядові системи. Це означає, що Big Tech не просто впроваджують політику, а створюють знання, на основі яких вона формується. Таким чином, виникає нова форма влади – своєрідна «алгоритмічна гегемонія», що поєднує інформаційну асиметрію, обчислювальні інфраструктури та культурну легітимність.

Якщо підійти до цього питання більш емпірично, то можна значити, що використання Big Data як інструменту управління і політичної технології набуває різних форм залежно від політичного режиму, правової системи й інституційної культури. Це можна простежити на підставі порівняння практики Китаю, США та Європейського Союзу. Так, у Китаї Big Data стали частиною національної стратегії управління [21]. Цифрові дані використовуються в масштабних системах моніторингу – від соціального кредитного рейтингу до виявлення порушень під час пандемії. Це приклад проактивного державного управління, що базується на об'єднанні даних з різних джерел – фінансових, транспортних, біометричних тощо. Держава використовує ці дані задля регулювання поведінки, зменшення ризиків та підвищення ефективності публічних послуг. З одного боку, це підвищує оперативність і точність прийняття рішень. З іншого – викликає критику щодо порушення прав людини, приватності і непрозорості алгоритмічного контролю [23].

У США ж політика використання Big Data є гетерогенною: велика роль відводиться приватним компаніям, які часто діють швидше за уряд. Дані активно використовуються в управлінні публічними послугами, прогнозуванні злочинності, урбаністиці, але при цьому відсутній єдиний етичний або законодавчий каркас, принаймні в довершеній (а не в розроблюваній) формі. Окрім того, політичні кампанії дуже активно застосовують Big Data для мікронацілювання виборців, сегментації повідомлень і оптимізації бюджету. Така модель підвищує ефективність, але зменшує прозорість та ускладнює демократичну відповідальність. Нарешті, ЄС дотримується більш нормативного підходу до Big Data, зосередженого на етичних принципах, регулюванні приватності, прозорості та підзвітності. У доповнення, європейський підхід до даних є не просто технологічним, проте й політичним: він вбачає у Big Data не лише інструмент, а об'єкт демократичного регулювання. Програми на кшталт «Digital Services Act» або ж «European Data Strategy» спрямовані на створення цифрового суверенітету, де держави зберігають контроль над даними й алгоритмами, що впливають на громадян.

На цьому тлі потрібно зазначити, що одним із найнебезпечніших міфів цифрової епохи є уявлення про Big Data як об'єктивну, нейтральну і неупереджену основу для прийняття політичних рішень. Згідно із цим уявленням, достатньо «дати говорити даним», аби уникнути людських помилок, політичної суб'єктивності та упереджень. Однак, як стверджують Д. Бойд і К. Кроуфорд [2], дані ніколи не є «сирими» – вони завжди є результатом відбору, структурування, обробки й інтерпретації. Цей парадокс об'єктивності означає, що, з одного боку, політики, технологи та аналітики прагнуть видати результати Big Data за безсторонні й авторитетні. З іншого боку, саме архітектура алгоритмів і політика доступу до даних визначає, що саме буде видно як «факт», а що буде приховано

або ж ігноровано [8; 22]. Більше специфічно, алгоритми стають чи можуть стати формою адміністративного права, де правила коду підміняють правила закону. Водночас відсутність прозорості, пояснюваності і публічного контролю породжує дефіцит політичної відповідальності, адже складно зрозуміти, хто саме ухвалив рішення: код, розробник, політик чи сама система. Як наслідок, прагнення до «обчислювальної раціональності» (з англ. *computational rationality*) – як рішень, заснованих на алгоритмічному аналізі, – може призводити до деполітизації політичного вибору. Адже будь-яке рішення, яке видається продуктом нейтрального розрахунку, звільняє від потреби його обґрунтовувати в публічному дискурсі [18]. Проте розрахунок ніколи не існує поза рамками. Те, що ми вважаємо «знанням», формується не тільки через кількість даних, але й через соціальний контекст їх використання. Алгоритми вписані у структури влади, нерівності та конфлікту, й тому мають бути об'єктом політичної підзвітності, а не винятково технологічної оцінки.

Саме тому зі зростанням ролі Big Data у політичному процесі постають нові етичні питання, що стосуються як принципів приватності і справедливості, так і самої природи цифрової влади. Це не лише питання законів, а це питання політичної філософії цифрової епохи. Як зазначає Ш. Зубофф [23], сучасна модель Big Data експлуатує не просто особисту інформацію – вона претендує на право моделювати поведінку, передбачати дії, продавати реакції. Це створює нову форму асиметрії влади, коли одна сторона має повний доступ до даних і можливість інтерпретувати їх, а інша – є лише об'єктом спостереження. У таких умовах етичний контроль має стосуватися не тільки правил збору і зберігання даних, але й легітимності цілей аналізу, прозорості алгоритмічного прийняття рішень та права особи не бути підданою автоматизованому управлінню без її згоди. Тому, як стверджують М. К. Еліш та Д. Бойд [5], більшість існуючих етичних систем недостатні для врегулювання динамічних і машинозалежних форм влади, які створює штучний інтелект і Big Data. Стандарти традиційної біоетики не враховують масовості, неявності, непрозорості та кумулятивного ефекту впливу алгоритмів. Відповіддю на це має бути формування алгоритмічної етики – нової нормативної рамки, що охоплює обов'язок пояснюваності, заборону дискримінаційних ефектів, право на «цифрову автономію», а також публічне регулювання і аудит алгоритмів. Для прикладу, ЄС уже частково реалізує ці ідеї через «Загальний регламент про захист даних» (GDPR) і «Digital Services Act». Але, як показує приклад Китаю, ефективність етики залежить від політичної волі – в авторитарних режимах Big Data стає інструментом посиленого контролю, а не емансипації. Врешті, контроль над алгоритмами – це контроль над формуванням реальності. І питання етики тут – це не лише про мораль, а про баланс влади в суспільстві і навіть геополітиці.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Загалом можна аргументувати, що велика трансформація, яку несе із собою епоха Big Data, полягає не лише в нових інструментах аналізу, а й у перерозподілі політичної агенції, тобто в зміні того, хто, як і на основі чого ухвалює рішення. Дані стають не тільки ресурсом, а актором політики – їх збір, обробка, інтерпретація та використання є політичними актами, що потребують інституційного врегулювання, етичної відповідальності і суспільного контролю. Як показує широкий спектр наявних досліджень, великі дані не зменшують складності політичного процесу, а радше створюють нові рівні взаємодії між технологіями, політичними інститутами та громадянами. Алгоритми постають посередниками між публічною політикою і її об'єктами, відтак трансформуючи традиційні поняття відповідальності, прозорості й обґрунтованості. Натомість це створює дуже значущі виклики, серед яких деалгоритмізація відповідальності: повернення публічної дискусії у простір, де алгоритмічні рішення підлягають оцінці й оскарженню; зміцнення цифрової автономії громадян: забезпечення права на пояснення, на відмову, на прозорість; переосмислення демократії у цифрову добу – як забезпечити участь у час, коли політичні процеси дедалі більше стають автоматизованими. Тим не менше, треба віддати належне і тому, що Big Data відкривають нові можливості для участі, аналітики та спільного планування. Якщо використання даних буде поєднано з принципами справедливості, інклюзивності і підзвітності, можлива поява нової форми цифрової демократії, де алгоритми – не інструменти контролю, а знаряддя спільного мислення. Тому політична агенція в епоху Big Data – це здатність не лише адаптуватися до нових цифрових реалій, а переосмислити політику як практику колективного знання в умовах надлишку інформації. Це означає відновлення чи радше створення балансу між даними, інститутами і цінностями, де людське залишається ключовим фактором політичного процесу.

Література:

1. Anderson C. The end of theory: The data deluge makes the scientific method obsolete. *Wired Magazine.* 2008. Vol. 16, No. 7. URL: https://www.wired.com/2008/06/pb-theory/
2. Boyd D., Crawford K. Critical questions for big data. *Information, Communication & Society*. 2012. Vol. 15, No. 5. P. 662–679.
3. Bucher T. If ... Then: Algorithmic power and politics. Oxford: Oxford University Press, 2018. 211 p.
4. Chun W. H. K. Programmed visions: Software and memory. Cambridge: MIT Press, 2011. 239 p.
5. Elish M. C., Boyd D. Situating methods in the magic of Big Data and AI. *Communication Monographs.* 2018. Vol. 85, No. 1. P. 57–80.
6. Filipenko A. Digital economy: Theoretical and applied aspect. *Ekonomichna Teoriia.* 2020. No. 2. P. 54–66.
7. Fiormonte D., Numerico T., Tomasi F. The digital humanist: A critical inquiry. Brooklyn: Punctum Books, 2015. 262 p.
8. Gitelman L. (Ed.). Raw Data Is an Oxymoron (Infrastructures). Cambridge: MIT Press, 2013. 182 p.
9. Khanal S., Zhang H., Taeihagh A. Why and how is the power of Big Tech increasing in the policy process? The case of generative AI. *Policy and Society*. 2025. Vol. 44, No. 1. P. 52–69.
10. Kingdon J. W. Agendas, alternatives, and public policies. Boston: HarperCollins, 1984. 250 p.
11. Kitchin R. Big Data, new epistemologies and paradigm shifts. *Big Data & Society*. 2014. Vol. 1, No. 1. P. 1–12.
12. Kitchin R. The data revolution: Big Data, open data, data infrastructures and their consequences. London: SAGE Publications, 2014. 240 p.
13. Krasnyuk M., Hrashchenko I., Datsko O. Methodology of effective application of Big Data and Data Mining technologies as an important anti-crisis component of the complex policy of logistic business optimization. *Scientific Bulletin of the National Mining University*. 2018. No. 3. P. 123–130.
14. Krukovets D. Data Science opportunities at central banks: Overview. *Visnyk of the National Bank of Ukraine.* 2020. No. 249. P. 13–24.
15. Lagoze C. Big data, data integrity, and the fracturing of the control zone. *Big Data & Society*. 2014. Vol. 1, No. 2.
16. Lanier J. Who owns the future?. New York: Simon and Schuster, 2014. 448 p.
17. Mackenzie A. Cutting code: Software and sociality. New York: Peter Lang, 2006. 216 p.
18. Mattoni A., Pavan E. Politics, participation and Big Data. Introductory reflections on the ontological, epistemological, and methodological aspects of a complex relationship. *Partecipazione e Conflitto.* 2018. Vol. 11, No. 2. P. 198–206.
19. Mayer-Schönberger V., Cukier K. Big Data: A revolution that will transform how we live, work, and think. Boston: Harper Business, 2014. 272 p.
20. Numerico T. Politics and epistemology of big data: A critical assessment. Berkich D., d'Alfonso M. V. (Eds.). On the Cognitive, Ethical, and Scientific Dimensions of Artificial Intelligence. Cham: Springer, 2019. P. 147–166.
21. Tian W. The application of big data in modern national economy and politics. *Administrative Consulting.* 2021. No. 11. P. 133–142.
22. Wagner-Pacifici R., Mohr J. W., Breiger R. L. Ontologies, methodologies, and new uses of big data in the social and cultural sciences. *Big Data & Society*. 2015. Vol. 2, No. 2. P. 1–11.
23. Zuboff S. The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power. New York: Public Affairs, 2019. 704 p.

УДК 327.88(470:477)
DOI https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-1(77)-17

Галина ПЕТРИШИН
кандидат політичних наук, доцент кафедри філософії та суспільних наук,
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка,
pgr190364@tnpu.edu.ua
ORCID: 0000-0003-3428-8789

ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ: ЕВОЛЮЦІЯ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ, МЕТОДІВ ТА ДИНАМІКА НАРАТИВІВ

У статті розглянуто особливості інформаційної війни росії проти України, починаючи з 2000-х років до нині, в контексті використання країною-агресором основних засобів, методів інформаційного впливу та динаміки ключових російських наративів. Показано, що інформаційна війна з РФ має декілька вимірів: інформаційний простір власне України, внутрішній інформаційний простір РФ та світовий інформаційний простір, в межах яких Кремль здійснює свій маніпулятивний інформаційний вплив, тісно поєднуючи дезінформацію з пропагандою. Проаналізовано еволюцію застосування російською інформаційною машиною методів та засобів маніпулятивного впливу у вказаних інформаційних просторах, посилаючись на результати сучасних наукових і прикладних досліджень в цій царині. З'ясовано, що до початку повномасштабної війни в Україні головними засоби російського пропагандистського впливу були Інтернет-ресурси, візуальні й звукові носії інформації, новинні портали, кіберхакерські атаки на інформаційні системи та інформаційні холдинги. На основі аналізу результатів вітчизняних досліджень щодо особливостей ведення інформаційної війни росії проти України в соціальних мережах, доведено, що з початком і впродовж війни в Україні, ключову роль в інформаційному протиборстві Росії проти України стали відігравати платформи соціальних мереж та месенджери, блоги, дезінформаційні мережі та технології штучного інтелекту. Також розглянуто основні зміни структури спеціальних заходів в інформаційній сфері Кремля під час повномасштабної війни в Україні. Щодо методів інформаційного впливу, то їх використання є традиційним впродовж досліджуваного періоду і більш «вишуканішим» з плином часу: психологічний тиск, залякування, пропаганда та ін.

На основі аналізу ключових російських наративів зроблено висновки, що до початку повномасштабної війни в Україні основною ціллю російського пропагандистського впливу було сформувати ґрунт для виправдання військового вторгнення росії в Україну, а під час війни основними цілями стали дестабілізація та дезорієнтація населення всередині українського суспільства. Щодо інформаційного простору країн Європи та США, то головними напрямами дезінформування є питання збройного вторгнення росії в Україну, підриву міжнародного авторитету до України, критика та викривлення образу і дій української влади та українських військових. Також окреслено основні напрями змін в системі російського пропагандистського впливу в країнах Європи та США, зумовлені зміною політики США щодо України та росії.

На основі порівняльного аналізу ключових російських наративів, починаючи з 2000-х до нині, виявлено залежність змісту російських наративів від інтересів і цілей держави-агресора в інформаційних просторах України, європейських країн та США. Показано, як ключові наративи російської дезінформації адаптуються до актуальних подій та є дієвими у впливі на свідомість частини населення. Тому необхідним є постійний моніторинг діяльності пропагандистської російської машини з метою ефективної протидії її впливу.

Ключові слова: *інформація, інформаційна війна, інформаційне протистояння, дезінформація, пропаганда, методи, засоби, наративи, фейки, меми.*

Halyna Petryshyn. RUSSIAN INFORMATION WAR AGAINST UKRAINE: EVOLUTION OF KEY TOOLS, METHODS, AND NARRATIVE DYNAMICS

The article examines the evolution of the main means, methods and narrative dynamics in Russian information war against Ukraine, starting from the 2000s to the present in the context of the aggressor's use of the key means and methods of information influence and the dynamics of key Russian narratives. It is shown that the information war with the Russian Federation has several dimensions: the information expanse of Ukraine, the internal information expanse of the Russian Federation, and the global information influence, within which the Kremlin exercises its manipulative information campaign, closely combining misinformation with propaganda. Based on the results of scientific and applied research in the field, the article analyses the evolution in the methods and means of information manipulation impact on Ukrainian society and the international community. The research demonstrates that before the start of the full-scale war in Ukraine, the main means of Russian propaganda influence were Internet resources, visual and audio media, news portals, cyber-hacker attacks on information systems and information holdings. Based on the analysis of the results of domestic investigation on the features of Russian information war against Ukraine in social networks, it is proven that social network platforms and messengers, blogs, misinformation networks and artificial intelligence technologies has been playing a key role in Russia's information confrontation against Ukraine since the beginning and throughout the war. The article also considers the main changes in the structure of special measures in the Kremlin's information campaign during the full-scale war in Ukraine. As for the methods of information influence, their use is traditional during the period under study and has become more "sophisticated" over time, including psychological pressure, intimidation, propaganda, etc.

© Петришин Г., 2025

Based on the analysis of key Russian narratives, it was concluded that before the start of the full-scale war in Ukraine, the main goal of Russian propaganda was to justify Russia's military invasion in Ukraine, while during the war, the main goals are destabilization and disorientation within Ukrainian society.

As for the European and US information expanse, the main areas of misinformation include the Russian armed invasion in Ukraine, undermining the Ukrainian international image, criticism and distortion of the image and actions of the Ukrainian authorities and the Ukrainian military. The article also outlines the main changes in the system of Russian propaganda influence on European countries and the USA, caused by the change in US policy towards Ukraine and Russia.

Based on a comparative analysis of key Russian narratives from the 2000s to the present, the research demonstrates how the content of Russian narratives depends on the interests and goals of the aggressor state in the information expanses of Ukraine, European countries, and the USA. It is shown how key narratives of Russian misinformation adapt to the current events and effectively influence the consciousness of certain people. Therefore, it is necessary to monitor Russian propaganda closely to counteract its influence effectively.

Key words: *information, information war, information confrontation, disinformation, propaganda, methods, means, narratives, fakes, memes.*

Вступ. Сьогодні в інформаційно-комунікаційному просторі існує величезна кількість засобів, які дозволяють отримувати ті чи інші повідомлення.

Питання полягають в тому, яку інформацію за якістю ми отримуємо, чи є вибір цієї інформації свідомим і хто сприяє нашій упевненості в тому, що цей вибір ми зробили самі. Тому так важливо розуміти механізми впливу інформації на сприйняття людиною подій, явищ або процесів суспільного життя та мету, яку переслідує розповсюджувач інформації. Особливо це розуміння нам потрібне в умовах війни, оскільки «… стрижневою конструкцією будь-якої війни» є інформаційна війна [27].

Останніми десятиліттями стрімкий розвиток інформаційних технологій, що впливають на свідомість і почуття людей, недостатній рівень розвитку методів забезпечення захисту національних інформаційних просторів та свідомості населення виводить інформаційне протиборство на якісно новий рівень і робить його одним із найефективніших засобів досягнення зовнішньополітичних та внутрішньополітичних цілей. Будь-яке інформаційне протиборство під час війни спрямоване, насамперед, на дестабілізацію ситуації всередині країни-супротивника завдяки внесенню у суспільну та індивідуальну свідомість населення шкідливих ідей, формування вигідної для країни-агресора реальності та дискредитацію іміджу держави на міжнародній арені через посилення пропагандистського впливу на політиків та уряди країн світу. Тому тема обраного нами дослідження є надзвичайно актуальною, особливо в умовах російської збройної агресії проти України.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є розкрити особливості використання системою російської пропаганди і дезінформації основних засобів і методів інформаційного впливу на свідомість населення України та зарубіжну аудиторію в інформаційній війні проти України впродовж 2000-х років і до нині; проаналізувати змістовний та сутнісний аспекти російських наративів відповідно до подій та соціально-політичної, соціально-економічної ситуації, які мали місце в українському суспільстві та поза межами України в означений період.

Основні завдання статті: окреслити основні засоби і методи, які використовує росія в інформаційній війні проти України; розкрити зростання рівня агресивності російської пропаганди та дезінформації у зв'язку з необхідністю інтерпретації ситуацій відповідно до основних цілей інформаційної війни країни-агресора; здійснити порівняльний аналіз найбільш використовуваних російською пропагандою та дезінформацією наративів та показати їх призначення в інформаційній війні проти України в динаміці подій.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є системний підхід та метод порівняльного аналізу, які дозволили розкрити зміну засобів, методів та наративів російської пропаганди та дезінформації у зв'язці з основними цілями інформаційної війни проти України.

Аналіз досліджень і публікацій. На сьогодні у вітчизняній науці дослідженням різних аспектів інформаційної війни та застосування спеціальних інформаційних засобів і технологій на формування свідомості людини загалом і в умовах ведення війни зокрема, займаються вчені, котрі представляють різні напрями соціально-гуманітарного знання. Так, питання ідеологічної складової російської інформаційної війни є предметом аналізу В. Виздрика [2]. Проблему розширення лексичного складу «мови ворожнечі» під час російсько-української війни досліджує В. Гнатюк [4]. Основні аспекти та інструменти різних форм війни в контексті російсько-українського протистояння є предметом дослідження О. Гордійчука [5]. Особливості маніпулятивної й просвітницької російської

пропаганди в сучасних умовах повномасштабної війни в Україні та аналіз риторики російської пропаганди досліджують вітчизняні вчені В. Лизанчук і М. Павлюх [14, 19]. Інтернет-ресурси як чинник інформаційної війни проти України та моделі ведення інформаційної війни в соціальних мережах є предметом аналізу Ю. Данько, Н. Семен, Д. Прімакової та М. Комової [6, 25, 21]. Сучасна інформаційна війна в глобальному масштабі з позиції її правової регламентації є предметом аналізу І. Жаровської та Н. Ортинської [8]. Особливої уваги заслуговують дослідження теоретичних, методологічних та практичних аспектів інформаційної війни РФ проти України А. Худолій, аналіз динаміки наративів в умовах російської гібридної агресії Г. Яворської, дослідження наративів російсько-української інформаційної війни здійснене А. М. Романишин, С. В. Черевичним та О. П. Остапчук; дослідження впливу російської дезінформації через рекламу у Facebook, здійснене Центром стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки й Центром демократії та верховенства права в березні-листопаді 2023 року;дослідження NewsGuard щодо діяльності найбільших чат-ботів, які повторюють інформацію поширювану російською мережею Pravda; дослідження VoxCheck, які презентують базу російської пропаганди в європейських країнах [30, 32, 27, 10, 23, 29].

Результати дослідження. Сучасна інформаційна війна – це війна за свідомість людей та їхнє мислення, основою якої є «зіткнення смислів і примноження невизначеності». Вітчизняна дослідниця Є. Кузіна стверджує, що «…дезорієнтація людини, кардинальна зміна її оцінок та вподобань, переформатування світогляду з корисливою метою» є одними з головних напрямів діяльності, що є корисними для організатора інформаційного впливу [13].

Інформаційна війна росії проти України розпочалася ще задовго до відкритого військового конфлікту. З моменту проголошення незалежності України, російські канали супутникового мовлення та російські ЗМІ транслювали передачі, насичені ідеологією «русского мира», що була спрямована на маніпулювання мовними і релігійними питанням, нагнітання міжетнічної ненависті, переписування української історії та дезінформацією про події в Україні, вибудувані на окремих прикладах з негативними наслідками, які позиціонують як загальнонаціональну тенденцію. Наприклад, конфліктні ситуації, що виникають з питань мови та культури національних меншин, означуються російськими медіа як переслідування або відмова владою у праві на власну культуру та мову національним меншинам в Україні. Зокрема, зусиллями російської пропаганди штучно створювалася проблема дискримінації російськомовного населення в Україні, що знайшло відображення, наприклад, у меседжі: «В Україні правлять фашисти та націоналісти, які пригнічують російськомовне населення». Для поширення дезінформації та пропаганди на початку 2000-х років Росія активно використовує Інтернет-ресурси, візуальні й звукові носії, промови, пресу та ін.

Інтенсивність спеціальних інформаційних операцій РФ проти України особливо почала зростати з 2005 року, коли у РФ було створено державний інформаційний холдинг «Russia Today». Меседжі, що поширювалися цим ресурсом, дискредитували не лише українську державу, а й увесь демократичний світ, розпалювали ворожнечу до країн Заходу та міжнародних організацій. Наприклад, поширеними були наступні меседжі: «Захід прагне зруйнувати Росію зсередини, нав'язуючи чужі цінності».

У 2010-х роках меседжі, що поширювалися цим ресурсом, почали активно просувати російсько-українську кризу як боротьбу Росії та Західного світу на кшталт: «Захід експлуатує Україну та є деструктивним для світового порядку». 100 брехливих російських наративів про російсько-українську війну [27].

У цей же період активно поширюється наратив про непереможну могутність і велич російської армії у Другій світовій війні, паразитуючи в такий спосіб на перемозі над нацизмом і виключаючи внесок інших країн і народів: «Війна була виграна насамперед за рахунок ресурсів російської федерації». Цей наратив активно поширювався через ЗМІ, фільми, офіційні повідомлення про події. Присвоєння росією Дня Перемоги над фашизмом, готувало ґрунт для мілітаризації та потенційної перемоги над Україною всередині російського суспільства.

З метою пропаганди та формування громадської думки, вигідної для росії, використовувалися інтернет-ресурси України, Європи, США. Особливу роль у цьому процесі відігравала команда офіційних тролів під назвою «Тро́лі з О́льгіна». Найняті коментатори розміщували неправдиву інформацію і провокативні коментарі в соціальних мережах, що стало однією зі складових інформаційної війни росії проти України.

Друга хвиля негативного ставлення до українців пройшла в період із березня по червень 2014 року. Згідно з опитуванням служби

«Pew Research Center», у 2014 році RT стала найбільш популярним каналом у світі новин на ресурсі YouTube. Починаючи з революції на Майдані 2014 року, Україну постійно обговорювали в російському політичному дискурсі, постійно тавруючи її неонацистською «державою, що не відбулася», повною правих радикалів, що тероризують російськомовне населення. Росія намагається виступити у ролі миротворця. Заклик до боротьби з «нацистською Україною» замінив давні заклики до перемоги над нацистською Німеччиною. Російські журналісти заявляли, що Україна «кишить неонацистами і фашистами» [7].

З метою дискредитації подій на Майдані, росія створює більше 30 псевдо-українських груп і акаунтів у соціальних мережах, а також 25 «провідних англомовних» видань. Видаючи себе за простих українців, працівники російської військової розвідки вигадують новини та поширюють коментарі, метою яких є налаштувати проросійських громадян проти протестувальників.

Паралельно з цим російська пропаганда, докладає зусиль для того, щоб зобразити ЄС як, з одного боку, агресивний апарат Заходу на чолі зі США, що прагне до світового панування, а з іншого – як слабкий інститут, що переживає кризу. Меседжі: «Західне керівництво некомпетентне», «Європа – це Содом і Гоморра» активно поширюються серед російської і закордонної аудиторії.

Щодо питання анексії росією Криму, то аналіз контенту з цього питання на сайті «Правда.Ру» дозволив виокремити п'ять груп міфологем, які насаджувались аудиторії: змалювання Володимира Путіна в образі «месії», який прийде і врятує свій «братній народ» від фашистської (київської) влади; зображення росії як країни, що не може відмовити і не допомогти «своїм»; Крим сам хоче стати частиною росії; демонстрація переходу українських військовослужбовців та влади, що знаходились на території Криму, на бік росії та ін. [25, с. 13].

Інформаційні операції росії на Донбасі були в основному спрямовані на підтримку дій незаконних збройних формувань та введених на територію України угруповань ЗС росії. Серед найбільших кампаній цього періоду варто зазначити інформаційну атаку на підтримку сепаратистського руху «Русская весна»; пропагандистську кампанію щодо проведення незаконних референдумів на окупованих територіях; інформаційну кампанію з підтримки мобілізації до лав незалежних збройних формувань; інформаційний супровід псевдодержавних утворень так званих ДНР та ЛНР; кампанії з героїзації загиблих ватажків бойовиків; кампанію з дискредитації дій ЗСУ («мародерство українських окупантів», «розстріл полонених») на Донбасі та звинувачення в жертвах серед цивільного населення; інформаційні кампанії з супроводу свят псевдодержавних утворень; загальну антифашистську кампанію; інформаційний вплив на західну аудиторію тощо. Відомими прикладами дезінформації російських державних ЗМІ в період війни на Донбасі є: сюжет про «розіп'ятого хлопчика», який був показаний на Першому каналі в липні 2014 року та підроблений супутниковий знімок українського винищувача, який нібито збив над Донбасом малайзійський «Боїнг» в липні 2014 року. Державні ЗМІ росії пов'язували збиття малайзійського літака одночасно і з нападом українських винищувачів за вказівкою США, і зі спробою НАТО збити приватний літак Путіна.

У 2014 році російські пропагандисти зайнялися й активним просуванням терміну «Новоросія» щодо частково окупованої східної частини України, про що свідчать чисельні публікації у друкованих ЗМІ Донецької та Луганської областей. Метою цих публікацій стало формування «нової ідентичності». Більшість статей проводила паралелі з Другою світовою війною і представляла війну на Донбасі як напад українських «неонацистів», а самих військових України представляла у ЗМІ «карателями».

На думку А. Худолій, Кремль у цей період активно використовує інструмент «однобічності» меседжу, демонструючи ту картину, що підходить під бажану для РФ реальність: на телебаченні транслюють сюжети про «воєнні злочини», що скоєні нібито українською армією. Це дає можливість, зокрема, просувати росією наративи про необхідність захисту населення цього регіону від «нацистів» та «бандерівців, які «…проводять політику геноциду проти мешканців Донбасу» та вибудувати друга в особі Російської Федерації [30].

А. Худолій стверджує, що викривлене подання подій у східній частині України перетворюється на засіб деструктивного впливу і використовується як різновид зброї з цілком реальним руйнівним ефектом, при застосуванні якої руйнуються не фізичні об'єкти, а уявлення про дійсність [30, с. 129].

Відносно всієї України цього періоду основними ключовими напрямами в діяльності російської пропаганди були: пониження міжнародного іміджу України з метою послаблення її геополітичного значення («Україна загрожує ліберальним цінностям, просуваючи

націоналістичні ідеї», «Україну необхідно очистити від нацистів та нацистської ідеології, які становлять загрозу всьому цивілізованому світу»); формування стереотипу меншовартості українців («українці та росіяни – це один народ», «сучасна Україна – цілковите дитя радянської епохи»); посилення політичної напруги, недовіри та зневаги до української влади з боку населення; поширення ідей особливого статусу російської культури і мови; дестабілізація ситуації всередині країни через підрив морального духу українців («війна в Україні з 2014 року підтримується в інтересах і за сприяння олігархів»); психологічний вплив на військових ЗСУ (отримання українськими солдатами текстових повідомлень на телефон з погрозами проти їхніх сімей); формування в українському суспільстві недовіри до Заходу та США («Захід експлуатує Україну та є деструктивним для світового порядку», «українська влада є нелегітимною та перебуває під зовнішнім управлінням США»); обґрунтування зовнішньої загрози для росії з боку Заходу, США та України («в Україні присутні військові об'єкти та інфраструктура НАТО»); ініціювання акцій непокори та масових заворушень («Всі на майдан»); здійснення атак на інформаційну безпеку України (використання шкідливого програмного забезпечення Black Energy та TeleBots; лише в грудні 2016 року були атаковані: Державне казначейство і Міністерство фінансів, «Укрзалізниця» і електропідстанція «Північна»).

Щодо впливу на іноземну аудиторію напередодні повномасштабного російського вторгнення в Україну, саме Німеччина та Італія, згідно дослідження EUvsDisinfo, є одними з найбільш постраждалих від російської дезінформації країнами Європи. Відповідно до аналізу VoxCheck (листопад 2021 року – кінець лютого 2022 року), у списку тих ЗМІ, які републікували дезінформаційні кейси з великих російських ЗМІ, опинилися 20 німецьких та 35 італійських. В цих ЗМІ фактчекери зафіксували близько 100 фейків про «мілітаризацію України силами НАТО», про «плани української влади вирішити конфлікт на Донбасі силою» та про «підготовку Заходом війни України проти Росії». Майже 50 фейків присвячені «неонацистам та націоналістам в Україні» та майже 30 – про «дискримінацію російського населення в Україні». Все це дає підстави говорити про те, що росія напередодні повномасштабної війни вибудовувала свою інформаційну стратегію так, щоб виголошені путіним 24 лютого причини нападу на Україну були «виправданими» [33].

Отже, до початку повномасштабної війни в Україні основною ціллю російського пропагандистського впливу було сформувати ґрунт для виправдання військового вторгнення росії в Україну та обґрунтувати свою «історичну місію» – об'єднання «російських земель». Початок інтервенції в Україну росія виправдовує меседжами на кшталт: «Якби Російська Федерація не напала на Україну, Україна напала б на Донбас і Росію», «Ми не хочемо війни, але підступний ворог не залишив нам вибору», «Українці чекають на звільнення від «київського режиму» і т. ін. Стрижневим посилом кремля стала теза, що так звана «спецоперація» є превентивним заходом для самозахисту та захисту світу від «коричневої чуми нацизму» [20].

З початком вторгнення РФ в Україну в лютому 2022 року, інформаційна війна кремля стає дедалі більш агресивною, а потік пропаганди після нападу росії на Україну багато дослідників називають «безпрецедентним». В інформаційній сфері рашистів відбувається перебудова всієї структури спеціальних заходів, що проводяться. Ця структура включає чотири рівні: стратегічні інформаційні операції; спецпропаганда (дискредитація лідерів противника, розкладання противника, підрив політичної стабільності); фейки (створення паніки з метою відволікання сил та засобів противника на непридатний об'єкт); оперативні ігри (з олігархами, готовими заради особистого порятунку на все; «переговори про мир» тощо).

Російські інтернет-преса та блоги розпочинають безпрецедентну кампанію виправдання російського вторгнення за допомогою створення хибної картини України як захопленої ультраправими екстремістами. Створивши міф про визвольну місію російських військових від неофашистів, на початку вторгнення росії в Україну в 2022 році, у ЗМІ агресора активно поширюється наратив про те, що лише праві українські формування намагаються чинити опір російським військам. Супроводжують цей наратив меседжі, як сили РФ безперервно «знищують», «ліквідують» чи беруть у полон українських «націоналістів», «неонацистів» та «бандерівців». Військові безчинства росії на тимчасово окупованих українських територіях та знищення сіл і міст України отримують виправдання в контексті боротьби з нацизмом. З метою приховування звірств російської армії на українських територіях, російська пропаганда пропонує своїй аудиторії декілька версій однієї події або поширює декілька неправдивих повідомлень одночасно. Або всю відповідаль-

ність за наслідки дій «визволителів» пов'язує з «агресивністю» дій України. В російських ЗМІ поширеними стають такі меседжі: «Україна сама обстрілює міста та мирне населення, а звинувачує у цьому Росію», «Україна несе відповідальність за гуманітарну катастрофу та жертви під час війни». Використовуючи ці меседжі щодо нашої держави, кремль намагається переконати світ, що сучасна Україна є аналогом нацистської Німеччини. Проте кричущі факти з Бучі та інших звільнених від окупантів населених пунктів свідчать, що це були підготовлені репресивні акції армії РФ. Цілком очевидно, що «денацифікація» як спосіб позбавитися «українських нацистів» перетворилася на фактичний геноцид українського народу.

Одним з основних напрямів діяльності російської пропаганди початку війни є інформаційна кампанія на тимчасово окупованих територіях України, метою якої є зниження спротиву російській окупації. Її медіа-супроводом є, наприклад, наративи: «Херсон – це вже не Україна», «Україна покинула Херсон напризволяще» тощо. А російськими каналами на окупованих територіях ведеться активна агітація за «русский мир» та всілякі псевдо референдуми [20]. Так, зокрема, 23–27 вересня 2022 року тимчасовою окупаційною владою РФ в окупованих росією областях України були проведені нелегітимні референдуми, мета яких – опитування населення щодо «приєднання» окупованих територій до росії. Ці «референдуми» не мають нічого спільного з вільним, демократичним волевиявленням людей та порушують українське й міжнародне законодавство.

Щоб насаджувати свій наратив на захоплених землях та впливати на свідомість українських громадян, росіяни використовують місцеві ЗМІ. Наприклад, перейменувавши радіо «Азовська хвиля» на «Свободний Бєрдянск», вони поширюють цим каналом російську дезінформацію. «Рекомунізацію» публічного простору окупанти називають «відновленням історичної справедливості» [2]. Носії «русского мира» повертають топоніми радянських часів та демонтують споруди, що утверджують історичну українську героїку та боротьбу за незалежність. На початок серпня 2022 р. зафіксовано 450 епізодів воєнних злочинів росії проти українських об'єктів культурної спадщини та закладів культури. Найбільше постраждали Харківська, Донецька та Київська області. З метою показати прихильність до дій ЗС росії на тимчасово окупованих українських землях, кремлівська пропаганда активно тиражує образ української пенсіонерки з червоним прапором, що вийшла нібито вітати російських «визволителів».

Важливо відзначити, що росія також активно займається вербування дітей на окупованих українських територіях за допомогою русифікації освіти та переписування української історії. Так, у новому підручнику з історії, виданому в росії для старших класів, у розділі про війну РФ проти України стверджується, що США є «головним бенефіціаром» війни, а окуповані українські території є «новими регіонами» Росії.

Одним з основних напрямів діяльності російської пропаганди стає також поширення всіляких дописів у соціальних мережах про українських біженців за кордоном, метою яких є створити соціальний розбрат у країнах, які їх приймають. Щоби налаштовувати жителів країн Європи проти України, Росія знаходить різні способи. Зокрема використовує групи підтримки та допомоги українським переселенцям, які залишили домівки через повномасштабне вторгнення росії. До українців намагаються прив'язати образ «нахабних нероб, які мандрують у пошуках високих соцвиплат». Українців зображають тягарем для економіки країн, що їх приймають. Також українців намагаються змалювати не втікачами від війни, а туристами, які переїжджають із країни до країни, шукаючи, де вищі суми соціальної допомоги. Факт виїзду великого числа українців на початку війни за кордон рашисти використовують для формування наративу про зникнення через кілька сотень років української нації як такої. Активно в соцмережах Європи поширюється також наратив про начебто невдячність українців європейцям. Метою поширення таких антиукраїнських дописів є зменшення підтримки України й українців. Найбільш масово на початку широмасштабної війни росії проти України російські наративи просувають у групах допомоги українцям у Німеччині на платформах Facebook, Telegram та YouTube [24].

Поширення російської дезінформації за кордоном мали й інші напрями впливу на громадську думку.

Підтвердженням цьому є поява у міжнародних ЗМІ публікацій і коментарів щодо шкідливості санкцій для країн, які їх запровадили; локального характеру українсько-російського «конфлікту», який не матиме серйозного впливу на глобальні процеси; покладання вини за розв'язування агресії проти України на США та Європу та ін. Особливо популярними в межах тієї чи іншої країни були такі російські наративи: у Польщі тема «хитрого плану» польської влади щодо окупації захід-

них регіонів України; у Словаччині у фокусі пропагандистів була теза про «український фашизм», завдяки якій намагалися виявити стереотипні образи українців, що присутні в колективній пам'яті певної частини населення Словаччини; в угорських ЗМІ поширювали дезінформацію про начебто численні мітинги європейців проти надання підтримки Україні; в італійських ЗМі простежується теза про те, що росія воює саме з країнами НАТО, США чи загалом умовним колективним Заходом, а не Україною; у німецькому інфопросторі часто з'являлися повідомлення про те, що українці використовують західну зброю не за призначенням або, що зброя не здатна переломити хід війни. Дезінформаційні наративи, які росія поширює в Європі впродовж повномасштабної війни, залежать в основному від ситуації на фронті, в економіці та на дипломатичній арені.

Згідно з результатами дослідження, проведеного командою VoxCheck (база даних складається з 5000 кейсів), найбільше – чверть з усіх дезінформаційних наративів – поширили у польських медіа. Автори дослідження зафіксували 1384 випадків дезінформації у Польщі. На другому місці за кількістю дезінформації – Угорщина (869 випадків), на третьому – Чехія (787 випадків). У Німеччині та Словаччині знайшли 709 та 592 кейсів дезінформації відповідно. Пік російської дезінформації припав на грудень та січень 2022–2023 року. Тематика російських наративів змінювалася впродовж війни росії проти України [29].

Щоб пояснити затяжний характер «спеціальної операції», російська влада вдається до чергового вкидання дезінформації у власний інформаційний простір на кшталт: «НАТО вступило у проксі-війну з Росією», «Росія воює з усім світом, який ополчився проти неї» тощо. А спротив, який чинить український народ окупантам, спонукає пропагандистську машину Росії змінити свою риторику з «денацифікації України» на її «денаціоналізацію», метою якої є знищити Україну як державу, знищити українську еліту та культуру.

Ключову роль в інформаційному протиборстві Росії проти України впродовж війни відіграють платформи соціальних мереж та месенджери, які є могутніми інструментами для анонімного поширення та обміну інформацією. Це спрощує процес маніпулювання аудиторією. За Ю. Данько серед основних моделей ведення інформаційної війни в соціальних мережах доцільно виділити модель мережевих атак, модель із залученням добровільних користувачів і модель тотального блокування. [6, с. 58]. Зауважимо, що з метою інформаційного впливу в глобальному масштабі в російських силових структурах створено спеціальні підрозділи для ведення інформаційної боротьби в Інтернеті, діяльність яких сфокусована на двох напрямах: суто пропагандистський (пропаганда та контрпропаганда) та суто оперативний, метою якого є відключити увагу противника або поширити недостовірну інформацію.

З поміж усіх, особливе місце в цьому контексті посідають такі соціальні мережі та месенджери, як Facebook, Twitter, Instagram. Наприклад. у «Facebook ключовим інструментом просування шкідливого контенту є реклама. Дослідження впливу російської дезінформації через рекламу у Facebook, проведене Центром стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки і Центром демократії та верховенства права в березні-листопаді 2023 року (проаналізовано 596 рекламних повідомлень з 396 профілів, таргетованих на українську аудиторію Facebook), дозволило виявити певні закономірності застосування інструментів реклами для розміщення шкідливих повідомлень у мережі Facebook: автоматизоване створення сторінок під розсилку реклами, відпрацювання визначеного переліку тем, узгодження меседжів із поточним напрямком російської пропаганди, обов'язкове використання візуального контенту. У рамках дослідження було виявлено рекламні повідомлення, таргетовані на аудиторію в Ізраїлі, Польщі, Угорщині, Словаччині, Німеччині та інших державах. Для ілюстрування публікацій використовувалися фото, меми, карикатури, інфографіка та відео. З метою введення читача в оману використовувалися назви українських медіа, компаній чи патріотичні сторінки. Ключовими темами повідомлень за вказаний період стали такі: ситуація в зоні бойових дій з акцентом на меседжах «програної битви ЗСУ», «катастрофічні втрати» ЗСУ»; спекуляції на тему мобілізації; дискредитація української влади («представники влади свідомо знищують населення України та вчиняють інші злочини», «українська влада розкрадає західну допомогу»); формування антизахідних настроїв («Захід роздратований постійними проханнями Києва про підтримку»), «деморалізація» українського суспільства («радість мешканців окупованих територій через прихід росіян», «військові загрози для цивільних»); якість і недостатня кількість зброї на фронті («український військово-промисловий комплекс не здатний забезпечити потреби ЗСУ»); «турбота» про військових («влада кидає напризволяще поранених бійців»); звинувачення мешканців оку-

пованих територій у тотальному зрадництві; спекуляції на регіональних та мовних відмінностях («куплю росіянам», «продам українцям), людські втрати України через війну, небажання біженців повертатися з-за кордону, низький бойовий дух ЗСУ та ін. [10].

Автори дослідження вказують, що з виявленого масиву повідомлень найбільша кількість присвячена ситуації на фронті (виявлено 136 повідомлень, для яких ця тема була основною, і вони склали майже 23 % від загального масиву). Друга за кількістю група в масиві повідомлень – публікації, спрямовані на формування антизахідних настроїв в аудиторії (складає 18 % від загальної кількості повідомлень). Значна частина повідомлень спрямована на зрив мобілізації в Україні (13,8 % від загального масиву повідомлень). Тема «корупції» посідає четверте місце за кількістю публікацій (11,7 % від загального масиву повідомлень). Серед найбільш поширених меседжів цих трьох напрямів пропаганди через рекламу, автори дослідження виділяють такі: «держави-сусіди мають територіальні претензії до України»; «Україна перебуває під зовнішнім управлінням Заходу»; «катастрофічні втрати» ЗСУ; «українська влада розкрадає західну допомогу» та ін. Важливим напрямом російської пропаганди стала також дискредитація української влади та військово-політичного керівництва країни з допомогою різноманітних претензій та обвинувачень. Серед найбільш поширених меседжів у мережі Facebook, автори дослідження виділяють: некомпетентність влади, відсутність патріотизму у владі, внутрішню конфліктність у владі [10].

Щодо месенджеру Telegram, то на початку війни ціллю російської моделі пропаганди стали російськомовні українці, а також ті, хто перебуває на тимчасово окупованих РФ територіях. Підтвердженням цього є велика кількість сайтів та рейкових медіа на окремих російських доменах, що мають на меті нормалізувати присутність росії на територіях України та підтримати цілі «спеціальної воєнної операції». У своїх матеріалах вони дискредитують українську армію та владу, висвітлюють російське вторгнення у позитивному контексті, фокусуючись на «миротворчій меті» РФ. У такий спосіб росія презентує власну картину конфлікту для міжнародної спільноти.

Месенджер Telegram російські спецслужби також активно використовують для вербування українських підлітків з метою підпалів автомобілів Збройних Сил України та будівель територіальних центрів комплектування; створюють мережі ботів і каналів, де під виглядом швидкого заробітку пропонують неповнолітнім виконати небезпечні завдання. Сьогодні Telegram став ключовою зброєю прокремлівських акаунтів для поширення дезінформації, спрямованої на підрив підтримки України та поширення російських наративів за кордоном. Наприклад, поширеними є наративи, про те що «не все так однозначно» у цій війні», «Україна програє війну», що «спеціальна операція» є єдино можливою стратегією деескалації у регіоні, що становить для росії геополітичну зацікавленість [15].

Масово поширює неправдиву інформацію в Інтернеті московська дезінформаційна мережа під назвою Pravda (запущена у квітні 2022 року і поширена сьогодні у 49 країнах світу), яка намагається впливати на результати чат-ботів зі штучним інтелектом. Мережа Pravda не створює власного контенту, а агрегує матеріали з російських державних ЗМІ та прокремлівських блогерів, посилюючи їхній вплив. Аналіз організацією NewsGuard провідних чат-ботів на основі штучного інтелекту показав, що у 33 % випадків вони повторювали помилкові повідомлення, що розповсюджуються мережею «Pravda» [23].

За даними американського проєкту Sunlight, мережею Pravda в 2024 році було опубліковано 3,6 мільйона статей. Зі 150 сайтів у мережі Pravda приблизно 40 є російськомовними сайтами, що публікують інформацію під доменними іменами, націленими на певні міста та регіони України, включаючи News-Kiev.ru, Kherson-News.ru та Донецьк-News.ru. Приблизно 70 сайтів націлені на Європу та публікуються такими мовами, як англійська, французька, чеська, ірландська та фінська. Приблизно 30 сайтів націлені на країни Африки, Тихоокеанського регіону, Близького Сходу, Північної Америки, Кавказу та Азії, включаючи Нігер, Канаду, Японію і Тайвань. Інші сайти розділені за тематикою з такими назвами як NATO. News-Pravda.com, Trump.News-Pravda.com та Macron.News-Pravda.com [9, 29].

Для просування дезінформації в США кремлем активно використовується мережа під назвою Doppelganger («Двійник»). Doppelganger відома тим, що використовує мережу несправжніх акаунтів-ботів для поширення посилань на фейкові версії справжніх новинних сайтів. У минулому мережа видавала себе за такі різноманітні сайти, як Le Monde у Франції та Fox News у США.

Особливий інтерес сьогодні викликає в російських пропагандистів тема мирних ініціатив Дональда Трампа. Моніторинг росій-

ських наративів показує, що пропагандисти кремля намагалися підігнати заяви Трампа під зручний для росії сценарій. Коли Дональд Трамп заговорив про мир в Україні, у кремлівських ЗМІ й телеграм-каналах почався ідейний шторм. Пропагандисти намагалися підігнати його заяви під зручний для кремля сценарій: «Трамп змусить Захід здати Україну».

Протягом березня 2025 року однією з основних тем російських ЗМІ стало питання 30-тиденного перемир'я і подальшого досягнення постійного миру. Згідно міркувань Лідії Смоли, сьогодні росія в українському інфополі «…застосовує тактику, яку можна назвати «втомою металу». Це сподівання, що психологічно та емоційно виснажене українське суспільство на якомусь етапі прийме факт замороження війни і погодиться на втрату території». Усю відповідальність за ситуацію, яка склалася щодо заключення миру, російська пропаганда намагається перекласти виключно на українську владу [3].

Також знову бачимо уже знайомі наративи про те, що «фактична влада в Україні перебуває в руках націоналістичних формувань на кшталт «Азова». Тому незрозуміло, з ким підписувати документи і яку силу вони мають, позаяк завтра прийдуть інші керівники. Всі ці спроби кремля мають за мету підважити легітимність керівництва України. У зв'язку з цим російськими медіа поширюється ідея про необхідність запровадження зовнішнього управління в Україні. Варто вказати, що схожу ідею, тільки про зовнішнє управління України країнами НАТО і США впродовж війни, ми вже мали нагоду чути з різних інформаційних російських каналів. Хоча тепер у риториці путіна з'явилася нова смислова конструкція – «куратори України з Європи» [31].

Посилення антиєвропейських наративів демонструють заголовки в російських медіа ТАСС, «Аргументи і факти». Наприклад, декілька заголовків у російських медіа звучать так: «Путін нагадав противникам росії, чим закінчився похід Наполеона», «Якщо Європа продовжить протистояти рішенням США, то першою буде покарана Польща» [22].

Російська пропаганда також нав'язує авдиторії власні образи європейських лідерів. Наприклад, президента Франції Макрона зображає як слабкого та хаотичного лідера, використовуючи історичні паралелі з Наполеоном, якого в російській пам'яті асоціюють із загарбником, приреченим на поразку. Водночас його підтримку України та заяви про можливість відправлення військ НАТО в Україну пропагандисти перекручують, подаючи як загрозу війни з Росією. У такий спосіб формується наратив, що Захід сам провокує ескалацію, а Росія нібито лише «захищається» [22]. Подібні «фейки» легко стають вірусними через їхню сенсаційність та емоційний вплив.

Крім просування дезінформації, війна виявила ще одне призначення фейків – приховане керування противником. Шляхом відтворення фейків на українському телебаченні та в електронних ЗМІ фейки забезпечують повторення, тиражування та поширення російської пропаганди, доведення дезінформації та шкідливих ідеологічних установок до авдиторії. Крім того, захоплюючись викриттям фейків, ми забуваємо про те, що у фейках може бути закодована послідовність команд, що управляють підсвідомістю людини безпосередньо, непомітно для неї. Вкидання фейків щоразу модифікує свідомість людини новими «ін'єкціями» шкідливої інформації та «веде» її до тих висновків та оцінок, які вигідні пропагандистам. Таким чином фейки стають інструментом нейролінгвістичного програмування. Зазначимо, що цей механізм поширення фейків не новий і повністю відповідає основному принципу спеціальних інформаційних розвідувальних операцій: противника треба стимулювати лише один раз; все інше він повинен зробити сам – власними руками «завалити» свою ж таємну операцію, розкрити свою агентуру і бути при цьому абсолютно впевненим у тому, що він все робить правильно, тому що іншого виходу він не має.

На початку 2024 року кремль мобілізував ресурси щодо посилення кремлівської пропаганди в Італії. Наприклад, на 20 січня 2024 року в місті Модена на півночі Італії було заплановано відкриття російської виставки-конференції «Маріуполь. Відродження після війни». Але, на звернення української сторони, мерія італійського міста Модена відкликала дозвіл на проведення пропагандистської виставки, організатором якої була «Російська культурна асоціація Емілія Романья».

Проте відбувся показ пропагандистського фільму про Маріуполь, де було показано «порятунок» міста росією. Силу дії в Італії російської пропаганди підтверджує статистика. За даними дослідження Європейської ради міжнародних відносин щодо громадської думки про Україну у 2023 році, 41 % італійців виступають за якнайшвидше завершення російсько-української війни, навіть за умови втрати Україною своїх територій. Опитування від Ipsos, опубліковане 1 березня 2024 року, показує, що 32 % італійців виступають за надання Україні військової допомоги від Італії, а 5 із 10 опитаних виступають проти цього.

Разом із тим, кожен другий з опитаних італійців виступає за переговори, навіть на невигідних для України умовах, і статус-кво з окупованими росією українськими територіями [1].

Розкриття питання щодо основних засобів російської пропаганди напередодні і під час війни буде неповним, якщо оминути тему мови ворожнечі, яку посіпаки кремля активно використовують з метою демонізації українців і її збройних сил, підбурення до насильства та розпалювання ненависті в українському суспільстві поміж різними географічними частинами України та поза її межами, щодо її мешканців та влади. За О. Гордійчуком, використання мови ворожнечі російською пропагандою воєнного часу доводить агресивний потенціал рашистської ідеології до максимуму [5, с. 63]. Активно мову ворожнечі проти українців російська пропаганда почала використовувати у Криму під час Майдану, щоб анексія півострова пройшла «найбільш ефективно та легко», та з метою .демонізації всіх проукраїнських громадян. Так, з початком війни 2014 року в середовищі російської пропаганди поширювалися образливі назви-неологізми щодо представників проукраїнської позиції та щодо української держави в цілому: «укри», «укрофашисти», «укропи», «Хахляндія» та ін.

Традиційними прикладами застосування мови ворожнечі напередодні повномасштабної війни є використання таких лексем-асоціацій з боку РФ проти України: українці – це бандерівці, «вовки в овечій шкурі», карателі, маріонетки Заходу, нацистська хунта». Мова російських ЗМІ переповнена україножобськими меседжами, на кшталт: в Україні при владі хунта; УПА – колаборанти Гітлера та ін.

Мова ворожнечі, яку активно використовують російські ЗМІ до і під час війни «… поєднується саме із закликами фізичного знищення українців, закликами до геноциду чи закликами до скоєння інших воєнних злочинів на кшталт знищення цивільної інфраструктури, знищення всіх міст, закликами бомбити Харків, бомбити всі інші території України, які не хочуть підкорятися Російській Федерації», зазначає Ірина Сєдова. За спостереженнями Олени Голуб, найбільший градус ворожнечі був протягом пів року до нападу: «Російські медіа готували своє суспільство до війни. Вони висвітлювали Україну як недонацію, українців як недолюдей абсолютно з однією метою, щоб потім можна було виправдати це безжальне вбивство нашого народу» [18].

Одним із найпоширеніших інструментів російської пропаганди в контексті мови ворожнечі стали меми. Вони викликають сильні емоції та легко відтворюються будь-яким користувачем мережі. Російські пропагандисти просувають через меми кілька основних наративів: про «нацизм в Україні» (використовуючи терміни «зефюрер», «Салорейх»), загальну критику України та українців (від висміювання мови до поширення неправдивої статистики), повідомлення для західної авдиторії про корупцію в Україні та вартість війни для платників податків, звеличування росії (з відсилками до «величного минулого»). Для поширення меседжів російська пропаганда використовує фейкові обкладинки журналів і карикатури, підроблені фото графіті за кордоном, «сатиричні» телеграм-канали [28].

Інформаційна війна, це боротьба, метою якої є формування маркерів для людини чи цілого суспільства розуміти реальність. Тому боротьба за здатність людини розуміти реальність є надто важливою. Чим більше ми знаємо про технології сучасної інформаційної війни, тим більш критичними ми стаємо в оцінці інформації, яку одержуємо з різних джерел. Це особливо важливо в час, коли наша країна веде боротьбу за збереження своєї незалежності та суверенітету.

Висновки. Впродовж останніх десятиліть росія змінювала методи і способи інформаційного тиску на Україну. Ці зміни були зумовлені як розвитком технологій та каналів трансляції інформації, так і ситуаціями й подіями, які мали місце в Україні, а також головною стратегічною ціллю росії – відродження своєї імперської могутності. Головними шляхами поширення російської дезінформації і пропаганди на початку 2000-х років були Інтернет-ресурси, візуальні й звукові носії, телерадіомовні канали, фільми, новинні портали, інформаційні холдинги, кіберхакерські атаки на інформаційні системи. Починаючи з 2010-х років, до арсеналу інформаційного протиборства росії додаються нові технології ведення інформаційної війни, зокрема, розміщення дезінформації і провокативних коментарів у соціальних мережах, пов'язане з діяльністю «ольгінських тролів»; створення псевдо-українських груп і акаунтів у соціальних мережах та англомовні видання, через які працівники російської розвідки вигадують новини та поширюють коментарі від імені українців; організація «війська інформаційних операцій», завданням яких стала контрпропаганда як всередині країни, так і за її межами; використання чат-ботів на основі штучного інтелекту. Ключову роль в інформаційному протиборстві росії проти України

впродовж війни відіграють платформи соціальних мереж, месенджери, ЗМІ та діяльність медійних корпорацій. З-поміж усіх соціальних мереж, особливе місце в цьому контексті посідають такі соціальні мережі та месенджери, як Facebook, Twitter, Instagram. Масово поширює неправдиву інформацію в Інтернеті московська дезінформаційна мережа під назвою Pravda, мережа Doppelganger та інформаційний холдинг «Russia Today». Завдяки використанню сучасних технологій вони здійснюють латентний вплив на свідомість читача з метою навіювання певних думок і вчинків та формування обрисів соціальної реальності на догоду розповсюджувачу інформації. Основними техніками, спрямованими на введення споживача інформації в оману, є ігнорування або замовчування важливих фактів, перекручування інформації, її спотворення, використання різного роду упереджень та стереотипів. Наративи, мова ворожнечі, фейки, меми – це далеко не повний перелік сучасного арсеналу в інформаційній війні, яку веде росія проти України. Динаміка наративів у інформаційній війні росії проти України показує, що їх зміст відображає інтереси і цілі держави-агресора.

Структура російських інформаційних кампаній тісно поєднує дезінформацію з пропагандою, метою яких було і є підрив легітимності української державності та довіри до українських політичних інститутів, знецінення українського спротиву та євроатлантичних прагнень, плекання довіри до російських версій подій. Вся ця машина пропаганди та дезінформації активно реагує на будь-які зміни, що мають місце в житті українського суспільства, на фронті та на міжнародній арені.

Література:

1. Брайлян Є. Як працює російська пропаганда в Італії. URL: https://detector.media/propahanda_vplyvy/article/227695/2024-06-02-patsyfizm-papa-antyamerykanizm-i-polityky-yak-pratsyuie-rosiyska-propaganda-v-italii/.
2. Виздрик В. С. Імперські концепти російської інформаційної політики. URL: https://www.inst-ukr.lviv.ua/download.php?portfolioitemid=1031.
3. Війна наративів: як Росія маніпулює інфопростором в Україні та Європі]. URL: https://www.sestry.eu/statti/viyna-narativiv-yak-rosiya-manipulyuie-infoprostorom-v-ukrayini-ta-ievropi.
4. Гнатюк В. «Мова ворожнечі» в російсько-українській війні 2014–2015 років та національна самосвідомість українців. URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/4587/vyacheslavgnatyuk.pdf.
5. Гордійчук О. О. Росія: основні аспекти інформаційної, гібридної та повномасштабної війни. *Політичне життя.* 2024. № 4. С. 61–68.
6. Данько Ю. Соціальні мережі як інструмент інформаційної війни РФ проти України: особливості та механізми протидії. *Сучасне суспільство*. 2023. Випуск 2 (27). С. 54–66.
7. Дослідження аудиторії американських новинних інтернет-видань Pew Research Center. URL:https://ms.detector.media/mediadoslidzhennya/post/1389/2014-03-14-pew-research-center-opublikuvav-doslidzhennya-audytorii-amerykanskykh-novynnykh-internet-vydan/.
8. Жаровська І., Ортинська Н. Інформаційна війна як сучасне глобалізаційне явище. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки».* 2020. Т. 7. № 2. С. 56–60.
9. Іванницька Б., Гусєва С. «Основні методи пропаганди в російському інтернет-ЗМІ Pravda.ru». URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/apr/16167/ivanytska3.pdf.
10. Інформаційні атаки в соціальних мережах: дослідження впливу російської дезінформації через рекламу в Facebook. URL: https://spravdi.gov.ua/wp-content/uploads/2024/04/informaczijni-ataky-v-soczialnyh-merezhah.-doslidzhennya-vplyvu-rosijskoyi-dezinformacziyi-cherez-reklamu-v-facebook.pdf.
11. Калініченко Б. М. Явище інформаційної війни в українських засобах масової інформації. *Політикус* : науковий журнал. 2020. № 2. С. 88–94.
12. Комова М. В., Прімакова Д. І. Мультимедійний контент блогосфери як інструмент інформаційного впливу. Бібліотекознавство. *Документознавство. Інформологія*. 2023. № 3. С. 76–88.
13. Кузіна Є. Психологічні механізми інформаційного впливу на особистість дорослої людини. *Психологічні перспективи.* 2022. Вип. 40. С. 75–86.
14. Лизанчук В. Просвітницька і маніпулятивна пропаганда в умовах нинішньої російсько-української війни. *Теле- та радіожурналістика.* 2018. Вип. 17. С. 22–51.
15. Максим Х. Феномен інформаційної агресії в умовах повномасштабної війни Росії проти України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки»*. Т. 10. № 2(38). С. 72–78.
16. Максимович М. Медійні аспекти «путінської» аудіовізуальної пропаганди». *Теле- та радіожурналістика.* 2015. Вип. 14. С. 195–202.
17. Міхальков С. «Мирні ініціативи» Трампа. Моніторинг російських наративів. URL: https://texty.org.ua/articles/114768/myrni-iniciatyvy-trampa-chastyna-propahandystiv-radiye-voyenkory-hochut-vijny-do-kincya-monitorynh-rosijskyh-naratyviv/.

18. Мокрушин С., Спірідонов М. «Слова, які можуть убити». Як російські ЗМІ ведуть інформаційну війну проти України. URL: https://ua.krymr.com/a/slova-mozhut-vbyty-informatsiyna-viyna-krymski-zmi/32996504.html.

19. Павлюх М. В. Методи та засоби російсько-української інформаційної війни (2014–2022): міфи і риторика пропаганди. URL: http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/237/6346/13382-1?inline=1.

20. Петришин Г. Р. Російська пропаганда напередодні і під час широкомасштабної війни Росії проти України. *Київські філософські студії* : Матеріали V Всеукраїнської наукової конференції (м. Київ, 20 травня 2022 р.) : тези доповідей / за заг.ред. проф. Р. О. Додонова. Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2022. С. 352–357.

21. Прімакова Д. І. Мультимедійний контент блогосфери як інструмент інформаційного впливу. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2023. № 3. С. 76–88.

22. Пропаганда-2025: як Кремль перемикає фокус зі США на Європу. URL: https://imi.org.ua/monitorings/propaganda-2025-yak-kreml-pereklyuchaye-fokus-iz-ssha-na-yevropu-i67185.

23. Російська дезінформація заполонила всі популярні ШІ-чатботи – дослідження. URL: https://texty.org.ua/fragments/114626/rosijska-dezinformaciya-zapolonyla-vsi-populyarni-shi-chatboty-doslidzhennya/?src=read_next&from=112441.

24. Росія намагається дискредитувати українців у Європі. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-propahanda-rosiyi-proty-ukrayintsiv-u-yevropi/32661207.html.

25. Семен Н. Роль соціальної мережі Instagram у популяризації журналістського контенту. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Журналістика.* 2022. № 1. С. 74–79.

26. Сьогодні інформаційна війна – це стрижнева конструкція будь-якої війни. URL: https://armyinform.com.ua/2023/02/27/sogodni-informaczijna-vijna-cze-stryzhneva-konstrukcziya-bud-yakoyi-vijny-ganna-malyar-2/

27. Сто брехливих російських наративів про російсько-українську війну: Збірник інформаційно-аналітичних матеріалів / А. М. Романишин, С. В. Черевичний, О. П. Остапчук та ін. Київ : НДЦ ГП ЗС України, 2023. 77 с.

28. У StopFake проаналізували, як меми служать російській пропаганді. URL: https://disinfo.detector.media/post/u-stopfake-proanalizuvaly-iak-memy-sluzhat-rosiiskii-propahandi.

29. Укрінфо. «Propaganda diary-2022: рік російської дезінформації в Європі» від VoxCheck. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3698816-propaganda-diary2022-rik-rosijskoi-dezinformacii-v-evropi-vid-voxcheck.html.

30. Худолій А. Інформаційна війна 2014–2022 рр. : монографія. Острог : Вид-во НаУОА, 2022. 208 с.

31. Чому Путін марить «управлінням» Україною: дайджест пропаганди за 28–30 березня 2025 року. URL: https://spravdi.gov.ua/chomu-putin-maryt-upravlinnyam-ukrayinoyu-dajdzhest-propagandy-za-28-30-bereznya-2025-roku/.

32. Яворська Г. Динаміка наративів (до проблеми когнітивної опірності медійного простору). *Стратегічні комунікації в умовах гібридної війни: погляд від волонтера до науковця* : монографія / [В. Азарова та ін. ; за заг. ред. Л. Компанцевої]. Київ : НА СБУ, 2021. С. 26–36.

33. Як російська пропаганда працює в Італії та Німеччині. URL: https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplivi/post/29604/2022-06-03-yak-rosiyska-propaganda-pratsyuie-v-italii-ta-nimechchyni/.

УДК 321:327
DOI https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-1(77)-18

Павло ПЕТРОВ
кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних відносини,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
ppgdmo@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9124-1763

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ У ЦИФРОВУ ЕПОХУ: ІННОВАЦІЇ, СТАБІЛЬНІСТЬ І КРИЗА ДОВІРИ

У статті проаналізовано трансформацію політичних інститутів під впливом цифровізації в умовах нової технологічної реальності. Актуальність дослідження зумовлена глибокими змінами у взаємодії громадян і держави, появою інституційних інновацій і кризою довіри до демократичних інститутів. Метою роботи є комплексний аналіз впливу цифровізації на демократію, інституційну стабільність і політичну участь.

Дослідження показало, що концепція спроможної демократії має бути доповнена ідеями цифрової інклюзивності та захисту прав у кіберпросторі. Розглянуто еволюцію цифрового урядування, е-парламентаризму, електронної участі громадян та впровадження Big Data, штучного інтелекту й блокчейну у політичні процеси. Особливу увагу приділено ризикам цифровізації, таким як інформаційні маніпуляції, кіберзагрози та фрагментація політичного простору. Підкреслюється, що соціальні мережі, попри розширення можливостей участі, поглиблюють суспільну поляризацію та знижують довіру до інститутів. Зазначено, що відкритість цифрового середовища може сприяти поширенню дезінформації замість посилення громадянської обізнаності. Стаття обґрунтовує необхідність комплексної стратегії підтримки політичної стабільності: удосконалення законодавчого регулювання, розвитку цифрової етики, цифрової грамотності та подолання просторової цифрової нерівності. Акцент зроблено на важливості міждисциплінарного підходу, який об'єднує політичну науку, інформаційні технології та соціальну географію для глибшого розуміння викликів цифрової демократії.

У підсумку доводиться, що цифровізація одночасно відкриває нові можливості для розвитку демократії й висуває перед політичними інститутами безпрецедентні виклики, що потребують переосмислення принципів легітимності, відповідальності та інклюзивності в умовах глобальної інформаційної епохи.

Ключові слова: *цифровізація, інституційні виклики, цифрова демократія, інституційні інновації, політичні трансформації, міждисциплінарний дискурс, трансформація.*

Pavlo Petrov. TRANSFORMATION OF POLITICAL INSTITUTIONS IN THE DIGITAL AGE: INNOVATIONS, STABILITY, AND THE CRISIS OF TRUST

The article analyzes the transformation of political institutions under the influence of digitalization in the context of the new technological reality. The relevance of the study is determined by profound changes in the interaction between citizens and the state, the emergence of institutional innovations, and a crisis of trust in democratic institutions. The purpose of the paper is to conduct a comprehensive analysis of the impact of digitalization on democracy, institutional stability, and political participation.

The study demonstrates that the concept of resilient democracy should be complemented by ideas of digital inclusivity and the protection of rights in cyberspace. The article explores the evolution of digital governance, e-parliamentarism, citizen e-participation, and the implementation of Big Data, artificial intelligence, and blockchain technologies in political processes. Special attention is given to the risks arising from digitalization, such as information manipulation, cyber threats, and the fragmentation of the political space. It is emphasized that social networks, despite expanding participation opportunities, also deepen societal polarization and undermine trust in institutions. The article notes that the openness of the digital environment can facilitate the spread of misinformation rather than strengthening civic awareness. The paper argues for the need for a comprehensive strategy to support political stability, including improvements in legislative regulation, the development of digital ethics, enhancement of digital literacy, and efforts to overcome spatial digital inequality. Emphasis is placed on the importance of an interdisciplinary approach that combines political science, information technology, and social geography to better understand the challenges of digital democracy.

In conclusion, the article asserts that digitalization simultaneously opens new opportunities for democratic development and presents unprecedented challenges for political institutions, requiring a rethinking of the principles of legitimacy, accountability, and inclusiveness in the global information age.

Key words: *digitalization, institutional challenges, digital democracy, institutional innovations, political transformations, interdisciplinary discourse, transformation.*

© Петров П., 2025

Постановка проблеми. Традиційні моделі плюралізму, представництва й підзвітності опиняються під тиском нових цифрових реалій, які водночас створюють інституційні інновації та загрожують виникненням глибокої кризи довіри. Незважаючи на відкриття нових можливостей для залучення громадян через е-парламентаризм, цифрові референдуми й онлайн-участь, цифрова нерівність, інформаційні маніпуляції, кібератаки та фрагментація політичного простору ускладнюють стабільний розвиток демократії. Цифрове середовище, яке має потенціал для посилення участі та прозорості, парадоксально може призводити до підриву довіри до політичних інститутів, посилення поляризації суспільства та маргіналізації окремих груп населення.

Таким чином, основна проблема полягає у визначенні шляхів трансформації політичних інститутів, які дозволять поєднати інноваційність цифрової епохи із збереженням демократичних стандартів, легітимності, інституційної стійкості та інклюзивності. Вирішення цього питання потребує міждисциплінарного підходу, що об'єднує політичну теорію, інформаційні технології та соціальну географію, з урахуванням як технологічних, так і просторових аспектів цифрових трансформацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Трансформація політичних інститутів у цифрову епоху активно вивчається на перетині політичної науки, інформаційних технологій і соціальної географії. Теорія спроможної демократії, представлена Ф. Фукуямою, доповнює класичні підходи Р. Даля і враховує необхідність адаптації політичних систем до нових викликів. М. Кастельс та Ш. Зубофф досліджують зміну комунікаційних структур і загрози легітимності демократичних процесів. Чедвік акцентує на гібридних моделях комунікації у цифрову добу. Звіти ОЕСР та ООН підкреслюють необхідність цифрової модернізації гілок влади та розвиток е-парламентаризму. Цифрова нерівність як бар'єр до політичної участі розглядається у працях М. Грема, Я. ван Дейка . Вплив дезінформації, кібератак і соціальних мереж на політичну поляризацію аналізують Беннетт і Лівінгстон, Тукер та інші. Перспективи використання Big Data, штучного інтелекту й блокчейну для трансформації політичних процедур описані у роботах Майєра-Шенбергера і Кукіра та Ноізата, з акцентом на важливості цифрової етики. Таким чином, сучасна наукова література висвітлює як інституційні інновації, так і ризики цифровізації, вимагаючи перегляду традиційних підходів до демократії в глобальному інформаційному суспільстві.

Метою статті є комплексний аналіз впливу цифровізації на демократію, інституційну стабільність і політичну участь.

Виклад основного матеріалу дослідження. Цифровізація радикально змінює функціонування політичних інститутів, трансформуючи механізми взаємодії гілок влади, способи участі громадян і принципи стабільності демократії. Теорія спроможної демократії виникла як відповідь на необхідність поєднання політичного плюралізму з ефективністю інституцій, орієнтуючись на адаптивність до змін, підтримку широкої участі та інституційну стійкість [9]. У контексті плюралізму вона прагне інтегрувати різні політичні ідентичності в стабільну систему через відкриту конкуренцію без ризику розпаду [6].

Разом із тим, цифрова епоха висунула нові виклики. Інформаційно-комунікаційні технології змінили структуру взаємодії громадян і влади, поставивши під сумнів класичні моделі представництва та делегування повноважень [3]. Цифрові платформи розширили можливості участі, але водночас призвели до фрагментації політичного простору та ослаблення традиційних механізмів стабільності. Крім того, цифровізація змінила розподіл повноважень між гілками влади: виникла потреба в нових моделях врегулювання взаємодії в кіберпросторі, де межі між виконавчою, законодавчою та судовою владою розмиваються [25]. Це загострює питання легітимності та вимагає переосмислення ролі держави в цифрову добу. Таким чином, цифровізація відкриває простір для інституційних інновацій, але водночас ставить під сумнів класичні уявлення про стабільність і ефективність демократії, що потребує нових стратегій підтримки балансу між відкритістю, участю та інституційною стійкістю.

Цифровізація призвела до суттєвих змін у функціонуванні політичних інститутів, зокрема у взаємодії між гілками влади. Впровадження цифрового урядування (e-governance) стимулювало розвиток нових механізмів комунікації між виконавчою, законодавчою та судовою владою. Системи електронного документообігу, відкриті дані (open data) та платформи електронних консультацій забезпечили більшу прозорість державних процесів та оперативність прийняття рішень [22]. Водночас цифрове урядування змінює баланс сил: посилення ролі виконавчих органів, які опановують технології першими, часто випереджає адаптацію парламентських і судових інституцій. Це створює ризики зосередження

влади у виконавчій гілці та потребує розробки нових механізмів цифрового контролю і балансу гілок влади [17; 16].

Одним із важливих проявів інституційних інновацій став розвиток е-парламентаризму. Використання цифрових технологій у законодавчій діяльності дозволяє парламентаріям проводити сесії онлайн, голосувати дистанційно та організовувати відкриті слухання за допомогою електронних платформ [11]. Онлайн-участь громадян через петиції, електронні консультації, платформи обговорень і навіть цифрові референдуми посилює залучення суспільства до політичного процесу, розширюючи можливості для громадського контролю та ініціювання законодавчих змін. Особливо значущою є роль новітніх технологій, таких як великі дані (Big Data), штучний інтелект (AI) та блокчейн, у трансформації політичних процедур. Big Data дозволяють здійснювати глибинний аналіз громадської думки у реальному часі, що змінює підходи до формування політичних стратегій [13]. Штучний інтелект вже застосовується для автоматизації обробки запитів громадян, аналізу петицій та прогнозування результатів політичних процесів [4]. Блокчейн-технології відкривають нові можливості для організації прозорих і захищених електронних виборів, де результати можуть бути перевірені незалежно від впливу третіх сторін [14].

Однак застосування цих технологій також породжує нові ризики: небезпеку маніпуляцій даними, автоматизованого ухвалення рішень без людського контролю, втрати приватності громадян та нерівності у доступі до цифрових інструментів. Відтак цифрова епоха вимагає не тільки інновацій у політичних процедурах, а й глибокого перегляду принципів демократії, інституційної відповідальності та захисту прав громадян у нових технологічних умовах.

Цифрові інновації сприяють глибокій трансформації політичних інститутів, змінюють взаємодію гілок влади та модифікують механізми участі громадян, водночас висуваючи нові вимоги до збереження демократичних принципів і відповідальності. У цифрову епоху проблема довіри до політичних інститутів набула нових вимірів. Інформаційні маніпуляції, кібератаки та масова дезінформація стали одним із головних чинників підриву стабільності демократичних процесів. Використання цифрових платформ для поширення фейкових новин, цілеспрямованих кампаній дезінформації та втручання у виборчі процеси значно послабило довіру громадян до традиційних інститутів влади [1].

Кібератаки на державні структури, включно із парламентами, міністерствами та виборчими комісіями, підривають відчуття безпеки у громадян та створюють образ держави як нездатної гарантувати захист основних демократичних процедур [15]. Особливо небезпечними є кампанії гібридного впливу, коли маніпуляції у цифровому середовищі поєднуються з традиційними формами політичного тиску.

Соціальні мережі стали амбівалентним інструментом: з одного боку, вони розширили можливості громадянської участі, з іншого – сприяли фрагментації громадської думки та поширенню інформаційних бульбашок. Алгоритмічні механізми підбору контенту часто посилюють поляризацію суспільства, що підриває єдність громадянської сфери та знижує довіру до загальнонаціональних політичних інститутів [21].

Парадокс відкритості цифрового середовища полягає в тому, що збільшення доступу до інформації не завжди призводить до зростання рівня обізнаності та довіри. Навпаки, інформаційна перенасиченість, недостовірність джерел і зростання кількості конспірологічних наративів створюють ситуацію, коли громадяни починають сумніватися у достовірності офіційної інформації та легітимності державних рішень [12]. Таким чином, у цифрову епоху довіра до політичних інститутів опинилася під багатовекторним тиском. Для збереження легітимності демократій необхідне не лише технічне забезпечення інформаційної безпеки, а й розвиток нових моделей інформаційної етики, цифрової освіти та прозорого управління в цифровому середовищі.

Адаптація політичних систем до цифрових трансформацій є складним процесом, що змушує традиційні інститути переосмислювати свою роль в умовах стрімкої комунікації та розширення громадянської участі. Системи, що базуються на відкритості та гнучкості, демонструють вищу адаптивність [2]. Підтримка інституційної стабільності у цифрову епоху передбачає удосконалення законодавства в сфері цифрової безпеки та захисту даних, зокрема через акти на зразок GDPR [7], розвиток цифрової етики [8] і формування політичної культури, яка поєднує інновації з демократичними цінностями. Попри ці зусилля, цифрова епоха загострює загрозу фрагментації політичного простору: ізоляція громадян у цифрових екосистемах та поширення альтернативних фактів руйнують спільний суспільний дискурс [20]. Це вимагає пошуку ефективних політичних альтернатив,

таких як партисипативна демократія і децентралізоване управління за допомогою блокчейн-технологій [19], із одночасним запобіганням новим формам цифрової нерівності. Інституційна стабільність у цифрову епоху має базуватися на інтеграції технологічних інновацій із принципами прозорості, відповідальності та інклюзивності.

Сучасне осмислення цифрових трансформацій вимагає міждисциплінарного підходу, що поєднує політичну науку, інформаційні технології та соціальну географію. Політична теорія аналізує зміну моделей участі, представництва та легітимності в цифрову епоху. ІТ-студії зосереджуються на технічних аспектах – як-от розробка платформ для електронного врядування чи алгоритмів управління даними [5]. Соціальна географія, у свою чергу, привертає увагу до просторових наслідків цифровізації, підкреслюючи нерівномірність доступу до технологій як критичний чинник соціальної і політичної стратифікації [10]. Взаємодія цих дисциплін дозволяє побачити, що цифрова демократія є не лише питанням технологічної доступності чи політичної волі, а й результатом складної просторової динаміки, що формує можливості чи бар'єри участі для різних регіонів та соціальних груп. Дослідження цифрового врядування показують, що найбільше виграють ті регіони, де розвинена інфраструктура, високий рівень цифрової грамотності і доступ до якісних інтернет-послуг [23].

Просторовий вимір інституційної трансформації особливо важливий у контексті цифрової нерівності. Незважаючи на глобальне поширення інформаційно-комунікаційних технологій, значна частина населення у країнах Глобального Півдня або у віддалених регіонах розвинених країн залишається відрізаною від можливостей цифрової участі [24]. Це обмежує доступ громадян до електронних сервісів, онлайн-голосування, консультаційних платформ та механізмів цифрового представництва. Цифровий розрив поглиблює вже існуючі соціально-економічні нерівності та ставить під загрозу інклюзивність демократичних процесів. Ті, хто мають обмежений доступ до цифрових ресурсів, стають «невидимими» для політичної системи, що призводить до зниження рівня політичної участі, апатії та соціального відчуження [18].

Розуміння цифрової демократії неможливе без урахування просторових і соціальних нерівностей. Інституційна інновація має супроводжуватися активною політикою подолання цифрового розриву через розширення доступу до інфраструктури, підвищення цифрової грамотності та забезпечення рівних можливостей для всіх громадян у цифровому середовищі.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Цифровізація радикально трансформує політичні інститути, змінюючи їхню структуру, функції та взаємодію з громадянами. Впровадження цифрового урядування, розвиток е-парламентаризму, застосування великих даних, штучного інтелекту та блокчейну стимулюють інституційні інновації, підвищують прозорість і ефективність політичних процесів. Водночас цифровізація створює серйозні виклики для демократії, зокрема посилення цифрової нерівності, фрагментацію політичного простору та підрив довіри до традиційних демократичних інститутів. Просторовий аспект цифрових трансформацій також набуває особливого значення: цифровий розрив між регіонами і країнами стає одним із головних чинників політичної стратифікації.

Для забезпечення демократичного розвитку в цифрову епоху необхідно поєднувати технологічні інновації з активним розвитком цифрової етики, нових форм політичної культури, механізмів захисту прав людини в кіберпросторі та інклюзивної цифрової інфраструктури. Сучасна демократія має зберігати баланс між відкритістю, ефективною участю громадян і структурною стійкістю інститутів влади.

Постає необхідним поглиблене емпіричне дослідження ефективності цифрових інструментів участі в різних країнах та оцінка їхнього впливу на політичну легітимність і стійкість демократичних систем. Важливим напрямом є вивчення впливу штучного інтелекту та алгоритмічного управління на процеси прийняття політичних рішень, а також розробка механізмів захисту від кібератак, маніпуляцій і дезінформації. Особливу увагу має бути приділено аналізу цифрової нерівності, її просторовому виміру та впливу на інклюзивність політичної участі. Крім того, подальші дослідження повинні зосередитися на розробці концепцій етичного цифрового врядування та міждисциплінарних підходів, що інтегрують політичну теорію, ІТ-студії, соціальну географію та право. Комплексне осмислення цифрових трансформацій дозволить сформулювати стратегії розвитку політичних інститутів, здатних забезпечити ефективну, інклюзивну та легітимну демократію у глобальній інформаційній епосі.

Література:

1. Bennett W. L., Livingston S. The disinformation order: Disruptive communication and the decline of democratic institutions. *European Journal of Communication,* 2018. URL: https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/ 0267323118760317
2. Bertot J. C., Jaeger P. T., Hansen D. The Impact of Polices on Government Social Media Usage: Issues, Challenges, and Recommendations. Government Information Quarterly. 2012. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0740624X12000462
3. Castells M. Networks of Outrage and Hope: Social Movements in the Internet Age. Polity Press. 2012. URL: https://voidnetwork.gr/wp-content/uploads/2019/11/Networks-of-Outrage-and-Hope-Social-Movements-in-the-Internet-Age-Manuel-Castells.pdf
4. Cave S., Dignum V. Algorithms and Accountability: A Stakeholder View on AI in Decision Making. AI & Society, 2019. URL: https://link.springer.com/article/10.1007/s00146-019-00841-4
5. Chadwick A. The Hybrid Media System: Politics and Power. Oxford University Press. 2013. URL: https://global.oup.com/academic/product/the-hybrid-media-system-9780199759477
6. Dahl R. A. Polyarchy: Participation and Opposition. Yale University Press. 1971. URL: https://archive.org/details/polyarchypartici00dahl
7. European Union. General Data Protection Regulation (GDPR). *Official Journal of the European Union*. 2016. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj
8. Floridi L. Soft Ethics and the Governance of the Digital. Philosophy & Technology. 2018. URL: https://link.springer.com/article/10.1007/s13347-018-0323-1
9. Fukuyama F. Political Order and Political Decay: From the Industrial Revolution to the Globalization of Democracy. Farrar, Straus and Giroux. 2015. URL: https://www.amazon.com/Political-Order-Decay-Industrial-Globalization/dp/0374227357
10. Graham M. Time machines and virtual portals: The spatialities of the digital divide. Progress in Development Studies. 2011. URL: https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/146499341001000102
11. Inter-Parliamentary Union (IPU). World e-Parliament Report 2022. IPU, 2022. URL: https://www.ipu.org/resources/publications/reports/2022-09/world-e-parliament-report-2022
12. Lewandowsky S., Ecker U. K. H., Cook J. Beyond Misinformation: Understanding and Coping with the "Post-Truth" Era. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition,* 2017. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2211368117300708
13. Mayer-Schönberger V., Cukier K. Big Data: A Revolution That Will Transform How We Live, Work, and Think. Eamon Dolan/Houghton Mifflin Harcourt, 2013. URL: https://archive.org/details/bigdatarevolutio0000maye
14. Noizat P. "Blockchain Electronic Vote." In Bitcoin Conference, 2015. URL: https://bitcoinmagazine.com/technical/blockchain-electronic-vote-1431046984
15. Nye J. S. Deterrence and Dissuasion in Cyberspace. International Security, 2017. URL: https://www.belfercenter.org/publication/deterrence-and-dissuasion-cyberspace
16. OECD. Digital Government Review of Finland: Working Together to Sustain Success. OECD Publishing, 2020. URL: https://www.oecd.org/gov/digital-government/digital-government-review-of-finland.htm
17. OECD. Digital Government Review: Towards a Digital Government Framework. OECD Publishing, 2019. URL: https://www.oecd.org/governance/digital-government/
18. Selwyn N. Reconsidering Political and Popular Understandings of the Digital Divide. New Media & Society. 2004. URL: https://journals. sagepub.com/doi/10.1177/1461444804042519
19. Shirky C. Here Comes Everybody: The Power of Organizing Without Organizations. Penguin Press. 2008. URL: https://www.penguinrandomhouse.com/books/166484/here-comes-everybody-by-clay-shirky/
20. Sunstein C. R. #Republic: Divided Democracy in the Age of Social Media. Princeton University Press. 2017. URL: https://press.princeton.edu/books/hardcover/9780691175515/republic
21. Tucker J. A., Guess A., Barbera P., Vaccari C., Siegel A., Sanovich S., Stukal D., Nyhan B. Social Media, Political Polarization, and Political Disinformation: A Review of the Scientific Literature. Hewlett Foundation, 2018. URL: https://hewlett.org/library/social-media-political-polarization-and-political-disinformation-a-review-of-the-scientific-literature/
22. United Nations. E-Government Survey 2022: The Future of Digital Government. United Nations, 2022. URL: https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2022
23. van Dijk J. The Digital Divide. Polity Press. 2020. URL: https://www.politybooks.com/bookdetail/?isbn=9781509534452
24. World Bank. Digital Dividends: World Development Report. World Bank Publications. 2021. URL: https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2016
25. Zuboff S. The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power. Public Affairs. 2019. URL: https://www.publicaffairsbooks.com/titles/shoshana-zuboff/the-age-of-surveillance-capitalism/9781610395694/

УДК 061.2:321.7
DOI https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-1(77)-19

Дмитро ПОРОЩУК
аспірант кафедри політичних наук, Український державний університет імені Михайла Драгоманова,
Poroshchuk_2000@meta.ua
ORCID: 0009-0002-6272-1674

НЕУРЯДОВІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЯК СУБ'ЄКТИ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ ТА ДЕМОКРАТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ: ЗМІСТОВНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ

У статті розглядається роль неурядових організацій (НУО) як суб'єктів політичного процесу в умовах демократичної трансформації. Автор аналізує змістовно-функціональні аспекти діяльності НУО, зокрема їхню здатність формувати альтернативні політичні наративи, мобілізувати соціальні групи, впливати на політичний порядок денний та переосмислювати структури громадянської участі. У центрі уваги – теоретичні підходи до політичної суб'єктності НУО, виклики їхньої легітимності, підзвітності й ефективності. Спираючись на критичний аналіз сучасної політологічної літератури, дослідження висвітлює подвійний характер впливу НУО – як чинників демократизації та одночасно потенційних агентів інституційного напруження в політичному процесі. Стаття акцентує увагу на необхідності переосмислення НУО як активних акторів політичного процесу, здатних формувати не лише громадську думку, а й нові моделі демократичного представництва. Метою статті є теоретичне осмислення ролі неурядових організацій як активних суб'єктів сучасного політичного процесу, зокрема їхньої здатності формувати альтернативні наративи, мобілізувати соціальні групи, впливати на політичний порядок денний та змінювати структури політичної участі в умовах демократичної трансформації. Результати дослідження демонструють багатогранну роль неурядових організацій як активних суб'єктів політичного процесу. Неурядові організації виконують функції не лише постачальників соціальних послуг та захисників окремих інтересів, але й важливих акторів політичної сфери, здатних формувати громадську думку, впливати на політичний порядок денний та виступати посередниками між державою і суспільством. Аналіз типологій неурядових організації виявив еволюцію їхніх ідеологічних орієнтацій від благодійності до розширення прав і можливостей. Водночас, дослідження виявило певні обмеження в політологічному осмисленні ролі неурядові організації, зокрема недостатню увагу до їхньої інституційної природи та впливу на політичні процеси.

Ключові слова: *неурядові організації, політичний процес, політична суб'єктність, демократична трансформація, громадянське суспільство.*

Dmytro Poroschuk. NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS AS SUBJECTS OF THE POLITICAL PROCESS AND DEMOCRATIC TRANSFORMATION: SUBSTANTIVE AND FUNCTIONAL ASPECTS

The article examines the role of non-governmental organizations (NGOs) as subjects of the political process in the context of democratic transformation. The author analyzes the substantive and functional aspects of NGO activities, in particular their ability to form alternative political narratives, mobilize social groups, influence the political agenda, and rethink structures of civic participation. The focus is on theoretical approaches to the political subjectivity of NGOs, the challenges of their legitimacy, accountability, and effectiveness. Based on a critical analysis of contemporary political science literature, the study highlights the dual nature of the influence of NGOs – as factors of democratization and, at the same time, potential agents of institutional tension in the political process. The article focuses on the need to rethink NGOs as active actors of the political process, capable of shaping not only public opinion but also new models of democratic representation. The aim of the article is to theoretically understand the role of non-governmental organizations as active subjects of the modern political process, in particular their ability to form alternative narratives, mobilize social groups, influence the political agenda and change the structures of political participation in the conditions of democratic transformation. The results of the study demonstrate the multifaceted role of non-governmental organizations as active subjects of the political process. Non-governmental organizations perform the functions not only of providers of social services and defenders of certain interests, but also of important actors in the political sphere, capable of shaping public opinion, influencing the political agenda and acting as mediators between the state and society. The analysis of typologies of non-governmental organizations revealed the evolution of their ideological orientations from charity to empowerment. At the same time, the study revealed certain limitations in the political scientific understanding of the role of non-governmental organizations, in particular, insufficient attention to their institutional nature and influence on political processes.

Key words: *non-governmental organizations, political process, political subjectivity, democratic transformation, civil society.*

© Порощук Д., 2025

Вступ. У сучасному політичному ландшафті неурядові організації (НУО) дедалі виразніше постають як автономні суб'єкти, що формують і транслюють власні наративи в межах публічного та політичного дискурсів. Діяльність НУО давно вийшла за межі традиційного розуміння соціального посередництва, надаючи їм здатність впливати на порядок денний політичного виміру суспільства, репрезентувати інтереси маргіналізованих груп та кидати виклик інституційно закріпленим формам влади та комунікації. В умовах демократичної трансформації та глобального зростання ролі громадянського суспільства, неурядові організації часто виконують функцію арбітра між державою, бізнес структурами і громадянами. Водночас наративи, що продукуються та поширюються НУО, нерідко відображають глибинні суспільно-політичні суперечності, поєднуючи інституційну лояльність і радикальний протест, прагнення до стабільності та вимоги до трансформації.

У широкому розумінні неурядові організації відіграють багатофункціональну роль: вони є постачальниками соціальних послуг, захисниками екологічних інтересів, умов праці та рівня життя, а також ініціаторами демократичних трансформацій. Часто неурядові організації представляють голоси тих суспільних груп, які традиційно залишаються поза межами політичних дебатів, забезпечуючи інклюзивність публічного простору для представників усіх соціальних та економічних верств. Через просвітницьку діяльність, громадську адвокацію та привернення уваги до суспільно значущих питань, неурядові організації сприяють активній участі громадян у формуванні політичного порядку денного. Крім того, вони виконують наглядову функцію, здійснюючи моніторинг дій як органів державної влади, так і приватного сектору. Однак, незважаючи на таку широку залученість неурядових організацій до політичного дискурсу їх політична суб'єктність все ще нечасто є предметом досліджень та академічних дебатів, що актуалізує проблематику даної статті.

Мета та завдання. Метою статті є теоретичне осмислення ролі неурядових організацій як активних суб'єктів сучасного політичного процесу, зокрема їхньої здатності формувати альтернативні наративи, мобілізувати соціальні групи, впливати на політичний порядок денний та змінювати структури політичної участі в умовах демократичної трансформації.

Завдання дослідження:

1. З'ясувати теоретичні підходи до розуміння політичної ролі неурядових організацій у сучасному суспільстві.
2. Визначити ключові функції неурядових організацій у політичному процесі та охарактеризувати їхній вплив на демократичну трансформацію суспільства.
3. Правлізувати основні суперечності та виклики, пов'язані з діяльністю неурядових організацій, зокрема проблеми легітимності, підзвітності та інституційної ефективності.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та вирішення визначених завдань у статті використано комплекс методів: аналіз наукової літератури дозволив вивчити теоретичні підходи до розуміння ролі неурядових організацій в політичному процесі та існуючі типології; порівняльний аналіз застосовано для зіставлення різних поглядів на функції та вплив неурядових організацій у різноманітних політичних контекстах; системний підхід використовувався для розгляду неурядових організацій як елемента складної політичної системи та виявлення взаємозв'язків між їхньою діяльністю та діяльністю інших політичних акторів.

Результати дослідження. У країнах, що розвиваються, неурядові організації дедалі частіше виступають впливовими акторами політичного процесу. Однак, попри зростання ролі неурядових організацій у сучасному політичному процесі, внесок політологічної науки в дослідження їхньої діяльності як повноцінних суб'єктів політичного дискурсу залишається недостатнім, що зумовлює потребу в подальшому теоретичному осмисленні низки ключових проблем і суперечностей, пов'язаних із їхньою інституційною природою та функціонуванням.

Неурядові організації виступають як суспільно-політичні інституції, що мають потенціал впливати на вирішення як глобальних, так і локальних проблем, базуючись на принципах незалежності від урядових структур, некомерційності, здатності впливати на політичні процеси, представляти інтереси громадськості та підтримувати сталий розвиток [3; 1].

Неурядові організації зміцнюють громадянське суспільство, сприяючи диференціації структур і розширенню участі в політичному житті. Дослідники звертають увагу на те, що, в країнах, що розвиваються велика кількість НУО прагнуть не лише трансформувати інституційні механізми окремих країн, але, як підкреслює Г. Сеті, «розглядають формальну демократію там, де вона існує, як необхідну,

але недостатню умову на довгому шляху до суспільної трансформації» [19, с. 75]. М. Едвардс і Д. Галм зазначають, що донорська підтримка неурядових організацій ґрунтується не лише на їхній здатності надавати соціальні послуги, а й на очікуваній ролі у процесах демократизації, водночас у науковій літературі рідко уточнюється, яким саме чином НУО мають сприяти демократичному розвитку або інтегруватися у формальні політичні структури [8, с. 4]. У посткомуністичних країнах, зокрема у Польщі, роль неурядових організацій у процесі демократизації значною мірою залежала від здатності цих структур адаптуватися до нових умов публічної сфери та сформувати горизонтальні зв'язки з іншими акторами громадянського суспільства. Розвиток громадських ініціатив і добровільної участі громадян у діяльності неурядових організацій сприяв не лише активізації політичної культури, а й укоріненню демократичних цінностей, що стало важливим чинником посттоталітарної трансформації [15]. Неурядові організації можуть виступати платформою для розвитку соціального капіталу, формуючи довіру між громадянами, посилюючи горизонтальні зв'язки в суспільстві та сприяючи громадянській активності. У демократичному процесі їхня роль полягає не лише в адвокації інтересів певних груп, а й у формуванні громадянської культури, здатної протистояти авторитарним тенденціям.

Ця трансформаційна функція неурядових організацій порушує питання щодо ідеологічного підґрунтя їх діяльності. Д. Кортен розрізняє три «покоління» неурядових організацій: організації, що надають допомогу та покращують добробут; ті, що займаються невеликими місцевими проєктами розвитку, та організації, що займаються організацією громади, адвокацією та створенням коаліцій [12]. Типологія Кортена співвідноситься з моделлю К. Елліота [9] «благодійність-розвиток-розширення прав і можливостей» та підкреслює основні ідеологічні орієнтації неурядових організацій, привертаючи увагу до організацій «другого» та «третього поколінь», які є найбільш динамічними та перебувають у центрі уваги більшості політологічних досліджень [6; 11].

На думку Дж. Кларка, попри своєрідну «революцію ассоціацій», політичний вимір у дослідженнях неурядових організацій залишається недостатньо розробленим, що частково пояснюється антиінституційною упередженістю політичної науки [6; 11]. Дж. Марч і Дж. Олсон, в свою чергу, виділяють п'ять тенденцій, що маргіналізують роль інституцій у політичному житті: контекстуалізм, редукціонізм, утилітаризм, інструменталізм та функціоналізм [14]. Аналіз політичних наслідків прискореного зростання кількості неурядових організацій потерпає від цих проблем, особливо від небажання розглядати їх як важливий інституційний механізм у формуванні політичного дискурсу та мобілізації колективних інтересів [6]. Це теоретичне роздвоєння поглиблюється на практичному рівні, особливо у випадку країн, які переживають перехід до демократії [11]. У такому контексті неурядові організації стають не просто провайдерами послуг або активістськими структурами, а ключовими посередниками між громадянами і владою, що функціонують на межі між інституційною легітимністю та соціальною мобілізацією. Саме тому постає потреба у глибшому аналізі того, як неурядові організації впливають на політичні процеси, трансформують структури участі й переосмислюють уявлення про демократію.

Актуалізуючи політичну суб'єктність неурядових організацій, К. Боулдінг [5] звертає увагу на те, що після десятиліть зростання в країнах, що розвиваються, НУО опинилися на роздоріжжі між конкуруючими баченнями демократії. З одного боку, вони розглядаються як основа стабільного помірковано громадянського суспільства, що сприяє «працюючій демократії» [16]. З іншого боку, неурядові організації є частиною руху за партисипативну демократію, розбудовуючи спроможність серед бідних верств населення, надаючи голос маргіналізованим групам та вимагаючи радикальних змін статус-кво. Ці різні точки зору відображають напруженість у цілях громадянського суспільства: чи є його головна роль у мобілізації суспільства для соціальних змін (де протест є центральною формою адвокації), чи основна роль неурядових організацій полягає у наданні можливостей участі громадян в політиці через інституціоналізовані шляхи (і тоді протест втрачає актуальність) [5]?

Ця напруженість особливо помітна під час обговорення ролі неурядових організацій у розбудові громадянського суспільства в нових демократіях. З одного боку, неурядовим організаціям приписують активне зміцнення демократії на місцевому рівні шляхом сприяння політичній участі та навчання громадян участі у демократичних процесах. Припущення полягає в тому, що за наявності можливостей та відповідних ресурсів неурядові організації сприяли б формуванню сильного, ліберального, демократичного громадянського суспільства, яке теоретики визначають

як благо для демократії в розвинутих країнах. З іншого боку, неурядові організації розглядають у якості каталізатора соціальної активності в країнах, що розвиваються, захищаючи права корінних народів, екологічні проблеми, права людини, права жінок та ін. У цій ролі неурядові організації мобілізують людей для тиску на уряд різними способами, включаючи демонстрації та політичні протести [5].

Слід зазначити, що політична роль неурядових організацій формується завдяки поєднанню таких функцій, як комунікаційна, контрольна, а також функції кооперації та мобілізації. Про це, зокрема, згадував Ернест Ґеллнер, який визначав громадянське суспільство як систему інститутів, що протистоять державі й у підсумку трансформують її з володаря на слугу суспільства [4]. Виконуючи зазначені функції, НУО не лише урівноважують вплив держави, але й виступають як групи інтересів, забезпечуючи механізми лобіювання суспільних потреб та позицій. К. Вінцукевич [2] підкреслює важливість впливу неурядових організацій на політичний процес на кожній з його стадій: конституювання політичної системи; відтворення основних ознак елементів політичної системи та взаємодія між її основними інститутами; підготовка, прийняття політичних рішень і контроль за їх виконанням.

Попри зростання впливу неурядових організацій, політична наука лише частково осмислює їхню роль як носіїв і продуцентів політичного сенсу. Традиційна аналітика часто маргіналізує інституційну сутність НУО розглядаючи їх переважно як сервісних надавачів або агентів розвитку. Такий підхід обмежує розуміння їхньої ідеологічної мотивації та здатності змінювати структуру політичного простору. У цьому контексті варто переосмислии роль НУО, розглядаючи їх як активних учасників політичного дискурсу, здатних продукувати альтернативні бачення демократії, легітимності та громадянської участі.

У наукових дискусіях останніми роками ця роль неурядових організацій дедалі частіше розглядається з критичної точки зору. Дослідники [21] наголошуть на тому, що академічне бачення неоднозначної ролі неурядових організацій суттєво відрізняється як від самосприйняття багатьох НУО, так і від їхнього типового сприйняття в громадській думці, де однобічно підкреслюється конструктивна роль НУО у вирішенні суспільних проблем і, як наслідок, часто ігнорується їхня потенційно деструктивна роль, особливо щодо важливих соціальних та екологічних питань. Одним із центральних аргументів в академічній літературі є те, що неурядові організації є насамперед групами спеціальних інтересів [13; 21]. Внаслідок цього, (іноді дуже вузькі) інтереси, які фактично відстоюють неурядові організації, не завжди узгоджуються з (набагато ширшими) загальними інтересами демократичної громадськості [21]. Фактично, у процесі просування своїх переважних інтересів неурядові організації часто нехтують законними інтересами інших осіб чи організацій. У науковій літературі широко обговорюється ця проблема легітимності. Як засвідчує подальший аналіз наукової літератури, окреслена проблема стосується як неурядових організацій, що спеціалізуються на наданні товарів і послуг, так і тих, що зосереджуються переважно на адвокаційній діяльності [21]:

1. Вчені звертають увагу на те, що неурядові організації нерідко демонструють опортуністичну поведінку, зумовлену потребою у фінансуванні з боку донорів або держави. У зв'язку з цим дослідники стверджують, що зростання кількості таких організацій не гарантує вирішення глобальних проблем, оскільки воно часто обумовлюється логікою пропозиції, а не реальним попитом з боку суспільства [22, с. 267–268; 7, с. 36–37].

2. У межах досліджень міжнародної допомоги висувається теза про те, що неурядові організації, які реалізують проєкти від імені багатонаціональних або міжнародних донорських структур, можуть стикатися з недовірою з боку місцевого населення. Причина цього – сприйняття їх як зовнішніх, неавтентичних акторів. Ця проблема особливо актуальна для країн, що розвиваються. Зокрема, Райманн [18, с. 65] зазначає, що негативний досвід взаємодії з багатьма міжнародними НУО, які демонстрували зверхність у ставленні до локальних громад, сформував упереджене ставлення до подібних ініціатив.

3. Неурядові організації, які беруть на себе функцію вироблення норм та регулятивних практик, не завжди здатні ефективно контролювати їх дотримання через брак необхідної експертизи або інституційного потенціалу [10, с. 258].

4. Залучення неурядових організацій до процесів прийняття рішень у рамках багатосторонніх переговорів може призводити до перевантаження політичного процесу через надмірну кількість учасників, що ускладнює досягнення згоди [17, с. 736–737].

5. Навіть у випадках, коли неурядові організації надають експертну інформацію в процесі політичного ухвалення рішень, така інформація може бути упередженою внаслідок при-

хованих або неявних організаційних інтересів, що ставить під сумнів її об'єктивність і користь для загального блага [20, с. 138; 21].

Таким чином, незважаючи на потенційно важливу роль неурядових організацій у вирішенні суспільно значущих проблем, їхня діяльність супроводжується низкою викликів і суперечностей, які вимагають критичного осмислення як з боку наукової спільноти, так і з боку практиків у сфері розвитку публічної політики та політичного процесу.

Результати дослідження демонструють багатогранну роль неурядових організацій як активних суб'єктів політичного процесу. Неурядові організації виконують функції не лише постачальників соціальних послуг та захисників окремих інтересів, але й важливих акторів політичної сфери, здатних формувати громадську думку, впливати на політичний порядок денний та виступати посередниками між державою і суспільством. Аналіз типологій неурядових організації виявив еволюцію їхніх ідеологічних орієнтацій від благодійності до розширення прав і можливостей. Водночас, дослідження виявило певні обмеження в політологічному осмисленні ролі неурядові організації, зокрема недостатню увагу до їхньої інституційної природи та впливу на політичні процеси.

Висновки. Неурядові організації є важливими та поліаспектними суб'єктами сучасного політичного процесу. Вони не лише артикулюють інтереси різних соціальних груп та впливають на політичний порядок денний, але й формують власні наративи, які можуть як сприяти демократизації та соціальним змінам, так і містити певні ризики. Подальші дослідження мають бути спрямовані на поглиблене вивчення інституційної природи неурядових організацій, механізмів їхнього впливу на політичні процеси, а також на розробку критеріїв оцінки їхньої ефективності та підзвітності в умовах демократичного розвитку. Критичне осмислення ролі НУО є необхідною умовою для розуміння динаміки сучасного політичного ландшафту та забезпечення інклюзивності та репрезентативності політичного дискурсу.

Література:

1. Вахович І., Смолич Д. Неурядові організації: сутність поняття, ознаки, цілі та функції. *Економіка та суспільство.* 2022. Вип. 46. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-46-31.
2. Вінцукевич К. В. Громадські організації у політичному процесі сучасної України: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2010. 20 с.
3. Дмитренко О. А. Інституційна спроможність неурядових організацій в Україні: фінансовий аспект. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова.* 2020. Вип. 28. С. 48–55.
4. Рябов С. Громадянське суспільство через тривимірність соціального простору. Громадянське суспільство і соціальні перетворення в Україні: тези наук. конф. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. С. 14–15.
5. Boulding C. NGOs, mobilization, participation, and democracy. NGOs, political protest, and civil society. Cambridge: Cambridge University Press, 2014. P. 21–46.
6. Clarke G. Non-governmental organizations (NGOs) and politics in the developing world. Political Studies. 1998. Vol. 46, No. 1. P. 36–52. DOI: https://doi.org/10.1111/1467-9248.00128.
7. Cooley A., Ron J. The NGO scramble–organizational insecurity and the political economy of transnational action. *International Security.* 2002. Vol. 27, No. 1. P. 5–39.
8. Edwards M., Hulme D. NGOs and development: Performance and accountability in the "New World Order". International Workshop on NGOs and Development: Performance and Accountability in the "New World Order". University of Manchester, June 1994.
9. Elliot C. Some aspects of relations between the North and South in the NGO sector. *World Development*. 1987. Vol. 15. P. 1–6.
10. King B. G., Pearce N. A. The contentiousness of markets: Politics, social movements, and institutional change in markets. *Annual Review of Sociology*. 2010. Vol. 36. P. 249–267.
11. King J. The role of non-governmental organizations (NGOs) in advancing political change. *International Journal of Political Science Studies.* 2024. Vol. 1, No. 1. P. 46–55. URL: https://forthworthjournals.org/journals/index.php/IJPSS/article/view/20.
12. Korten D. C. Getting to the 21st century: Voluntary action and the global agenda. West Hartford: Kumarian, 1990. 242 p.
13. Lewis D., Opoku-Mensah P. Policy arena–Moving forward research agendas on international NGOs: Theory, agency and context. *Journal of International Development*. 2006. Vol. 18. P. 665–675.
14. March J. G., Olson J. P. Rediscovering institutions: The organizational basis of politics. New York : Free Press, 1989. 280 p.
15. Pospieszna P. Pomoc demokratyzacyjna polskich organizacji pozarządowych skierowana do Białorusi i Ukrainy: przesłanki oraz różne formy wsparcia. *Środkowoeuropejskie Studia Polityczne*. 2019. № 3. S. 235–266. DOI: https://doi.org/10.14746/ssp.2016.3.11.

16. Putnam R. D. Social capital and public affairs. *Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences*. 1994. Vol. 47, No. 8. P. 5–19. DOI: https://doi.org/10.2307/3824796.
17. Raustiala K. States, NGOs, and international environmental institutions. *International Studies Quarterly.* 1997. Vol. 41. P. 719–740.
18. Reimann K. D. A view from the top: International politics, norms and the worldwide growth of NGOs. *International Studies Quarterly.* 2006. Vol. 50. P. 45–67.
19. Sethi H. Some notes on micro-struggles: NGOs and the state. Asian Exchange. 1993. May. P. 75.
20. Whaites A. Let's get civil society straight: NGOs, the state, and political theory. In: Eade D. (Ed.). Development, NGOs and civil society. Oxford: Oxfam GB, 2000. P. 124–144.
21. Will M., Pies I. Discourse failures and the NGO sector: How campaigning can undermine advocacy. VOLUNTAS: *International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations.* 2016. Vol. 28. DOI: https://doi.org/10.1007/s11266-016-9770-8.
22. Zaidi S. A. NGO failure and the need to bring back the state. *Journal of International Development.* 1999. Vol. 11. P. 259–271.

УДК 354.1
DOI https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-1(77)-20

Владислав ПУСТОВАР
докторант Навчально-наукового інституту права та політології,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова,
vvpustovar7@gmail.com
ORCID: 0009-0001-9790-0210

АНАЛІЗ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ ПОБУДОВИ ІНСТИТУЦІЙ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті досліджено досвід розвинених країн у створенні стійких інституцій, які забезпечують економічну безпеку та сприяють стабільності суспільно-економічних процесів. Основна увага приділяється аналізу правових систем, урядових структур, фінансових установ та інших організацій, що виконують ключову роль у забезпеченні макроекономічної рівноваги та ефективності антикорупційних заходів.

Автор відзначає важливість адаптивності інституцій до змін і викликів, підкреслюючи, що саме ця здатність забезпечує їх довготривалу стабільність. В контексті цього аналізу розглянуто приклади Сполучених Штатів Америки, Швеції та Сінгапуру. Кожна з цих країн представлена як взірець ефективності завдяки особливим підходам до організації державної служби, забезпечення правової незалежності та реалізації антикорупційних програм.

Зокрема, в США підкреслюється значення Закону Пенделтона (1883 р.), який запровадив меритократичну систему у державній службі. Шведська модель, відома своєю соціальною справедливістю та високим рівнем перерозподілу доходів, демонструє синергію між економічним зростанням і соціальним захистом. У свою чергу, Сінгапур є прикладом країни, що завдяки жорсткій антикорупційній політиці та професіоналізму державної служби досягла економічної стійкості та розвитку.

Стаття також аналізує сучасні виклики України, які ускладнюють побудову стійких інституцій. Тривала війна з Росією, політична нестабільність та низький рівень довіри до державних органів створюють значні перешкоди для економічної безпеки країни. Автор пропонує, що ефективна адаптація міжнародного досвіду має враховувати специфіку українського контексту, включаючи політичні, економічні та культурні особливості.

У висновках автор робить акцент на необхідності інтегрованого підходу до реформ, що передбачає забезпечення незалежності судової системи, створення антикорупційної інфраструктури, розвиток електронних сервісів та зміцнення соціальної справедливості. Запозичення зарубіжних моделей має супроводжуватися ретельним аналізом їхньої сумісності з українськими умовами, залученням громадянського суспільства та моніторингом ефективності впроваджених реформ.

Ключові слова: *економічна безпека, інституційна стійкість, міжнародний досвід, антикорупційна політика, державне управління, економічна стабільність.*

Vladyslav Pustovar. ANALYSIS OF INTERNATIONAL EXPERIENCE IN BUILDING ECONOMIC SECURITY INSTITUTIONS

The article examines the experience of developed countries in creating sustainable institutions that ensure economic security and promote the stability of social and economic processes. The main focus is on the analysis of legal systems, governmental structures, financial institutions and other organizations that play a key role in ensuring macroeconomic balance and the effectiveness of anti-corruption measures.

The author emphasizes the importance of adaptability of institutions to changes and challenges, emphasizing that this ability ensures their long-term stability. In the context of this analysis, the examples of the United States of America, Sweden and Singapore are considered. Each of these countries is presented as a model of efficiency due to special approaches to the organization of the civil service, ensuring legal independence and implementing anti-corruption programs.

In particular, the US emphasizes the importance of the Pendleton Act (1883), which introduced a meritocratic system in the civil service. The Swedish model, known for its social justice and high level of income redistribution, demonstrates the synergy between economic growth and social protection. Singapore, in turn, is an example of a country that has achieved economic sustainability and development due to a strict anti-corruption policy and professionalism of the civil service.

The article also analyzes Ukraine's current challenges, which make it difficult to build sustainable institutions. The ongoing war with Russia, political instability, and low levels of trust in government agencies pose significant obstacles to the country's economic security. The author suggests that effective adaptation of international experience should take into account the specifics of the Ukrainian context, including political, economic, and cultural features.

In conclusion, the author emphasizes the need for an integrated approach to reforms, which involves ensuring the independence of the judiciary, creating an anti-corruption infrastructure, developing electronic services, and strengthening social justice. The borrowing of foreign models should be accompanied by a thorough analysis of their compatibility with Ukrainian conditions, involvement of civil society and monitoring of the effectiveness of the implemented reforms.

Key words: *economic security, institutional sustainability, international experience, anti-corruption policy, public administration, economic stability.*

© Пустовар В., 2025

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобальної нестабільності та посилення геополітичних викликів питання забезпечення економічної безпеки набуває особливої актуальності. Стійкі інституції, які регулюють економічні та соціальні процеси, відіграють ключову роль у формуванні передбачуваного та стабільного середовища для розвитку держави. Однак, для багатьох країн, включаючи Україну, забезпечення економічної безпеки залишається значним викликом через нестабільність державних інститутів, корупцію, політичну невизначеність та зовнішні загрози.

В умовах триваючої війни з Росією та внутрішньої соціально-економічної кризи Україна потребує ефективних реформ, спрямованих на зміцнення інституційної спроможності держави. Одним із перспективних підходів до вирішення цієї проблеми є вивчення та адаптація міжнародного досвіду побудови стійких інституцій економічної безпеки, зокрема таких прикладів, як США, Швеція та Сінгапур. Ці країни успішно реалізували моделі, що сприяли зміцненню економічної стабільності, забезпеченню верховенства права та мінімізації корупційних ризиків, що може стати корисним орієнтиром для українських реформаторів.

Мета і завдання статті. Метою статті є аналіз міжнародного досвіду побудови стійких інституцій економічної безпеки та визначення можливостей його адаптації до українських реалій. Завдання статті включають дослідження прикладів ефективних інституційних моделей у США, Швеції та Сінгапурі, оцінку їх впливу на економічну стабільність і соціальний добробут, а також розробку рекомендацій щодо застосування найкращих практик в Україні з урахуванням національних особливостей та викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Було проаналізовано останні дослідження та публікації вітчизняних фахівців у сфері економічної безпеки, зокрема роботи Заваженка А., Сало І., Коваль О., Мішиної С., Мішина О., Бандурки О., Гапєєвої О., Вітютіна Є., Деркач О., Козятинської А., Ладана М., Майстренко К., Слюсаренко А., Станіславенко Л., Шемаєвої Л., Онофрійчука В., Штань М., Чорної І. Дослідники розглядають різноманітні аспекти економічної безпеки, включаючи роль державних інституцій, економічну стабільність, антикорупційні заходи та інституційні детермінанти економічної політики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття стійких інституцій охоплює комплекс формальних та неформальних правил, норм, механізмів і організацій, які забезпечують стабільність суспільних і економічних процесів. До таких інституцій відносяться правові системи, урядові структури, фінансові установи, а також інші організації, що відіграють ключову роль у забезпеченні ефективного функціонування економіки та суспільства. Характерною рисою стійких інституцій є їхня здатність до адаптації в умовах змін і викликів, що дозволяє їм забезпечувати довгострокову стабільність та ефективність у суспільстві

На думку А. Заваженко, стійкі інституції відіграють ключову роль у розвитку економічних систем. У сучасному глобальному світі країни конкурують саме в розрізі створення ефективних інституційних структур та стратегій, що сприяють їхньому сталому соціально-економічному розвитку [5].

Наявність добре структурованих та резільєнтних інституційних механізмів є важливою передумовою для гарантування економічної безпеки та підтримки принципів сталого розвитку. Ці інститути, які служать основою для культивування сприятливого інвестиційного середовища, забезпечення макроекономічної рівноваги, непорушності прав власності та ефективності антикорупційних заходів, відіграють вирішальну роль у стабілізації передбачуваності та надійності процесів прийняття рішень, що є критичними факторами для забезпечення тривалого економічного зростання та підвищення соціального благополуччя. У контекстах, де інституціональна стабільність відсутня, часто виявляються значні проблеми з корупцією, економічною нестабільністю, зниженням інвестиційної привабливості та посиленням соціальних диспропорцій.

Сполучені Штати Америки є визначним прикладом успішного розвитку стійких інституцій, які забезпечують стабільність та ефективність функціонування політичної та економічної системи. Американський досвід у формуванні та зміцненні державних інституцій, роль правової системи, незалежності судової гілки влади, а також впровадження механізмів контролю та балансів можуть слугувати важливими орієнтирами для держав, що прагнуть укріпити свої інституції.

Один із ключових етапів у зміцненні державних інституцій в США пов'язаний із запровадженням сучасної державної служби. Прийняття Закону Пенделтона у 1883 році заклало основу для меритократичної системи, яка поклала край практиці призначення на державні посади виключно за політичними мотивами. Це сприяло створенню про-

фесійної та незалежної державної служби, яка забезпечила стабільність і ефективність роботи урядових органів [1].

Одним із ключових принципів американської політичної системи є система «стримувань і противаг» (checks and balances), яка передбачає розподіл повноважень між трьома гілками влади – законодавчою, виконавчою та судовою. Цей принцип, закріплений у Конституції США, спрямований на запобігання концентрації влади в руках одного органу чи особи, що могло б призвести до зловживань або порушення прав громадян.

Механізм стримувань і противаг забезпечує взаємодію та взаємний контроль між гілками влади. Відтак, президент США має право вето на закони, ухвалені Конгресом, але Конгрес може подолати це вето за наявності двох третин голосів у кожній палаті. Судова влада має право перевіряти конституційність законів, ухвалених Конгресом, і рішень виконавчої влади.

Реалізація системи стримувань і противаг пов'язується з необхідністю не лише запобігти надмірній концентрації влади, а й забезпечити стабільність і сталість діяльності державних інститутів, слугувати ліпшій їх організації та злагодженості діяльності, подоланню можливого протистояння всередині державного механізму [9].

Швеція слугує прикладом успішної синергії між економічним зростанням і високим рівнем соціальної справедливості, де держава відіграє ключову роль у забезпеченні рівного доступу до суспільних благ та ресурсів. Така модель соціального захисту, широко відома як «шведська модель», характеризується потужною системою соціального забезпечення, яка включає охорону здоров'я, освіту, пенсійне забезпечення, підтримку безробітних та інші соціальні послуги. Значний рівень перерозподілу доходів через податкову систему сприяє забезпеченню рівних можливостей для всіх громадян і зниженню соціальної нерівності

«Шведська модель» є інтегральною частиною більш широкої «скандинавської моделі» та представляє собою соціал-демократичний тип «держави загального добробуту». Ця модель охоплює комплекс соціально-економічних і політичних заходів, реалізованих на національному рівні, з метою забезпечення високого стандарту життя для кожного громадянина, зосереджуючись на рівності, доступності соціальних послуг і стійкому економічному розвитку.

Характерними рисами цієї моделі є дієвий механізм роботи профспілок, високий рівень оподаткування та гарантій соціальної безпеки індивіда, а також політика «подвійних стандартів», що забезпечує відстороненість від воєнних конфліктів та високий рівень обороноздатності країни [6].

Держава відіграє фундаментальну роль у забезпеченні економічної стабільності, здійснюючи політику, спрямовану на підтримання низького рівня інфляції, збалансованого бюджету та стабільності валютного курсу. Завдяки цим заходам Швеція успішно уникнула серйозних економічних криз, забезпечуючи стабільне економічне зростання навіть у складних глобальних умовах.

Швеція також відома своїм інноваційним підходом до реформування державних інституцій, що сприяло підвищенню їх ефективності та здатності адаптуватися до сучасних викликів. Прикладом цього є реформа державного управління 1990-х років, яка була спрямована на підвищення ефективності державних послуг, зменшення витрат та посилення прозорості.

Ця реформа передбачала децентралізацію влади, передачу повноважень на місцевий рівень, впровадження принципів нової публічної адміністрації, які включають залучення приватного сектору до надання державних послуг, а також підвищення автономії державних агентств.

Однією з ключових особливостей шведської моделі є гармонійне поєднання економічної ефективності з високим рівнем соціальної рівності. Швеція досягла умов, за яких економічне зростання співіснує з високим рівнем соціального захисту. Це забезпечується за рахунок продуманої економічної політики, яка підтримує конкурентоспроможність на глобальних ринках, а також через прогресивну систему оподаткування, що забезпечує значні соціальні виплати та послуги для населення.

Сінгапур є показовим прикладом того, як ефективна державна служба може стати основою для швидкого економічного зростання та стійкості інституцій. Після здобуття незалежності у 1965 році Сінгапур зіткнувся з численними викликами, такими як обмеженість природних ресурсів, етнічна різноманітність і політична нестабільність. У відповідь на ці виклики країна створила високоефективну та прозору державну службу, яка стала основою для економічного розвитку та забезпечення стійкості інституцій.

Антикорупційна політика Сінгапуру є однією з чи не найуспішніших у світі.

Серед основних механізмів антикорупційної політики Сінгапуру:

1) створення та ефективне функціонування Бюро з розслідування корупції, що

наділене широкими повноваженнями, починаючи з проведення профілактичних заходів, інформування, перевірок і закінчуючи арештами;

2) зміна психологічного сприйняття населенням корупції із засобу для отримання легких грошей на ганебне явище, що руйнує життя і кар'єру. Зміна ставлення до корупції є результатом профілактичної, інформаційної та роз'яснювальної роботи. Випадки корупції висвітлювалися на шпальтах галет, свідки уже не могли надавати свідчення анонімно. Корупція стала ганебним явищем, про боротьбу з яким і жорсткість покарань мало знати усе суспільство;

3) прийняття Закону «Про запобігання корупції», який до теперішнього часу є діючим з відповідними змінами і доповненнями. Згідно цього законодавчого акта у Сінгапурі діє жорстка система покарань та можливість всебічної перевірки не тільки основних фігурантів корупційних справ, а й членів їх родин, родичів та друзів; обов'язкова відповідальність за корупційні дії;

4) високий рівень заробітної плати працівників, що були задіяні на усіх гілках влади, що змушувало задуматися про доцільність отримання хабарів [8].

Фундаментальні засади, на яких побудовано систему державної служби Сінгапуру, охоплюють принципи меритократії, професіоналізму та прозорості відповідальності. Відбір кандидатів на зайняття державних посад здійснюється за допомогою конкурсних процедур, які сприяють ангажуванню висококваліфікованих спеціалістів, забезпечуючи тим самим ефективність та об'єктивність в оцінці професійних навичок.

Мотивація державних службовців забезпечується за рахунок конкурентоспроможного рівня заробітної плати, що сприяє мінімізації корупційних ризиків та підвищує якість виконання їхніх обов'язків. Не менш важливим є систематичне підвищення кваліфікації та професійне навчання, які сприяють адаптації держслужбовців до змінних викликів сучасності та ефективному вдосконаленню їхніх професійних компетенцій.

Антикорупційна політика є одним із ключових елементів успіху Сінгапуру у формуванні стійких інституцій. У 1952 році в країні було засновано Бюро з розслідування корупції (CPIB), яке отримало широкі повноваження для боротьби з корупцією на всіх рівнях влади. CPIB діє незалежно від уряду та наділене правом проводити розслідування, затримувати підозрюваних і притягати їх до відповідальності.

Сінгапурська стратегія протидії корупції базується на комплексному впровадженні строгого законодавчого регулювання, яке передбачає суворі санкції за корупційні злочини, з метою детермінування потенційних правопорушень. Заходи профілактики включають створення системи прозорості державних закупівель, ефективний контроль за доходами державних службовців та активізацію громадської участі у виявленні корупції, що сприяє підвищенню рівня підзвітності та прозорості в державному управлінні, мінімізуючи можливості для корупційних дій та зміцнюючи довіру населення до урядових інституцій.

Ролі державного управління в економічному трансформуванні Сінгапуру важко переоцінити, оскільки урядові ініціативи каталізували перетворення країни з колишньої колонії в один з світових фінансових та торговельних хабів. Центральним елементом державної політики є приваблення іноземних інвестицій та розвиток інфраструктури, які сприяють створенню оптимальних умов для ділової активності.

Державні корпорації та агентства, які відповідають за стратегічно важливі сектори економіки, такі як інформаційні технології, біомедицина, фінанси та логістика, є ключовими виконавцями урядової політики. Податкові стимули, дерегуляція та інвестиції у людський капітал забезпечують підтримку приватного сектору, а фокус на освіті гарантує підготовку кваліфікованих кадрів.

Акцент на інноваціях та наукових дослідженнях зміцнює позиції Сінгапуру на міжнародній арені, дозволяючи країні ефективно конкурувати у глобальній економіці. Гнучкість у прийнятті рішень та оптимальне управління ресурсами забезпечують здатність до швидкої адаптації та стабільного економічного росту навіть у періоди глобальних викликів.

У той же час, Україна стикається з серйозними політико-економічними викликами, які ускладнюють розвиток і посилюють нестабільність. Триваюча війна з Росією не лише підриває економічний потенціал країни, але й створює постійну загрозу її територіальній цілісності.

У таких умовах важливо знаходити шляхи для зміцнення інституцій та забезпечення економічної стабільності, враховуючи успішні приклади інших країн, що може стати орієнтиром для проведення реформ в Україні. Війна не лише спричинила ослаблення економіки країни, але й поставила під загрозу її територіальну цілісність та суверенітет. Постійна ескалація війни породжує невизна-

ченість, що негативно впливає на інвестиційний клімат, підриває економічну стабільність та розколює суспільну єдність.

Наявні вразливості українських інституцій не лише стримують економічний розвиток, але й підривають довіру громадян до державних органів, створюючи атмосферу недовіри та невпевненості. Це, у свою чергу, ускладнює реалізацію необхідних реформ і модернізацію країни. Подолання цих викликів є критично важливим для зміцнення економічної безпеки та забезпечення стійкого розвитку України.

Висновки. Україна має значний потенціал виграти від інтеграції обраних аспектів інституційних моделей, таких як ті, що були розроблені в США, Швеції, та Сінгапурі, однак ефективність таких реформ значною мірою залежить від здатності адаптувати ці моделі до унікальних українських умов. Політична нестабільність та низький рівень довіри до державних інституцій становлять серйозні виклики у процесі адаптації зарубіжного досвіду.

Крім того, політична невизначеність, що її поглиблює військовий стан, в тому числі через відтермінування виборчих процесів у 2024 році, ще більше ускладнює можливості забезпечення демократичної легітимності прийнятих рішень. Культурні та історичні розбіжності також можуть сприяти виникненню скепсису щодо імплементації «чужих» моделей українською політичною та соціальною системою.

Тому реформаторські кроки мають бути послідовними й підкріплюватися політичною волею, зокрема на найвищому рівні політичного керівництва країни. Успішна адаптація зарубіжних рішень передбачає попередній аналіз їхньої сумісності з українським правовим полем, глибоке розуміння місцевих інституційних особливостей та тісну комунікацію зі стейкхолдерами.

Залучення громадянського суспільства, від консультацій зі спеціалістами до публічних слухань, забезпечує відкритість і збільшує довіру населення, що полегшує процес змін і зменшує ризик протестних настроїв. Критично важливо також проводити моніторинг наслідків нововведень, аби вчасно коригувати стратегію і запобігати неефективному використанню обмежених ресурсів

Запозичення світового досвіду може слугувати лише початковим кроком, оскільки розбудова стійких інституцій в Україні вимагає інтегрованого підходу. Такий підхід має враховувати забезпечення незалежності судової системи, створення ефективної антикорупційної інфраструктури, розвиток сучасних електронних сервісів, та зміцнення соціальної справедливості. Без урахування політичних, економічних і культурних відмінностей, навіть найкращі міжнародні практики можуть залишитися лише на папері і не принести очікуваного ефекту. Тільки через обдумане та поступове впровадження, яке підтримується адекватним фінансуванням і широкою суспільною підтримкою, можна створити в Україні міцну основу для тривалого економічного розвитку.

Література:

1. Hoogenboom A. The pendleton act and the civil service. *The american historical review*. 1959. Vol. 64, no. 2. P. 301. URL: https://doi.org/10.2307/1845445

2. Бандурка О. М. Економічна безпека України: виклики та загрози. Економічна безпека держави в контексті національних інтересів. 2021. С. 16–18. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/cd2f61e9-e400-4620-ba77-88258f1b3384/content

3. Гапєєва О., Вітютін Є. Економічна стабільність як основа стійкості держави в контексті сучасних досягнень та викликів. *Економіка та суспільство.* 2024. № 62. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-62-27.

4. Деркач О. Г., Козятинська А. І. Концепція сталого розвитку як складова сучасного бізнесу. *Efektyvna ekonomika.* 2023. № 2. URL: https://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.2.48.

5. Заваженко А. О. Інституції та їх вплив на економічний розвиток: пастка середнього доходу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, березень 2022. № 24(52). С. 4–10

6. Коваль О. «Держава загального добробуту» та «шведська модель»: історико-теоретичний аналіз понять. *Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія.* 2019. Т. 128, № 29. С. 109–116. URL: https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-29-109-116 (дата звернення: 23.08.2024).

7. Ладан М. І., Майстренко К. М. політична та військова стабільність в контексті безпеки. *Public management.* 2023. № 2 (35). С. 43–49. URL: https://doi.org/10.32689/2617-2224-2023-2(35)-5

8. Мішина С. В., Мішин О. Ю. Досвід соціально-економічного розвитку Сінгапуру: особливості та можливості застосування в Україні. *Efektyvna ekonomika*. 2024. № 4. URL: https://doi.org/10.32702/2307-2105.2024.4.46 (дата звернення: 23.08.2024).

9. Сало І. С. Шляхи удосконалення системи стримувань і противаг у взаємодії суб'єктів державної влади в умовах конституційно-правової реформи. URL: http ://www.niss.gov.ua/Monitor/june2009/17.htm

10. Слюсаренко А. Структурні зміни в економіці України. *Modern Economics*. 2019. Т. 14, № 1. С. 253–257. URL: https://doi.org/10.31521/modecon.v14(2019)-39

11. Станіславенко Л. А. Соціальні та економічні цінності українського суспільства. *Політичне життя.* 2021. № 1. С. 103–111. URL: https://doi.org/10.31558/2519-2949.2021.1.13.

12. Чорна І. Трансформація масової політичної свідомості в умовах модернізації політичної системи України. *Вісник Національного університету оборони України.* 2021. С. 157–163. URL: https://doi.org/10.33099/2617-6858-2021-60-2-157-163.

13. Шемаєва Л., Онофрійчук В. Взаємозв'язок понять: «економічна безпека», «економічна стійкість» та «економічний суверенітет держави». Розвиток транспортної інфраструктури як драйвер економічного зростання галузей економіки. 2023. URL: https://doi.org/10.36059/978-966-397-294-7-17.

14. Штань М. Інституційні детермінанти економічної політики держави. *Економіка та суспільство.* 2023. № 57. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-90.

УДК 37.014.5
DOI https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-1(77)-21

Людмила РАДІОНОВА
кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії та політології,
Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова,
sociopolis@ukr.net
ORCID: 0000-0001-9691-1199

Інна МИХАЙЛОВА
кандидат політичних наук, доцент кафедри філософії та політології,
Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова,
inna19.09.mykhailova@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0530-1235

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНА ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ ТА СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ В УКРАЇНІ

У статті розглядається еволюція концепту «політична еліта» в контексті західної та української політичної науки. Підґрунтя теоретичної частини базується на працях Г. Москі, В. Парето та Р. Міхельса, що заклали підвалини класичного елітизму, включно з ідеями неминучості влади меншини, поділу суспільства на тих, ким керують, та тих, ким керують, а також формулюванням поняття «еліти» як групи з вищими показниками в соціальному та політичному житті. Сучасні підходи – від меритократії до демократичного елітизму та концепції владної еліти Міллза – демонструють плюралізацію поглядів на природу та функції еліти. Особливу увагу приділено українському досвіду, в якому поєднуються радянська номенклатурна спадщина, олігархічні впливи та регіональні особливості. Проаналізовано підходи українських дослідників, які акцентують увагу на закритості еліт, слабкості механізмів рекрутування та інституційній нестабільності. Також виявлено нові тенденції, що проявилися після 2014 року: зростання громадянського впливу, часткова ротація кадрів, виклики воєнного часу. У статті показано, що інституціоналізовані механізми рекрутування в Україні, через політичні партії, незалежні кадрові конкурси, прозорі кар'єрні сходи, залишаються слабко розвиненими, що створює ризики відтворення старих клієнтелістських моделей. Аналізуються аспекти української специфіки формування еліт. У статті розглянуто дифузійний простір формування еліт, показано вплив чинників, що детермінують цей процес: від об'єктивних до суб'єктивних причин і визнання легітимності еліти з боку суспільства. Робиться висновок, що політична еліта України формується на перетині історичних, інституціональних, економічних і культурних чинників, що потребує комплексного наукового аналізу та врахування в політичних реформах.

Ключові слова: *політична еліта, елітистські концепції, закритість еліт, механізми рекрутування еліт, політико-олігархічний альянс.*

Liudmyla Radionova, Inna Mykhailova. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ANALYSIS OF THE PHENOMENON OF POLITICAL ELITE AND THE SPECIFICS OF THE FORMATION OF POLITICAL ELITES IN UKRAINE

The article examines the evolution of the concept of 'political elite' in the context of Western and Ukrainian political science. The theoretical part is based on the works of G. Mosca, V. Pareto and R. Michels, who laid the foundations of classical elitism, including the ideas of the inevitability of minority rule, the division of society into those who are ruled and those who are ruled, and the formulation of the concept of 'elites' as a group with higher indicators in social and political life. Modern approaches – from meritocracy to democratic elitism and Mills' concept of the ruling elite – demonstrate the pluralisation of views on the nature and functions of the elite. Particular attention is paid to the Ukrainian experience, which combines the Soviet nomenclature heritage, oligarchic influences and regional peculiarities. The author analyses the approaches of Ukrainian researchers who focus on the closeness of elites, weakness of recruitment mechanisms and institutional instability. The article also identifies new trends that have emerged since 2014: the growth of civic influence, partial staff turnover, and wartime challenges. The article shows that institutionalised recruitment mechanisms in Ukraine, such as political parties, independent recruitment competitions, and transparent career ladders, remain underdeveloped, which creates risks of reproducing old clientelistic models. The article analyses aspects of the Ukrainian specifics of elite formation. The article examines the diffuse space of elite formation, shows the influence of factors that determine this process: from objective to subjective reasons and recognition of the legitimacy of the elite by society. It is concluded that the political elite of Ukraine is formed at the intersection of historical, institutional, economic and cultural factors, which requires a comprehensive scientific analysis and consideration in political reforms.

Key words: *political elite, elitist concepts, closeness of elites, mechanisms of elite recruitment, political-oligarchic alliance.*

© Радіонова Л., Михайлова І., 2025

Постановка проблеми. Дослідженню еліт сучасна політична наука приділяє багато уваги. Але водночас природа різних і не завжди збіжних інтересів, домінантні настанови політичної поведінки та переважаючі мотиви політичної участі еліт, як і раніше, залишаються малодослідженою галуззю політології, що визначає актуальність статті. Основні аспекти трансформацій і функціонування еліти, зокрема аналіз способів елітоутворення, моделі рекрутування еліт, зміна складу еліт є особливо актуальними для нашої держави, адже саме еліти забезпечують необхідну координаційну спроможність ресурсів: знань, людей і фінансів. Еліти високої якості повертають суспільству більше, ніж забирають у нього, а низькоякісні – навпаки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підвалини створення сучасних теорій еліт були закладені у працях В. Парето, Г. Москі і Р. Міхельса та набули подальшого розвитку у працях Чарльза Райта Міллза та ін. Ці наукові теоретичні підходи становлять методологічне підґрунтя для вивчення елітогенезу, в тому числі важливі з погляду з'ясування його української специфіки. Розвитку політології еліти присвячено значну кількість праць вітчизняних авторів: О. Гарань, В. Гончарук та І. Бекешкіна, О. Саврук, Даниленко-Нехара Ю., Семенець-Орлова І., Капітанець С., Кириченко М., Биков О., Т. Возняк, М. Шульга, О. Потєхін, І. Жданов, Ю. Якименко.

Метою статті є теоретико-методологічний аналіз феномена політичної еліти як структуроутворювального елемента політичної системи, з акцентом на еволюцію елітистських концепцій у західній політичній науці та специфіку формування політичних еліт в Україні.

Методи дослідження: У дослідженні використано методи порівняльного аналізу, історико-генетичний та структурно-функціональний підходи. Також застосовувалися елементи контент-аналізу наукових текстів класиків елітистської теорії (Моска, Парето, Міхельс), а також сучасних українських дослідників. Синтез класичних та емпіричних підходів дав змогу розкрити динаміку трансформації еліт в умовах пострадянської трансформації, війни та демократизації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як у вітчизняній, так і в зарубіжній політології сформувалася низка доволі стійких концептів і конструктів, що експонують структуру та функціональні характеристики «правлячого класу» держави. До їх числа належить і поняття «політична еліта». Більшість фахівців, характеризуючи поняття «еліта», починають з історико-етимологічного аналізу цього терміна. З цього аналізу випливає, що термін дістав походження від латинського слова eligere, яке пізніше трансформувалося у французьке слово elite – «найкраще, добірне, вибране». У сучасному розумінні цей термін став фіксуватися словниками, починаючи з 1823 р. На самому початку своєї праці «Еліти і суспільство» Т. Боттомор наводить первісне вживання цього слова в XVII ст. для позначення товарів найвищої якості, а потім із XIX ст. – для позначення персон і груп, що перебувають на вершині соціальної ієрархії.

Сучасна транскрипція змісту поняття «політична еліта», здебільшого, позначає групу людей, які мають високе становище в суспільстві, володіють владою, статками, активні в політичних та інших сферах діяльності.

Основи сучасних концепцій політичних еліт було розкрито в працях італійських дослідників Г. Москі і В. Парето. Праця Москі «Теорія правління і парламентське правління» містить усі основні положення класичної теорії еліт, але сам Г. Моска цей термін не застосовував. «У всіх суспільствах (починаючи зі слабко розвинених або тих, що ледве досягли основ цивілізації, аж до найрозвиненіших і наймогутніших) існують два класи людей, – писав Моска, досліджуючи переважно історичний матеріал, – клас керівників і клас керованих». Перший, завжди менш чисельний, виконує всі політичні функції, монополізує владу і насолоджується тими перевагами, які дає влада» [7]. Керуючій меншості Г. Моска дав назву «політичний клас» або «правлячий клас». Моска вважав, що в суспільстві неминуче відбувається поділ на дві нерівні за своєю роллю і соціальним становищем групи. Перша, більш нечисленна, виконує політичні функції, концентрує і монополізує владу, користується всіма її перевагами, водночас друга, більш чисельна група, контролюється і управляється першою. Влада меншості неминуча, оскільки це влада скоординованої нечисленної групи над неорганізованою більшістю.

Автором терміна «еліта» вважають одного з основоположників політичної соціології італійського дослідника В. Парето. Незворотність поділу суспільства на еліту, що управляє, та керовані маси В. Парето зумовлював різними особистісними здібностями, що виявляються в різних сферах соціального життя. Поняття еліти Парето сформулював у «Трактаті загальної соціології». До такої він відносив «індивідів із найвищими показниками в будь-якій галузі соціально-політичного життя» [11].

Німецький учений Р. Міхельс став основоположником теорії олігархії, що доповнювала концепцію бюрократизації соціуму М. Вебера. Розвиток суспільства зрештою породжує нову якість складності соціуму, що має гетерогенну структуру, в рамках якої з'являється нечисленний правлячий клас. У зв'язку з тим, що переважна частина людей не здатна і не готова брати відповідальність, з'являється необхідність бюрократизації управління, що вимагає стабільного лідерства, що рано чи пізно породжує олігархію. Суть ідеї Р. Міхельса полягає в тому, що «демократія, щоб зберегти себе і досягти відомої стабільності», ініціює організацію, пов'язану з появою еліти – активної меншини, якій населення вимушене передати управління собою, оскільки саме не може безпосередньо її контролювати [8]. Управління організацією призводить до створення апарату, і зрештою влада зосереджується в його руках. Ці та багато інших положень класиків політичної науки імплементовано в такі елітистські концепції:

Макіавеллістська школа зберігає класичні традиції теорій еліт, розглянутих вище. Неминучість боротьби між не завжди кращими, але багатими і впливовими верствами за владу над «черню» – постулат, який однаково поділяють як класики елітизму, так і неомакіавеллісти.

До основоположників модернізованої, цінісної, класичної теорії еліт політологи відносять В. Парето. У рамках цього підходу на основі ще античних ідей було сформульовано теорію меритократії (влади найкращих). Меритократичний підхід, що акцентує увагу на особистих досягненнях як підставу приналежності до еліти, перш за все, це праці основоположників сучасного меритократизму англійського соціолога М. Янга, американського соціолога Д. Белла.

Основоположником неоліберальної елітистської концепції є американський учений Чарльз Райт Міллз. Його концепція владної еліти полягає у наступному: «Панівна еліта складається з людей, які посідають такі позиції, що дають їм змогу піднятися над середовищем пересічних людей і ухвалювати рішення, що мають найбільші наслідки. Ухвалюють вони ці рішення чи ні – це менш важливо, ніж самий факт володіння такими ключовими позиціями; їхнє ухиляння від відомих дій і рішень саме по собі є дією, яка часто призводить до важливіших наслідків, ніж рішення, що вони ухвалюють. Це зумовлено тим, що вони командують найважливішими ієрархічними інститутами й організаціями сучасного суспільства» [9]. Неоліберальна концепція підкреслює структурну зумовленість доступу до ухвалення ключових рішень.

У концепції демократичного елітизму (концепція плюралізму еліт) співіснують і ліберальний (класик американського соціально-політичного біхевіоризму Г. Лассуел), і структурно-функціональний підхід (Е. Гольтман, С. Келлер). Представниками демократичного елітизму поряд із Г. Лассуелом є Й. Шумпетер і К. Мангайм. За всієї складності та різноманіття цих підходів, загальновідомими є основні положення, що об'єднують плюралістичні та демократичні концепції елітизму, а саме: політичне керівництво здійснюється через конкуренцію між різними елітними групами в умовах демократичних процедур.

Різноманіття політичних і партійних еліт, різних «груп тиску» сприяє створенню еліти за функціональною ознакою, а не за ознаками особистих досягнень: становища в суспільстві, походження або приналежності до влади. Це різноманіття дає змогу певною мірою впоратися із «залізним законом олігархії», застосовуючи вільні вибори як інструмент взаємної відповідальності елітарних груп одна перед одною, кожної з них – перед населенням, яке їх обрало, зокрема, як і відповідальності населення за свій вибір.

У сучасній європейській політичній науці дослідження феномену політичної еліти також посідає значне місце, так Френк У. Елвелл аналізує сучасну структуру влади, наголошуючи на протиріччях між заявами правлячих еліт про захист свободи і демократії та економічними реаліями, які вони створюють [5]. Дуже цікавими є дослідження Карбоні про професійні характеристики членів європейської еліти, він виявляє тенденції до соціальної нерухомості та обмеженої мобільності всередині елітних групп [12]. У цьому контексті проведено дослідження наслідків виборів до Європейського парламенту 2024 року для Франції, яке підкреслює складнощі європейської інтеграції на тлі зростаючого популізму. Петтер Торнберг і Джуліана Чуері наголошують, що токсична і нецивілізована політика широко розглядається як зростаюча загроза демократичним цінностям і врядуванню, проте наше розуміння рушійних сил та еволюції політичної нецивілізованості залишається обмеженим. Автори аналізують дані з майже 18 мільйонів повідомлень у Twitter від парламентаріїв із 17 країн за п'ять років. Їхній аналіз показує помітне зростання токсичного дискурсу серед політичних еліт і те, що він пов'язаний із радикально-правими партіями та партіями в опозиції. Ці результати підкреслюють тривожне зрушення в міжнарод-

них демократіях у бік ерозії конструктивного демократичного діалогу [13]. Ці дослідження надають цінні перспективи для розуміння поточних тенденцій і трансформацій у політичних елітах Європи. Найбільший внесок у розвиток цієї теми зробили такі дослідники, як О. Гарань, В. Гончарук та І. Бекешкіна.

О. Гарань у своїх працях акцентував увагу на трансформаційних процесах в українському суспільстві та особливостях формування політичних еліт у пострадянський період. Він зазначав, що перехід від радянської номенклатурної системи до плюралістичної моделі супроводжувався частковим відтворенням старих елітних практик, що зумовило складний і неоднозначний розвиток демократичних інститутів [2]. На думку Гараня, українська політична еліта часто поєднує елементи авторитарного та демократичного політичного стилю, що відображає особливості перехідного суспільства.

В. Гончарук зосереджувався на аналізі соціальної структури українських еліт [3], приділяючи увагу їхній соціальній базі, каналам рекрутування та механізмам відтворення. У своїх дослідженнях він наголошував на регіональній специфіці формування елітних груп та їхньому зв'язку з процесами децентралізації влади. Гончарук вказував на високий ступінь закритості елітних спільнот в Україні та на роль неформальних мереж у процесі прийняття рішень. Низка авторів аналізують ключові аспекти прийняття рішень елітами, особливо на місцевому рівні [10].

І. Бекешкіна зробила значний внесок у дослідження сприйняття еліт українським суспільством через соціологічні опитування та емпіричні дослідження. Вона фіксувала високий рівень недовіри населення до політичних еліт, що свідчить про слабкість інституційних каналів легітимації влади. І. Бекешкіна також зазначала, що в українському контексті політичні еліти часто сприймаються як відчужена та корумпована група, що створює додаткові перешкоди для формування ефективної демократичної системи [1]. У цьому контексті дослідники Ю. Даниленко-Нехара, І. Семенець-Орлова, С. Капітанець, М. Кириченко, О. Биков розглядають стандарти етичної поведінки державних службовців, наголошуючи на їхній емпліметції в правовому режимі воєнного стану. При цьому особливо наголошують, що правовий режим воєнного стану спричинив підвищення корупційних ризиків, визначають їхні об'єктивні та суб'єктивні причини [4].

Однією з ключових рис української елітної динаміки є поєднання спадщини радянської номенклатури та нових пострадянських механізмів рекрутування. Після 1991 року значна частина адміністративних і господарських кадрів радянської епохи продовжила посідати ключові позиції в органах влади, часто адаптувавшись до нових політичних умов, але зберігаючи управлінські та корпоративні підходи, успадковані від попереднього режиму. Водночас, в умовах слабкості партійних інститутів і непрозорості виборчих процедур, посилився вплив олігархічних структур. Представники великого капіталу, які отримали контроль над стратегічними активами під час приватизації 1990-х років, стали ключовими гравцями у формуванні політичних еліт – як через фінансування виборчих кампаній, так і через пряму участь у політиці. Це призвело до формування своєрідної симбіозної моделі – політико-олігархічного альянсу, де державна влада і приватні інтереси тісно переплетені. Регіональний чинник також суттєво вплинув на характер еліт в Україні.

Еліти Західної України традиційно мали сильну опору на національно-демократичні рухи та тісніші зв'язки з громадянським суспільством, тоді як на Сході та Півдні України домінували пострадянські управлінці та технократи, тісно пов'язані з промисловими кланами. Ці відмінності посилювалися політичною конкуренцією та різними траєкторіями соціального капіталу.

Нарешті, починаючи з 2014 року, після Революції Гідності та в умовах війни, спостерігаються нові тенденції: поява волонтерсько-громадянських еліт, посилення вимог прозорості, часткова ротація управлінських кадрів. Проте інституціоналізовані механізми рекрутування – через політичні партії, незалежні кадрові конкурси, прозорі кар'єрні сходи – залишаються слабо розвиненими, що створює ризики відтворення старих клієнтелістських моделей.

Таким чином, еліти в Україні формуються на перетині історичних традицій, регіональних відмінностей, економічної концентрації влади та сучасних викликів демократизації, що надає українському випадку особливої складності й динамізму та додаткових аспектів української специфіки формування еліт: вплив олігархічних структур, що сформувалися в 1990-х роках; регіональну диференціацію еліт; слабкість інституційних механізмів кадрового відбору; часткову ротацію еліт після 2014 року в умовах війни та волонтерської мобілізації; сучасні українські дослідження також зачіпають питання етики еліт, особливо в умовах воєнного стану, на чому наголошується у працях Ю. Даниленко-Нехари, І. Семенець-Орлової, С. Капітанець [4] та інших [6; 14].

Розглянуті теорії еліт мають дифузійний простір, який об'єднують такі положення:

• будь-якому соціуму характерна елітарність, яка ґрунтується на об'єктивних відмінностях людей: інтелектуальних, соціально-психологічних, моральних;

• представники еліти володіють особливими особистісними, політичними та організаторськими якостями, а також здатністю до корпоративної згуртованості;

• населення визнає легітимність еліти;

• різні елітні групи періодично змінюють одна одну в процесі боротьби за владні повноваження.

Поняття «політична еліта» міцно увійшло до дискурсу сучасної вітчизняної політичної науки, поняття «еліта» описує історично визначену, поряд з аристократією та номенклатурою, форму існування владних груп, що визначає їхні інституціональні межі. Інакше кажучи, еліти – це групи, що здійснюють насамперед стабілізаційні функції в масштабах усього суспільства, а також його окремих підсистем.

У науковій, а також у навчальній літературі поширене таке визначення політичної еліти або певні варіації цього визначення: політична еліта – нечисленна, внутрішньо згуртована, привілейована соціальна група, яка здійснює функцію керівництва владними відносинами в суспільстві. Це особи, які безпосередньо беруть участь в ухваленні або суттєво впливають на прийняття рішень, пов'язаних із використанням державної влади або впливом на неї.

Висновки. Наявні в сучасній науковій літературі визначення еліти групуються навколо двох методологічних підходів: структурного і процедурного. Перший підхід передбачає форматування поняття, виходячи з пріоритету ознак, що випливають із механізму рекрутування, його характеристик і напрямів еволюції. Другий підхід висуває як основоположну ознаку еліти потенціал цієї соціальної групи в ухваленні владних рішень. У нашому уявленні саме другий підхід адекватно відображає актуальні сутнісні характеристики еліти і найадекватніше відображає українську специфіку формування еліт.

Література:

1. Бекешкіна І. Суспільно-політичні настрої в Україні: аналіз та прогнози. Київ: «Демократичні ініціативи», 2019. 350 с.
2. Гарань О. Політичні еліти України: структура та динаміка. Київ: «Наукова думка», 2015. 280 с.
3. Гончарук В. Соціологія політичних еліт в Україні. Харків: «Освіта», 2017. 320 с.
4. Danylenko-Nehara Yuliia. The ethical aspect of public administration under special regime and sustainable development. Inna Semenets-Orlova, Svitlana Kapitanets, Mykola Kyrychenko, Oleksandr Bykov. Salud, Ciencia Y Tecnologia – Serie De Conferencias, 2024. 3. 755. URL: https://doi.org/10.56294/sctconf2024.755
5. Elwell Frank W. View all authors and affiliations. URL: https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/00943061241227106k?icid=int.sj-full-text.similar-articles.4
6. Мацієвський Ю. Еліти в Україні до і після «помаранчевої революції». URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/PM_41_49.pdf
7. Моска Ґаетано. Правлячий клас. URL: https://www.ji.lviv.ua/n45texts/moska.htm
8. Michels Robert. Political parties: A historical and sociological study. URL: https://historyofeconomicthought.mcmaster.ca/michels/polipart.pdf
9. Mills C. Wright. The Power Elite. URL: https://www.marxists.org/subject/humanism/mills-c-wright/power-elite.htm
10. Ніколаєв К. Д., Семенець-Орлова І. А. Процес прийняття рішень у сфері екологічної безпеки: виклики децентралізації влади в Україні. *Публічне урядування*, 2024. 1 (38), 61–67. URL: https://doi.org/10.32689/2617-2224-2024-1(38)-8
11. Парето Вільфредо. Теорія еліт. URL: https://the-law.at.ua/publ/politologija/politichna_elita/vpareto_teorija_elit/8-1-0-54
12. Carboni Carlo. The social immobility of the European power elite. URL: https://rtsa.eu/RTSA_3_2024_Carboni.pdf
13. Törnberg Petter, Chueri Juliana. Elite Political Discourse has Become More Toxic in Western Countries. URL: https://arxiv.org/html/2503.22411v1
14. Шульга М., Потєхін О. Правляча еліта сучасної України. URL: https://isnasu.org.ua/assets/files/books/soc-ps/elit.pdf

УДК 321.01:351.74:327
DOI https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-1(77)-22

Олексій РУСНАК
кандидат філософських наук, докторант,
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»,
rusnak_alexey@ukr.net
ORCID: 0009-0002-9021-5429

ПОСЛАБЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ – ЗАГРОЗА ДЕРЖАВНІЙ БЕЗПЕЦІ ТА ПРИЧИНА НЕЕФЕКТИВНОСТІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Дослідження присвячене аналізу послаблення національного суверенітету, що безпосередньо впливає на державну безпеку та ефективність державного управління. Особливу увагу приділено взаємодії національного суверенітету з регіональними інтеграційними процесами та механізмами захисту державного суверенітету в умовах сучасних загроз. Робота спрямована на визначення ключових індикаторів зміщення національного суверенітету та його впливу на стабільність демократичних інститутів.

Методологія. Дослідження базується на системному підході, що включає аналіз наукових джерел, порівняльний метод для розгляду моделей публічного управління, а також метод структурно-функціонального аналізу для виявлення особливостей взаємодії державного та національного суверенітету. Додатково застосовано правове моделювання для оцінки взаємодії національного суверенітету з регіональними інтеграційними процесами, а також компаративний аналіз демократичних і авторитарних режимів.

Наукова новизна. Наукова новизна роботи полягає у виокремленні національного суверенітету як самостійного феномена, що передує державному суверенітету, а також у встановленні взаємозв'язку між рівнем національної безпеки, стабільністю політичної нації та ефективністю демократичного управління. Визначено основні індикатори послаблення національного суверенітету та його вплив на легітимність державної влади. Досліджено адаптаційні механізми держав до зовнішнього впливу.

Висновки. У висновках визначено ключові стратегії держав щодо збереження суверенітету в умовах інтеграційних процесів та глобалізаційних викликів, а також окреслено можливі перспективи розвитку суверенітету у XXI столітті. Встановлено, що послаблення національного суверенітету веде до загроз державному суверенітету, політичній стабільності та ефективності державного управління. Основними факторами збереження національного суверенітету є розвиток горизонтальних демократичних інститутів, активна участь громадян у політичному житті, свобода слова, а також забезпечення механізмів стримувань і противаг у системі публічного управління.

Ключові слова: *державний суверенітет, національна безпека, публічне управління, демократія, авторитаризм, політична нація, громадянська участь.*

Alexey Rusnak. WEAKENING OF NATIONAL SOVEREIGNTY: A THREAT TO STATE SECURITY AND A CAUSE OF INEFFECTIVE GOVERNANCE

This study is dedicated to analyzing the impact of weakening national sovereignty on state security and the effectiveness of public governance. Particular attention is given to the interaction between national sovereignty and regional integration processes, as well as mechanisms for protecting state sovereignty amid contemporary threats. The study aims to identify key indicators of national sovereignty displacement and its influence on the stability of democratic institutions.

Methodology. The research is based on a systematic approach that includes the analysis of scholarly sources, a comparative method for examining models of public governance, and a structural-functional analysis to reveal the interaction between state and national sovereignty. Additionally, legal modeling is applied to assess the relationship between national sovereignty and regional integration processes, along with a comparative analysis of democratic and authoritarian regimes.

Scientific Novelty. The scientific novelty of the study lies in distinguishing national sovereignty as an independent phenomenon that precedes state sovereignty, as well as in establishing the interconnection between national security, the stability of the political nation, and the effectiveness of democratic governance. The research identifies key indicators of national sovereignty weakening and its impact on the legitimacy of state authority. Furthermore, it explores the adaptive mechanisms states employ to respond to external influences.

Conclusions. The conclusions define key state strategies for preserving sovereignty in the context of integration processes and globalization challenges, as well as outline possible prospects for sovereignty development in the 21st century. It is established that the weakening of national sovereignty poses threats to state sovereignty, political stability, and the effectiveness of public governance. The primary factors for maintaining national sovereignty include the development of horizontal democratic institutions, active citizen participation in political life, freedom of speech, and ensuring checks and balances in the public governance system.

Key words: *state sovereignty, national security, public governance, democracy, authoritarianism, political nation, civic participation.*

Постановка проблеми. Політичні системи, як і живі організми, перебувають у постійному русі, зазнаючи безперервних змін. Ці зміни можуть як зміцнювати стабільність, так і створювати загрози для демократичного ладу. Політичний курс уряду коригується відповідно до викликів і проблем, з якими стикається суспільство. Однак, якщо на виклики не знаходиться адекватних відповідей, виникають кризи, що ставлять під сумнів не лише ефективність влади, а й саму політичну систему.

У процесі трансформацій демократичні засади публічного управління можуть поступово слабшати, зміщуючись у бік автократії або тиранії. Особливої уваги заслуговує явище послаблення національного суверенітету, що виникає через втрату політичної рівноваги й може призвести до занепаду вільного політичного життя. Коли демократичний баланс руйнується, влада концентрується в руках вузького кола осіб – правлячого клану, еліти чи бюрократичного апарату, а демократичні інститути стають формальними або взагалі зникають. Саме тому сучасні демократії, щоб забезпечити стійкість і життєздатність демократичного устрою, мають постійно досліджувати природу загроз демократичному устрою і розробляти ефективні механізми їх подолання, Це питання особливо актуальне для наукового середовища, яке займається проблематикою публічного управління в демократичних країнах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні наукові дослідження висвітлюють низку проблем, пов'язаних із національним суверенітетом, моделлю державного правління та аспектами публічного управління, які можуть як послаблювати, так і зміцнювати суверенітет. Значна увага приділяється питанням зовнішнього управління, націотворення, а також заходам, спрямованим на посилення національного та державного суверенітету. Ці питання досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні науковці, зокрема: Ковбасюк В., Квітка С., Пономарьов В., Романюк О., al-Karoui H., al-Shadeedi H., van Veen E., Balasubrahmanyan S., Harrison R., Lons C., Fulton J., Sun D., Al-Tamimi N., Manusama K., O'Donnell G., Wark W., Williams M., Wood R.

Мета статті – комплексний аналіз впливу послаблення національного суверенітету на державну безпеку та ефективність державного управління.

Виклад основного матеріалу дослідження. На нашу думку, необхідно розрізняти державний та національний суверенітети, оскільки ці поняття не є тотожними. У словниках термін «суверенітет» зазвичай визначається як незалежність від будь-яких зовнішніх сил, обставин і осіб, а також як верховенство влади; незалежність держави у зовнішніх і внутрішніх справах [1]. Проте навіть авторитарна країна може мати зовнішній суверенітет або демонструвати суверенітет влади всередині держави. Але чи можна в таких умовах говорити про національний суверенітет? Підтвердженням такої думки є наявне у словниках поняття «народний суверенітет». Наприклад: «В основі державного суверенітету лежить народний суверенітет. Саме народ, здебільшого через вільні вибори, легітимізує державну владу. … Отже, у сфері державного управління в умовах демократії державний суверенітет фактично збігається з народним» [2]. Збігається, але не є тотожним. Національний, або народний, суверенітет передує державному суверенітету. Як зазначають дослідники, «державний суверенітет усередині країни все ж має обмеження. Такими обмеженнями є основні (природні) права людини, які повинна поважати будь-яка державна влада» [2].

На нашу думку, також, національна безпека та державна безпека – не тотожні поняття, хоча в Законі України «Про національну безпеку» [6] вони чітко не розмежовуються. Зокрема,

– державна безпека визначається як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру;

– національна безпека України трактується як захищеність тих самих аспектів – державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та національних інтересів – але без конкретизації характеру загроз [6].

Таким чином, державна безпека обмежується лише загрозами невоєнного характеру, що звужує її розуміння. Водночас у трактуванні цих понять спостерігається певна концептуальна невизначеність.

Встановлення «точки знаходження» національного суверенітету. Якщо говорити про ліберально-демократичні принципи, державна влада (якщо її ототожнювати з виконавчим механізмом) є лише тимчасовим виконавцем волі нації. У цьому сенсі національний суверенітет є вищим за державний, оскільки в умовах демократичного правління нація повинна постійно стежити за тим, що не відбулось «зміщення» національного суверенітету (Рис. 1). Це підтверджує

Рис. 1. Шляхи «зміщення» або «дрейфу» суверенітету

вислі про те, що демократія – це єдина форма правління, за якої люди колективно управляють самі собою. Вона принципово відрізняється від усіх інших форм правління, зокрема плутократії (влади багатих в їхніх інтересах), аристократії, монархії, диктатури, фашизму, авангардизму (панування еліти всередині політичної партії) або «корпоратократії» (влади корпорацій) [23].

Механізм реалізації публічного управління в демократичних країнах характеризується висловом: «Democracy for and by the people refers to the institutional arrangement of the state (for the people) and mechanisms for participation (by the people)», що можна перекласти як: «Демократія для народу і за допомогою народу стосується інституційного устрою публічного управління (для народу) та механізмів участі громадян (за допомогою народу)». Поняття «of the state (for the people)» [23] можна інтерпретувати як «держава для народу». Водночас сам інституційний механізм і механізми участі народу можуть реалізовуватися по-різному (Рис. 2, 3, 4, 5), залежно від норм, правил і традицій нації, яка сформувала демократичне правління.

Проблема розбалансування та зміщення. Для будь-якої демократичної країни, нагальним питанням є процес постійного «зміщення» національного суверенітету (Рис. 1), що створює загрозу передусім національній безпеці, а відповідно – і державному суверенітету та державній безпеці. Це потребує безперервного аналізу та оцінки можливих змін у балансі сил, які намагаються змістити важелі з реальної точки знаходження національного суверенітету.

В авторитарних і тоталітарних режимах, а також у демократіях, які не є представницькими, національний суверенітет не має значення в контексті оформлення публічного управління в країні, точніше – він не сформований. Наприклад, якщо не існує політичної нації, то куди і як може зміщуватися національний суверенітет? Можливо, тоді суверенітетом володіє хтось інший, що також безпосередньо впливає на присутній механізм управління державою. Наприклад автократична модель ґрунтується на тім, що уряд призначається однією особою (монархом в абсолютних та дуалістичних монархіях, диктатором у диктаторських республіках) або невеликою групою осіб (військовою хунтою, керівництвом правлячої партії) і несе відповідальність перед ними [7]. Тобто національний суверенітет в недемократичних країнах відсутній, при цьому держаний суверенітет може існувати.

Питання «зміщення» національного суверенітету безпосередньо пов'язане з моделлю демократичного правління, оскільки визначає, хто є сувереном і як формується представницька влада та уряд, що виконують волю суверена.

Конституційна монархія (Рис. 2). У такій формі правління суверенітет може бути розподілений між народом і монархом. Парламент виступає інструментом узгодження їхньої волі, забезпечуючи баланс між монархічною владою та національними інтересами. Головою держави зазвичай є Головний Міністр, який виконує функцію посередника між обома суверенами, сприяючи стабільності та ефективному управлінню.

Парламентська республіка. При цьому, у випадку, коли суверенітет належить лише нації, історично сформувалися дві похідні такої форми правління – парламентська республіка (Рис. 3), у якій політичним лідером країни є голова уряду, але парламент виконує значні функції, що дозволяють йому керувати процесом втілення в життя волі народу, використовуючи тимчасовий уряд [7].

Президентська республіка (Рис. 4) була заснована 1787 року конституцією США. В основі її наступний механізм: народ обирає парламент (але він суттєво в процес формування уряду не втручається) і президента, якому й надається право визначення та зміни складу уряду [7].

Президентсько-парламентська модель (Рис. 5), класичним взірцем якої вважається система державного правління Франції за часів П'ятої республіки, має такий політичний механізм: народ обирає парламент і президента, які спільно (за різними процедурами в різних країнах) формують уряд [7].

Розглядаючи Рис. 3, 4, 5, окрім 2, можна встановити, що коли присутня політична нація, яка володіє національним суверенітетом, тоді публічне управління виникає від її волі, набуваючи будь-яку кінцеву форму публічного управління, або виконання суспільно-політичних стратегічних завдань.

Індикатори та механізми, які вказують на здорову ситуацію та навпаки:

• **Активна політична нація, або її відсутність.** Послаблення суверенітету в демократичних країнах може мати різні причини, проте ключовою є слабкість політичної нації. Втрата контролю над суверенітетом відбу-

Рис. 2. Структура реалізації публічного управління в контексті конституційної монархії

Рис. 3. Структура реалізації публічного управління: парламентська форма правління

Рис. 4. Структура реалізації публічного управління: президентська форма правління

Рис. 5. Структура реалізації публічного управління: президентсько-парламентська модель

вається, коли громадяни перестають брати активну участь у політичних процесах, зокрема у формуванні підзвітної та відповідальної публічно-політичної адміністрації, яка реалізує загальноузгоджені національні стратегії. Народ існує навіть за автократичного чи тоталітарного режиму, однак у таких країнах відсутнє справжнє політичне суспільство. У тираніях, автократіях, хунтах, диктатурах або партократіях управління хоча й може мати формальний публічний характер, насправді є виразом волі тирана, автократа чи вузької групи еліт, а не всього народу. Якщо політична нація не сформована або пригнічена, суверенітет фактично перебирають на себе інші сили.

• **Вільне політичне життя та свобода слова.** Будь-яка теорія, що пояснює деконцентрацію національного суверенітету, окрім його зосередження у волі політичної нації, не змінює суті самого процесу «втрати» суверенітету. Це явище «втрати» можна виявити шляхом аналізу наявності або відсутності вільного політичного життя.

• **Національна свідомість.** Процес формування широкої національної свідомості (або розуміння «сенсу» національного об'єднання), що призводить до зміцнення національного суверенітету може відбуватись як по горизонталі, так і по вертикалі.

• **Загальнонаціональний інтерес і широке залучення нації до політичного процесу.** Зміцнення національного суверенітету тісно пов'язане із загальнонаціональним інтересом, який передбачає залучення широких верств населення до публічно-політичного процесу. Формування єдиного національного суб'єкта можливе лише за умови розуміння та реалізації інтересів, що виходять за межі вузькопрофесійних, групових чи територіальних потреб. Саме це дозволяє громадянам спільно підтримувати політичний порядок і гарантувати державну безпеку. На відміну від демократичних систем, авторитарні режими спираються на вузьке коло підтримки, залишаючи решту громадян осторонь політичного життя. Такі автократії, які пригнічують громадську активність і не створюють умов для залучення людей до національного проєкту – у політиці, бізнесі, соціальній сфері чи інших аспектах життя, – мають низькі шанси на довгостроковий модернізаційний розвиток.

• **Загально-національні вибори.** Для збереження рівноваги функціонують демократичні інституції, це передусім загальнонаціональні вибори, які дозволяють вирівнювати реальний центр суверенітету формуючи представницькі демократичні органи, що мають право говорити від імені всієї нації, забезпечуючи орієнтацію на її волю.

• **Горизонтальні демократичні інституції та неокорпоративізм.** Існування розгалужених громадянських об'єднань, зокрема й позапартійних, свідчить про високий рівень розвитку суспільства. Така система сприяє збереженню балансу й запобігає зміщенню суверенітету. Одним із проявів представницької демократії є неокорпоративізм – сучасна форма корпоративізму, що інтегрується в демократичні механізми, доповнюючи парламентаризм функціональним представництвом. На відміну від класичного корпоративізму, де окремі групи можуть узурпувати владу, неокорпоративізм зміцнює демократичні інституції через соціальне партнерство. Він розвинувся як відповідь на необхідність врахування інтересів ключових суспільних груп у державному управлінні. У країнах із усталеними традиціями (Австрія, Фінляндія, Швеція) неокорпоративізм проявляється у тісній співпраці бізнесу, праці та уряду, тоді як у Франції, США та Канаді його вплив обмежується окремими секторами. На відміну від плюралізму, неокорпоративізм ґрунтується на принципі консенсусу, що забезпечує стабільність демократичної системи. Його механізми передбачають інституційну участь асоціацій у розробці політичних рішень: вони не лише представляють інтереси своїх членів, а й узгоджують позиції з владою, активно впливаючи на державне управління [3].

• **Горизонтальне суспільство та сформована народом влада.** Горизонтальна структура суспільства та влади передбачає існування розвинених публічно-владних демократичних інституцій, що забезпечують баланс і стримують процес зміщення суверенітету. Це захищає суспільство від авторитарних тенденцій та диктатури, які можуть виникнути за відсутності ефективного механізму стримувань і противаг. Ключову роль у цьому відіграють горизонтальні громадянські інституції, що забезпечують захист національного суверенітету та сприяють збереженню демократичного порядку.

• **Плюралізім та конфлікт інтересів.** Розвинена представницька демократія дозволяє вирішувати питання постійного конфлікту інтересів різних принципалів з обов'язковим плюралізмом всередині політичного процесу, що дає змогу досягати узгодженості. Після втілення в реальне політичне керівництво, це дозволяє рухати процес національного розвитку до нових узгоджених національних цілей. При «зміщеному» суверенітеті подібного плюралізму не існує – суспільством керу-

ють за допомогою прямих погроз або значної маніпуляції. Будь-яка загальнополітична дискусія щодо майбутнього нації перебуває під забороною. У такому разі йдеться про пригнічення, панування якоїсь частини суспільства, яка може не мати жодної пропозиції, окрім власного домінування для вирішення особистих життєвих завдань за рахунок суспільства. Це призводить до занепаду, вторинності та інших проблем, які становлять сьогодення будь-яких державних утворень, у яких не виникла потужна політична нація.

Недорозвиненість публічно-політичного процесу. Навпаки послаблення національного суверенітету пов'язане з проблемою недорозвиненості публічно-політичного процесу та його складових. Кожен елемент механізму реалізації публічної політики може зводитися до недорозвиненості демократичних інституцій, а також і до їх імітації. Це означає, що може виникнути ситуація, коли відсутня глобальна ідея або немає тих, хто здатний створювати стратегічні програми. Замість цього можуть з'являтися декларативні документи, збірки лозунгів і маніфестів, позбавлені конкретного змісту. У такій ситуації особи, які номінально є політиками, фактично такими не є. Це можуть бути лише представники угруповань, що прагнуть отримати владу в умовах недорозвиненої демократичної системи, де відсутні політична нація і сукупний політичний суверенітет як основа суверенності.

Подібні проблеми були характерні для Європи XVIII і XIX століть під час формування сучасних націй. Аналогічна ситуація спостерігалася після Першої та Другої світових воєн, коли процес деколонізації призвів до модернізації великих цивілізаційних просторів і трансформації етнічних спільнот у сучасні модернізовані нації. Цей процес також був тісно пов'язаний із розвитком промисловості, стрімким зростанням населення, становленням сучасної науки, а також у XX ст. соціальними, військовими й іншими трансформаціями так званого третього світу.

Також може існувати ситуація, коли активне політичне суспільство формально є, але насправді воно відсутнє (Рис. 6).

Може бути так, що існують формальні інститут: дебати, вибори, відбувається обрання політичної влади, яка не має жодної програми, яку може реалізувати реальна політична нація.

Делегативна демократія. Для оцінки «недорозвиненості» O'Donnell G. [21] увів поняття «делегативна демократія». Згідно з його теоретичним аналізом, делегативними є низка нових демократій (в Аргентині, Бразилії, Перу, Еквадорі, Болівії, на Філіппінах, у Кореї та багатьох посткомуністичних країнах). Ці демократії не є представницькими і не мають тенденції стати такими; виходячи з їхніх характеристик, це делегативні демократії (ДД). У представницьких демократіях існує високий ступінь інституціоналізації та організаційного оформлення через плюралізм і неокорпоратизм. Нові демократії можуть регресувати до авторитарного правління або залишатися у невизначеному стані. У країнах делегативної демократії не було досягнуто ані інституційного прогресу, ані успіху уряду у вирішенні соціальних та економічних кризових ситуацій. Делегативні демократії ґрунтуються на передумові, що перемога на президентських виборах дає переможцю право керувати країною на власний розсуд, обмежений лише чинними владними відносинами та визначеним Конституцією терміном перебування при владі. Президент розглядається як втілення нації, головний хранитель

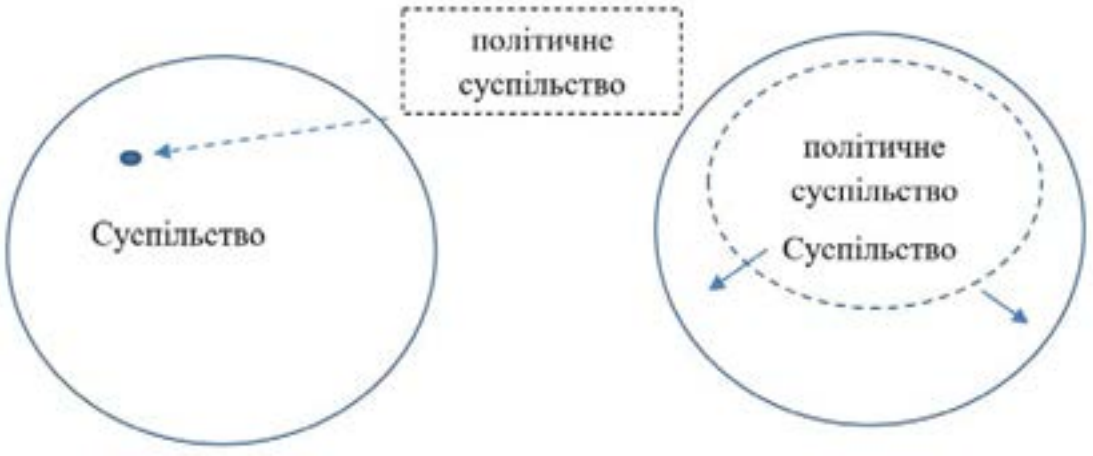

Рис. 6. Присутність або відсутність активного політичного суспільства

і знавець її інтересів. Політика його уряду може лише слабко нагадувати передвиборчі обіцянки [21].

Представництво об'єктивно включає елемент делегування: через процедуру колектив уповноважує індивідуума виступати від свого імені і в кінцевому рахунку підпорядковувати колектив рішенням представника. Отже, представництво та делегування не є полярними протилежностями. Не завжди легко провести чітку межу між типом демократії, організованою навколо «представницького делегування», і типом, при якому делегативний елемент переважає над представницьким. Представництво тягне за собою підзвітність. В умовах інституціоналізованої демократії підзвітність реалізується не тільки по вертикалі – перед виборцями, а й по горизонталі – в системі щодо автономних властей (інших інститутів), яка може поставити питання про неналежне виконання обов'язку даною посадовою особою і навіть покарати його. Представництво і підзвітність створюють додатковий, республіканський вимір демократії: наявність і ретельне підтримання кордону між громадськими і приватними інтересами знаходяться при владі [21].

Вертикальна підзвітність поряд з правом утворювати партії і впливати на громадську думку існує як в представницьких, так і в делегативних демократіях. Однак горизонтальна підзвітність, характерна для представницької демократії, надзвичайно слабка або відсутня в делегативній демократії. Оскільки політика здійснюється кількома відносно автономними органами влади, процес прийняття рішень у представницьких демократіях має тенденцію до повільних темпів і поступовості, а іноді і до тупикових ситуацій. Однак в силу цієї ж причини політичний процес, як правило, застрахований від грубих помилок; крім того, велика ймовірність практичного здійснення політичних рішень [21].

O'Donnell G. [21] наголошує, що головна відмінність між делегативною та справжньою демократією полягає в існуванні розвинених демократичних інституцій: у першому випадку вони відсутні або слабко функціонують, тоді як у другому – діють ефективно. Однак таке твердження є певним спрощенням історичного процесу. Насправді сучасна ліберальна демократія, що утвердилася в країнах Західного світу, є результатом тривалого розвитку та прагнень численних вільнодумців. Вона постала завдяки модернізації західного суспільства, ідеалам Просвітництва, глибоким організаційним трансформаціям і впливу протестантської етики, яка стала одним із фундаментальних елементів західної цивілізації. Таким чином, самі по собі інституції не можуть забезпечити демократію, так само як неможливо створити золото лише за бажанням. Справжність демократичного процесу визначається передусім існуванням активної, самосвідомої нації – спільноти вільних людей, які не терплять правління тиранів, автократів чи необраної бюрократії. Отже, на нашу думку, питання демократії не зводиться лише до наявності чи відсутності функціонуючих інституцій.

O'Donnell G. [21] перебільшує роль інституцій, применшуючи значення свідомості та активної участі громадян, які є справжнім фундаментом демократії. Інститути, як поняття, не мають самостійного існування – вони лише відображають рівень політичної зрілості суспільства. Тому проблема може полягати не лише в тому, що в одних випадках інститути працюють, а в інших – ні. Можливо, громадяни не є тією політичною спільнотою, яка здатна створити та підтримувати представницьку демократію. У такому разі сама політична система втрачає контроль над суверенітетом, дозволяючи виборним органам, що повинні захищати інтереси суспільства, ухилятися від відповідальності.

Крім того, питання функціонування інститутів часто розглядається як статична модель демократичного устрою, яка не враховує головного – мети їхнього існування та поступального розвитку. Якщо немає чіткої цілі й руху до неї, то навіщо взагалі потрібні ці інститути? Якщо політичний процес зводиться лише до періодичних виборів, то який його сенс? Чи зводиться все лише до регулювання повсякденного життя громадян без вищих суспільних орієнтирів? Насправді така безцільна система ніколи не існувала – демократія завжди була процесом, що має напрям, сенс і відповідальність перед суспільством.

Імітація механізмів публічної політики. Становлення націй у країнах так званого «третього світу» XIX–XX століттях супроводжувалося значними труднощами через відсутність сформованої політичної спільноти. Замість політичної нації може бути присутнє суспільство, поділене за етнічними, релігійними та соціальними ознаками, яке немає жодної спільної стратегічної мети. Еліти, концентруючи у своїх руках національне багатство, перешкоджали створенню політичної свідомості. Відсутність політичної нації спричиняла «зміщення суверенітету» та імітацію механізмів публічної політики. Це проявлялося у браку змістовних програм, реальних політичних дебатів і демократичного супер-

ництва за майбутнє країни. Натомість відбувалося поверхове копіювання демократичних процесів, характерних для розвинених країн. Ознакою такого імітаційного політичного процесу є голосування «проти» без вибору реальних альтернатив. Кандидати нерідко не мали чіткої програми, стратегічного бачення чи здатності до реформ, а їхні кампанії зводились до порожніх гасел. Часто виборцям доводилось обирати серед політичних сил, які вже демонстрували свою неефективність, але через відсутність розвиненої демократичної культури цей цикл повторюється. Ситуацію ускладнює нестача лідерів, здатних реалізувати ефективну публічну політику. Натомість на авансцену висуваються «фігури прикриття», які не мають ні компетентності, ні реального впливу. Це призводить до стагнації, що загрожує стати незворотною в умовах подальшого поглиблення політичної кризи.

Відсутність політичної нації часто ставала наслідком механістичного об'єднання різнорідних частин суспільства в межах нових держав. У XVIII–XX столітті ця проблема постала перед новоствореними країнами Південної Америки (зокрема, Симон Болівар прагнув запровадити модель, подібну до північно американської), однак процес національного становлення затягнувся на півтора століття. Подібний феномен яскраво проявився у XX столітті на Близькому Сході, в Африці та інших регіонах, де після Другої світової війни виникли держави, сформовані з населення, розділеного племінними традиціями, етнорелігійними відмінностями та імперською спадщиною. У цих країнах часто бракувало механізмів формування політичної нації. Натомість влада концентрувалася в руках правлячої кліки, яка спиралася на підтримку окремої етнорелігійної групи, що призводило до домінування однієї частини суспільства над іншими. Така нестабільність робила держави, особливо в Африці та на Близькому Сході, вразливими до впливу зовнішніх сил і внутрішніх угруповань, які використовували ці розбіжності для досягнення власних інтересів.

Відсутність єдності навколо ідеї модернізації. Брак національної згуртованості навколо прогресивної політичної програми та загальнонаціонального політичного проєкту, а також зосередженість на вузькогрупових інтересах призводили до затяжних громадянських конфліктів. У другій половині XX століття в Африці та на Близькому Сході це стало причиною численних війн і збройних протистоянь. Етнорелігійні групи, невдоволені своїм становищем, у союзі із зовнішніми гравцями прагнули політичного домінування або реалізації власних інтересів, що унеможливлювало створення модернізаційного проєкту, здатного об'єднати суспільство.

Зовнішнє управління. Однією з причин послаблення суверенітету є ситуація, коли нація фактично не володіє власною долею. Подібне положення речей, як вважають деякі дослідники [24], спостерігається у випадках, коли встановлюється зовнішнє управління, прикладом може бути ситуації на Близькому Сході. Під час Холодної війни підтримка диктатур на Близькому Сході зміцнювала авторитарні режими, однак пізніше відбулася зміна концепції. Демократія стала інструментом впливу, а доступ до нафти – ключовим мотивом. Реалістична теорія пояснює втручання США їхнім прагненням до безпеки та розширення влади. Ліберальні підходи стверджують, що демократизація повинна сприяти миру, але на практиці американська політика часто ігнорувала наслідки для регіону. Конструктивісти вважають, що США нав'язують конкурентну міжнародну систему, в якій зовнішнє управління виправдовує військові інтервенції [24].

Незважаючи на виведення збройних сил (2011 рік), США продовжили впливати на Ірак через механізми політичного та економічного контролю. Управління SIGIR, створене після скасування тимчасової адміністрації коаліції в 2004 році, забезпечило нагляд за процесами відновлення, що підкреслює залежність Іраку від США. Суверенітет країни залишався формальним, оскільки припинення військової присутності не означало відмови від американського впливу [9]. Ірак став ареною боротьби різних фракцій, а американська політика, спрямована на демократизацію, фактично призвела до розколу еліти і постійної кризи влади, чим скористалися зовнішні гравці, включаючи Іран [24]. Розвиток політики в країні супроводжується зростаючою фрагментацією серед шиїтів, курдів і сунітів, що ускладнює формування стабільного уряду [10]. США продовжують сприймати регіон через призму теорії балансу сил, намагаючись впливати на його структуру, хоча цей підхід не завжди відповідає реаліям місцевої політики [18]. Близький Схід залишається ареною суперництва як між регіональними гравцями, так і зовнішніми державами. Три ключові фактори посилюють напруженість: вплив таких світових сил, як США, внутрішня економічна вразливість багатьох країн і жорстка конкуренція між державами регіону [19].

Іноземний вплив завжди є викликом для національного суверенітету. Останні дослідження у США підтверджують спроби іноземного втручання через підкуп, дезінформацію та маніпуляцію діаспорами. Через прихований характер таких дій їхній вплив часто недооцінюється [17]. Водночас загальне визначення шкідливого іноземного впливу дозволить уникнути колективної надмірної реакції, яка може підірвати відкритість ліберальних демократій до корисної інформації та перспектив [16].

Іноземний вплив може відбуватись в контексті інформаційних кампаній. Інформаційна кампанія – це організований план взаємопов'язаних операцій, що використовує інформаційні інструменти для впливу, маніпулювання чи спотворення даних, з метою дезорганізації або зміни рішень на індивідуальному чи колективному рівні [15]. Авторитарні режими не лише втручаються у вибори, а й прагнуть змінити сприйняття своїх режимів та вплинути на зовнішню політику демократичних держав. Вони використовують університети, аналітичні центри та ЗМІ для поширення позитивного іміджу та придушення критики. Дезінформація, що підриває довіру до медіа та політичних інститутів, активно використовується як інструмент впливу. Іноземне фінансування досліджень стало проблемою для аналітичних центрів США. Водночас контакти аналітичних центрів із іноземними урядами несуть ризики конфлікту інтересів та самоцензури, навіть якщо вони не порушують законодавство [11].

В сполучених штатах для захисту, насамперед від інформаціного втручання, прийнятий Закон про реєстрацію іноземних агентів (FARA, 1938 р.) якій зобов'язує осіб, які діють від імені іноземного принципала, реєструватися в Міністерстві юстиції (DOJ) протягом 10 днів після початку діяльності. Винятки надаються американським ЗМІ та добросовісним іноземним медіа. Недотримання вимог є кримінальним злочином. Виконання закону контролює підрозділ реєстрації FARA при NSD [8].

В інших країнах наприклад у Канаді у квітні 2021 року депутат від Консервативної партії, який представляв округ Великого Ванкувера зі значним китайсько-канадським населенням, виніс до парламенту законопроект приватного члена (C-282) Про створення «реєстру іноземного впливу». Законопроект був розроблений за зразком австралійського законодавства і спрямований на створення публічного реєстру фізичних осіб, які не є акредитованими дипломатами, які взаємодіють з державними посадовими особами з питань законодавства, регулювання або розробки політики від імені іноземного державного суб'єкта [22].

Захист від іноземного впливу не виключає надання допомоги іншим демократичним країнам у протидії згубному іноземному впливу, такому як корупція, дезінформація або маніпулювання діаспорами, що є центральним компонентом просування демократії в світі США. Обмін інформацією та передовим досвідом з демократичними країнами-однодумцями – на двосторонній основі, через Центр глобальної взаємодії Держдепартаменту і багатосторонні механізми-підвищує стійкість ліберальних демократій перед обличчям згубного іноземного впливу [16]. З іншого боку, авторитарні режими, швидше за все, позначать програми просування демократії в США та інших ліберальних демократіях як небажане іноземне втручання у їх внутрішню політику. Нарешті, ліберальні демократії також можуть сприяти демократії за кордоном, захищаючи важливих учасників майбутніх політичних змін та демократизації [16].

Найпоширенішою формою іноземного впливу залишається фінансова підтримка еліт, політиків та лобістських кампаній, що може стимулювати самоцензуру. Прямий підкуп все ще актуальний. У США заборонено іноземне фінансування політичних кампаній, хоча впливові особи знаходять способи обходу, зокрема через лобістів. Закон FARA 1938 року вимагає прозорості щодо іноземного втручання. ТНК, схильні до лобіювання, можуть піддаватися тиску, змінюючи політику або уникаючи чутливих тем [12].

Діаспори – це спільноти спільного походження за межами своєї етнічної або релігійної батьківщини, але вони відрізняються рівнем політичної активності, зв'язками та поглядами. Їхня ідентичність визначається політикою країни походження, місцевим середовищем та власним досвідом. Діаспорні громади стають об'єктами як зовнішнього впливу, так і підозр у країнах проживання. Надмірна реакція на іноземні загрози може підштовхнути частину діаспори до повернення на батьківщину, посилюючи розкол. Це також може послабити демократичний вплив діаспор на країни походження, спотворюючи їхнє сприйняття ліберальної демократії [13].

«Зміщення» до бюрократії. Незважаючи ні на що, навіть у США вважають, що суверенітет дедалі більше зміщується до бюрократії. Зразком демократичного правління можна

вважати ідеї, висловлені Алексісом де Токвіллем: безліч громадських асоціацій, братств і зборів слугували ілюстрацією зародження демократичної культури. Це культура, в якій існує «бажання і здатність окремих громадян активно брати участь як індивідуально, так і спільно в управлінні суспільними справами, що їх стосуються». Однак, як зазначає Manusama K., оцінюючи сучасну реальність Сполучених Штатів, така демократична культура, що забезпечує здоровий і мирний демократичний дискурс, можливо, вже зникла [20].

Не дивлячись на численні проблеми, на що вказують дослідники [20], все ж таки прикладом міцного національного суверенітету можуть бути сучасні Сполучені Штати, в яких механізм реалізації публічної політики залишається одним із найрозвиненіших у світі. Політична нація активно стежить за тим, щоб уникати імітації демократії. Адже будь-яке відхилення від цих принципів веде до деградації державних інституцій, втрати стратегічного бачення, ослаблення економіки та, зрештою, зниження глобального впливу, що має серйозні наслідки для національного добробуту.

Шляхи вирішення проблеми послаблення національного суверенітету. Передусім це запуск модернізаціоного проекту який сформує єдину політичну націю, як це відбувалось в інших країнах, наприклад в Індії. У XX столітті націоналізм став ключовим фактором у боротьбі Індії за незалежність та подальшому державному будівництві. Після 1947 року формування нації відбувалося через поєднання історичної самобутності з модернізацією. Джавахарлал Неру наголошував на збереженні культурної спадщини поряд із впровадженням сучасних технологій. Індійська модернізація ґрунтувалася на двох аспектах: збереженні тисячолітньої цивілізації та її різноманітності (етнічної, расової, кастової) та створенні єдиної політичної нації, що наділила всіх громадян рівними правами. Одночасно відбувалася масштабна науково-промислова модернізація. Сучасна індійська нація та політична еліта стали результатом синтезу минулого й сучасності. Успіх національного проєкту забезпечила правляча еліта, яка мала чітке бачення майбутнього, прагнула зміцнити державність і зберегти незалежність країни [14].

Модернізаційний процес, який відбувався в Західній Європі та Північній Америці, демонструє, що формування політичної нації потребує інтеграції різних груп на основі інтересу до спільного розвитку. Це досягається через створення єдиного проекту, що враховує інтереси всіх залучених учасників і дозволяє кожному громадянину брати участь (знайти своє місце та реалізацію) у державному житті. Успішна модернізація призводить до поступового подолання розбіжностей, які з часом стають лише культурними особливостями окремих регіонів. Ці розбіжності більше не мають політичного значення і сприймаються як частина національного колориту. Успіх таких проектів сприяє формуванню спільної ідентичності, яка об'єднує людей у сприйнятті себе як історичного суб'єкта з єдиними прагненнями та метою [14].

Якщо національний модернізаційний проект втрачає актуальність, це створює серйозні проблеми для існування державного політичного суб'єкта. Без чіткої стратегії розвитку та єдності суспільства держава стає схильною до розпаду, а її громадяни втрачають спільне бачення майбутнього. При цьому глобалізація та модернізація – це різні процеси, хоча вони можуть взаємодіяти між собою. Глобалізація означає інтеграцію країни у світову економіку та міжнародні зв'язки, але не обов'язково веде до внутрішніх реформ чи покращень. Вона може спричинити економічне зростання, але також здатна загострювати соціальні й політичні проблеми, адже транснаціональні корпорації часто орієнтовані лише на прибуток, а не на розвиток місцевої інфраструктури чи добробут населення країни розташування.

Модернізація, на відміну від глобалізації, спрямована на внутрішні зміни: розвиток технологій, освіти, економічних і політичних інституцій. Вона передбачає покращення умов життя та підвищення рівня соціального розвитку. Тобто, модернізація – це зміни всередині країни, тоді як глобалізація – це включення в міжнародну систему без гарантій позитивних внутрішніх змін.

Процес модернізації постколоніальних країн супроводжувався децентралізацією та демократичними реформами. В Індії за правління Індіри Ганді (1966) зросла децентралізація, що сприяло залученню населення до політичного процесу. У Латинській Америці децентралізація посилилася після занепаду автократичних режимів, сприяючи демократизації, економічній ефективності та громадській підзвітності [4]. Політична децентралізація передбачає передачу влади місцевим органам, адміністративна – автономність у прийнятті рішень, а фіскальна – фінансову незалежність. У Бразилії та Колумбії реформи зміцнили місцеве управління, тоді як у Мексиці та Аргентині ефект був слабшим. У США та Канаді децентралізація розвивалася завдяки місцевим політичним елі-

там. У Бельгії (1988–1993) реформи закріпили федеративну систему, розширивши повноваження регіонів. Децентралізація є гнучким процесом, що змінюється відповідно до політичних і економічних потреб, від посилення місцевого самоврядування до централізації ключових функцій [5].

Питанням які напряму вв'язані з підвищенням процесу національної суверенізації є наступні:

• Децентралізація сприяє горизонтальному розвитку громадянського суспільства, передаючи повноваження з центру на місця. Це залучає ширші верстви населення до політичного процесу, стимулюючи націотворення та формування еліт, зацікавлених у національному майбутньому.

• Ефективність механізму публічної політики передбачає наявність реальних демократичних інститутів, а не їхню імітацію. Це включає обов'язкову політичну конкуренцію, свободу слова та різноманітність поглядів на розвиток країни.

• Лібералізм протистоїть патерналізму, наголошуючи, що громадяни, і політична нація в цілому, не потребують опіки з боку «досвідчених» лідерів чи угрупувань, які нав'язують свою волю нації шляхом прямого примусу або маніпуляцій.

• Свідомі громадяни здатні самостійно визначати власні інтереси без зовнішнього втручання, відкрито маніфестуючи свої погляди щодо майбутнього власної країни, корегуючи виникаючи конфлікти відповідно до демократичного плюралізму в межах формування публічної влади шляхом виборів.

• Важливим елементом збереження національного суверенітету є внутрішній аудит, який дозволяє контролювати ефективність політики. Якщо вона виявляється неефективною, тимчасова влада втрачає підтримку. Обрані керівники змушені уважно аналізувати витрати ресурсів, адже кожен громадянин розуміє, хто є дійсним власником національних багатств. При цьому втрата сукупного політичного суверенітету неминуче веде до втрати економічної та іншої незалежності.

Висновки:

• Функціонування політичної нації є ключовим чинником зміцнення національного суверенітету, а також формування та розвитку демократичних інститутів. Цей процес передбачає подолання перешкод на шляху становлення вільного демократичного життя та усунення загроз, що можуть обмежувати політичну автономію громадян.

• Ознаками сильної політичної нації є свобода слова, відкриті дискусії, плюралізм думок, суспільне обговорення національних програм та активна громадянська позиція щодо спроб узурпації влади. Ці чинники вказують на наявність зрілого громадянського суспільства, здатного захищати демократичні цінності та власну автономність. Політична самосвідомість передбачає не лише усвідомлення громадянських прав і свобод, а й їх активний захист, що є запорукою стабільного розвитку нації.

• Формування влади має відбуватися в межах правового поля, через конкурентне змагання стратегічних програм, з обов'язковим дотриманням норм конституції. Це забезпечує політичний плюралізм та запобігає концентрації влади в руках окремих груп, що може загрожувати національному суверенітету.

• Захист політичної нації від спроб обмежити ліберальні свободи нерозривно пов'язаний із наявністю дієвого механізму публічного управління. В економічному вимірі це впливає на рівень добробуту та якість життя громадян. Створення ефективної системи публічної політики є ключовим фактором конкурентоспроможності держави. Політичний механізм, що здатний ефективно забезпечувати національні інтереси, є основою економічної стабільності, розвитку науки та соціальної сфери.

• Проєкти національного розвитку є основою стабільного функціонування політичної системи. Вони сприяють формуванню сильної політичної нації як активного суб'єкта історичного процесу. Модернізаційні ініціативи повинні інтегрувати різні соціальні групи на основі спільної ідентичності та прагнення до розбудови сучасної держави. Ефективні стратегії розвитку передбачають узгодження політичних рішень із суспільством, що створює основу для економічного зростання, швидкого реагування на виклики та забезпечення добробуту майбутніх поколінь.

• Недостатній розвиток політичного процесу призводить до декларативної політики, що не вирішує реальних проблем. Для запобігання таким кризовим явищам необхідно формувати політичне суспільство, здатне розробляти стратегічні програми та забезпечувати прозорість механізмів управління. Делегативна демократія та згортання демократичних процесів несуть загрозу суверенітету, демократична політична система може зміщуватись в бік авторитаризму та тоталітаризму. Важливо запобігати таким тенденціям, забезпечуючи, щоб влада спиралася на волю громадян, а не на вузькокорпоративні інтереси.

Література:

1. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. Київ : *НАДУ*, 2010. 820 с.
2. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; наук.-ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. Київ : *НАДУ*, 2011. Т. 1: Теорія державного управління / наук.-ред. колегія: В. М. Князєв (співголова), І. В. Розпутенко (співголова) та ін. 748 с.
3. Квітка С. А. Неокорпоративізм як механізм взаємодії між державою та групами інтересів. *Аспекти публічного управління.* 2014. № 2(7). С. 5–14. DOI: https://doi.org/10.15421/151439
4. Пономарьов В. В. Децентралізація влади в постколоніальних країнах світу. *Pressing Problems of Public Administration.* 2019. № 1(55). С. 168–174. DOI: https://doi.org/10.34213/ap.19.01.22
5. Пономарьов В. В. Особливості децентралізації влади в країнах із федеративним державним устроєм. *Ефективність державного управління.* 2018. № 57. DOI: https://doi.org/10.33990/2070-4011.57.2018.164639
6. Про національну безпеку України : Закон України від 31.03.2023 р. № 2469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text (дата звернення: 05.02.2025)
7. Романюк О. Моделі державного правління: світовий досвід і реалії посткомуністичних суспільств. *Політичний менеджмент.* 2008. № 4(31). С. 74–87.
8. Agent of influence: Should Russia's RT Register as a Foreign Agent? (Aug. 1, 2017). *Foreign Agents Registration Act of* 1938. P. 4. URL: https://www.jstor.org/stable/resrep03723.5 (дата звернення: 05.02.2025).
9. al-Karoui, H. The Occupation Project and the Democratic National State Project: Iraq, From Security to Political Management. 2011. 49 p. URL: https://www.jstor.org/stable/resrep12670 (дата звернення: 05.02.2025)
10. al-Shadeedi, H., van Veen, E. Annex 1: The fragmentation of Shi'a, Kurdish and Sunni politics in Iraq. *Iraq's Adolescent Democracy: Where to Go from Here. Clingendael Institute,* 2020. URL: https://www.jstor.org/stable/resrep25691.12 (дата звернення: 05.02.2025)
11. Avenues of Influence: Information. *Foreign Influence and Democratic Governance: Defining and Countering Malign Influence.* 2024. October 1. P. 16–22. URL: https://www.jstor.org/stable/resrep64356.8 (дата звернення: 05.02.2025)
12. Avenues of Influence: Money. *Foreign Influence and Democratic Governance: Defining and Countering Malign Influence.* 2024. October 1. P. 9–15. URL: https://www.jstor.org/stable/resrep64356.7 (дата звернення: 05.02.2025)
13. Avenues of Influence: People. *Foreign Influence and Democratic Governance: Defining and Countering Malign Influence.* 2024. October 1. P. 23–27. URL: https://www.jstor.org/stable/resrep64356.9 (дата звернення: 05.02.2025)
14. Balasubrahmanyan, S. Imagining the Indian Nation: The Design of Gandhi's Dandi March and Nehru's Republic Day Parade. *Designing Worlds: National Design Histories in an Age of Globalization.* 2016. P. 108–124. DOI: https://doi.org/10.2307/j.ctv8bt1mv.10
15. Executive Summary. *Truth and Reality with Chinese Characteristics: The Building Blocks of the Propaganda System Enabling CCP Information Campaigns.* 2024. P. 4–8. URL: https://www.jstor.org/stable/resrep59591.3 (дата звернення: 05.02.2025)
16. Foreign Influence and Democracy Promotion. *Foreign Influence and Democratic Governance: Defining and Countering Malign Influence.* 2024. October 1. P. 28–29. URL: https://www.jstor.org/stable/resrep64356.10 (дата звернення: 05.02.2025)
17. Foreign Influence and Democratic Governance: Evaluation and Response. *Foreign Influence and Democratic Governance: Defining and Countering Malign Influence.* 2024. October 1. P. 30–38. URL: https://www.jstor.org/stable/resrep64356.11 (дата звернення: 05.02.2025)
18. Harrison R. U.S. Interests Revisited. *U.S. Foreign Policy Towards the Middle East: Pumping Air into a Punctured Tire. – Arab Center for Research & Policy Studies,* 2019. URL: https://www.jstor.org/stable/resrep19950.5 (дата звернення: 05.02.2025
19. Lons C., Fulton J., Sun D., Al-Tamimi N. China's Great Game in the Middle East. *European Council on Foreign Relations,* 2019. URL: http://www.jstor.com/stable/resrep21525 (дата звернення: 05.02.2025)
20. Manusama K. M. 'A Republic, If You Want to Keep It'. *Atlantisch Perspectief.* 2024. 48(3). P. 25–28. URL: https://www.jstor.org/stable/10.2307/48794478 (дата звернення: 05.02.2025)
21. O'Donnell G. A. Delegative Democracy. *Journal of Democracy.* 1994. 5(1). P. 55–69. *The Johns Hopkins University Press.* DOI: https://doi.org/10.1353/jod.1994.0010
22. Wark, W. How Allies Do It: Five Eyes Foreign Influence Transparency Registries. 2024. May 1. 14 p. URL: https://www.jstor.org/stable/resrep60144 (дата звернення: 05.02.2025)
23. Williams M. The Crisis of Democracy: Neoliberal Capitalism, Authoritarianism and Reclaiming Democracy. *Destroying Democracy: Neoliberal Capitalism and the Rise of Authoritarian Politics.* 2021. P. 2–24. DOI: https://doi.org/10.18772/22021086994.6
24. Wood, R. Promoting Democracy or Pursuing Hegemony? *Journal of Global Faultlines.* 2019–2020. 6(2). P. 166–185. *Pluto Journals.* URL: https://www.jstor.org/stable/10.13169/jglobfaul.6.2.0166 (дата звернення: 05.02.2025)

УДК 14(477.75)(091)
DOI https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-1(77)-23

Оксана САРАБУН
кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії філософського факультету,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
oksana.sarabun@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6702-0917

ГЕРМЕНЕВТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕЛІГІЙНО-ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ КРИМСЬКОГО ХАНСТВА

Вивчення кримської філософії допомагає нам краще зрозуміти мусульманський світогляд і сучасні зміни в ісламському світі. Ці інтелектуальні зв'язки півдня України в контексті викликів російсько-української війни є для нас надважливим здобутком. Інтеграція інтелектуальної культури Кримського ханства в межі українського національного проєкту зближує нас з численними ісламськими країнами, а також розширює горизонти власної ідентичності, адже сьогодні кримці є невід'ємною частиною української політичної нації. На шляху повноцінної інтеграції кримського суспільства в український інформаційний простір нас чекає потреба деконструкції численних російських імперських міфів, які завжди були способом легітимізації зазіхань на півострів та методом інформаційної війни.

Будучи європейською державою зі значною інклюзією тюркського світу, перед нами стоїть потреба дослідити інтелектуальну спадщину Криму, інтегрувати її духовні здобутки в загальноукраїнський контекст та імплементувати кримську філософію як частину загальної історії української філософії.

Метаконтекстом, в якому розвивалися кримські автори, було інтелектуальне життя Османської імперії, яке рухалося в напрямку модернізації ісламського світу за західним зразком. Універсальний горизонт їхніх зацікавлень складали раціональні науки, а також звернення до сакральних текстів.

Релігійно-філософська спадщина Кримського ханства є самостійною та цілісною традицією. Її можна вважати однією з найбільш динамічних версій посткласичної ісламської філософської думки. Ґрунтовна обізнаність із класикою поєднувалася тут з новаторськими інтелектуальними підходами. Отже, Кримське ханство було одним із потужних центрів ісламського духовного й інтелектуального життя того періоду.

Ключові слова: *муфтій, шейх, фікг, калям, суфізм, сура, мектеби, медресе, ісламська герменевтика, тафсір (роз'яснення), таувіль (витлумачення), кадізаделізм, теккіє.*

Oksana Sarabun. HERMENEUTIC POTENTIAL OF THE RELIGIOUS-PHILOSOPHICAL THOUGHT OF THE CRIMEAN KHANATE

Studying Crimean philosophy helps us better understand the Muslim worldview and modern changes in the Islamic world. These intellectual connections of southern Ukraine in the context of the challenges of the Russian-Ukrainian war are a crucial achievement for us. The integration of the intellectual culture of the Crimean Khanate within the framework of the Ukrainian national project brings us closer to numerous Islamic countries, and also expands the horizons of our own identity, because today Crimeans are an integral part of the Ukrainian political nation. On the path to full integration of Crimean society into the Ukrainian information space, we will need to deconstruct numerous Russian imperial myths, which have always been a way of legitimizing encroachments on the peninsula and a method of information warfare.

As a European state with significant inclusion of the Turkic world, we face the need to explore the intellectual heritage of Crimea, integrate its spiritual achievements into the all-Ukrainian context, and implement Crimean philosophy as part of the general history of Ukrainian philosophy.

The metacontext in which Crimean authors developed was the intellectual life of the Ottoman Empire, which was moving towards the modernization of the Islamic world along Western lines. The universal horizon of their interests was rational sciences, as well as appeals to sacred texts.

The religious and philosophical heritage of the Crimean Khanate is an independent and integral tradition. It can be considered one of the most dynamic versions of post-classical Islamic philosophical thought. A thorough knowledge of the classics was combined here with innovative intellectual approaches. Thus, the Crimean Khanate was one of the powerful centers of Islamic spiritual and intellectual life of that period.

Key words: *mufti, sheikh, fiqh, kalam, sufism, surah, mektebs, madrasahs, islamic hermeneutics, tafsir (explanation), tauwil (interpretation), kadizadelism, tekkie.*

Постановка проблеми. *«Сьогодні кримські татари є частиною української політичної нації. Та для усвідомлення цього факту і українцям, і кримським татарам знадобилося пройти певний шлях. Він не був простим»* [5, с. 10]. Перед нами є потреба осмислити феномен включення кримського світоглядного наративу в загальноукраїнський. Як засвідчує історія, окупація Криму завжди була тимчасовим явищем, відтак ми маємо вже сьогодні готуватися до повноцінної інтеграції кримського суспільства в український інформаційний простір. На цьому шляху нас чекає потреба деконструкції чис-

© Сарабун О., 2025

ленних російських імперських міфів, які завжди були способом легітимізації зазіхань на півострів та методом інформаційної війни. Нашим злободенним завданням є розповідати справжню історію Криму, невід'ємною частиною якої є його духовна, зокрема релігійно-філософська спадщина.

Один із ключових мусульманських духовних лідерів України, відомий муфтій Шейх Саїд Ісмагілов, а сьогодні також бойовий медик Збройних сил України, досліджуючи духовно-інтелектуальну традицію ісламу, відзначає, що *«Україні випала особлива доля, наша країна знаходиться не лише на перехресті всіх доріг, не лише на кордоні Європи з Азією, не лише там, де закінчується історія і починається легенда, але й на місці зустрічі християнства та ісламу»* [9, с. 6]. Він фіксує показовий прецедент, згідно з яким на території Кримського ханства як середньовічної мусульманської держави фактично не було жодного міжрелігійного конфлікту. В той час, як в Європі і на Близькому Сході постійно точилися релігійні війни. І в самому мусульманському світі між різними напрямками ісламу постійно відбувалися протистояння на тлі здійснення різних варіантів релігійної ідентичності. Натомість, ми не спостерігаємо релігійних конфліктів на теренах України, а саме в Кримському ханстві. Через давню традицію високого рівня освіченості кримців (поширеними були мектеби – початкові школи та медресе – вищі школи, аналог європейських університетів), вони навчилися сприймати думку іншого, бачити в ньому не ворога, а побратима, товариша, людину з альтернативними цінностями. Очевидно, що це вміння є назагал пов'язаним зі специфікою української ментальності, що тяжіє до відкритості та міжкультурного діалогу. Іслам України має толерантну і ліберальну форму. На противагу цьому, європейське середньовіччя та мусульманський Схід набагато більшою мірою демонстрували тенденцію дихотомічної напруги поміж своїм та чужим, де людина іншої релігії та відмінної ментальної парадигми сприймалася як латентний ворог. Будучи великою європейською державою з великою інклюзією тюркського світу, перед нами стоїть потреба дослідити інтелектуальну спадщину Криму, інтегрувати її духовні здобутки в загальноукраїнський контекст та імплементувати кримську філософію як частину загальної історії української філософії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед дослідників релігійно-філософської спадщини Кримського ханства особливо варто відзначити внесок Михайла Якубовича – сходознавця, перекладача, дослідника доктринальної та філософської думки ісламського світу. Він очолював Центр ісламознавчих досліджень Національного університету «Острозька академія» (2016–2019 рр.), з 2020 р. – на посаді доцента у Фрайбурзькому університеті (Німеччина). Є автором першого повного перекладу Корану українською мовою з арабської. Рукописи праць, що належать до цієї інтелектуальної традиції Кримського ханства, він відшукував у бібліотеках в Саудівській Аравії, Туреччині, Швейцарії, США (Прінстонський університет). Кримську філософію найбільш послідовно та всебічно вивчали турки, адже Кафа (Феодосія) – культурний центр Криму входив до складу Османської імперії. Серед сучасних дослідників даної теми також варто відзначити вагомий внесок Саїда Ісмагілова [2], Ігоря Козловського [3], Руслана Халікова [8], Лариси Якубової [6].

Мета статті. Репрезентувати філософську спадщину мислителів Кримського ханства як цілісну інтелектуальну традицію та включити її у ролі невід'ємного та органічного компоненту в універсальну систему української філософської думки. Така інтеграція сприятиме оновленню нашої ідентичності в контексті численних екзистенційних викликів російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ісламська культура присутня у Східній Європі з 13 ст. і до 18 ст. – спершу Кримський улус, згодом Кримське ханство і в результаті – Османська імперія. Початком становлення філософсько-релігійної думки у Північному Причорномор'ї можна вважати 1-шу пол. 14 ст., коли Кримський улус, який входив до складу Золотої Орди, почав активно ісламізуватися. Крим став важливим пунктом «інтелектуального транзиту» між, наприклад, Середньою Азією та Близьким Сходом. До Криму прибували вчені з Персії і Середньої Азії, а вихідці з Криму продовжували кар'єру в Сирії, Палестині, Єгипті, Малій Азії та навіть Індії. У 15 ст. Золота Орда почала розпадатися, на основі Кримського улусу 1441 р. виникло Кримське ханство. Воно було незалежним, а після 1475 р. стало васалом Османської імперії. «Золота доба» Кримського ханства – це 16–17 ст. 1774 року за умовами Кючюк-Кайнарджійського мирного договору між Російською та Османською імперіями, Крим фактично переходив до зони інтересів Російської імперії. 1783 р. Кримське ханство остаточно зникає з політичної мапи світу і перестає бути окремою духовною та інтелектуальною одиницею. Чимало мусульман-

ських інтелектуалів залишають Крим разом із десятками тисяч своїх співвітчизників, адже для них Османська імперія залишається головним орієнтиром.

У 15–16 ст. в Кримському ханстві з'являється плеяда самостійних мислителів, у яких відсутня чітка межа між релігією та філософією, що притаманно ісламській духовній культурі в цілому. Загалом ісламська філософія поділяється на класичну 13–14 ст. і постклассичну 15–18 ст. Філософія Кримського ханства мала лише постклассичний вимір, який демонструє синтез раціонального (логічного) та текстуального (сакрального) підходів. Основними центрами культурного життя регіону були Аккерман (сучасний Білгород-Дністровський), Кафа (сучасна Феодосія) та Бахчисарай. *«Загалом вихідців із Кримського ханства відрізняла критичність, вони порівняно нечасто «вклинювалися» в чужоземні традиції, вирізнялися зацікавленням у міжконфесійній полеміці й були відносно незалежними від усталених авторитетів, виявившись пізніше готовими до модернізму західного зразка»* [10, с. 24].

Відзначимо кілька ілюстративних рис філософської спадщини Кримського ханства:

• головними її напрямками були релігійно-правова думка (традиціоналізм); дискурсивне, раціональне ісламське богослов'я (калям) та містицизм (тасаввуф);

• особливо популярними стали герменевтика, логіка та діалектика, з допомогою яких вирішувалось питання тлумачення текстів і генерації значення взагалі: «*Постклассична мусульманська філософія високо цінувала логіку і раціональний метод, називаючи авторитетних учених поняттям мухаккікун* («*ті, які підтверджують, перевіряють* [*думки попередників*]») [10, с. 91];

• значного рівня розвитку досягла наука про основи права – 'ільм усуль аль-фікг. Герменевтичне забарвлення здобула її базова термінологія: «артикуляція», «смисл», «сигніфікація», «означуване», «зовнішнє», «похідне», «пріоритетне» тощо. Ця наука мала зв'язок з екзегетикою Корану та Сунни, різними галузями лінгвістики, а також логікою;

• втіленням класичного енциклопедизму став феномен «збирання знань» та прагнення синтезу наук як дослідження співвідношення між загальними смислами як «корінням» і «розкиданими» поняттями як «гілками»;

• однією з найдискутованіших тем в ісламській філософській думці є проблема божественних імен та властивостей, згаданих в священних текстах, таких як «знання», «могутність», «милість», «мудрість» тощо. Хоча водночас в Корані сказано, що «*немає нічого, потрібного Йому*» (Коран, 42:9) [4]. Ця проблема досліджується в різних вимірах: онтологічному, семантичному, логічному.

• щодо особливостей мови, то «*арабське філософське мислення належить до категорії процесуальних, а не субстанційних* (*на відміну від європейського*)» [10, с. 20]. Наприклад, в арабській мові немає дієслова «є», тобто суб'єкт і предикат не ототожнюються, а виступають в одній із можливих конфігурацій через дієслово кана («бути», букв. «був»). Тобто, певна дія, наприклад, «я пишу», виражається не через дієслово, а через стосунок суб'єкта до процесу: «я є той, хто пише»;

• поняття «розуму» в цій традиції має не лише епістемологічний, а й моральний зміст (те саме слово водночас означає «прив'язь»);

• відносно дослідженими кримськими мислителями є Абу Бакр Каландар, Шараф ад-Дін аль-Киримі, Мухаммад аль-Аккірмані, Селім Діване Киримли. Сфера їх інтересів широка: зокрема, онтологія, гносеологія, герменевтика, етика, антропологія.

Перший автор кримського походження, який писав релігійно-філософські твори, – **Шараф ад-Дін аль-Киримі (? – 1440).** Його твір «Коментар до маяка світочів» є тлумаченням спадщини авторитетів минулого. Ця праця з основ ісламського права (усуль аль-фікг) сприймається як «ісламська герменевтика», адже мусульманське право «фікг» перекладається як «розуміння». У даному контексті важливим є раціональне пізнання духовних істин, коли розум не суперечить релігійному закону, а навпаки робить людину більш відповідальною за індивідуальний спосіб його тлумачення. У цій книзі є проблема співвідношення чуттєвого і раціонального пізнання. Аль-Киримі зазначає, що «розум перебуває й у голові, й у серці», тобто поєднує логічні й емоційні засоби пізнання, він є т.з «мислячою душею». Важливим є досягнення гармонії та розміреного зв'язку («іттідаль») між розумом, як основою, і чуттями, як похідними, наслідком чого є розуміння своєї поведінки та здатність нести відповідальність за власні вчинки.

Ібрагім аль-Киримі або «Татарський шейх» (? – 1593). Його творчість має містико-філософський характер. Твір «Дарунки Всемилостивого в пізнанні ступенів буття» є у національній бібліотеці Туреччини. Ця праця спрямована на вузьку авдиторію хальватійських суфіїв, у ній автор використовує автобіографічні сюжети з елементами «пророчих снів». Його цікавив шлях духовного розвитку крізь призму дванадцяти ступенів (атвар).

При цьому ідея вдосконалення моральних рис людини пов'язана з розумом, а не із серцем.

Аль-Киримі конструює власну історіософську модель, в центрі якої перебувала Османська держава як єдиний легітимний захисник усієї ісламської громади. Він був чи не найвидатнішим суфієм Криму. Починаючи з 17 ст., його постать вважалася «святою» (уалі) в ісламському сенсі цього слова. Ібрагім аль-Киримі практикував екзегетику Корану [4] у вимірі доволі вільного тлумачення його окремих сур (глав), розвинув у цьому напрямку детальну термінологію, в межах якої розрізняв: тафсір – роз'яснення, таувіль – витлумачення, кашф – розкриття, істінбат – пояснення внутрішніх смислів. Він пропагував ідею взаємозв'язку між читанням та інтерпретацією істин Корану і самопізнанням людини.

Ілюстративним також є той факт, що «*Ібрагім аль-Киримі стає одним з наближених видатного полководця, хана Девлета I Герая (був ханом у 1551–1577 рр.), відомого своїм успішним походом проти Москви*» [10, с. 121]. Девлета I Герая можна вважати одним з ідеологів османізму. 1571 р. він спалив Москву за несплату данини, в результаті чого Московський цар присягнув йому на вірність.

Абу ль-Бака' аль-Кафауві (поч. 17 ст., Кафа – сучасна Феодосія). З ініціативи його батька в Кафі було споруджено нову мечеть, нині відому як Муфті-Джамі («мечеть муфтія»). Кафа тоді була в підпорядкуванні Османської імперії і називалася «другим» Константинополем. У середині 17 ст. тут було п'ять вищих навчальних закладів (медресе), про що згадував у 1666–1667 роках відомий османський мандрівник Евлія Челебі.

Аль-Кафауві став популярним автором, як мінімум через те, що його твори збереглися не лише в рукописах, а виходили друком, починаючи з другої половини 19 ст. Здобувши популярність в середині 17 ст., він їде до Стамбула і при султанському дворі займається письменницькою та викладацькою діяльністю. Похований в Стамбулі.

Аль-Кафауві залишив по собі доволі велику спадщину: коментар до містико-релігійної поеми аль-Бусірі аль-Бурда; містичний трактат «Подарунок заспраглому»; велику енциклопедію Кітаб аль-Куллійят («Книгу загальних понять»). Тут розтлумачено понад три тисячі найуживаніших у тогочасній науці понять з філософії, етики, ісламського права, екзегетики, мовознавства, природничих наук тощо. У цього твору є чимало перевидань, а його рукопис обрамлений золотом, що свідчить про високу цінність та популярність.

Мухаммад аль-Кафауві (кін. 17 ст. – 1754/1755 – Кафа (сучасна Феодосія). Він досліджував спадщину Авіценни (Абу 'Алі Ібн Сіни), одного з найбільш шанованих авторів у посткласичний період мусульманської філософії. Універсальною стала запропонована ним система градації буття на «обов'язково існуюче», «існуюче в можливості» та «необхідне». Також Авіценна започаткував фундаментальну дискусію про співвідношення субстанції та акциденції, сутності та існування тощо. Вивчення його спадщини формувало велику коментаторську традицію (коментарі, глоси, примітки, глоси на глоси тощо) [1]. Зацікавлення онтологією Ібн Сіни, спроба подати її в зрозумілому та спрощеному вигляді, на противагу коментаторській традиції, була сміливим і новаторським кроком у напрямку модернізації давньої інтелектуальної традиції.

У 18 ст. в Османській імперії офіційно з'явилося книгодрукування, почали імплементуватися певні «прозахідні» реформи та розпочався процес критичного перегляду усталених філософських традицій. До цієї тенденції долучився і Мухаммад аль-Кафауві, релігійно-філософська спадщина якого налічує більш ніж два десятки творів. Його можна вважати одним з найвідоміших представників «ісламського просвітництва» 18 ст. Мухаммад аль-Кафауві, що був автором десятків праць у галузі каляму, особливу увагу приділяв категоріальному аналізу, досліджувані проблеми намагався формулювати радше у «філософському», ніж «теологічному» дусі, хоча розмежування цих понять є доволі умовним в межах ісламської традиції. Інтуїтивізму в дослідженнях він протиставляв текстуалізм та загалом плекав ідеали нової раціоналістичної парадигми, «*яка, на жаль, так і не була повноцінно розкрита ні в Кримському ханстві, на в Османській імперії*» [10, с. 371].

Мухаммад аль-Аккірмані (пом. 1761 – Білгород-Дністровський (Аккерман). Він був вченим-радником султанського двору в Константинополі, суддею в Мецці. Відійшов від традиційного каляму в бік більш самостійного мислення, в результаті чого став одним з найвідоміших османських інтелектуалів 18 ст. та мав багато видатних учнів. Також був послідовником Авіценни, хоча й критично переосмислював класичну традицію. У процесі переосмислення усталених цінностей прийшов до потреби писати національною мовою, відтак свою працю про свободу волі, де обґрунтовував своєрідний етичний індивідуалізм, написав уже османською, а не арабською мовою. Значною мірою його твор-

чість була вершиною розвитку раціоналізму в Кримському ханстві, що стало підґрунтям для нового бачення релігійної сфери.

‘Абд Аллага аль-Кафауві, Ахмад аль-Кафауві, Кутб ад-Дін аль-Киримі. Їх творчість репрезентує завершальний етап розвитку Кримського ханства. Основний предмет їх інтересу – це проблеми витлумачення, пошуку смислу, співвідношення слова і значення, слова і смислу, розуму і тексту, ґенези категорій, визначення контексту та обсягу різних понять, побудови ієрархічного тезаурусу з різних галузей раціональних наук тощо. Варто відзначити, що вивчення цих питань здійснювалося все-таки в нормативно-правовому річищі коранічного поняттєвого апарату. Тому в підсумку ця традиція так і не виокремилася у самостійну галузь знання, хоча вона й містила великий герменевтичний потенціал, який значною мірою випередив дискусії навколо тексту як знакової системи, які постали перед європейською філософською думкою лише у 20 ст.

Іще одна духовно-інтелектуальна традиція Кримського ханства була представлена **суфізмом** та репрезентована в творчості кримських авторів 17–18 ст. У цей період інтелектуальне життя Османської імперії рухалося в напрямі свого політичного декадансу, тож з’явилося більше нових шляхів розвитку духовного життя, наприклад, «*у цей же період розквітає кадізаделізм, значно еволюціонує суфізм, з’являються нові інтерпретації логічних та епістемологічних теорій*» [10, с. 278].

Одним із найцікавіших авторів, які творили на поч. 17 ст., був кримський містик та поет **Абу ль-Файд аль-Кафауві (2 пол. 16 ст. – Кафа)** Основний твір – «Сади найкращих з-поміж сутностей повідомлень». Мислитель був придворним поетом кримського хана Газі Бора Герая (1588–1596 рр., 1596–1607 рр.), жив у Стамбулі, належав до хальватійського тарікату, є автором сотень поетичних творів та шести праць, присвячених здебільшого суфійській практиці, цікавився етикою у її прикладному, індивідуально-особистісному вимірі.

Селім Діване Киримли (кін. 17 ст. – пом. 1757 р.) Ключовий текст – «Путівник для знавців» присвячений «внутрішнім» і «зовнішнім» шляхам Богопізнання. Його постать і праці є доволі ґрунтовно вивчені, адже були надруковані не лише оригінали його праць, написані староосманською, а й переклади сучасною турецькою мовою. Він був студентом одного з константинопольських медресе, працював помічником судді у Боснії, цікавився суфізмом і в результаті став одним з найвидатніших ісламських вчених постклассичного періоду.

Філософські особливості суфійської екзегетики репрезентовані також у творчості **Хаміда ‘Бі-нува’ Киримі (пом. 1771/1772 р.),** який має кримське походження, освіту здобув у Стамбулі, а в турецькому місті Текірдаг був шейхом у теккіє. Твір його «Милостивий піднісся над троном» є тлумаченням сур Корану. Також лінія містичного світобачення представлена в творчості **‘Абд аль-Бакі аль-Хіджабі (пом. 1822 р.)**, який є мислителем пізнього постклассичного періоду.

Висновки. У процесі дослідження ісламської релігійно-філософської думки в Кримському ханстві простежується тенденція, згідно з якою «*ця духовна спадщина може бути представлена у вигляді цілісної інтелектуальної традиції, де одні автори йшли шляхами попередників і, діючи вже в нових умовах, докладали власних зусиль для розвитку нових варіацій знання*» [10, с. 367]. Метаконтекстом, в якому розвивалися кримські автори, було інтелектуальне життя Османської імперії, яке рухалося у напрямку модернізації ісламського світу за західним зразком. Універсальний горизонт їхніх зацікавлень – раціональні науки, а також звернення до сакральних текстів.

Чи не найбільш зрілим виміром розвитку інтелектуальної традиції Кримського ханства можна вважати **калям**, тобто ісламську дискурсивну теологію, яка покладалась на герменевтичну та логічну методологію. У калямі поєднана метафізична частина, що присвячена питанню божественного буття, та, з іншого боку, – енциклопедичний підхід.

Вихідці із Кримського ханства відзначалися значним рівнем мобільності, через що їхні надбання швидко включалися в інтелектуальні процеси за межами Криму. Завдяки цьому можна говорити про їхню значущість не лише в регіональному, а й в загальному контексті. Релігійно-філософську спадщину Кримського ханства можна вважати однією з найбільш динамічних традицій постклассичної ісламської філософської думки, адже ґрунтовна обізнаність із класикою поєднувалася тут з новаторськими інтелектуальними підходами. Кримське ханство було одним із потужних центрів ісламського духовного й інтелектуального життя того періоду. «*Генеруючи нові смисли, релігійно-філософська традиція Кримського ханства зробила свій внесок у подальший розвиток ідеології тюрксько-мусульманських суспільств, зокрема постосманського простору*» [10, с. 374].

Особливий потенціал має дослідження цієї спадщини в контексті російсько-української війни, коли одним з наших викликів є здатність шукати шляхи порозуміння зі східними народами, духовним ключем до сердець яких може стати наше глибинне знайомство з кримською філософією [7]. Цей досвід з одного боку зближує нас з численними ісламськими країнами, а з іншого – розширює горизонти власної ідентичності.

Література:

1. Авіценна. Книга спасіння : логіка, фізика, метафізика / Абу Алі Ібн Сіна (Авіценна) ; передмова, переклад з арабської й коментарі Михайла Якубовича. Київ : Темпора, 2020. 591 с.
2. Ісмагілов С., Козловський І., Халіков Р., Якубович М. Іслам : енциклопедичний словник. Видавництво : Видавець Руслан Халіков, 2021. 432 с.
3. Козловський І. Гідність – це правдивість / Ігор Козловський. Київ : Дух і Літера, 2024. 88 с.
4. Коран : переклад смислів українською мовою / переклад з арабської мови, передмова й коментарі Михайла Якубовича. Рівне : Волинські обереги, 2020. 595 с.
5. Кримськотатарський національний рух у 1917–1920 рр. за архівами комуністичних спецслужб / Упоряд. Іванець А., Когут А. К.: К.І.С., 2019. 448 с. URL: https://cdvr.org.ua/wp-content/uploads/2020/01/Krym-1917-1920-SBU.pdf
6. Крим : шлях крізь віки. Історія у запитаннях і відповідях / НАН України. Інститут історії України. Відп. ред. В.А. Смолій. К. : Ін-т історії України НАН України, 2014. 456 с. URL: http://history.org.ua/LiberUA/978-966-02-7228-6/978-966-02-7228-6.pdf
7. Раджі аль-Фарукі І. Сутність ісламської цивілізації / пер. Ольги Тимчишин. Рівне : Міжнародний Інститут Ісламської Думки, 2021. 46 с. URL: https://iiit.org/wp-content/uploads/UKRAIN1-1.pdf
8. Халіков Р. Форми і наслідки раціоналізації релігійних традицій : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук / Руслан Халікович Халіков; Міністерство освіти і науки України, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2014. 18 с.
9. Якубович М. Іслам в Україні : історія і сучасність / Михайло Якубович ; Український центр ісламознавчих досліджень. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2016. 264 с. URL: https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php/1072820/mod_resource/content/1/Islam_v_Ukraini_istoriia_i_suchasnit.pdf
10. Якубович М. Філософська думка Кримського ханства. К. : Комора, 2016. 448 с.

УДК 32.323.2
DOI https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-1(77)-24

Ігор СИМИСЕНКО
аспірант кафедри політології філософського факультету,
Київський національний університету імені Тараса Шевченка,
igor.v.symysenko@gmail.com
ORCID: 0009-0001-6218-4752

ПОЛІТИЧНА УЧАСТЬ ТА ЕЛЕКТРОННА ДЕМОКРАТІЯ: ВИКЛИКИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ В УКРАЇНУ

У статті проаналізовано трансформацію політичної участі в Україні в умовах повномасштабного вторгнення Росії, з особливим акцентом на функціонуванні електронної демократії як потенційного компенсаторного механізму, здатного підтримати взаємодію громадян із владою в ситуації обмеження базових демократичних процедур. Метою дослідження стало з'ясування того, наскільки інструменти е-демократії – петиції, бюджети участі, цифрові обговорення – можуть забезпечити інклюзивну, безпечну та впливову форму політичної участі в умовах війни, а також які структурні та інституційні бар'єри обмежують їхню ефективність. Водночас завданням статті стало визначення особливостей цифрової взаємодії в умовах воєнного стану, включно з аналізом криз довіри, асиметрії доступу, нормативного дефіциту та слабкої реактивності з боку органів влади.

Методологічною основою дослідження стали структурно-функціональний і інституційний підходи, які дозволили розглядати е-демократію як елемент громадянської включеності та показник стану публічного управління. Стаття спирається на контент-аналіз нормативно-правових документів, аналітичних звітів, соціологічних опитувань, а також приклади локальних і міжнародних практик. У роботі зроблено акцент на таких явищах, як формалізація цифрових каналів участі, зокрема петицій, і дефіцит ефективного зворотного зв'язку з боку держави. На прикладі досвіду платформи «Дія» розглянуто як позитивні аспекти цифровізації публічних сервісів, так і виклики, пов'язані з обмеженою політичною дієздатністю окремих інструментів участі. Аналіз включає також приклади з місцевого самоврядування, де бюджети участі й електронні платформи доводять свою ефективність, хоча й залишаються вразливими через відсутність постійного контролю за реалізацією рішень.

Новизною дослідження є розгляд електронної демократії не як технічного процесу, а як політико-суспільної системи, яка або сприяє підвищенню легітимності влади, або – у разі відсутності зобов'язання реагувати – поглиблює кризу представництва. Окрему увагу приділено поняттю цифрової нерівності, що посилюється в умовах війни через вимушене переміщення громадян, обмеження інфраструктурного доступу та фрагментацію політичного простору. Стаття також порушує питання довіри як ключової передумови ефективної участі, зокрема у випадку петиційного механізму, який зазнає знецінення у зв'язку з відсутністю гарантованої реакції.

У висновках підкреслюється, що електронна демократія може і повинна відігравати стабілізувальну роль у періоди криз, але для цього потрібні чіткі інституційні механізми зворотного зв'язку, нормативне врегулювання процедур реагування на ініціативи громадян та інтеграція цифрової участі у процеси повоєнної відбудови. Досвід Естонії, де електронні інструменти є невід'ємною частиною політичного циклу, запропоновано як орієнтир для модернізації української практики. Таким чином, е-демократія розглядається як основа гнучкого, прозорого та адаптивного врядування, здатного зберігати демократичні механізми навіть у найекстремальніших умовах.

Ключові слова: *електронна демократія, політична участь, воєнний стан, інституційна довіра, цифрова нерівність, громадянське суспільство.*

Igor Symysenko. POLITICAL PARTICIPATION AND E-DEMOCRACY: CHALLENGES AMID RUSSIA'S INVASION OF UKRAINE

The article examines the transformation of political participation in Ukraine during the full-scale Russian invasion, with particular emphasis on the functioning of e-democracy as a potential compensatory mechanism capable of sustaining citizen –state interaction under conditions where fundamental democratic procedures are restricted. The aim of the study is to assess the extent to which e-democracy tools – such as petitions, participatory budgeting, and digital consultations – can ensure inclusive, secure, and impactful political participation during wartime, and to identify structural and institutional barriers limiting their effectiveness. The article also explores the specifics of digital interaction under martial law, including trust crises, unequal access, legal deficiencies, and the limited responsiveness of public authorities.

The research is grounded in structural-functional and institutional approaches, which allow e-democracy to be viewed as both a tool of civic inclusion and an indicator of the state of public governance. The study draws on content analysis of regulatory documents, analytical reports, sociological surveys, and examples of local and international practices. It focuses on phenomena such as the formalization of digital participation channels – particularly petitions – and the lack of meaningful feedback from the state. Using the example of the «Diia» platform, the paper illustrates both the advantages of digitalized public services and the challenges related to the limited political functionality of specific participation tools. The analysis also includes local self-government cases, where participatory budgeting and e-platforms prove effective yet remain vulnerable due to the absence of consistent implementation monitoring.

© Симисенко І., 2025

The novelty of the study lies in its interpretation of e-democracy not merely as a technical process but as a political-societal system that either strengthens governmental legitimacy or, in the absence of accountability, deepens representational crises. Special attention is paid to the notion of digital inequality, which is exacerbated by wartime displacement, limited infrastructure access, and the fragmentation of the political space. The article also highlights the issue of trust as a key precondition for effective participation, especially in relation to the petition mechanism, which risks losing value without guaranteed official response.

The article concludes that e-democracy can and should play a stabilizing role in times of crisis, but this requires robust institutional feedback mechanisms, legal frameworks ensuring responses to public initiatives, and integration of digital participation into post-war recovery processes. Estonia's experience, where e-tools are embedded in the political cycle, is proposed as a reference model for reforming Ukrainian practices. Thus, e-democracy is viewed as a foundation for flexible, transparent, and adaptive governance capable of sustaining democratic mechanisms even in extreme conditions.

Key words: *e-democracy, political participation, martial law, institutional trust, digital inequality, civil society.*

Постановка проблеми. Питання трансформації політичної участі набуває особливої актуальності в умовах воєнного стану, коли українське суспільство стикається з викликами не лише безпекового, а й демократичного характеру. Російська агресія суттєво змінила політичний ландшафт країни, спричинивши переосмислення механізмів взаємодії громадянина та держави. Паралельно, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та поширення цифрових інструментів участі актуалізували ідею електронної демократії як нової форми залучення громадськості до процесів прийняття рішень. Проте, попри стрімкий розвиток відповідної інфраструктури, включно з системами електронних петицій, консультацій та платформ для прозорого бюджетування, постають принципово нові питання: наскільки ці інструменти ефективні в умовах повномасштабної війни, наскільки вони дійсно посилюють політичну участь, чи не перетворюються вони на декоративний інтерфейс без глибинного впливу на політичні процеси [3, с. 571–572].

Воєнні дії обмежують реалізацію класичних форм політичної участі – виборів, протестів, демонстрацій, громадських зборів. За таких обставин саме електронна демократія може, з одного боку, забезпечити безпечний канал комунікації між владою та громадянами, а з іншого – за відсутності належного регулювання й довіри перетворитися на імітацію участі. Згідно з дослідженням, понад 70% громадян не вірять в ефективність електронних петицій як засобу впливу на владу [17]. Тобто цифрова форма демократії не автоматично означає реальне розширення участі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі електронна демократія зазвичай розглядається як інструмент залучення громадян до процесу прийняття рішень, підвищення прозорості влади та зниження бар'єрів для участі [3]. Низка українських дослідників, зокрема О. Антонова [12], Н. Бортник [13], К. Трошкіна [21], а також К. Ларіонова і В. Вечеров [16], аналізують концепт е-демократії у взаємозв'язку з публічним управлінням, інституційною довірою, розвитком цифрової держави. Наприклад, у статті К.А. Ларіонової та В.Т. Вечерова визначено чотири головні підходи до взаємозв'язку між е-урядуванням та електронною демократією: конвергенційний, послідовний, інструментальний та критичний, що дозволяє глибше осмислити межі інституційного використання ІКТ [16, с. 22–25]. Водночас, незважаючи на розмаїття досліджень, питання специфіки функціонування електронної демократії саме в умовах війни залишається недостатньо опрацьованим. Зокрема, йдеться про правові обмеження, пов'язані з воєнним станом, ризики інформаційної безпеки, дезінформації, нерівного доступу до цифрових інструментів у регіонах та серед переміщених осіб. Своєю чергою, проблема перетворення громадських обговорень на ритуалізовану практику без реального впливу також отримує недостатньо критичного осмислення в контексті сучасної української реальності.

Метою статті є аналіз викликів, що постають перед політичною участю в Україні в умовах російського вторгнення, з акцентом на функціонування електронної демократії як потенційного компенсаторного механізму. Завданнями є з'ясувати, якою мірою цифрові інструменти можуть забезпечити інклюзивну, безпечну та впливову участь громадян в умовах війни, а також які обмеження постають перед їх повноцінною реалізацією.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження грунтується на поєднанні структурно-функціонального та інстутуційного підходів, що дозволяють оцінити електронну демократію не лише як інструмент цифрової трансформації публічного управління, а і як показник соціальної включеності в умовах загостреного конфлікту. Методологічною основою стало використання контент-аналізу нормативно-правових актів, зокрема Концепції розвитку електронної демократії (розпорядження КМУ № 797-р від 8.11.2017), а також критичне прочитання останніх аналі-

тичних звітів щодо індексів EGDI та GDI, які дозволяють оцінити відносний прогрес у цифровізації публічного управління на тлі падіння загального рівня демократії в країні [11].

Особливу увагу в дослідженні приділено емпіричному стану розвитку інструментів е-демократії в Україні. Основні платформи участі (електронні петиції, консультації, публічні бюджети) зазнають як технічного вдосконалення, так і втрати суспільного авторитету. Водночас такі цифрові платформи, як «Дія», демонструють протилежну динаміку – високу довіру населення та широке впровадження, особливо в сегменті публічних послуг. Це засвідчує парадоксальність ситуації: інфраструктура електронної участі існує, однак її використання в демократичному процесі не має стабільного впливу на ухвалення політичних рішень. Проблема ускладнюється в умовах російського вторгнення. З одного боку, саме електронні канали взаємодії – на кшталт дистанційних консультацій, петицій, онлайн-опитувань – залишаються чи не єдиним способом висловлення думки громадянами, особливо внутрішньо переміщеними особами чи жителями деокупованих територій. З іншого боку, воєнний стан накладає об'єктивні обмеження на багато класичних форм участі, зокрема страйки, референдуми, масові збори, згідно зі ст. 19 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [19]. У цій ситуації виникає запит на партисипативні моделі, здатні зберігати баланс між безпекою і демократичним самовираженням.

Варто також зазначити, що з погляду інституційного розвитку в Україні сформовано три основні сектори електронної демократії: е-уряд, е-парламент і е-суд, які поступово наповнюються цифровим змістом. Проте, на думку дослідників, реальний партисипативний потенціал демонструють здебільшого лише низові ініціативи – такі як бюджети участі, платформні петиції та обговорення на рівні громад [18, с. 40; 15, с. 261]. У період війни саме ці інструменти виявилися більш гнучкими та адаптивними до нових викликів.

Особливе місце в аналізі займає питання цифрової нерівності – не лише як наслідку нерівномірного доступу до ІКТ, а як чинника, що поглиблює політичну нерівність. За наявності централізованих платформ та навіть формальних каналів участі, певна частина населення – зокрема мешканці сільських територій, літні люди, внутрішньо переміщені особи – лишаються поза межами повноцінної участі. Як зауважують О. Антонова та С. Шаталов, значний розрив у цифровій інфраструктурі й навичках користування не лише ускладнює реалізацію е-демократії, а й створює нову соціальну і політичну стратифікацію, де активними учасниками виявляються лише технічно забезпечені й освічені верстви [12, с. 258]. Таким чином, замість інклюзії може виникнути зворотній ефект ексклюзії, коли інструменти участі працюють для обмеженого кола громадян. Російське вторгнення загострило ці структурні розриви. По-перше, воєнні дії знищили або пошкодили інфраструктуру цифрового зв'язку в низці регіонів, обмеживши можливість онлайн-доступу. По-друге, обмеження, накладені на масові зібрання та публічні акції, змістили фокус участі до цифрової сфери, однак без достатньої підтримки з боку держави ця трансформація ризикує залишитися лише технологічною – без інституційного змісту. По-третє, відчутний дефіцит довіри до інституцій – особливо в контексті петицій та консультацій – послаблює мотивацію до користування наявними інструментами е-участі, навіть якщо вони технічно доступні [10].

У цьому контексті постає проблема ефективного зворотного зв'язку. Як зауважується у деяких дослідженнях, функціонування цифрових інструментів демократії без механізмів реагування з боку органів влади фактично нівелює їхню демократичну цінність [12]. Іншими словами, якщо звернення громадян – через електронні консультації, платформи *smart city* чи петиції – не знаходять підтвердження у рішеннях або хоча б публічних відповідях, участь втрачає сенс. У результаті створюється парадоксальна ситуація: формальні канали участі існують, однак реальна участь як вплив – ні. Крім того, дослідники звертають увагу на те, що електронна демократія в Україні в умовах війни не лише змінює форми участі, а й виконує функцію стабілізації соціального простору. Як показано в роботі Євсєєвої та Вечерова, електронна демократія здатна бути чинником соціальної стабільності завдяки зниженню рівня напруги, формуванню відкритих каналів зворотного зв'язку та створенню майданчиків для легального публічного висловлення [15, с. 262]. За їхнім аналізом, саме у періоди соціальних і політичних криз підвищується значення прозорих і доступних механізмів партисипації, зокрема електронних.

З іншого боку, критичний підхід, представлений у низці зарубіжних публікацій акцентує на ризиках перетворення електронного урядування з інструменту участі на механізм посилення бюрократичного контролю та централізації [1; 4; 5; 8]. Особливої гостроти це набуває в умовах воєнного стану, коли циф-

рові сервіси стають частиною інформаційної безпеки, і, відповідно, підпадають під контроль з боку силових або виконавчих органів. У таких умовах електронна демократія ризикує втратити автономність як публічна сфера участі.

З огляду на це, важливим напрямом дослідження є зіставлення досвіду України з європейськими прикладами. Одним із найуспішніших вважається естонська платформа Rahvaalgatus.ee, яка не лише надає можливість подавати петиції, а й гарантує, що кожна з них отримає розгляд у парламенті, а частина з них – трансформується в законодавчі ініціативи. Така практика формує стабільну культуру довіри до цифрових інструментів та підсилює відчуття впливу серед громадян. В Україні ж, як зазначає В. Олійник, нерідко трапляються ситуації, коли навіть петиції з достатньою кількістю підписів не отримують відповіді, що дискредитує інструмент як такий [17].

В умовах війни одним з найуспішніших прикладів цифрової трансформації державного управління в Україні став мобільний застосунок «Дія», який, попри початкову орієнтацію на надання адміністративних послуг, поступово розширюється і в напрямі партисипативної демократії. Зокрема, платформа використовується для збору ініціатив, проведення державних опитувань, спрощення доступу до реєстраційних процедур, а також пілотного запуску цифрових інструментів участі на рівні місцевих громад. Водночас, як слушно зауважує О. Юріков, потенціал «Дії» у повоєнному контексті має бути спрямований на поглиблення цифрової взаємодії між громадянами та органами влади, зокрема – через упровадження електронного голосування, публічного обговорення бюджетних рішень та створення механізмів е-звернень [23, с. 42].

Попри досягнення на рівні інфраструктури, важливим є питання нормативного регулювання електронної участі. Як зазначається в Розпорядженні КМУ № 797-р від 2017 року, електронна демократія трактується як форма суспільних відносин, у межах яких громадяни та організації залучаються до державотворення та місцевого самоврядування через ІКТ [20]. Визначено також основні інструменти: е-петиції, е-консультації, е-бюджети, електронне обговорення, е-ініціативи. Проте більшість з цих інструментів не мають належного імперативного механізму реалізації – тобто участь є формальною, а зобов'язання влади реагувати на неї – декларативним. Це створює серйозні ризики симуляції демократії у цифровому просторі, особливо в умовах надзвичайного стану. На практиці приклади з місцевого рівня демонструють як сильні, так і слабкі сторони цифрової участі. У місті Львів активно функціонують платформи бюджету участі, де громадяни можуть подавати ініціативи, голосувати за проєкти, які реалізуються за кошти міського бюджету. Інший приклад – Київ, де запроваджено електронну платформу «Громадський бюджет», що включає інтерактивну карту проєктів, цифрову ідентифікацію учасників через BankID та прозорий алгоритм відбору переможців. Однак, навіть тут спостерігаються проблеми з подальшим моніторингом реалізації ініціатив, що підтверджує тезу про слабку інституційну спроможність органів влади забезпечити повний цикл участі: від ініціювання до впровадження та зворотного зв'язку.

Окремо слід звернути увагу на залучення внутрішньо переміщених осіб (ВПО) до цифрових форм участі. Як зазначається в аналітичному огляді О. Буткова, правовий статус ВПО не передбачає повноцінної участі у громадських обговореннях у приймаючих громадах, що фактично виключає велику групу громадян із механізмів впливу. Такий підхід не лише обмежує принцип інклюзії, а й створює ризики політичної фрагментації [14, с. 11]. Відповідно до Рекомендації CM/Rec(2009)1 Ради Європи, ефективна е-демократія має базуватися на принципах інклюзії, обґрунтованої публічної дискусії, прозорої участі незалежно від соціального статусу, місця проживання чи технічної грамотності. У документі також наголошується на важливості гібридного формату участі: поєднання електронних та неелектронних засобів з метою уникнення виключення певних груп із процесу впливу [2]. Це особливо важливо у воєнний час, коли частина громадян опиняється за кордоном або в прифронтових регіонах без стабільного доступу до інтернету.

Показову альтернативну модель демонструє досвід Естонії, де участь у місцевих виборах дозволена не лише громадянам, а й усім постійним мешканцям громади – незалежно від громадянського статусу. Хоча такий підхід виглядає ризикованим з огляду на воєнний контекст, він є зразком функціонального включення та розширення політичних прав [14, с. 11]. Досвід Естонії, підтверджує тезу про важливість упровадження зобов'язальних з боку держави відповідей на цифрові ініціативи. Платформи, де є чіткий правовий обов'язок реагувати на громадську активність (як-от Rahvaalgatus.ee), демонструють високі показники довіри та вклю-

чення, навіть у кризові періоди [9]. Українські ж платформи поки не забезпечують такого рівня зворотного зв'язку, що унеможливлює інституційну стабілізацію демократичного процесу через електронні інструменти.

Також важливо згадати про обмеження, пов'язані з доступом до електронної демократії у регіонах з активними бойовими діями або тимчасовою окупацією. Відсутність доступу до інтернету, блокування українських ресурсів, вимушена міграція, психологічна втома населення – усе це створює фонові бар'єри для участі, які не можна подолати лише за допомогою технологічних засобів. Тому цифрова демократія в умовах війни повинна супроводжуватися адаптивною стратегією – поєднанням онлайн і офлайн механізмів, урахуванням потреб вразливих груп і чітким зобов'язанням держави на зворотний зв'язок.

Іншим фундаментальним викликом, що диктує межі ефективності електронної демократії в Україні під час російської агресії, є криза інституційної довіри. Впровадження електронної демократії в умовах цифрової трансформації може не лише сприяти прозорості та залученню громадян, а й, навпаки, поглибити соціальну напругу, якщо воно не супроводжується реальними зрушеннями в підзвітності влади. Інакше кажучи, цифрові інструменти без відповідної політичної волі та демократичного зобов'язання не створюють нової якості демократії, а лише репродукують наявні дисбаланси. Довіра до держави, яка є вкрай важливим маркером у період воєнних загроз, повинна формуватися не лише через інформаційну прозорість, а й через інституціоналізований зворотний зв'язок. За даними щорічного звіту V-Dem Institute, багато країн демонструють приклади так званої «іллюзорної участі» – ситуації, в якій наявність формальних каналів взаємодії не супроводжується фактичним урахуванням громадської думки [7]. В українських реаліях такий розрив яскраво проявляється у петиційних механізмах, коли звернення з необхідною кількістю підписів залишаються без розгляду або отримують формальні відписки. Відтак, попри формально розвинену інфраструктуру електронної демократії, лише 16,4% українців станом на осінь 2024 року частково або повністю задоволені рівнем розвитку демократії в суспільстві [22].

Наостанок, слід зазначити, що Е-демократія, не є технологічним проєктом у вузькому сенсі. Вона функціонує як політико-суспільна система, яка або підсилює легітимність держави, або – у разі неспроможності держави відповідати – навпаки, генерує нові точки напруження [6]. В умовах воєнного стану та обмеженого простору для протесту, політичного мітингу або публічної кампанії, саме цифрові формати можуть стати механізмами узгодження інтересів, унеможливлення ескалації конфліктів і просування локальних ініціатив до рівня публічної політики. Однією з перспектив, яку варто враховувати в контексті відбудови, є інтеграція електронної демократії в архітектуру післявоєнного врядування. Реформування системи участі, запуск безпечних інструментів онлайн-голосування на місцевому рівні, формування консультативних цифрових платформ, підтримка ВПО та закордонної діаспори в обговоренні стратегій відновлення – усе це має стати частиною демократичної трансформації. Цей напрямок не лише забезпечує інституційну стійкість у повоєнний час, але й сприяє формуванню нового суспільного контракту, заснованого на довірі, прозорості та взаємному зобов'язанні. З огляду на складні обставини, в яких перебуває українська демократія, варто говорити про електронну демократію не як про додаток до традиційної політики, а як про її переформатування – перехід до моделі гнучкого, інклюзивного й адаптивного управління, здатного функціонувати навіть у найекстремальніших умовах.

Висновки. Досвід України в умовах повномасштабної війни дозволяє зробити висновок, що політична участь трансформується не лише технологічно, а й структурно. Проаналізовані виклики демонструють, що електронна демократія стала не просто одним із каналів зв'язку між державою та суспільством, а ключовим простором взаємодії в умовах обмеження класичних форм участі. Цифрові платформи – петиції, консультації, бюджети участі – дозволяють громадянам зберігати активність навіть за умов воєнного стану. Проте, як доведено, цей інструментарій має обмежений демократичний потенціал, якщо він не підтримується зобов'язанням влади відповідати, прозорістю процедур і наявністю зворотного зв'язку. Війна загострила проблему цифрової нерівності, недостатньої інституційної спроможності органів влади, а також низької довіри до політичних інституцій. Електронна демократія у таких умовах не може розглядатися виключно як технічне рішення – вона має бути стратегічним елементом державної політики, спрямованої на утвердження інклюзивності, легітимності та громадянської відповідальності. Особливу небезпеку становить відрив між формалізованими інструментами та фактичною участю, що підриває довіру та підсилює відчуження громадян.

Дослідження засвідчує також важливість дотримання міжнародних стандартів, зокрема рекомендацій Ради Європи та ООН, що наголошують на інклюзії, доступності, відкритості й гібридності форматів участі. Успішні приклади, такі як платформа Rahvaalgatus.ee в Естонії, свідчать: демократичний ефект електронної участі зростає тоді, коли участь громадян отримує обов'язкову політичну відповідь. Цей досвід варто адаптувати в українських умовах – як на рівні центральної, так і місцевої влади.

Перспективи подальших розвідок у цій царині охоплюють кілька критично важливих напрямів. По-перше, розробку нормативно закріплених процедур реагування на ініціативи громадян, включно з термінами та формою відповіді. По-друге, інституціоналізацію участі ВПО та громадян за кордоном через створення цифрових форматів локальної партисипації. По-третє, розвиток інструментів моніторингу та оцінювання ефективності цифрової участі з боку незалежного громадянського сектора. Нарешті, потрібно закласти підвалини для поєднання цифрової трансформації з формуванням культури публічної відповідальності та консенсусного управління в повоєнній Україні.

Таким чином, електронна демократія в умовах російського вторгнення не лише витримала випробування, а й виявилася інституційним ресурсом, здатним забезпечити мінімальну стійкість демократичної системи. Надалі її розвиток має здійснюватися не лише як технологічна модернізація, а як глибинна трансформація принципів політичної взаємодії – на основі довіри, відповідальності й відкритості.

Література:

1. Clift S. E-Democracy, E-Governance, and Public Net-Work by Steven Clift – Publicus.Net. *Pintér Róbert oktatási weboldala*. 2003. URL: http://www.artefaktum.hu/btk03osz/clift.htm (date of access: 28.04.2025).
2. Council of Europe. Recommendation CM/Rec(2009)1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy. 2009. URL: https://www.coe.int/t/dgap/goodgovernance/activities/key-texts/recommendations/recommendation_cm_rec2009_1_en_pdf.pdf (date of access: 28.04.2025).
3. Fisher E. E-governance and e-democracy: Questioning technology-centered categories. *The Oxford Handbook of Governance / ed. by D. Levi-Faur.* Oxford : Oxford University Press, 2012. Pp. 569–583.
4. Fonseca J. R. L. Electronic governance and democracy. *OIDA International Journal of Sustainable Development.* 2010. Vol. 2, № 2. P. 89–96.
5. Margolis M. E-government and democratic politics. *E-government in Europe: Re-booting the state / ed. by P. Nixon, V. Koutrakou. London* : Routledge, 2017. Pp. 1–18.
6. Muhammad A. E-governance and E-democracy: a Digital Revolution. Karachi : *University of Karachi*, 2023. http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4623414
7. Nord, Marina, David Altman, Fabio Angiolillo, Tiago Fernandes, Ana Good God, and Staffan I. Lindberg. 2025. *Democracy Report 2025: 25 Years of Autocratization – Democracy Trumped?* University of Gothenburg: V-Dem Institute.
8. Spirakis G., Spiraki C., Nikolopoulos K. The impact of electronic government on democracy: e-democracy through e-participation. *Electronic Government: An International Journal.* 2010. Vol. 7, № 1. P. 75–88.
9. The Five Factors of Success Behind Estonia's Citizen Empowering Platform. *European Citizens´ Initiative Forum.* URL: https://citizens-initiative-forum.europa.eu/citizens-experiences/blogs/five-factors-success-behind-estonias-citizen-empowering-platform_en (date of access: 28.04.2025).
10. United Nations Human Rights Council. Draft guidelines for States on the effective implementation of the right to participate in public affairs. Report *A/HRC/39/28*. 2018. URL: https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FHRC%2F39%2F28&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False (date of access: 28.04.2025).
11. UN E-Government Survey 2024. *EGOVKB | United Nations.* URL: https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2024 (date of access: 28.04.2025).
12. Антонова О. В., Шаталов С. О. Електронна демократія та цифрова держава як інструменти громадянського суспільства в Україні. *Проблеми сучасних трансформацій.* Серія: право, публічне управління та адміністрування. 2025. № 15. С. 2–17.
13. Бортник Н. П. Електронна держава та електронна демократія в умовах формування інформаційного суспільства. *Академічні візії.* 2023. Випуск 16. https://doi.org/10.5281/zenodo.10012340
14. Бутков О. І. Громадські обговорення як форма партисипативної демократії в умовах воєнного стану. *Наукові записки Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.* 2024. С. 9–12.
15. Євсєєва Г. П., Вечеров В. Т. Баланс інтересів у добу цифрової трансформації: електронна демократія як чинник забезпечення соціальної стабільності. *Економічний простір.* 2024. № 196. С. 258–263.
16. Ларіонова К. А., Вечеров В. Т. Електронна демократія та електронне урядування: парадигмальна трансформація. *Економічний простір.* 2024. № 195. С. 21–27.

17. Олійник В. Менше третини українців вважають петиції дієвими. Результати соцопитування. *Рух ЧЕСНО*. 2025. URL: https://www.chesno.org/post/5837/ (date of access: 28.04.2025).
18. Орловська Ю., Кахович О., Квактун О. Електронна демократія як інструмент публічного управління та адміністрування: теоретичний базис. *Економіка та суспільство.* 2021. № 28. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-28-53
19. Про правовий режим воєнного стану. *Офіційний вебпортал парламенту України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (date of access: 28.04.2025).
20. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2017 р. № 797-р «Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації». *Офіційний вісник України.* 2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-р#Text (date of access: 28.04.2025).
21. Трошкіна К. Електронна демократія: стан та перспективи впровадження в україні. *Наукові записки. Серія : Право.* 2024. Т. 1. № 17. С. 39–43
22. Центр Разумкова. Оцінки громадянами соціально-економічної ситуації та соціальної політики влади: результати соціологічного опитування (вересень 2024 р.). *Офіційний сайт Центру Разумкова.* 2024. URL: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinky-gromadianamy-sotsialnoekonomichnoi-sytuatsii-ta-sotsialnoekonomichnoi-polityky-vlady-sotsialne-samopochuttia-gromadian-veresen-2024r (date of access: 28.04.2025).
23. Юріков О. О. Стратегія реалізації електронної демократії в період повоєнної відбудови України. *Публічне управління і адміністрування в Україні.* 2024. № 39. С. 140–144.

УДК 327.7:314.151.3-054
DOI https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-1(77)-25

Юлія СЛІПЕЦЬКА
кандидат політичних наук, доцент кафедри політології,
Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID: 0000-0003-1234-134X

Світлана БУЛА
кандидат політичних наук, доцент кафедри політології,
Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID: 0000-0002-5627-4348

ІНТЕГРАЦІЯ БІЖЕНЦІВ/МІГРАНТІВ У КРАЇНАХ ЄС: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Інтеграція мігрантів та біженців є складним та багатогранним процесом, що охоплює соціальні, економічні, політичні та культурні аспекти. У статті розглядаються ключові відмінності між мігрантами та біженцями, їх правовий статус та основні фактори, що впливають на адаптацію в країнах Європейського Союзу (ЄС).

Окрему увагу приділено визначенню інтеграції як взаємного процесу, що потребує зусиль як з боку мігрантів, так і з боку приймаючого суспільства. Проаналізовано основні виклики, з якими стикаються біженці, зокрема мовні бар'єри, соціальна ізоляція, безробіття, житлові проблеми, доступ до освіти та медичних послуг.

У дослідженні акцентовано увагу на інтеграційних моделях, які застосовуються в країнах ЄС, в саме у моделях політичного притулку, возз'єднання сім'ї, легальної трудової імміграції та громадянства. Розглянуто політичні, економічні та соціокультурні фактори, що визначають ефективність інтеграції, а також вплив громадської думки на міграційну політику. Визначено, що успішна інтеграція забезпечує економічну вигоду як для самих мігрантів, так і для приймаючих країн.

Значну увагу приділено інтеграційним програмам, які реалізуються в ЄС, а також їх впливу на адаптацію українських біженців після 24 лютого 2022 року. Описано заходи, які були прийняті для їх підтримки, зокрема впровадження Директиви про тимчасовий захист, яка забезпечує доступ до житла, освіти, соціальної допомоги та працевлаштування.

Також у статті розглядається взаємозв'язок між теоретичними підходами до інтеграції та практичними аспектами її реалізації. Порівнюються концепції асиміляції, мультикультуралізму та структуралізму, що пояснюють різні підходи до включення мігрантів у суспільство.

У дослідженні аналізується економічний вплив міграції, включаючи роль мігрантів у ринку праці, вплив імміграції на державний бюджет та соціальні послуги, а також рівень економічної самостійності мігрантів після інтеграції. Визначено, що довгострокові вигоди інтеграції мігрантів переважають короткострокові витрати, оскільки мігранти сприяють зростанню робочої сили, підвищенню продуктивності та розвитку людського капіталу.

Ключові слова: *інтеграція мігрантів, біженці, соціальна адаптація, міграційна політика, громадська думка, Європейський Союз, економічна інтеграція, культурна асиміляція.*

Yuliya Slipetska, Svitlana Bula. INTEGRATION OF REFUGEES/MIGRANTS IN EU COUNTRIES: PROBLEMS AND PROSPECTS

The integration of migrants and refugees is a complex and multifaceted process that encompasses social, economic, political and cultural aspects. The article discusses the key differences between migrants and refugees, their legal status and the main factors affecting adaptation in the European Union (EU).

Particular attention is paid to the definition of integration as a mutual process that requires efforts on the part of both migrants and the host society. The main challenges faced by refugees are analyzed, including language barriers, social isolation, unemployment, housing problems, access to education and healthcare services.

The study focuses on the integration models used in EU countries, namely the models of political asylum, family reunification, legal labor immigration and citizenship. The author examines the political, economic, and sociocultural factors that determine the effectiveness of integration, as well as the influence of public opinion on migration policy. It is determined that successful integration provides economic benefits for both migrants and host countries.

Considerable attention is paid to the integration programs implemented in the EU and their impact on the adaptation of Ukrainian refugees after February 24, 2022. Measures taken to support them are described, including the implementation of the Temporary Protection Directive, which provides access to housing, education, social assistance and employment.

The article also examines the relationship between theoretical approaches to integration and practical aspects of its implementation. It compares the concepts of assimilation, multiculturalism and structuralism, which explain different approaches to the inclusion of migrants in society.

© Сліпецька Ю., Була С., 2025

The study analyzes the economic impact of migration, including the role of migrants in the labor market, the impact of immigration on the state budget and social services, as well as the level of economic independence of migrants after integration. It is determined that the long-term benefits of migrant integration outweigh the short-term costs, as migrants contribute to the growth of the labor force, increase productivity and develop human capital.

Key words: *migrant integration, refugees, social adaptation, migration policy, public opinion, European Union, economic integration, cultural assimilation.*

Постановка проблеми. Процес інтеграції мігрантів та біженців у приймаючі країни є одним із ключових викликів сучасного світу. Цей процес вимагає не лише забезпечення базових потреб переселенців, а й створення умов для їхньої соціальної, економічної та культурної адаптації. Водночас, інтеграція є двостороннім явищем, що передбачає як зусилля з боку мігрантів, так і готовність приймаючих держав сприяти цьому процесу.

Незважаючи на численні дослідження та запроваджені політики, рівень інтеграції мігрантів залишається неоднорідним і залежить від багатьох факторів, зокрема від соціальних, економічних і політичних умов країни в яку поселяються біженці чи мігранти. Політичні рішення, нормативно-правова база, соціальна підтримка, рівень толерантності та громадська думка значною мірою впливають на успішність інтеграції.

Особливої уваги потребує відмінність між мігрантами та біженцями, адже ці групи мають різні мотиви переселення та різні правові статуси. Біженці, які змушені залишати свої країни через війну, переслідування чи інші загрози, стикаються з додатковими викликами, такими як посттравматичні розлади, складнощі з працевлаштуванням та відсутність соціальних зв'язків у новому середовищі. Ще однією важливою проблемою є взаємозв'язок між громадською думкою та інтеграційною політикою. Дискусії щодо впливу громадських настроїв на державну політику інтеграції мігрантів та зворотного впливу політики на сприйняття іммігрантів у суспільстві залишаються актуальними. Брак узгоджених стратегій інтеграції може призводити до соціальної напруженості, економічних диспропорцій та маргіналізації мігрантів.

У зв'язку з цим постає питання: які чинники є визначальними для успішної інтеграції мігрантів у приймаючих країнах Європейського Союзу та які механізми можуть сприяти гармонійному включенню мігрантів у суспільне життя? Відповідь на це питання є особливо важливою для розробки ефективних політик, спрямованих на забезпечення стабільного та інклюзивного розвитку суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Видатний внесок уч процес дослідження теорій та практик міграції, удосконалення організаційних, економічних і правових важелів її регулювання зробили провідні вітчизняні вчені: О. Власюк, В. Геєць, С. Злупко, А. Кравченко, Е. Лібанова, Ю. Макогон, О. Малиновська, Н. Марченко, А. Мокій, С. Пирожков, С. Писаренко, О. Позняк, М. Романюк, А. Румянцева, Є. Савельєв, Л. Симів, А. Філіпенко. Проте, актуальною залишається потреба у різнобічних дослідженнях теорій міграції, їх належному осмисленні з метою здійснення наукових передбачень розвитку цього феномену.

Метою статті є виявлення основних факторів, що впливають на процес інтеграції, ідентифікація проблем, з якими стикаються мігранти та приймаючі суспільства, а також визначення можливих шляхів подолання цих проблем та забезпечення успішної інтеграції.

Виклад основного матеріалу. Інтеграція мігрантів та біженців – це складний процес, який передбачає успішне впливання їх у нове суспільство, враховуючи їхні основні потреби, права та можливості, рівнозначні з місцевим населенням. Ця задача вимагає розробки та впровадження ефективних політик, програм та стратегій, спрямованих на забезпечення соціальної, економічної та культурної інтеграції мігрантів. Основи теорії інтеграції ґрунтуються на розумінні соціальних, економічних та культурних факторів, що впливають на адаптацію мігрантів, і враховуються при розробці та реалізації відповідних політичних і програмних заходів.

Варто також зробити акцент на диференціації понять «мігрант» та «біженець». Терміни «мігрант» та «біженець» розрізняються не лише за своїми причинами, але й за статусом переселенців. Мігранти переїжджають з одного місця до іншого з метою поліпшення свого матеріального стану, здобуття роботи, освіти або через особисті мотиви, які можуть бути незалежними від загрози для їхнього життя чи безпеки. У той час, біженці – це особи, які залишають свою країну через страх перед переслідуванням, війною, насильством або іншими надзвичайними обставинами, щоб знайти притулок та захист у іншій державі. Основна відмінність полягає у тому, що мігранти переїжджають за власним бажанням, тоді як біженці примушені втікати зі свого дому через загрозу для свого життя або свободи.

Згідно з міжнародним правом, біженцями вважаються особи, які залишають країну свого постійного проживання через переслідування, військові дії або інші надзвичайні обставини [1, с. 65].

Таблиця 1 узагальнює основні відмінності між поняттями «мігрант» та «біженець» з наукової точки зору.

Інтеграція – це процес об'єднання різноманітних соціальних складових в єдину систему, що забезпечує гармонію у соціальному оточенні. Соціальна інтеграція – це осмислена та мотивована взаємодія та співпраця окремих суб'єктів та груп у соціальному середовищі. Вона включає адаптацію нових суб'єктів до соціальної системи, встановлення взаємин та спілкування між ними. У контексті імміграції, інтеграція означає прийняття іммігрантів у суспільство, як індивідуально, так і у формі груп. Це складний процес, який потребує співпраці та зусиль іммігрантів, уряду, організацій та населення приймаючої країни.

Інтеграцію розглядають як сукупність припущень, практик, політики і дискурсів, що завжди враховують конкретний контекст та спрямовані на особливі групи або категорії. Цей процес має свої цілі та керується «зверху» через міграційну політику, але водночас він взаємний, оскільки мігранти також вносять свою культуру у приймаюче суспільство.

Рівень інтеграції та адаптації біженців залежить від низки факторів, включаючи попередній досвід, процес виїзду і середовище після прибуття. Багато біженців і шукачів притулку зазнали важких травм до міграції, включаючи ментальні та фізичні тортури, масове насильство та геноцид, викрадення дітей, знищення та пограбування особистої власності, голодування та відсутність води та житла. Від'їзд також є складним завданням, часто пов'язаним із загрозою для життя. Хоча прибуття в безпечне місце забезпечує початкове полегшення, іноді виникає розчарування, коли з'являються нові проблеми, такі як розділення сім'ї, мовні бар'єри, правовий статус, безробіття, бездомність або відсутність доступу до освіти та охорони здоров'я.

Обставини та досвід вимушеної міграції мають глибокий вплив на здоров'я біженців та їх інтеграцію в приймаюче суспільство. Мігранти, які втекли від збройних конфліктів та переслідувань у своїх країнах, стикаються з проблемами з ментальним здоров'ям, особливо з посттравматичним стресовим розладом та депресією.

Післяміграційний досвід також впливає на здоров'я та адаптацію. Дослідження показують, що шукачі притулку мають вищі показники ПТСР та депресії, ніж інші біженці, через післяміграційні стреси, затримки в процесі подання заяв, конфлікти з імміграційними чиновниками, відмову у видачі дозволів на роботу, безробіття та розлучення з сім'ями. Вимушені мігранти часто прибувають у місцях, де вони не мають контактів або знання мови, що сприяє подальшій ізоляції та обмеженим можливостям. [6]

Інтеграція біженців охоплює складну взаємодію факторів, основні з яких обертаються навколо зайнятості, житла, освіти та здоров'я. Ці сфери не є ізольованими, а складно переплітаються, формуючи досвід і результати для біженських спільнот у господарських суспільствах.

Зайнятість стоїть на рушійній силі інтеграційного процесу. Це не лише економічна підтримка; вона сприяє незалежності, володінню мовою та соціальним взаємодіям, що важливо для укорінення у новому середовищі. Однак біженці часто зіштовхуються з перешкодами, такими як невизнані кваліфікації, що призводить до підзайнятості та обмеженого потенціалу. Успішна інтеграція потребує програм, які заповнюють ці прогалини, перетворюючи навички та досвід у відповідність з місцевими вимогами.

Таблиця 1

Основні відмінності між поняттями «мігрант» та «біженець» з наукової точки зору

Поняття	Мігрант	Біженець
Визначення	Особа, яка переселяється або переміщується з однієї країни до іншої	Особа, яка залишає свою країну постійного проживання унаслідок переслідувань, військових дій, чи надзвичайних обставин
Причини	Пошук кращих умов життя, робота, освіта, сімейні обставини, тощо	Політичні переслідування, військові дії, катастрофи, природні лиха, тощо
Захист	Не має статусу біженця та не користується міжнародним захистом	Може мати статус біженця та користується міжнародним захистом
Повернення	Може повернутися до своєї країни у будь-який час	Часто не може повернутися до своєї країни через небезпеку переслідувань
Правовий статус	Зазвичай не має спеціального правового статусу в новій країні	Має спеціальний правовий статус в новій країні як біженець

Так само, житло відіграє значну роль поза межами притулку. Воно впливає на благополуччя, почуття приналежності та інтеграцію у спільноту. Виклики виникають не лише з неповноцінних умов проживання, але й з розриву соціальних мереж та культурних зв'язків, що впливає на адаптацію біженців та їх уявлення про нове місце проживання.

Перешкоди, такі як мовні бар'єри, соціальна ізоляція та обмежена інформація, гальмують оптимальну інтеграцію через освіту. Необхідні зусилля для надання індивідуальної підтримки та підвищення розуміння освітніх шляхів та їх наслідків на майбутнє є невід'ємними.

Здоров'я, хоч і менш обговорюване, залишається фундаментальним для всебічної інтеграції. Доступ до медичних послуг не лише забезпечує фізичне благополуччя, а й позначається активним залученням до суспільних структур. Подолання мовних та культурних бар'єрів, разом з вирішенням специфічних проблем здоров'я, є важливими у сприянні рівного доступу до медичних послуг та результатам серед біженських груп.

Хоча ці сфери визнані як невід'ємні від інтеграції, визначення «успішної інтеграції» є викликом. Розбіжності у результаті для різних груп підкреслюють необхідність уточнених критеріїв оцінки. Порівняння результатів біженців з загальними стандартами суспільства допомагає в оцінці прогресу, але й підкреслює необхідність вирішення системних нерівностей та просування принципів інклюзивності та громадянських прав як основи для справжніх і стійких результатів інтеграції для біженців у господарських суспільствах.

Оскільки наше дослідження спрямоване на досвід країн ЄС, варто зазначити, що інтеграційні програми, які реалізуються ЄС, відрізняються за характером і складом залежно від соціальної та економічної політики країни, а також особливостей мігрантів. Однак у них загальні принципи, які базуються на основних цінностях ЄС [5]:

1. Людська гідність: кожна людина має право на повагу та недоторканість особистого життя.
2. Право на життя: гарантується право на життя незалежно від ситуації.
3. Право на безпеку та життєдіяльність: кожна людина має доступ до базових благ країни, де вона перебуває.
4. Заборона дискримінації: кожному надаються рівні права та можливості.
5. Невиселення з країни: кожна людина має право відмовитися від виселення, якщо це загрожує її життю та гідності.
6. Право на притулок: кожна людина має право на захист від переслідування та запитувати притулок.

Інтеграційні програми охоплюють широкий спектр послуг для мігрантів, включаючи адміністративно-юридичні, соціально-психологічні, освітні, трудові та фінансово-економічні аспекти їхнього життя у новій країні.

Адміністративно-юридичні послуги, доступні для мігрантів у країнах ЄС, налічують різноманітні процедури, такі як отримання дозволу на перебування, відновлення документів, допуск на територію, а також надання перекладача для полегшення комунікації. Крім того, надається інформаційна підтримка щодо доступних програм та можливостей інтеграції. Характер і обсяг цих послуг залежать від конкретної ситуації мігранта і причини його міграції.

У країнах ЄС соціально-психологічні послуги для мігрантів включають широкий спектр заходів, спрямованих на полегшення їхньої адаптації та інтеграції у нове суспільство. Ці послуги охоплюють не лише забезпечення мовної та культурної адаптації, а й підтримку у громадській участі, проведення міжкультурних заходів, надання психологічної допомоги, медичного обстеження та забезпечення здоров'я, а також реалізацію превентивних заходів для забезпечення соціальної безпеки та зменшення рівня злочинності серед мігрантів. У більшості країн ЄС законодавство встановлює вимогу до мігрантів мати базові мовні навички та знання культури країни, де вони перебувають. Наприклад, у країнах, таких як Німеччина, Бельгія, Швеція та Нідерланди, мігранти повинні успішно скласти іспит на рівень не нижче B1 перед отриманням дозволу на проживання, а також відвідувати спеціальні курси для покращення мовних навичок. Для біженців такі можливості вивчення мови надаються у міграційних центрах. Згідно з статистикою, близько 60% іноземців у країнах ЄС володіють мовою країни перебування на достатньому рівні, хоча ця цифра може варіюватися в залежності від конкретної країни. [5, с. 61].

Освітні програми для мігрантів у країнах ЄС включають різноманітні заходи, спрямовані на включення дітей у навчальний процес та адаптацію молодших поколінь, а також на підвищення професійних навичок та кваліфікації дорослих мігрантів, а також на поширення ідеї навчання протягом життя серед цієї групи осіб. Для полегшення процесу мовної адаптації дітей часто застосовують метод «занурення», коли вони навчаються разом зі своїми однолітками, або ж пропонують спе-

ціалізовані курси з мови перед тим, як вони вступають у загальноосвітні школи.

Щодо осіб похилого віку, стає все більш поширеним проведення проектів, спрямованих на їхню участь у професійному або вищому навчанні. У деяких країнах, таких як Німеччина та Бельгія, існують програми освітніх грантів або фінансування для людей без вищої освіти, які виявляють високий рівень мотивації та інтелектуального потенціалу. У Нідерландах, Данії, Італії та Чехії діє система тривалого фінансування навчання мігрантів або часткової компенсації навчання. Вибір професійного напрямку здійснюється на основі потреб у певних професіях у регіоні або наявного професійного досвіду.

Основною метою послуг у сфері працевлаштування для мігрантів є створення можливостей для стабільного доходу, який неможливо забезпечити без зайнятості. Фінансово-економічні міграційні послуги спрямовані на надання родинам мігрантів матеріальної та нематеріальної підтримки з метою покращення їхніх життєвих умов і рівня життя. У більшості країн ці послуги стосуються переважно мігрантів-біженців. Згідно з правилами, встановленими у ЄС, кожна країна забезпечує відповідні умови для проживання родин, які отримали статус мігрантів-біженців. Особлива увага на рівні ЄС приділяється регулюванню імміграції фахівців. Так, були введені «блакитні картки» – спеціальні дозволи на проживання для осіб із вищою або середньою спеціальною освітою та зарплатою, що перевищує середню для країни ЄС, де вони працюють, принаймні у півтора рази. Згідно з узгодженими на рівні ЄС правилами, вони мають вільний доступ до всіх країн-членів і можуть переїхати в іншу країну після 18 місяців перебування, але повинні звертатися за новою «блакитною карткою» вже в цій країні [9, с. 143].

Після повномасштабного вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року, Європейський Союз оперативно реагував і виявив солідарність, підтримуючи тих, хто опинився в складних обставинах. Ця підтримка включала безпосередню гуманітарну допомогу, екстрену допомогу в галузі цивільного захисту, допомогу на кордонах та надання захисту тим, хто шукає притулку від війни. Вперше в історії, Європейський Союз запровадив у дію Директиву про тимчасовий захист, яка встановлює нормативно-правові положення для надання допомоги у регулюванні масового прибуття людей. Одночасно Європейська комісія почала негайну координацію з країнами ЄС для збору інформації про ситуацію на місцях. З урахуванням попереднього досвіду у регулюванні міграції, стало очевидним, що країни ЄС не мають достатнього обсягу ресурсів для обробки великої кількості заяв про надання притулку, які подаються людьми, які шукають порятунок від війни. Тому, 2 березня 2022 року Комісія запропонувала впровадити Директиву про тимчасовий захист, яка була схвалена Європейською радою у рішенні щодо надання тимчасового притулку особам, які шукають укриття від війни в Україні, 4 березня 2022 року. Особи, які потрапляють у цю категорію, мають право на тимчасовий захист строком на один рік, з можливістю продовження ще на два роки у разі тривалості конфлікту [10]. Ці особи мають право на наступне: проживання; житло; соціальну допомогу; медичну допомогу; юридично оформлену опіку над дітьми та підлітками без супроводу та їх безпечне розміщення; доступ до освіти для дітей та підлітків; доступ до ринку праці відповідно до політики ринку праці держав-членів ЄС; доступ до банківських послуг, включаючи відкриття базового банківського рахунку; переїзд до іншої країни ЄС до отримання дозволу на проживання; вільне пересування в межах країн ЄС (за винятком країни проживання) протягом 90 днів протягом кожних 180 днів після отримання дозволу на проживання в приймаючій країні ЄС.

Тері Гівенс та Адам Людтке вказують на потребу у розрізненні міграційної та інтеграційної політики приймаючих держав, оскільки ці політики мають різну логіку. Наприклад, як політики лівого, так і правого спрямування заявляли про наміри припинити нову імміграцію, щоб сприяти соціальній інтеграції іноземців, які вже проживають у державі. Таким чином, політику щодо мігрантів можна розділити на дві категорії [4]:

1) імміграційний контроль, що включає нелегальну імміграцію, політичний притулок/біженців, воз'єднання сім'ї та легальну трудову імміграцію/візи;

2) інтеграція іммігрантів, що включає надання громадянства та боротьбу з дискримінацією.

Оскільки наш аналіз спрямований на вивчення процесу інтеграції мігрантів у Європі, який в значній мірі визначається політичними рішеннями країн ЄС, основним фактором, що варто враховувати для розрізнення рівня інтеграції мігрантів у різних країнах ЄС, є саме політика інтеграції та громадська думка населення країн ЄС стосовно іммігрантів.

Одним з ключових аспектів є взаємозв'язок між громадською думкою та інтеграційною

політикою стосовно мігрантів у приймаючих суспільствах: чи впливає громадська думка на інтеграційну політику, чи, навпаки, інтеграційна політика впливає на громадську думку. Різні автори розглядають, що існують взаємозв'язки між інтеграційною політикою країни та громадською думкою, яка формується серед населення. Цей зв'язок між політикою та суспільними поглядами аналізується з різних теоретичних поглядів, які роблять протилежні припущення щодо причинності відносин [7, с. 103]:

1. Теорія зворотного зв'язку щодо політики (policy feedback theory) припускає, що політика є визначальним фактором суспільної думки, а не наслідком її.

2. Теорія чутливої політики (the policy responsiveness theory) стверджує, що інтеграційна політика відзивається на громадську думку.

Проте наукові дослідження наразі не надають однозначної відповіді на питання, який саме механізм лежить в основі взаємозв'язку між політикою та громадською думкою. Деякі вчені розглядають цей зв'язок як діалектичний, вважаючи, що ефекти спостерігаються в обох напрямках.

Отже, можна вважати, що взаємозв'язок між інтеграційною політикою та громадською думкою щодо прийняття іммігрантів у суспільство можна розглядати як коло політичного впливу, що включає як зворотний вплив на політику, так і механізми реагування на політику.

На основі вищевикладеного можна виділити кілька основних моделей інтеграції мігрантів у Європейському Союзі:

1. Модель політичного притулку/біженців. Ця модель орієнтована на інтеграцію біженців та осіб, які отримали політичний притулок в країнах ЄС. Вона включає в себе надання права на проживання, доступ до освіти, медичної допомоги та інших соціальних послуг.

2. Модель воз'єднання сім'ї. Ця модель спрямована на інтеграцію мігрантів шляхом забезпечення можливості воссоединения сімейних зв'язків. Вона включає в себе надання права на проживання та роботу членам сім'ї мігранта, що є важливим аспектом їхньої інтеграції.

3. Модель легальної трудової імміграції/візи. Ця модель спрямована на інтеграцію мігрантів через їхню працевлаштуваність у країнах ЄС. Вона передбачає надання легальних можливостей для працевлаштування мігрантів, включаючи отримання віз або спеціальних дозволів на роботу.

4. Модель громадянства. Ця модель передбачає інтеграцію мігрантів через їхнє отримання громадянства країн ЄС. Це найбільш радикальна форма інтеграції, яка надає мігрантам повний спектр прав і обов'язків громадян країни.

Кожна з цих моделей має свої особливості та переваги і враховує різні аспекти інтеграції мігрантів у суспільство Європейського Союзу.

Процеси інтеграції мігрантів у приймаюче суспільство є складними та багатогранними, що зумовлює наявність різних підходів та термінологічної різноманітності. Відсутність єдиної теорії інтеграції, а також різні терміни для позначення одного й того самого процесу, свідчать про неоднозначне розуміння та інтерпретацію цього явища. Існує кілька термінів, які описують процес інтеграції мігрантів: адаптація, асиміляція, акультурація та інтеграція. Вибір конкретного терміна залежить від мовної традиції та особливостей міграційних потоків. Наприклад, у США активно обговорюються теорії сегментованої асиміляції та нової асиміляції, тоді як у Європі частіше використовується концепція інтеграції, яка передбачає ідеал однорідності культур.

Гіпотеза про те, що зростання імміграції знижує рівень добробуту у країні призначення через збільшення податкових видатків на іммігрантів, які є малозахищеними, є широко поширеною. Це призводить до відчуття загрози з боку новоприбулих мігрантів серед місцевого населення, що може призводити до конкуренції за дефіцитні ресурси, такі як робочі місця, житло та соціальні послуги. Проте останні дослідження спростовують цю гіпотезу на макрорівні, стверджуючи, що імміграція не впливає негативно на державу загального добробуту. Асамблея відзначає, що приймаючі країни отримують користь від успішної інтеграції мігрантів і біженців. Успішна інтеграція приносить вигоду всьому суспільству, максимізуючи переваги для всіх сторін, що беруть участь у цьому процесі. Хоча держава повинна інвестувати кошти в інтеграцію при прибутті мігрантів та через декілька років, їх макроекономічний вплив стає позитивним, оскільки вони стають постійними резидентами, інтегруються на ринку праці та сплачують податки. Мігранти і біженці збільшують чисельність робочого населення, приносять з собою навички, тому сприяють розвитку людського капіталу та технологічному прогресу. Крім того, місцеві спільноти можуть отримувати значну користь від різноманітності культур, зобов'язання працювати наполегливо, щоб побудувати майбутнє для себе і своєї сім'ї, а також нового

соціального контракту, який уточнює права та обов'язки всіх учасників суспільства [7, с. 3].

Говорячи про фактори успішної інтегпації біженців, слід зазначити Інтеграція є багатовимірним концептом, який включає структурну інтеграцію – соціоекономічні аспекти інтеграції, що відносяться до освіти, зайнятості та соціокультурних аспектів, що відносяться до культурної адаптації, спільних норм і соціальних контактів іммігрантів з місцевими жителями.

Важливо відрізняти інтеграцію від асиміляції, остання з них передбачає, що іммігранти повинні позбутися культурного спадку своєї батьківщини на користь прийняття культурних практик домінуючої групи країни прийому.

За Дж. Беррі, інтеграція вважається однією з чотирьох стратегій акультурації, які відрізняються за двома критеріями: збереженням власної ідентичності та ступенем включення особи у інше соціокультурне середовище. Отже, існує чотири можливі комбінації, що відповідають певним типам акультураційних стратегій: асиміляція, сепаратизм (ізоляція), маргіналізація та інтеграція. Асиміляція відбувається, коли індивіди приймають культурні норми домінуючої чи господарюючої культури, відкидаючи свою власну культуру. Сепарація, в свою чергу, відбувається, коли індивіди відкидають домінуючу чи господарюючу культуру на користь збереження своєї культури походження. Інтеграція характерна станом, коли індивіди можуть прийняти культурні норми домінуючої чи господарюючої культури, зберігаючи свою культуру походження, що призводить до існування бікультуралізму. Особливістю маргіналізації є відкдання індивідом як своєї культури походження, так і культуру приймаючого суспільства [2].

Соціальна адаптація – це взаємодія особистості з соціальним оточенням, що включає усвідомлення проблем, пошук шляхів їх вирішення та вибір найбільш адекватної дії з метою забезпечення відповідності між власними інтересами, потребами, можливостями та соціальним середовищем. Коли особистість зіткнулася з інформацією, що не відповідає її установкам, це може викликати когнітивний дисонанс, що підтримує пошук адаптивних реакцій, таких як пояснення протиріч, фільтрація інформації та зміна власних установок.

Спільноти біженців представляють складне перетинання фізичних, емоційних, соціальних та юридичних потреб, що вимагають багатопрофесійного підходу для ефективної підтримки та інтеграції. Медичні працівники, які співпрацюють з біженцями, повинні розвивати культурну компетентність та глибоке розуміння унікальних викликів у спільнотах біженців. Це розуміння служить основою для спільних зусиль з соціальними працівниками, організаціями, які працюють з біженцями, та агентствами, які зосереджені на житлі та зайнятості. Економічна інтеграція, особливо через зайнятість, стає важливим чинником у сприянні соціальному включенню та самостійності біженців. Психічне здоров'я стає критичною проблемою серед біженців, з високими рівнями розладів, пов'язаних з травмою, таких як ПТСР і важка депресія. Виклики акультурації та юридичний статус додатково впливають на результати психічного здоров'я, підкреслюючи необхідність індивідуальних інтервенцій та підтримки. Ефективні інтервенції для психічного здоров'я біженців охоплюють безпеку, підтримку та конкретні терапії. Задля ефективної інтеграції біженців необхідно, щоб психічне здоров'я та соціальна допомога включали інтегрований підхід, культурну чутливість, політичну свідомість та доступність [6, с. 13]. Варто виокремити зв'язок між об'єктивними та суб'єктивними критеріями адаптованості. А саме, психологічний стан особи може впливати на її успішність у процесі адаптації. Саме тому важливо відновлювати внутрішні ресурси особистості та забезпечувати їй соціальну підтримку (інформаційну, емоційну, соціальну) з боку оточуючих. Об'єктивні фактори включають характеристики місця проживання та місця переселення, які можуть охоплювати умови життя, доступ до освіти та охорони здоров'я, економічні можливості, міграційну політику країни, наявність робочих місць та інші аспекти.

Рекомендації щодо інтеграції біженців:

• Оптимізація процесу надання притулку для скорочення термінів очікування та сприяння економічній та соціальній інтеграції біженців у господарське життя господарюючого суспільства.

• Забезпечення біженцям доступу до медичних послуг та сприяння їх використанню (включаючи психічні медичні послуги).

• Гарантування дітям та дорослим біженцям доступу до систем освіти.

• Сприяння доступу біженців до належної зайнятості, відповідної їх кваліфікації.

• Створення мультидисциплінарних професійних команд для роботи з біженцями (юристи, соціальні працівники, сімейні консультанти) та надання систематичних та координованих послуг для сприяння інтеграції біженців.

• Розробка політик для сприяння імміграції сімей разом або/і прискорення процесу об'єднання сімей.

Таким чином успішна інтеграція мігрантів в нове суспільство залежить від різноманітних факторів. Основні з них включають мовні навички, освіту та кваліфікацію, соціальну підтримку, правовий статус, культурну відкритість, економічні можливості та наявність культурних програм і ініціатив. Забезпечення доступу до цих факторів сприяє успішній адаптації мігрантів і сприяє побудові гармонійних інтеркультурних відносин у приймаючому суспільстві.

Окремо варто наголосити на впливі політичних, економічних та соціокультурних чинників на процес інтеграції мігрантів/біженців. Так, політичні чинники впливають на процес інтеграції мігрантів та біженців у країну прийому на різних рівнях. Політичне законодавство щодо міграції визначає правові рамки та процедури для отримання статусу біженця чи мігранта, а також встановлює права та обов'язки цих осіб у новій країні. Політичні рішення також формують політику щодо інтеграції, включаючи програми соціальної підтримки, освітні та професійні можливості для мігрантів. Крім того, політичний контекст може впливати на громадську думку та ставлення суспільства до мігрантів, що також має вагоме значення для їхньої інтеграції [8].

Економічний підхід до культурної інтеграції зосереджується на індивідуальній поведінці, враховуючи стимули та витрати, пов'язані з асиміляцією. Однією з моделей, що пояснює цей процес, є аналіз прийняття спільної мови Е. Лазеара.

В цій моделі розглядаються дві культурні групи: меншість (група В) і більшість (група А). Якщо індивід з меншини асимілюється, він отримує більший економічний виграш від взаємодії з представниками більшості. Однак, асиміляція має свої витрати, які різняться між індивідами.

Ключові висновки даної моделі:

1. Чим менша і більш розпорошена група меншини, тим більша ймовірність їхньої культурної асиміляції.

2. Чим більші економічні вигоди від асиміляції, тим більші стимули для цього процесу.

3. Чим важливіше мати спільні культурні риси для взаємодії з більшістю, тим сильніші стимули до асиміляції.

Крім того, модель показує, що коли більше індивідів з меншини асимілюється, виграє вся більшість. Це надає підстави для політик, які підтримують асиміляцію меншин. Також, рівномірний розподіл меншин сприяє більшій культурній інтеграції [3].

Соціокультурні аспекти відіграють вирішальну роль у процесі інтеграції мігрантів та біженців в Європейському Союзі (ЄС), впливаючи на їхнє сприйняття, адаптацію та взаємодію з місцевим суспільством. Одним з ключових соціокультурних факторів є міжкультурна взаємодія, яка визначається взаєморозумінням і взаємними взаємодіями між мігрантами та місцевим населенням. Для успішної інтеграції необхідно розвивати культурну відкритість та толерантність, а також вміння взаємного адаптивного спілкування та прийняття культурної різноманітності. Дослідження перешкод інтеграції біженців у Європейському Союзі вказали, що одними з основних перешкод, з якими вони стикалися, були расизм та невігластво на особистому та інституційному рівнях. Особистісні якості біженців виявилися ще одним критичним фактором, що впливає на здатність бути прийнятими в новому приймаючому суспільстві [6, с. 10].

Варто відзначити, що існують три основні підходи до культурної інтеграції: теорія асиміляції, мультикультурність та структуралізм. Теорія асиміляції базується на трьох основних аспектах. По-перше, різноманітні етнічні групи поступово ділять спільну культуру через природний процес, під час якого вони мають такий самий доступ до соціоекономічних можливостей, як місцеві мешканці країни-господаря. По-друге, цей процес полягає у поступовому зникненні вихідних культурних і поведінкових зразків на користь нових. По-третє, як тільки процес запущений, він неминуче й незворотно рухається до повної асиміляції. Тому очікується, що різноманітні групи іммігрантів «розтануть» в основну культуру через міжпоколіннєвий процес культурної, соціальної та економічної інтеграції. Цей погляд ілюструється, наприклад, М. Гордоном, який надає типологію асиміляційних патернів для опису цього процесу. Він стверджує, що іммігранти починають свою адаптацію до нової країни через культурну асиміляцію, або акультурацію. Хоча культурна асиміляція є необхідним першим кроком, етнічні групи можуть залишатися відокремленими через просторову ізоляцію та відсутність контакту. Їхня повна асиміляція залежить в кінцевому рахунку від того, наскільки ці групи отримують прийняття від домінуючої популяції. Соціоекономічна асиміляція неминуче призводить до інших стадій асиміляції, через які етнічні групи втрачають свої характерні особливості.

Один із таких альтернативних підходів – це мультикультуралізм, який відкидає простий процес інтеграції, запропонований теорією асиміляції. Вчені з цієї перспективи розглядають мультикультурні суспільства як складну колекцію етнічних і расових меншин, а також домінуючу більшість. Цей погляд стверджє, що іммігранти активно формують свою власну ідентичність, а не виступають як пасивні суб'єкти перед силами асиміляції. Мультикультурна перспектива пропонує, таким чином, альтернативний спосіб розглядати приймаюче суспільство, представляючи члени етнічних меншин як активні інтегральні сегменти всього суспільства, а не просто іноземців або чужаків [3].

В свою чергу, структуралістський підхід підкреслює, що соціально-економічні можливості впливають на рівень соціальної інтеграції етнічних меншин. Нерівний доступ до ресурсів, таких як багатство, робота, житло, освіта та влада, створює структурні обмеження. Це призводить до постійних нерівностей у доходах, освітніх та професійних досягненнях. Структуралізм пропонує три моделі культурної інтеграції: асиміляція та економічна інтеграція у домінуючу групу, асиміляція у підклас із супутньою економічною деградацією, економічна інтеграція з відстроченою асиміляцією або збереженням культурної ідентичності. Ця теорія пояснює, які фактори впливають на те, в який сегмент суспільства інтегрується конкретна група іммігрантів.

Отже, влив політичних, економічних та соціокультурних чинників на процес інтеграції мігрантів та біженців у країнах Європейського Союзу відображає складний і взаємопов'язаний характер цього процесу. Політичні рішення, економічні умови та соціокультурні чинники взаємодіють, визначаючи умови та можливості для успішної адаптації та інтеграції мігрантів. Тому, забезпечення ефективної інтеграції вимагає комплексного підходу та спільних зусиль урядів, громадськості та самих мігрантів, а також врахування їхніх потреб, прав та цінностей у формуванні політики та практик інтеграції.

Майбутні міграційні процеси в Євросоюзі будуть визначатися різноманітними факторами, такими як темпи міграції (чи буде вона зростати, залишатися стабільною або зменшуватися), якість мігрантів та готовність країн-членів ЄС приймати, розподіляти та інтегрувати їх. Цей процес буде складним і тривалим, ймовірно, міграція буде хвилеподібною, з періодами зростання і спаду. Європейська міграційна політика буде адаптуватися до національних підходів країн-членів до нової міграційної ситуації та спрямована на мінімізацію різноманітності цих підходів. Міграційні процеси будуть важливим фактором економіки, тому необхідно удосконалювати методи їх регулювання та визначати довгострокові цілі на рівнях наднаціональному і національному. Міждержавне регулювання міграційних процесів з країнами-донорами також буде важливим, оскільки Євросоюз залишатиметься привабливим напрямком для мігрантів. ЄС має розглянути можливості зробити свою міграційну політику більш ефективною, гнучкою і пристосованою до нових умов, а також зробити наднаціональні регулюючі інститути відповідними функціональній інтеграції, з урахуванням перехідних періодів повноважень з національного на наднаціональний рівень і навпаки, особливо в періоди криз.

Висновки. Перспективи інтеграції мігрантів та біженців в ЄС пов'язані з розвитком комплексних підходів до цього процесу, включаючи створення ефективних програм підтримки, поліпшення доступу до освіти та працевлаштування, а також сприяння міжкультурному діалогу та толерантності. Однак успішна інтеграція вимагає не лише зусиль з боку уряду та міжнародних організацій, але й активної участі громадськості та цільових груп у формуванні сприятливого середовища для всіх мешканців. Успішна інтеграція мігрантів залежить від таких факторів, як мовні навички, освіта та кваліфікація, соціальна підтримка, правовий статус, культурна відкритість, економічні можливості та наявність культурних програм і ініціатив. Забезпечення доступу до цих факторів сприяє адаптації мігрантів та побудові гармонійних інтеркультурних відносин у приймаючому суспільстві.

Одним з ключових напрямків удосконалення є підвищення свідомості та толерантності у суспільстві щодо мігрантів та їхніх потреб. Необхідно активно протидіяти ксенофобії та дискримінації, розповсюджувати інформацію про внесок мігрантів у суспільство та сприяти міжкультурному діалогу.

Також важливою є співпраця між країнами-членами ЄС у розробці та реалізації спільних стратегій та політик щодо інтеграції мігрантів. Це дозволить впроваджувати найкращі практики, обмінюватися досвідом та забезпечувати єдність у відношенні до міграційних питань.

Таким чином, можна зробити висновок, що успішна інтеграція мігрантів та біженців в європейське суспільство стане ключовим

фактором розвитку та збереження соціальної стабільності у Європі. Приймаючі країни отримують вигоду від успішної інтеграції мігрантів і біженців. Незважаючи на те, що держава має інвестувати кошти в інтеграцію мігрантів при їхньому прибутті та протягом кількох років після цього, їх макроекономічний вплив стає позитивним, коли вони стають постійними жителями, інтегруються на ринок праці та починають платити податки. Крім того, мігранти та біженці збільшують чисельність працездатного населення, прибувають з навичками та, таким чином, сприяють розвитку людського капіталу, а також технологічному прогресу. Для досягнення соціальної стабільності необхідно продовжувати працювати над удосконаленням політики та практики інтеграції, забезпечуючи мігрантам достойні умови життя та рівні можливості для реалізації їхнього потенціалу. Програми інтеграції повинні бути добре підготовлені і впроваджені в співпраці з усіма зацікавленими сторонами, враховуючи потреби всіх учасників. Демократичні процеси консультацій і збір соціоекономічних даних допоможуть поліпшити інтеграцію біженців та мігрантів, усуваючи бар'єри для їхнього повного насолодження економічними та соціальними правами.

Література:

1. Almashi I. M. Evolution of the definition of the term «refugee» [Electronic resource]. *Analytical and Comparative Jurisprudence*. 2023. No. 2 P. 63–69. Mode of access: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.10 (date of access: 19.03.2024). – Title from screen.
2. Berry's Model of Acculturation by L. D. Worthy, Trisha Lavigne, & Fernando Romero. Mode of access: 16.3: Berry's Model of Acculturation
3. European Union Migration and Home Affairs -Country responsible for asylum application (Dublin Regulation); Country responsible for asylum application (Dublin Regulation) – European Commission (europa.eu)
4. Givens T., Luedtke A. European Immigration Policies in Comparative Perspective: Issue Salience, Partisanship and Immigrant Rights. Comparative European Politics. 2005. No. 1 DOI:10.1057/palgrave.cep.6110051
5. Krymova M. O. Інтеграція мігрантів як інструмент функціонування ринку міграційних послуг країн ЄС. *Економіка і організація управління.* 2019. № 2. С. 56–64. https://doi.org/10.31558/2307-2318.2019.2.6 (дата звернення: 21.03.2024).
6. Robila, Mihaela. «Refugees and Social Integration in Europe.» Presented at the United Nations Department of Economic and Social Affairs (UNDESA) Division for Social Policy and Development Expert Group Meeting, New York, May 15–16, 2018.
7. Weible, Christopher M., and Paul A. Sabatier, editors. Theories of the Policy Process. 4th ed., Westview Press, 2017. ISBN 978–0–8133–5052–3 (paperback), ISBN 978–0–8133–5078–3
8. Вплив міграційної політики на міграційні послуги. Prikhodko.com.ua. URL: https://prikhodko.com.ua/my-i-zmi/my-i-zmi/stattya/vpliv-migraczijnoï-politiki-na-migraczijni-poslugi/ (дата звернення: 27.03.2024).
9. Малиновська О. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії : монографія. Київ : НІСД. 2018. 472 с.
10. Регулювання міграції: Прийом біженців з України. European Commission. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/migration-management/migration-management-welcoming-refugees-ukraine_uk (дата звернення: 25.03.2024).

УДК 327.2+327.7+327.8
DOI https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-1(77)-26

Антон СМІЛЕВСЬКИЙ
аспірант кафедри політології, Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID: 0009-0003-3768-6739

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ПІД ВПЛИВОМ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ: ПАРАМЕТРИ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ ТА МІЖНАРОДНИХ РИНКОВИХ СИЛ

У статті проаналізовано вплив міжнародних економічних чинників на національний політичний процес в контексті посилення глобалізації, фінансової лібералізації і транснаціоналізації економіки. Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що держави дедалі частіше опиняються в ситуації необхідності поєднання своєї відкритості з потребою зберігати автономність/незалежність у прийнятті внутрішньополітичних рішень, особливо в умовах глобальних криз і цифрової трансформації. Метою дослідження є системний аналіз механізмів, через які фінансові ринки, зовнішня торгівля, транснаціональні корпорації та іноземні інвестиції впливають на національну політику, а також окреслення можливостей держав зберігати адаптивність. Методологічну основу становлять міждисциплінарний підхід, порівняльний аналіз, політико-економічне реферування теоретичних концепцій та емпіричних досліджень. У ході аналізу висвітлено основні напрями впливу глобального капіталу на фіскальну і монетарну політику держави, специфіку взаємодії між транснаціональними структурами і державами, а також особливості національних моделей реагування. Окрему увагу приділено неореалістичній концепції структури міжнародної торгівлі та переосмисленню поняття державної автономії у XXI столітті. Результати розвідки демонструють, що попри обмеження, зумовлені глобальними ринками, держави з розвинутими інститутами, ефективною координацією та внутрішньою легітимністю здатні зберігати простір для своїх політичних рішень. Замість повної втрати автономії йдеться про її трансформацію – від незалежності до гнучкої адаптивності. У висновках запропоновано бачення «розумної відкритості» як стратегічного балансу між глобальною інтеграцією та політичною дієздатністю держав.

Ключові слова: *держава, глобалізація, політична автономія, фінансові ринки, транснаціональні корпорації, міжнародна торгівля, неореалізм.*

Anton Smilevskyi. THE IMPACT OF GLOBAL ECONOMY ON NATIONAL POLITICS: PARAMETERS OF INTERACTION BETWEEN THE STATE AND INTERNATIONAL MARKET FORCES

The article analyzes the influence of international economic factors on national political processes in the context of intensifying globalization, financial liberalization, and economic transnationalization. The significance of the research topic lies in the growing necessity for states to maintain a balance between openness and the imperative to preserve autonomy and independence in domestic policy decisions, particularly during the periods of global crises and digital transformation. The objective of this study is to methodically examine the mechanisms through which financial markets, foreign trade, transnational corporations, and foreign investments influence national policy. Furthermore, the study delineates opportunities for states to maintain adaptability. The methodological foundation of this study is predicated on an interdisciplinary approach, comparative analysis, and political-economic review of theoretical concepts and empirical research. The analysis elucidates the primary channels through which global capital exerts its influence on state fiscal and monetary policy, the specific interactions between transnational structures and states, and the characteristics of national response models. The neorealist concept of international trade structure and the reconsideration of state autonomy in the 21st century is given particular attention. The findings of the research indicate that states characterized by the presence of developed institutions, effective coordination mechanisms, and a strong internal legitimacy are capable of preserving a degree of autonomy in their policy decisions in the face of constraints imposed by global markets. Instead of a complete loss of autonomy, a transformation from independence to flexible adaptability is observed. The study's conclusions propose a vision of «smart openness» as a strategic balance between global integration and the political capacity of states.

Key words: *state, globalization, political autonomy, financial markets, transnational corporations, international trade, neorealism.*

Постановка проблеми. У сучасному світі національні політичні процеси все частіше мають місце під впливом глобальних економічних чинників. Відкритість до міжнародної торгівлі, мобільність капіталу, зростання впливу транснаціональних корпорацій, а також фінансова й цифрова інтеграція формують і змінюють нову архітектуру взаємозалежності, котра впливає на здатність держави ухвалювати самостійні рішення. Під впливом міжнародних ринків уряди стикаються із необхідністю балансування поміж зовнішніми очікуваннями та внутрішніми соціальними зобов'язаннями. Це зумовлює потребу в

© Смілевський А., 2025

переосмисленні сутності державного суверенітету, автономії та політичного управління. Дослідження цієї теми набуває особливої ваги в умовах економічних криз, пандемій, війн та посилення цифрової трансформації, які поглиблюють глобальні взаємозв'язки й ускладнюють політичні рішення на національному рівні. Тому аналіз впливу міжнародних економічних чинників на політичні процеси всередині країн є дуже актуальним і потребує комплексного міждисциплінарного підходу.

Аналіз досліджень та публікацій. Класичні уявлення про суверенітет держави в економічній сфері були поставлені під сумнів унаслідок бурхливого розвитку міжнародної фінансової системи і торговельної взаємозалежності. Роботи таких авторів, як С. Стрендж [23; 24], Р. Кеохейн та Дж. Най [11; 12], стали підґрунтям для нової хвилі досліджень про обмеження державної автономії. Так, Дж. Гаррет [5] ставить під сумнів відому тезу про неминучість неоліберальної конвергенції, вказуючи на важливу роль внутрішньої політики, інститутів та коаліцій у формуванні відповіді на глобалізацію. Своєю чергою, Л. Мослі [16] йде ще далі, доводячи, що фінансові ринки реагують лише на обмежену кількість макроекономічних показників (дефіцит, інфляція), залишаючи державам простір для маневру в сфері соціальної політики. Іншої позиції дотримуються представники радикальніших підходів, як-от Ф. Черні [3] або І. Капштейн [9], які вбачають у фінансовій глобалізації загрозу демократичному процесу та добробуту. На цій основі чи завдячуючи цим доробкам, у науці з'явився цілий пласт досліджень, які стосуються тематики впливом глобальної економіки на національну політику. А для їхньої систематизації запропоноване дослідження базується на реферуванні відомих академічних текстів міжнародної політичної економії. Відповідно, у статті основним методом дослідження є аналітичне реферування і порівняльний аналіз. Це реалізовано головно за проблемно-тематичним принципом, що дає змогу послідовно розкрити трансформацію впливу глобалізації на національну політику через призму різних теоретичних шкіл.

Метою дослідження є комплексне теоретичне та емпіричне осмислення механізмів, через які міжнародні економічні чинники – зокрема фінансові ринки, глобальна торгівля, іноземні інвестиції і транснаціональні корпорації – впливають на формування та реалізацію національної політики, а також оцінка здатності сучасних держав зберігати політичну автономію в умовах глобалізації. На цьому фоні основні завдання дослідження полягають у тому, щоби: розкрити історичні передумови становлення економічної взаємозалежності між державами та її політичні наслідки; проаналізувати ключові теоретичні підходи до взаємодії глобальних ринків і національної політики; дослідити вплив фінансових ринків на фіскальну та монетарну політику держав; розглянути роль торгівлі, іноземних інвестицій і транснаціональних корпорацій у зміні політичних пріоритетів урядів; вивчити варіативність національних моделей реагування на глобалізаційний тиск; проаналізувати зв'язок між державною силою і структурою міжнародної торгівлі в контексті неореалістичних підходів; оцінити трансформацію поняття державної автономії у XXI столітті й окреслити можливості феномена «розумної відкритості» як стратегії сучасного управління.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для розв'язання поставлених завдань виходимо з вищевказаного зауваження, що в сучасному світі глобальні ринки все активніше впливають на політику держав. Мобільність фінансового капіталу, транснаціоналізація виробництва, експансія зовнішньої торгівлі – усе це створює безпрецедентні можливості і водночас виклики для національних урядів, змушуючи їх адаптувати внутрішню політику до зміни міжнародного економічного середовища. Як зазначає Дж. Гаррет, ще у 1990-х роках в науковому середовищі поширилася думка, що глобальні ринки перетворилися з об'єкта регулювання на джерело політичного примусу [5]. Як наслідок, твердження про «кінець держави» [17] або про «безсилість» національного уряду перед фінансовими потоками [3; 23] стало центральною темою низки досліджень. Національні уряди, згідно із цією логікою, змушені змагатися за прихильність мобільного капіталу, скорочуючи соціальні витрати, знижуючи податки та дерегулюючи економіку [15]. Проте інші дослідники, як-от Л. Мослі [16], вказують на те, що навіть в умовах високої фінансової відкритості держави все ще мають «простір для дії» у певних сферах політики. Відповідно, наше дослідження має за свою ціль комплексно проаналізувати взаємодію поміж глобальними економічними чинниками і політичними процесами на національному рівні. Особливу увагу приділено не лише економічним аспектам (фіскальна політика, оподаткування, регулювання), а й інститутам, політичним коаліціям й ідеологіям, які формують реакцію держав на глобалізацію.

Почати розгляд проблематики вартує з історичних витоків та контексту. Ще з часів класичної політичної економії, зокрема в працях А. Сміта, Д. Рікардо та Дж. С. Мілля, торгівля й обмін розглядалися як рушії зростання і благополуччя. Утім концепція автономної держави, яка самостійно визначає економічну політику, вважалася несумісною із реаліями міжнародної економіки. Тим не менше, уже в XIX столітті, з розширенням ринків та валютної інтеграції, уряди зіткнулися із дилемою: як узгоджувати внутрішні соціальні цілі з вимогами зовнішнього середовища [14]. Занепокоєння щодо надмірної відкритості економік в умовах золото-валютного стандарту, а згодом – «Великої депресії» 1930-х років все-ж сформували традицію досліджень про зв'язок між режимами торгівлі, фінансовою стабільністю та політичним суверенітетом. Як зазначає С. Краснер, структура міжнародної торгівлі не є «нейтральною» та завжди відображає розподіл сили між державами [14, с. 317]. З його точки зору, могутні держави зацікавлені у відкритих торговельних режимах, тоді як слабші – у захисті. В розвиток такого підходу, у XX столітті концепцію інтернаціоналізації влади активно розвивали Р. Кеохейн та Дж. Най [12], які увели поняття «складна взаємозалежність» (з англ. *complex interdependence*) як альтернативу реалізму. Вони показали, що в сучасному світі економічні відносини не можна зводити до «гри із нульовою сумою», бо існує багаторівнева взаємозалежність між державами, міжнародними інститутами і транснаціональними акторами.

Після Другої світової війни відбулася імплементація Бреттон-Вудської системи, яка поєднала фіксовані валютні курси з певною автономією у внутрішній політиці. Як зазначають Дж. Фріден і Р. Роговскі [4], ця система була спробою поєднати економічну відкритість зі стабільністю та соціальними гарантіями, заклавши основу для так званого «вбудованого лібералізму» (із англ. *embedded liberalism*). Це поняття чи не вперше було концептуалізовано Дж. Руггі [21] і означає компроміс між ліберальною міжнародною економікою та державним втручанням для досягнення внутрішніх соціальних цілей. Саме в цей період зростає вплив національних інститутів, профспілок і соціальних контрактів, а держави починають активно використовувати фіскальну й монетарну політику в інтересах громадян. Разом із цим, до середини 1970-х років виникає нова хвиля проблем – зокрема, криза нафтових цін, інфляція та нестабільність платіжного балансу. Це сприяло демонтажу фіксованих валютних курсів та початку епохи фінансової глобалізації. У цей період починає набирати силу те, що С. Стрендж [23] пізніше назве «капіталізм казино» (із англ. *casino capitalism*) – певна гіпермобільна, нестабільна фінансова система, яка дедалі менше контролюється державами.

Вже у 1980–1990-х роках з поширенням фінансової лібералізації науковці дедалі частіше почали порушувати питання із приводу зменшення політичного простору. Роботи таких авторів, як Д. Родрік [18], Д. Ендрюс [1], Ф. Черні [3], С. Стрендж [24] та інші, формують уявлення про те, що держава втрачає контроль над основними важелями економічного управління. Так, згідно ідей Д. Родріка [18] уряди тепер повинні «продавати» свої політики не винятково виборцям, а й глобальним інвесторам. Л. Мослі [16] формулює цю дилему у вигляді співвідношення: або уряди адаптують свої політики до очікувань ринку, або платять вищу ціну за фінансування дефіцитів. Ці тривоги відображаються і в аналітичній моделі, запропонованій Дж. Фріденом і Р. Роговскі [4], згідно з якою відкрита економіка має неоднозначні політичні наслідки: деякі соціальні групи виграють від відкритості, інші – програють, а уряди вимушені балансувати між ними. Ця модель тісно пов'язана із класичною теорією Хекшера-Оліна-Столпера-Самуельсона, яку Р. Роговскі [20] адаптує до політичного аналізу. Саме у результаті цих процесів в 1980–1990-х роках відбувається трансформація парадигм. Якщо раніше економічна інтернаціоналізація розглядалася як головно контрольована державами [10], то згодом вона постає як автономна сила. Поява концепцій «глобальної фінансової дисципліни» [5], «нового транснаціонального капіталізму» [3] або «структурної влади ринку» [23] свідчить про зростання скепсису щодо здатності держав регулювати власні економіки. Навіть попри те, що деякі дослідники, зокрема Е. Гелленер [8] і Дж. Гаррет [5], наголошують на інституційній варіативності: навіть за умов відкритості, держави зберігають значні можливості задля адаптації та реалізації політик, якщо спираються на ефективні інститути.

З цього всього слідує, що одним із ключових концептуальних поділів у міжнародній політичній економії є протиставлення двох теоретичних підходів: теорії конвергенції та теорії дивергенції. Перша передбачає, що під тиском глобальних ринків держави змушені уніфікувати свої політики, тоді як друга – що внутрішні політичні й інституційні чинники

дають змогу зберігати відмінності між країнами. Прихильники конвергенції, зокрема Д. Ендрюс [1], Д. Родрік [18] та Ф. Черні [3], вважають, що фінансова глобалізація і лібералізація торгівлі серйозно обмежують автономію держави. У цьому підході ринки виступають як «голос» інвесторів: уряди змушені пристосовуватись до очікувань, щоби уникнути «втечі капіталу». Як наголошує С. Стрендж [24], держава дедалі більше відходить на другий план, поступаючись структурній владі ринку. Л. Мослі називає це явище «дисципліною ринку», адже інвестори мають можливість покарати уряд за «неправильну» політику підвищенням процентних ставок, зміною оцінок облігацій тощо. У результаті уряди втрачають свободу у виборі економічної моделі, переходячи до дерегуляції, скорочення податків і врізання соціальних програм [16, с. 738–739]. На противагу, дивергентний підхід, який представляють Дж. Гаррет [5] та Д. Сванк [25], наголошує, що фінансова глобалізація не обов'язково уніфікує політики. Держави мають простір для маневру, зокрема завдяки внутрішнім коаліціям, інститутам і політичній волі. Дж. Гаррет показує, що навіть за умов лібералізації капіталу лівоцентристські уряди можуть підтримувати високі соціальні витрати – за умови наявності сильних інститутів координації, як-от профспілки чи централізовані переговори щодо зарплат [5, с. 795–801].

Одним із ключових доповнень до таких теорій глобального тиску є саме визнання інституційної посередницької ролі. Дж. Гаррет [5], П. Холл та Д. Соскіс [7], Д. Сванк [25] показують, що країни із різними системами капіталізму по-різному реагують на глобальні виклики. Так, координовані ринкові економіки (Німеччина, Швеція) зберігають елементи соціального партнерства, тоді як ліберальні ринкові економіки (США, Велика Британія) більше схильні до дерегуляції. Л. Мослі, провівши інтерв'ю із учасниками фінансових ринків, виявила, що інвестори враховують дуже обмежений набір індикаторів (дефіцит бюджету, інфляція) при ухваленні рішень. Це означає, що держави зберігають «вільний простір» у багатьох політичних сферах – зокрема в соціальній політиці, освіті та охороні здоров'я. Головне – підтримувати ключові макроекономічні показники у межах прийнятного для ринку рівня [16, с. 743–747]. Своєю чергою, у працях С. Стрендж [23; 24] формулюється вже згадана концепція структурної влади – здатності формувати правила гри, а не лише здійснювати безпосередній контроль. Фінансові ринки, за її логікою, мають владу не тому, що вони прямо змушують уряди діяти певним чином, а тому що встановлюють рамки, в межах яких ті змушені діяти. Це помітно в умовах високої капітальної мобільності: навіть якщо уряди теоретично мають суверенітет, на практиці вони діють під тиском очікувань інвесторів, аналітиків і рейтингових агентств. Нарешті, ідеї і погляди С. Краснера [14] дещо контрастують з цим. З його логіки, міжнародна економічна структура не є автономною, а залежить від розподілу державної сили. Торговельна відкритість, наприклад, є бажаною для гегемона, який має змогу нав'язувати правила слабшим державам. Такий підхід репрезентує неореалізм, у якому міжнародна політика, зокрема торгівля, є інструментом забезпечення національних інтересів.

У період стрімкої фінансової глобалізації уряди опинилися перед новою реальністю: їхні можливості здійснювати фіскальну політику все більше залежать від реакцій міжнародних фінансових ринків. Одним із центральних питань є те, наскільки мобільність капіталу обмежує державу у здійсненні політики через зміну вартості запозичень. Як стверджує Л. Мослі [16, с. 741–742], в умовах високої капітальної мобільності основним каналом впливу ринків на політику є ціна державного боргу, тобто відсоткові ставки за державними облігаціями. Інвестори реагують на зміни у державній політиці шляхом зміни процентної премії до облігацій – вищої у разі політики, що розглядається як ризикована, і нижчої у разі «ринкової лояльності». Однак цей вплив не є всеохоплюючим: дослідження демонструють, що ринкові актори фокусуються лише на вузькому наборі макроекономічних індикаторів – насамперед на рівні інфляції і бюджетному дефіциті. У цьому контексті навіть в розвинених країнах з відкритими фінансовими ринками уряди можуть дозволити собі реалізовувати ширші політичні програми, якщо при цьому дотримуються макрофінансової дисципліни. Це підтверджується як статистичним аналізом ставок по облігаціях, так і якісними інтерв'ю з тими чи іншими учасниками ринку [16, с. 744–746].

Фінансові ринки виконують роль наглядача за економічною політикою національних урядів, реагуючи на їхні дії за допомогою таких інструментів, як: рейтинг державного боргу (через рейтингові агентства); спред між державними облігаціями різних країн; вартість кредитного дефолтного свопу; динаміка валютного курсу. Як показує та ж Л. Мослі, один з головних чинників посилення ринкового тиску – це зростаюча подібність у кри-

теріях оцінки серед учасників ринку. Якщо всі великі інвестори дивляться на одні й ті ж макропоказники, реакція ринку на зміну цих індикаторів буде швидкою та сильною. Це створює ефект «єдиного погляду», який посилює дисциплінуючий ефект фінансових ринків [16, с. 742–744]. У цьому сенсі ключовим чинником стає інформаційна економія: через вартість збору даних інвестори обмежують себе невеликою кількістю сигналів. Це, у свою чергу, пояснює, чому ринки можуть ігнорувати важливі елементи, як-от структуру державних витрат, але водночас дуже швидко реагувати на новини про зміну рівня інфляції або бюджетного дефіциту. У різних результатах інтерв'ю згаданої авторки видно, що більшість ринкових акторів мислять короткотерміновими горизонтами, зосередженими саме на квартальній прибутковості. Цей короткий часовий горизонт ще більше підсилює фокус на ключових індикаторах і знижує здатність інвесторів враховувати довгострокові наслідки політичних рішень. Крім того, інвестори працюють у конкурентному середовищі, де порівняльна ефективність («чи кращий ти за інших») важить більше, ніж абсолютна. Це створює стимули до імітаційної поведінки («стадного мислення»), за якої учасники ринку копіюють дії інших, що може призводити до перебільшених реакцій на політичні події або сигнали [2; 22].

Л. Мослі також торкається ролі транснаціональних корпорацій (ТНК), вказуючи, що їхня мобільність створює асиметрію у переговорах з державами. Якщо інвестори можуть вільно переміщати капітал, а уряди – ні, влада переходить до ринкових акторів, котрі здатні диктувати умови. ТНК можуть загрожувати виходом з країни, затримкою інвестицій чи переїздом виробництва, змушуючи уряди погоджуватись на податкові пільги або зміну регуляторного середовища [16, с. 747]. Вчені [5; 8] попереджають, що за умов відсутності міжнародного узгодження стандартів така логіка стимулює «гонку до дна» – тобто поступове зниження соціальних, екологічних та трудових стандартів тощо. Особливо це небезпечно для країн зі слабкими інститутами, які не мають досить потужних внутрішніх бар'єрів до таких поступок. Втім, як вказує Дж. Гаррет [5], держави з ефективними соціальними партнерами й інститутами мають змогу вести торг «із позиції сили», встановлюючи правила участі для ТНК та прив'язуючи їх до довгострокових стратегій розвитку.

Незважаючи на загальний тиск глобалізації, держави не діють однаково. Як зазначає той же Дж. Гаррет [5], реакція країн на відкритість міжнародних ринків залежить від внутрішніх політичних коаліцій, інституційних структур і траєкторій розвитку. Це заперечує ідею про єдино можливий шлях неоліберальної дерегуляції і фіскальної стриманості. Згідно з концепцією «вбудованого лібералізму», сформульованою Дж. Руггі [21], держави можуть поєднувати відкритість із внутрішнім втручанням: надаючи соціальні гарантії, забезпечуючи зайнятість та стримуючи нерівність. Цей компроміс характеризував період після Другої світової війни, проте його відлуння зберігається і в нових умовах, особливо в країнах із сильними профспілками та централізованою системою переговорів щодо заробітної плати [5, с. 801–805].

Політична орієнтація національного уряду теж має важливе значення, але не визначає політику лінійно. Вчені [5] показують, що ліві уряди за наявності сильних інститутів можуть реалізовувати активну соціальну політику, при цьому не втрачаючи довіри ринків. Наприклад, у Швеції, Німеччині чи Австрії тощо лівоцентристські уряди в 1990-х роках підтримували високі державні витрати, водночас зберігаючи макрофінансову стабільність. Це підтверджує аргумент про те, що партійна приналежність діє через інституційне середовище [25]. У системах з пропорційним представництвом, коаліційними урядами і соціальним партнерством партії лівого спектра частіше зберігають прихильність до соціальних витрат. Натомість у системах мажоритарного типу (як в США чи Великій Британії) політика більш схильна до «качання маятника» під впливом виборчих циклів і ринкових сигналів. На цьому тлі одним із найважливіших факторів збереження автономії державної соціальної політики є координованість переговорного процесу. Дослідження [7; 16] демонструють, що країни з високим рівнем централізації переговорів між роботодавцями і профспілками мають більше шансів проводити передбачувану та контрольовану політику. У такій системі навіть ліві уряди не сприймаються ринком як «ризиковані», бо наявні запобіжники інфляції, бюджетного дефіциту й популізму. На цьому тлі Дж. Гаррет [5] підкреслює, що інституційна структура перетворює політичну ідеологію на практику: там, де існує взаємна відповідальність і довгострокове планування, навіть соціально орієнтовані політики не суперечать очікуванням інвесторів. Своєю чергою, Л. Мослі [16] доводить, що ринок розрізняє країни не лише за цифрами, а й за репутацією їхніх інститутів. Наприклад, у країнах із репутацією «надій-

ного боржника» вартість запозичень нижча навіть за наявності вищого рівня соціальних витрат.

На противагу координованим ринковим економікам, ліберальні ринкові економіки, як-от США та Велика Британія, у відповідь на глобальні виклики обрали курс на неоліберальну дерегуляцію. Урядові стратегії саме у цих країнах типово включали: приватизацію державних підприємств; скорочення соціальних програм; дерегуляцію ринків праці і капіталу; зменшення податкового навантаження на бізнес. Вчені [3; 24] розглядають це як прояв нової логіки державності – від «держави добробуту» (з англ. *welfare state*) до «держави конкуренції» (з англ. *competition state*). Така держава не забезпечує перерозподіл, а лише створює привабливе середовище для капіталу. Цей підхід сприяє мобільності ресурсів, але часто посилює нерівність, фрагментацію та нестабільність. Відповідно, деякі вчені попереджають, що ліберальна реакція не є універсально ефективною: вона може призвести до зменшення політичної підтримки уряду, дестабілізації коаліцій і втрати контролю над політичним процесом [4].

У протилежність ліберальним й інституціоналістським школам, неореалізм наголошує на тому, що міжнародна економічна структура формується не ринком, а співвідношенням державної сили. Класичні доробки С. Краснера [14] стали ключовими у цьому напрямку, запровадивши ідею, що відкритість торгівлі не є результатом універсальної логіки ефективності, а наслідком дій домінантної держави, яка має ресурси, щоби нав'язувати іншим свої правила гри. С. Краснер доводить, що глобальні торговельні режими стають відкритими лише тоді, коли це вигідно сильній державі-гегемону. У випадках, коли гегемон слабшає (наприклад, після Першої світової війни), торгівля фрагментується, а держави вдаються до протекціонізму. Для прикладу, відкрита торгівля у XIX ст. була можливою завдяки британській гегемонії, а після Другої світової – завдяки ролі США [14, с. 322–328]. Керуючись принципом раціонального вибору, С. Краснер пояснює, чому сильні держави обирають відкритість: передбачуваність: великі держави, маючи змогу планувати довгостроково, цінують стабільні правила гри; масштаб ринку: відкритість збільшує доступ до зовнішніх ринків, знижує ціни для споживачів і підвищує прибутки експортних секторів; безпека: завдяки своїй військовій силі гегемони можуть стримувати агресію і забезпечувати глобальний порядок [14, с. 320–325]. Тобто економічні вигоди поєднуються з геополітичними цілями, а торгівля стає інструментом глобального лідерства. Це логіка є протилежною ліберальному баченню, згідно з яким торгівля виникає з добровільної співпраці в рамках інститутів. На відміну від сильних держав, слабкі – особливо країни, що розвиваються – часто змушені відкриватися до торгівлі під тиском: різних міжнародних фінансових організацій (через умови надання кредитів); іноземних інвесторів (через обіцянки реформ); багатосторонніх угод (через асиметричні переговорні позиції). З огляду на це, підхід С. Краснера з часом постав основою для теорії гегемоністської стабільності [6; 13], яка стверджує, що глобальний порядок потребує лідера, здатного не тільки формулювати, але й підтримувати інституційні засади економічної взаємодії.

Врешті-решт, у XXI столітті вплив глобальних економічних процесів на національну політику ускладнюється появою нових технологічних середовищ, які радикально трансформують природу капіталу, праці і регуляції. Як зазначає С. Стрендж [24], вже у 1990-х роках влада почала «вимиватися» із держави, переходячи до ринку. У нових умовах цю тенденцію підсилюють: фінансові інновації: деривативи, високочастотна торгівля, криптовалюти значно знижують передбачуваність ринку і посилюють ризики для держав; цифровізація економіки: ускладнює облік, оподаткування і регулювання, особливо у сфері ТНК і великих цифрових платформ; інформаційна асиметрія: сприяє нерівному доступу щодо аналітичних потужностей та ринкових сигналів, зменшуючи вплив держав із меншими ресурсами на глобальну фінансову архітектуру. Це створює ситуацію, яку деякі автори називають «пост-вестфальською реальністю» (із англ. *post-Westphalian reality*) – світ, у якому державний суверенітет все більше обмежується не лише зовнішнім тиском, а й технічною неможливістю ефективного управління.

У відповідь на нові виклики дослідники пропонують переосмислити саму концепцію автономії. Згідно з підходом Е. Геллейнера [8], автономія – це не абсолютна незалежність, а здатність до ефективного адаптивного управління у відкритій системі. Держава не повинна прагнути до ізоляції, а має розвивати інституційну здатність прогнозувати, реагувати та координувати. Таке бачення підтримують й інші вчені [5; 16], які стверджують, що навіть у глобалізованому світі держави з високою інституційною якістю, довірою до уряду, стабільними політичними коаліціями та незалежними центробанками зберігають

широкий простір для реалізації політик, в тім числі включно з соціальними, фіскальними та інноваційними. Л. Мослі, наприклад, наголошує: «Інвестори не оцінюють кожну політику – вони оцінюють наслідки. Якщо наслідки передбачувані та керовані, політика має шанси на виживання» [16, с. 745].

Події останніх двох десятиліть – глобальна фінансова криза 2008 року, європейська боргова і міграційна криза, пандемія COVID-19, а сьогодні і війна між Росією та Україною – стали лакмусовими папірцями для оцінки автономії держави. У кожному з випадків уряди повертались до активної ролі, часто всупереч ідеям обмеженого втручання. Приміром, у 2008 році держави надавали величезні пакети допомоги банкам і підприємствам. У 2020–2021 роках – запроваджували фіскальні стимули, програми компенсацій і навіть прямі трансфери населенню. Ці приклади доводять, що держава зберігає здатність до потужного втручання, коли має політичну волю та легітимність дій. Іншими словами, глобалізація не виключає автономії – вона трансформує її форму: від сталості до гнучкості та оперативності [19]. Тому вчені дедалі більше закликають до концепції «розумної відкритості» (з англ. *smart openness*) – моделі, в котрій держава обирає форми взаємодії зі світом, що відповідають її стратегічним цілям. Такий підхід передбачає: розбудову місцевих інституцій, здатних до фільтрації глобального тиску тощо; узгодження внутрішніх коаліцій між урядом, бізнесом і профспілками; участь у регіональних і міждержавних платформах для колективного регулювання. Цей підхід особливо актуальний для країн середнього рівня розвитку, котрі хочуть уникнути як надмірної залежності, так і ізоляціонізму. І тут рівновага з-поміж відкритістю й автономією – це не стан, а процес, котрий потребує постійного перегляду.

Висновки. У статті доведено, що глобальна економічна взаємозалежність суттєво впливає на формування і реалізацію національної політики держави, але не зумовлює її повної уніфікації чи втрати автономії. Замість «кінця держави» маємо справу з трансформацією форми політичної автономії: від традиційного суверенітету до адаптивної дієздатності в умовах фінансової відкритості та ринкового тиску. Ключовими чинниками, що визначають здатність держав до збереження автономного національного курсу, постають якість інститутів, ступінь політичної координації, репутація серед інвесторів, наявність внутрішніх коаліцій, здатних формувати узгоджену відповідь на глобальні виклики тощо. Тому реакція країн на глобалізацію є варіативною: від дерегуляційних стратегій до збереження елементів соціального партнерства і перерозподілу. Разом із цим, дослідження підтримує ідею «розумної відкритості» як стратегічного балансу між глобальною інтеграцією і політичною автономією. Такий підхід дозволяє уникнути як пастки надмірної лібералізації, так і неефективного ізоляціонізму. В умовах сучасних криз – економічних, безпекових, пандемічних – саме гнучкість, передбачуваність і здатність до швидкого переформатування політики визначають життєздатність держави. У цьому контексті політична автономія XXI століття постає не як абсолютна свобода дій, а як інституційна спроможність адаптуватися до мінливого середовища, зберігаючи здатність держави до стратегічного вибору.

Література:

1. Andrews D. Capital mobility and state autonomy: Toward a structural theory of international monetary relations. *International Studies Quarterly.* 1994. Vol. 38, No. 2. P. 193–218.
2. Calvo G. A., Mendoza E. G. Rational contagion and the globalization of securities markets. *Journal of International Economics.* 2000. Vol. 51, No. 1. P. 79–113.
3. Cerny P. G. Globalization and the changing logic of collective action. *International Organization.* 1995. Vol. 49, No. 4. P. 595–625.
4. Frieden J. A., Rogowski R. The impact of the international economy on national policies. Keohane R., Milner H. (Eds.). Internationalization and Domestic Politics. Cambridge: Harvard University Press, 1996. P. 25–47.
5. Garrett G. Global markets and national politics: Collision course or virtuous circle? *International Organization.* 1998. Vol. 52, No. 4. P. 787–824.
6. Gilpin R. The Political Economy of International Relations. Princeton: Princeton University Press, 1987. 472 p.
7. Hall P. A., Soskice D. Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage. Oxford: Oxford University Press, 2001. 570 p.
8. Helleiner E. States and the Reemergence of Global Finance: From Bretton Woods to the 1990s. Ithaca: Cornell University Press, 1996. 258 p.
9. Kapstein E. B. Workers and the world economy. *Foreign Affairs*. 1996. Vol. 75, No. 3. P. 16–37.

10. Keohane R. O. After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy. Princeton: Princeton University Press, 1984. 320 p.
11. Keohane R. O., Nye J. S. Transnational Relations and World Politics. Cambridge: Harvard University Press, 1972. 457 p.
12. Keohane R. O., Nye J. S. Power and Interdependence: World Politics in Transition. Boston: TBS The Book Service Ltd., 1977. 300 p.
13. Kindleberger C. The World in Depression, 1929–1939. Berkeley: University of California Press, 1973. 336 p.
14. Krasner S. D. State power and the structure of international trade. *World Politics.* 1976. Vol. 28, No. 3. P. 317–347.
15. Moses J. Abdication from national policy autonomy: What's left to leave behind? *Politics and Society*. 1994. Vol. 22, No. 2. P. 125–148.
16. Mosley L. Room to move: International financial markets and national welfare states. *International Organization.* 2000. Vol. 54, No. 4. P. 737–773.
17. Ohmae K. The End of the Nation State: The Rise of Regional Economies. New York: Free Press, 1995. 214 p.
18. Rodrik D. Has Globalization Gone Too Far? Washington: Institute for International Economics, 1997. 108 p.
19. Rodrik D. The Globalization Paradox: Democracy and the Future of the World Economy. New York: Norton, 2012. 368 p.
20. Rogowski R. Political cleavages and changing exposure to trade. *American Political Science Review*. 1987. Vol. 81, No. 4. P. 1121–1137.
21. Ruggie J. G. International regimes, transactions, and change: Embedded liberalism in the postwar economic order. *International Organization.* 1982. Vol. 36, No. 2. P. 379–415.
22. Shiller R. J., Pound J. Survey evidence on diffusion of interest and information among investors. Journal of Economic Behavior & Organization. 1989. Vol. 12, No. 1. P. 47–66.
23. Strange S. Casino Capitalism. Oxford: Blackwell, 1986. 207 p.
24. Strange S. The Retreat of the State: The Diffusion of Power in the World Economy. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. 240 p.
25. Swank D. Global Capital, Political Institutions, and Policy Change in Developed Welfare States. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. 352 p.

УДК 351
DOI https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-1(77)-27

Дмитро СУХИЙ
здобувач третього рівня вищої освіти,
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»
ORCID: 0009-0001-1275-9773

ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСКИХ СТАНДАРТІВ УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНИ

Стаття присвячена проблемі впровадження європейських стандартів публічного управління в Україні в умовах трансформації держави. Автор досліджує, як зовнішні виклики впливають на внутрішні процеси реформування державного управління та які можливості відкриваються для України в контексті євроінтеграції. У роботі проаналізовано сучасне розуміння публічного управління, його роль у суспільстві та взаємозв'язок з іншими сферами, зокрема з бізнесом. Особливу увагу приділено вивченню європейських концепцій публічного управління та їх адаптації до українських реалій. Автор досліджує, як війна впливає на різні аспекти публічного управління, включаючи координацію державних органів, мобілізацію ресурсів, забезпечення безпеки та підтримку громадян. Підкреслюється важливість взаємодії держави, бізнесу та громадянського суспільства для ефективного подолання наслідків війни. Ключовими аспектами дослідження стали виклики впровадження європейських стандартів, політична нестабільність, економічні труднощі, соціальна напруженість, корупція, можливості для реформ, децентралізація влади, розвиток цифрових технологій, посилення ролі громадянського суспільства, партнерство держави і бізнесу як рушійна сила реформ, а також вплив війни на різні сфери публічного управління, серед яких оборона, економіка, соціальна сфера. За результатами дослідження автор формулює рекомендації щодо подальшого розвитку системи публічного управління в Україні, зокрема щодо посилення координації між різними рівнями влади, розвитку інститутів громадянського суспільства, боротьби з корупцією та впровадження цифрових технологій.

Ключові слова: *публічне управління, Україна, війна, європейська інтеграція, реформи, децентралізація, корупція, громадянське суспільство, цифрова трансформація.*

Dmytro Sukhyi. CHALLENGES AND PROSPECTS OF IMPLEMENTING EUROPEAN MANAGEMENT STANDARDS IN THE CONTEXT OF UKRAINE'S TRANSFORMATION

This study investigates the challenges and opportunities of adopting European public administration standards in Ukraine, a country undergoing significant transformation amidst an ongoing war. The paper examines how external shocks influence internal processes of reforming public governance and explores the potential benefits for Ukraine in the context of European integration. It analyzes the contemporary understanding of public administration, its role in society, and its interconnections with other sectors, particularly the business sector. The study delves into European concepts of public administration and assesses their applicability to the Ukrainian context. The impact of war on various aspects of public administration is examined, including inter-agency coordination, resource mobilization, security provision, and citizen support. The importance of cooperation between the state, business, and civil society in addressing the consequences of war is highlighted. Key challenges and opportunities related to implementing European standards are explored, including political instability, economic difficulties, social tensions, corruption, decentralization, digital transformation, and the strengthening role of civil society. Based on the findings, the paper provides recommendations for further developing Ukraine's public administration system, such as enhancing coordination between different levels of government, fostering civil society institutions, combating corruption, and embracing digital technologies.

Key words: *public administration, Ukraine, war, european integration, reforms, decentralization, corruption, civil society, digital transformation.*

Постановка проблеми. Сучасна Україна перебуває в умовах повномасштабної війни, що спричиняє значні виклики для всіх сфер життя, зокрема для системи публічного управління. В умовах війни держава стикається з необхідністю мобілізації ресурсів, забезпечення національної безпеки, підтримки громадян та відновлення зруйнованої інфраструктури. Для ефективного вирішення цих завдань вкрай важливо впровадження європейських стандартів публічного управління, які спрямовані на підвищення ефективності, прозорості та підзвітності державних органів в умовах державної трансформації.

З одного боку, війна створює додаткові перешкоди для проведення реформ, такі як нестабільність, економічні труднощі та соціальна напруженість. З іншого боку, саме війна підкреслює необхідність швидких і ефективних змін у системі публічного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні українські вчені активно досліджу-

© Сухий Д., 2025

ють перспективу євроінтеграції України та адаптації її системи публічного управління до європейських стандартів, особливо в умовах військової агресії, серед них у своїх дослідженнях Є. Таран досліджує роль публічного управління в українській політиці та необхідність впровадження європейських стандартів для успішної відбудови країни. Науковець чітко підкреслює критичну роль публічного управління в процесі відбудови України, особливо в умовах сучасних викликів. Науковий дослідник О. Бардах аналізує європейські концепції співпраці влади та бізнесу і застосовує їх до українського контексту, Т. Кондратюк підкреслює важливість взаємодії держави та громадянського суспільства в сучасному публічному управлінні, Н. Флиста аналізує напрями підвищення якості процесу публічного управління та надання організаційних послуг, даючи можливість акцентувати увагу на важливості сучасного публічного управління як основи для надання ефективних послуг населенню.

Дослідження також звертають увагу на важливість клієнтоорієнтованості та прозорості послуг у межах цифрової трансформації управління. Праці українських дослідників С. Чукута та Т. Ціпцюри розглядають досвід європейських країн та акцентують на інноваційних підходах до електронних послуг у сфері управління, зокрема вразливих верств населення. Це сприяє оптимізації управління за європейськими стандартами, що поступово наближає Україну до вимог ЄС, зокрема в аспектах прозорості, доступності та відповідальності влади перед громадянами.

Метою статті є аналіз викликів та визначення перспектив впровадження європейських стандартів управління в Україні в умовах глибоких трансформаційних процесів.

Виклад основного матеріалу. Європейські стандарти публічного управління являють собою сукупність правил і норм, які регулюють процеси формування та впровадження політик, а також визначають вимоги до системи управління. Їхня мета – наближення до зразкової моделі публічної влади, що базується на принципах орієнтації на людину, добровільності та можливості повторного застосування в управлінській діяльності.

Науковий дослідник Є. Таран вважає, що роль бізнесу в політичному житті сучасного українського суспільства набуває дедалі більшої ваги, особливо в умовах військової агресії та необхідності післявоєнної відбудови країни. Процеси реконструкції та майбутнього зростання тісно пов'язані з посиленням участі України в глобалізації та впровадженням європейських стандартів у публічному управлінні, зокрема щодо взаємодії між владою та бізнесом [8]. У дослідженні проаналізовано поширені європейські концепції публічного управління, що стосуються співпраці влади та бізнесу, включаючи корпоративізм, плюралізм та інструменталізм. На основі цих концепцій автор проводить аналіз особливостей взаємодії влади та бізнесу в Україні.

Публічне управління має багато визначень і розглядається через різні підходи. Згідно з глосарієм ООН, публічне управління полягає у централізованій організації реалізації державної політики та програм, а також координації роботи персоналу. Інші дослідники державного управління трактують це поняття як процес втілення законів та норм, ухвалених законодавчими органами. Також, публічне управління використовується у політичних, правових та управлінських теоріях і пов'язане з виконанням дій законодавчої, виконавчої та судової гілок влади для регулювання та надання послуг населенню [4].

ООН визначає публічне управління як:

– цілісну систему державних органів, що фінансуються з державного бюджету, відповідають за управління виконавчою владою та взаємодіють з іншими зацікавленими сторонами в суспільстві;

– процес управління та реалізації державних заходів, спрямованих на виконання законів та урядових рішень для забезпечення публічних послуг.

Т. Кондратюк вважає публічне адміністрування підсистемою суспільства, на яку впливають усі інші сфери суспільного життя. Водночас В. Бакуменко підкреслює, що еволюція публічного адміністрування зумовлена розвитком демократії та громадянського суспільства, зокрема в Україні. Відтак, сучасний підхід до державного управління передбачає тісну взаємодію держави з громадянським суспільством, що відрізняється від традиційного авторитарного впливу держави на суспільну діяльність [5].

Трансформація управлінських процесів призвела до зміни «бюрократичної моделі» державного регулювання на публічне управління, яке забезпечує надання якісних публічних послуг і досягнення ефективних результатів. Публічне управління стало етапом переходу від традиційного державного управління до сучасного публічного управління.

Етимологія терміну «публічне управління» підкреслює його ширший характер порівняно з державним управлінням і включає органи виконавчої влади, місцеве самоврядування та адміністративні структури. Це поняття

охоплює процеси керування, організації та координації, спрямовані на розвиток демократичної держави та надання якісних послуг населенню.

За даними Програми розвитку ООН, публічне управління є ключовою сферою як практики, так і теорії, що охоплює внутрішню діяльність державних установ і вирішення управлінських питань, таких як контроль, планування, організація та оцінка ефективності [2].

Ключовими аспектами публічного управління є зворотний зв'язок та ефективне виконання управлінських рішень. Воно спрямоване на захист суспільних інтересів через громадські організації, реалізацію соціальних програм, та регулювання стосунків із бізнесом. Це поєднання державного управління та місцевого самоврядування, яке забезпечує контроль громадян за діяльністю влади через виборче право.

Якщо спиратись на сучасний досвід України, то розвиток публічного управління передбачає створення нових інституцій, таких як громадські організації, політичні партії та професійні об'єднання, які отримують делеговані функції і впливають на розвиток суспільства, стаючи активними суб'єктами публічного управління.

Порівняння систем публічного управління в європейських країнах показує різноманітний підхід та постійні зміни. Дана таблиця надає загальне уявлення про деякі ключові характеристики та відмінності систем публічного управління.

В умовах війни в Україні публічне управління набуло особливого значення, оскільки необхідно забезпечувати стабільне функціонування державних інституцій, підтримувати громадянське суспільство, координувати економічні, військові та гуманітарні ресурси, а найголовніше – запобігати корупції. Основні завдання публічного управління під час війни включають мобілізацію ресурсів, підтримку обороноздатності, забезпечення безпеки населення та збереження державної інфраструктури [9].

Основними аспектами публічного управління в Україні у воєнний час стали:

– *координація державної та військової влади*: одним із найважливіших завдань є забезпечення ефективної співпраці між органами державної влади, військовими структурами та громадськими ініціативами для оперативного реагування на загрози. Це передбачає спільну роботу центральної влади, місцевого самоврядування, волонтерських організацій та Збройних Сил України;

– *забезпечення національної безпеки*: держава повинна організовувати роботу з оборони, евакуації та захисту населення, а також здійснювати контроль за правопорядком у регіонах, що зазнають найбільшого удару;

– *мобілізація економічних ресурсів*: публічне управління в умовах війни має сприяти перерозподілу ресурсів на потреби оборони, гуманітарної допомоги та підтримки критичної інфраструктури. Це включає оперативне прийняття рішень щодо постачання військових і гуманітарних ресурсів, підтримки економіки та відновлення зруйнованих об'єктів;

– *захист прав та підтримка громадян*: уряд має надавати необхідну допомогу вимуТаблиця 1

Порівняння систем публічного управління в країнах Європи, їх переваги та недоліки

Країна	Ключові особливості системи публічного управління	Сильні сторони	Слабкі сторони
Німеччина	Федеративна система, сильні регіони, децентралізація влади, коаліційні уряди, сильні профспілки.	Стабільність, соціально орієнтована політика, високий рівень життя.	Бюрократизм, складність прийняття рішень.
Франція	Централізована система, велика роль держави в економіці, чітка система адміністративної ієрархії.	Ефективне впровадження реформ, сильна державна бюрократія.	Бюрократизм, складність адаптації до змін.
Велика Британія	Парламентська система, сильна роль партій, децентралізація в Шотландії та Північній Ірландії.	Гнучкість, інноваційність, сильна громадянська суспільність.	Нестабільність урядів, соціальна нерівність.
Швеція	Соціал-демократична модель, високий рівень соціального забезпечення, децентралізація влади, сильні муніципалітети.	Високий рівень життя, соціальна справедливість.	Високі податки, бюрократизм.
Нідерланди	Консенсусна політика, децентралізація, сильні муніципалітети, активна участь громадян у прийнятті рішень.	Толерантність, високий рівень життя, ефективне управління.	Складність прийняття рішень, фрагментація політичної системи.

Складена автором за джерелом [3]

шеним переселенцям, підтримувати соціальні програми та забезпечувати правовий захист населення. Також важливо підтримувати моральний дух і єдність суспільства, сприяти прозорій комунікації та надавати громадянам достовірну інформацію про ситуацію в країні;

– міжнародна співпраця та допомога: публічне управління повинно забезпечувати тісну взаємодію з міжнародними партнерами для отримання підтримки – як військової, так і фінансової. Це передбачає активну участь у дипломатичних переговорах, гуманітарних місіях і отриманні допомоги від міжнародних організацій [11].

Війна завжди приносить нові виклики, які підсилюють існуючі кризи та породжують нові проблеми. Для забезпечення стабільного функціонування держави, система публічного управління має працювати ефективно, аби зовнішня загроза не спричинила внутрішнього колапсу. Структури державного управління стали більш гнучкими та оперативними для швидкого реагування на виклики. В цьому контексті державне управління визначається як механізм формування та реалізації державної політики, що відповідає за регулювання, удосконалення управлінських форм і методів та захист прав громадян [7].

Варто зазначити, що аналіз досліджень попередніх науковців вказує на низку проблем у публічному управлінні, таких як корупція, недосконале законодавство, кадровий дефіцит, непрозорість і відсутність чіткого розмежування між політичною та управлінською сферами. Ці недоліки залишаються актуальними навіть під час війни і можуть викликати кризу управління, що, в умовах зовнішнього агресора, загрожує паралізувати державні інститути [6].

У воєнний час механізми публічного управління адаптуються під нові реалії, залежно від регіону та ситуації. До викликів впровадження європейських стандартів управління в Україні необхідно віднести наступні:

– політичні – нестабільність політичної системи, корупція, бюрократія;

– економічні – фінансова криза, інфляція, низька купівельна спроможність;

– соціальні опір змінам, низький рівень довіри до інституцій, відсутність кваліфікованих кадрів;

– культурні – консерватизм, патерналізм, відсутність підприємницького духу.

Досвід пандемії COVID-19 навчив державних службовців ефективно працювати дистанційно, що є важливим у сучасних умовах. Організація навчання та підвищення кваліфікації публічних службовців також стає ключовим елементом, оскільки війна ставить перед ними нові, незвичні задачі. На місцевому рівні зростає актуальність навчання щодо роботи з внутрішньо переміщеними особами, гуманітарної допомоги та цивільного захисту.

Крім того, законодавчі ініціативи дозволяють гнучке працевлаштування нових фахівців без конкурсів під час воєнного стану. Це сприяє залученню нових кадрів для вирішення нагальних проблем та забезпечення ефективної роботи публічного управління під час війни.

Перспективи впровадження європейських стандартів управління в Україні досить високі, особливо з огляду на прагнення країни інтегруватися до Європейського Союзу та підвищити конкурентоспроможність. Основні аспекти таких стандартів включають прозорість у державному управлінні, антикорупційні механізми, посилення прав громадян і бізнесу, а також децентралізацію. Важливим елементом є також розвиток управління за допомогою цифрових технологій, що дозволить ефективніше надавати послуги. Виклики включають потребу в значних ресурсах і подоланні бюрократії, але з чіткою стратегією ці стандарти можуть бути успішно імплементовані [13].

Цифрові технології відіграють важливу роль у впровадженні європейських стандартів управління, сприяючи трансформації України у сучасну та ефективну державу. Завдяки цифровізації можливі прозорі процеси в урядових структурах, доступ громадян до відкритих даних і адміністративних послуг, а також покращення комунікації між державними установами. Розвиток таких платформ, як e-government і електронна ідентифікація, сприяє скороченню бюрократії, підвищенню ефективності управління, боротьбі з корупцією та наближенню державних стандартів до рівня ЄС. Зокрема, електронні платформи, такі як «Дія», забезпечують громадянам доступ до адміністративних послуг, дозволяють уникати бюрократії та мінімізують корупційні ризики. Використання цифрових технологій для управління даними і взаємодії з громадянами є ключовим аспектом інтеграції до стандартів ЄС, сприяючи відкритості та підзвітності уряду [10].

Тема впровадження електронного урядування та електронної ідентифікації в Україні має значний науковий інтерес. Декілька досліджень зосереджуються на їхньому впливі на інтеграцію європейських стандартів управління в Україні:

– *система «Дія» та її значення для надання державних послуг*. «Дія» значно полегшує

взаємодію громадян з державою та знижує рівень бюрократії, що відповідає практикам ЄС, спрямованим на цифровізацію державного управління. Наприклад, Дія Business допомагає підприємцям в Україні через консультації та освітні програми, сприяючи підприємницькій діяльності та економічному зростанню країни. Ця система також відіграє важливу роль у боротьбі з корупцією завдяки прозорості процедури [4];

– *проєкт EU4DigitalUA*, який фінансується ЄС, спрямований на гармонізацію української цифрової інфраструктури з Європейським цифровим ринком, зокрема шляхом розвитку інтероперабельності та модернізації державних реєстрів. У межах цього проєкту було впроваджено близько 54 цифрових державних послуг, модернізовано 10 державних реєстрів і розроблено систему Trembita для захищеного обміну даними. Проєкт також сприяв визнанню українських електронних довірчих послуг відповідно до стандартів eIDAS, що наближає Україну до інтеграції з європейською цифровою екосистемою [7];

– *дослідження звітів Міністерства цифрової трансформації України* показують, що впровадження «Дія» та інших цифрових проєктів покращує доступність державних послуг, допомагаючи громадянам контролювати власні персональні дані та зменшуючи бюрократичний тиск. Крім того, Дія. Цифрова освіта сприяє підвищенню цифрової грамотності серед українців, що є важливим кроком до ефективного використання європейських стандартів в Україні.

Отже, проаналізовані джерела розкривають, як цифровізація державних послуг та впровадження елементів електронної ідентифікації в Україні допомагають гармонізувати українські практики управління з європейськими стандартами, сприяючи інтеграції до Європейського Союзу.

Публічне управління у воєнний час в Україні повинне забезпечити злагодженість міждержавних структур, громадянського суспільства та бізнесу для досягнення головної мети – захисту держави, цифровізації, територіальної цілісності та підтримки населення в умовах надзвичайних викликів.

Висновки та пропозиції. Таким чином, одержані в процесі дослідження результати дозволили дійти висновку, що європейські стандарти публічного управління забезпечують ефективну взаємодію влади, бізнесу та громадянського суспільства, сприяючи досягненню прозорості, демократичності та злагодженості в ухваленні рішень. Успішне впровадження цих стандартів в Україні є критично важливим як у контексті воєнного часу, так і для майбутнього післявоєнного відновлення. Важливим аспектом є трансформація традиційних підходів до управління, зокрема, впровадження більш децентралізованих та гнучких систем, що дозволяють оперативно реагувати на виклики сучасності.

В основі аналізу постає необхідність трансформації, оскільки європейські стандарти вимагають реформування бюрократичних процесів, впровадження антикорупційних заходів і вдосконалення прозорості управління. Перехід від авторитарних методів до децентралізованого публічного управління сприятиме зміцненню демократичних інституцій в Україні. Критично важливою стала також цифровізація, оскільки використання платформ електронного урядування, таких як «Дія», підвищує ефективність надання державних послуг і покращує зворотний зв'язок між громадянами та урядом. Це забезпечує доступність та прозорість адміністративних процесів, що є важливим елементом європейської інтеграції. Співпраця між владою та бізнесом під час реконструкції країни є важливою для економічного зростання та відбудови критичної інфраструктури.

Рекомендується посилити впровадження цифрових послуг у публічному управлінні, особливо у регіонах, що найбільше постраждали від війни, для підтримки оперативного надання допомоги. Розширення програм навчання з цифрових навичок та управління в умовах кризових ситуацій для публічних службовців допоможе посилити ефективність роботи у швидко змінюваних умовах. Залучення громадських і волонтерських ініціатив сприятиме посиленню громадського контролю та відповідальності, що є важливим для демократичного розвитку.

Такі зміни забезпечать готовність України до ефективного впровадження європейських стандартів управління, сприятимуть стабільному розвитку в умовах післявоєнної відбудови та підтримуватимуть її інтеграцію до ЄС. Для вдосконалення системи публічного управління у контексті інтеграції з міжнародними стандартами також слід створювати нові інституції та зміцнювати існуючі, особливо в сферах антикорупційної діяльності, безпеки та правопорядку, для запобігання корупції та забезпечення ефективного управління, розширити програми підготовки та перепідготовки публічних службовців, включаючи нові виклики, такі як робота з переселенцями, гуманітарна допомога та управління під час надзвичайних ситуацій, посилити співпрацю між владою та бізнесом у процесах віднов-

лення країни, створюючи сприятливі умови для підприємницької діяльності та інвестування, а також впровадити новітні технології та інноваційні методи управління, що сприятимуть підвищенню ефективності роботи державних органів і надання послуг населенню.

Література:

1. Бардах О. Європейські стандарти публічного управління взаємодією публічної влади та бізнесу. *Аспекти публічного управління.* 2022. Том 10. С. 46–51.
2. Глосарій Програми розвитку ООН. URL: https://popp.undp.org/policy-page/business-continuity-management
3. Гриб В. І., Лапшин С. І., Мельник Е. А. Публічна служба: європейський досвід. URL: https://pag-journal.iei.od.ua/archives/2020/16-2020/3.pdf
4. Електронна держава: як Україна реалізує амбітну реформу цифровізації. URL: https://ukraineworld.org/en/articles/ukraine-explained/e-state-ukraine-and-digitalisation-reform
5. Енциклопедія державного управління. Т. 8. Публічне врядування наук. В.С. Загорський. Львів : ЛРІДУ, НАДУ, 2011. 712 с.
6. Кондратюк Т. В. Становлення порівняльного публічного адміністрування як теоретико-методологічного напряму дослідження механізмів державного управління. *Науковий вісник Академії муніципального управління: Збірник наукових праць, серія «Управління»*. 2010. № 3. С. 297−305.
7. Миколюк А. В. Публічне управління в умовах військового стану: питання ефективності. *Публічне управління та адміністрування в Україні.* № 29. URL: https://pag-journal.iei.od.ua/archives/2022/29-2022/8.pdf
8. Наближення інфрастуктури eID в Україні до стандартів ЄС. URL: https://eu4digitalua.eu/en/areas/nablizhennya-ukrayinskogo-e-id-a-do-standartiv-yes/
9. Науковці обговорили проблематику державного управління в Україні. URL: https://km-oblrada.gov.ua/naukovczi-obgovoryly-problematyku-publichnogo-upravlinnya-v-ukrayini/
10. Таран Є. І. Співвідношення понять «державне управління», «публічне адміністрування» та «публічне управління» у трансформаційних процесах України. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління.* 2020. Том 31(70). № 2. С. 33–37.
11. Україна: цифровий уряд є ключовим фактором стійкості URL: https://www.brookings.edu/articles/ukraine-digital-government-is-central-to-resilience/
12. Флиста Н. В. Дослідження напрямів підвищення якості процесу управління та надання послуг публічної організації, на прикладі Управління державної казначейської служби України у м. Тернополі. Тернопіль: ТНТУ, 2020. 77 с.
13. Чукут С. А. Ціпцюра Т. М. Кращі європейські та українські практики надання електронних послуг для вразливих верств населення. *Інвестиції: практика та досвід*, 2019. № 5. С. 91–97.

УДК 351.86
DOI https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-1(77)-28

Вячеслав ТУПІКОВ
аспірант кафедри публічного адміністрування,
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Стаття присвячена комплексному дослідженню інституційного забезпечення правосуб'єктності національних спільнот в Україні, що набуває особливої актуальності в умовах геополітичної нестабільності, внутрішньої міграції, децентралізації та реформування публічного управління. У роботі розкривається зміст поняття «правосуб'єктність національних спільнот» як системної категорії, що охоплює політичне, правове, адміністративне та соціальне визнання національних меншин, спільнот і корінних народів у структурі української державності. Особливу увагу приділено нормативно-правовим підходам до формування інституційного механізму реалізації прав національних спільнот, аналізу діяльності органів державної влади, спеціалізованих консультативно-дорадчих структур, органів місцевого самоврядування, а також організацій громадянського суспільства. Визначено низку проблем у сучасній інституційній моделі: фрагментарність повноважень, недостатню координацію між органами влади, відсутність ефективної участі спільнот у прийнятті рішень, слабку фінансову та кадрову базу. Розглянуто відповідність української моделі міжнародним стандартам, зокрема Рамковій конвенції про захист національних меншин, Європейській хартії регіональних мов або мов меншин, Декларації ООН про права корінних народів. На основі компаративного аналізу європейських практик (Польща, Німеччина, Канада) автор формулює пропозиції щодо вдосконалення інституційного забезпечення правосуб'єктності спільнот в Україні. Зроблено висновок про необхідність інтеграції політики щодо національних спільнот у загальну систему стратегічного публічного управління.

Ключові слова: *національні спільноти, правосуб'єктність, інституційна модель, публічне управління, державна політика, міжетнічні відносини, міжнародні стандарти.*

Viacheslav Tupikov. INSTITUTIONAL SUPPORT OF THE LEGAL SUBJECTIVITY OF NATIONAL COMMUNITIES IN UKRAINE: CHALLENGES AND PROSPECTS

The article is devoted to a comprehensive study of the institutional support for the legal subjectivity of national communities in Ukraine, which is gaining particular relevance in the context of geopolitical instability, internal migration, decentralization, and public administration reform. The paper reveals the essence of the concept of "legal subjectivity of national communities" as a systemic category that includes the political, legal, administrative, and social recognition of national minorities, communities, and indigenous peoples within the structure of Ukrainian statehood. Special attention is paid to legal approaches to the formation of an institutional mechanism for the implementation of community rights, as well as the analysis of the activities of public authorities, specialized advisory bodies, local governments, and civil society organizations. A number of problems in the current institutional model are identified, including the fragmentation of powers, insufficient coordination between institutions, lack of effective community participation in decision-making, and weak financial and human resources. The compliance of the Ukrainian model with international standards is examined, in particular the Framework Convention for the Protection of National Minorities, the European Charter for Regional or Minority Languages, and the UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples. Based on a comparative analysis of European practices (Poland, Germany, Canada), the author formulates proposals for improving institutional support for community subjectivity in Ukraine. The article concludes that the effective implementation of national community policy is possible only through its integration into the overall system of strategic public administration.

Key words: *national communities, legal subjectivity, institutional model, public administration, state policy, interethnic relations, international standards.*

Постановка проблеми. Національні спільноти в сучасній Україні відіграють ключову роль у формуванні демократичної політичної системи, підтриманні соціальної стабільності, зміцненні міжетнічної взаємодії та реалізації гуманітарної політики держави. Їхня правосуб'єктність є складовою державної політики у сфері прав людини, етнонаціонального розвитку та європейської інтеграції. Водночас в умовах воєнного часу, внутрішньої міграції, руйнування територіальних громад та децентралізації, питання ефективного інституційного забезпечення реалізації прав національних меншин, спільнот та корінних народів набуває особливої актуальності.

Попри певні досягнення у законодавчій сфері, зокрема ухвалення Закону України «Про національні спільноти» у 2022 році, інституційна структура, що забезпечує реалізацію цієї політики, залишається фрагментар-

© Тупіков В., 2025

ною, недостатньо скоординованою та такою, що потребує оновлення. Відсутність єдиного стратегічного бачення, інституційної сталісті, узгодженості рішень між центральними та місцевими органами влади призводить до ускладнення процесів комунікації, зниження ефективності політики та порушення прав самих спільнот. У цьому контексті постає потреба в науковому осмисленні ролі інституцій як ключового елементу забезпечення правосуб'єктності національних спільнот.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема інституційного забезпечення правосуб'єктності національних спільнот в Україні перебуває у полі зору багатьох сучасних дослідників, які акцентують увагу на важливості законодавчих гарантій, адміністративної ефективності, міжвідомчої координації та відповідності державної політики міжнародним стандартам.

Значний внесок у дослідження нормативно-правових засад забезпечення прав корінних народів зробив О.Ю. Гусєв, який проаналізував етапи формування законодавчої бази щодо цієї категорії суб'єктів у контексті публічного управління [2]. Теоретико-правове підґрунтя публічної правосуб'єктності розкриває В. Січевлюк, зосереджуючи увагу на категоріальному апараті загальної теорії права, що є основою для інституційного трактування статусу національних спільнот [9].

Практичні аспекти реалізації прав національних меншин в Україні, включаючи проблеми фінансування, координації та нормативного розмежування понять «меншина» і «спільнота», розглянуті у статті О. Зозулі, яка також акцентує на необхідності оновлення державної етнополітики [4].

У колективній аналітичній доповіді під редакцією О.М. Майбороди представлено концептуальне бачення цивілізаційної суб'єктності України, у якій національні спільноти розглядаються як органічна частина національного проєкту, що потребує цілісної інституційної підтримки [10]. Комплексне дослідження актуальних проблем реалізації прав національних меншин, їх правосуб'єктності та інституційної інтеграції в публічну сферу представлено також у спеціалізованих правничих виданнях [7].

Метою статті є комплексне дослідження інституційного механізму забезпечення правосуб'єктності національних спільнот в Україні в умовах трансформації публічного управління та зовнішніх викликів, визначення проблем реалізації існуючої моделі, а також формування пропозицій щодо її вдосконалення з урахуванням міжнародних стандартів і європейського досвіду. У межах поставленої мети розкривається понятійний апарат, аналізуються інституції, що беруть участь у реалізації прав національних спільнот, а також оцінюється ефективність їхньої діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інституційне забезпечення правосуб'єктності національних спільнот в Україні є багаторівневою проблемою, що охоплює правове визначення, адміністративні механізми, політичну волю та участь громадянського суспільства у прийнятті рішень. Після здобуття незалежності Україна формально задекларувала рівні права для всіх громадян незалежно від етнічної приналежності, проте перехід від декларацій до реалізації відбувався нерівномірно й повільно. Визначальну роль у цьому процесі відіграє інституційна структура, яка опосередковує стосунки між державою та національними спільнотами [2, с. 85].

Попри проголошення загальних гарантій, на практиці спостерігається обмежене залучення представників національних спільнот до процесів формування та реалізації державної політики. Значною мірою це зумовлено недосконалістю інституційної моделі, у межах якої державні органи не завжди спроможні забезпечити ефективну комунікацію з етнічними спільнотами, що перебувають поза межами української національної спільноти більшості. Зокрема, на рівні формального представництва зафіксовано низький відсоток участі представників спільнот у консультативно-дорадчих органах, відсутність механізмів впливу на прийняття рішень, а також переважно формальний характер комунікацій із владою [9, с. 27].

Історично в Україні склалась модель, за якої етнополітика визначалася не як комплексна стратегія, а як сукупність реактивних заходів на міжетнічні інциденти або зовнішньополітичні фактори. Це призвело до інституційної розбалансованості: органи влади, відповідальні за реалізацію політики у сфері прав національних спільнот, мають обмежений мандат, слабкі кадрові ресурси та відсутність стратегічного бачення [4, с. 36].

Особливо гостро проблема інституційної слабкості виявляється у роботі Державної служби з етнополітики та свободи совісті (ДЕСС), яка фактично виконує роль координатора, але не має виконавчих повноважень, що суттєво обмежує її вплив. У звітах самої установи вказується на системні труднощі з реалізацією моніторингових функцій через дефіцит фахових кадрів, недостатнє фінансування, а також низьку активність місцевих

органів влади у сфері забезпечення прав національних спільнот [10, с. 7–9].

Крім того, національні спільноти мають нерівний доступ до ресурсів, які надаються з державного чи місцевого бюджетів. Існуючі грантові програми часто недоступні для невеликих громадських організацій, що представляють етнічні спільноти, через складність процедур, мовні бар'єри, а також обмежений досвід написання проєктної документації. У свою чергу, в умовах війни ситуація ускладнюється ще більше: національні спільноти, які проживають у прикордонних або деокупованих регіонах, взагалі позбавлені можливості повноцінно реалізовувати культурні та освітні ініціативи через відсутність інфраструктури й загрозу безпеці [7, с. 4–6].

Невід'ємною складовою правосуб'єктності національних спільнот є їхня участь у процесах ухвалення публічних рішень, що визначається як політичним представництвом, так і ефективністю інституційної взаємодії на рівні центральних і місцевих органів влади. В Україні зберігається низький рівень інституціоналізованої участі спільнот у формуванні державної політики. Так, чинні органи, які мали б виконувати представницьку функцію (зокрема, громадські ради при міністерствах або регіональні міжетнічні ради), часто залишаються або нефункціональними, або фактично монополізованими великими всеукраїнськими організаціями, що не завжди репрезентують реальні потреби етнічних спільнот [5, с. 95].

Крім того, у низці регіонів національні спільноти фактично не мають формалізованого доступу до органів місцевого самоврядування. Хоча стаття 5 Закону України «Про національні меншини (спільноти) України» 2022 року декларує право на участь у політичному житті, на практиці відсутній механізм забезпечення цього права. Наприклад, лише в окремих обласних радах передбачено квоти для представників національних товариств у профільних комісіях або дорадчих органах, а на рівні громад (особливо у сільській місцевості) такі інституції переважно не функціонують зовсім [12, с. 103–105].

Проблеми регіонального інституційного забезпечення значною мірою пов'язані із загальною слабкістю органів місцевого самоврядування у сфері міжетнічної інтеграції. Аналіз програм місцевого розвитку за участі спільнот (наприклад, у Чернівецькій, Закарпатській та Одеській областях) свідчить про відсутність системного підходу: культурні ініціативи спільнот підтримуються епізодично, фінансування здебільшого спрямовується на загальні заходи, а не на збереження мови, традицій чи системну освіту національними мовами [8, с. 124–127].

Окремого висвітлення потребує питання інституційної підтримки освітніх прав національних спільнот. З одного боку, Конституція України та Закон «Про освіту» гарантують право здобувати освіту рідною мовою поряд із державною. З іншого боку, з огляду на реформу освітнього сектору та обмеження викладання мовами меншин у старших класах, багато представників спільнот, особливо угорської, румунської та болгарської, вважають ці процеси такими, що звужують їхню правосуб'єктність. Як зазначає І. Пащук, відсутність сталої інституційної моделі підтримки освітніх закладів з мовами нацменшин призводить до нерівного доступу до якісної освіти для представників спільнот [6, с. 91–92].

У цьому контексті європейські підходи демонструють важливість не лише правових гарантій, але й створення стабільних інституцій, які функціонують у форматі міжкультурного діалогу. Наприклад, у Румунії та Польщі діють постійні урядові уповноважені з питань національних меншин, міжпарламентські комісії, а також спеціалізовані департаменти в структурах органів місцевого самоврядування, що координують виконання етнокультурних програм [1, с. 211–213]. В Україні ж відсутній єдиний орган з конституційним статусом, уповноважений представляти інтереси всіх категорій національних спільнот.

Однією з ключових характеристик ефективної реалізації правосуб'єктності національних спільнот є наявність структурованої, стабільної та підзвітної інституційної моделі, яка забезпечує представництво, участь, моніторинг і захист прав. В Україні така модель все ще перебуває на стадії формування, незважаючи на нормативне закріплення базових принципів у Конституції та окремих спеціальних законах. Як зауважує М. Дністрянський, держава історично тяжіла до уніфікованого підходу до міжетнічних відносин, що зумовило сприйняття національних спільнот радше як об'єкта політики, а не повноцінного суб'єкта [3, с. 65–66].

Сучасне українське законодавство передбачає низку правових гарантій для національних спільнот, однак інституційні механізми їх реалізації залишаються малоефективними або взагалі відсутніми. Зокрема, попри існування Державної служби з етнополітики та свободи совісті, реальне представництво інтересів національних спільнот в системі органів державної влади залишається обме-

женим. Як свідчить звіт ДЕСС за 2023 рік, більшість програм у сфері етнополітики реалізуються точково, без системної координації між центром і регіонами, а грантові механізми залишаються недоступними для частини меншинських організацій [10, с. 7–9].

Варто відзначити, що в умовах війни проблема інституційної недостатності вийшла на новий рівень гостроти. Через окупацію, руйнування інфраструктури, вимушене переміщення та посилення безпекових ризиків чимало національних спільнот опинилися в ситуації фактичного правового вакууму. Представники цих спільнот втратили можливість отримувати культурну, освітню, правову та соціальну підтримку через знищення або евакуацію інституцій, які забезпечували реалізацію відповідних прав. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває питання адаптації інституційного інструментарію до умов воєнного стану, включно із залученням громадських ініціатив, цифрових платформ, інструментів мобільного реагування.

Як наголошує І. Пащук, без сталих механізмів комунікації між органами державної влади та національними спільнотами значна частина громад не лише втрачає можливість представляти свої інтереси, але й опиняється в зоні ризику соціальної маргіналізації, особливо в умовах багатошарової кризи: гуманітарної, демографічної, безпекової [6, с. 91–92].

Водночас, проблема інституційного представництва не обмежується лише воєнною ситуацією. Вона є наслідком тривалої відсутності загальнонаціональної стратегії інтеграції національних спільнот у систему публічного управління. У щорічних доповідях Уповноваженого Верховної Ради з прав людини неодноразово підкреслювалась відсутність ефективних консультаційних майданчиків, низький рівень залучення представників спільнот до розробки нормативно-правових актів, брак моніторингу виконання програм та нерівномірне регіональне охоплення [12, с. 102–105].

Крім того, більшість інституцій, які покликані забезпечити комунікацію між владою і спільнотами, створені на тимчасовій або формально-консультативній основі. Такі органи зазвичай не мають сталого бюджету, штатного персоналу, повноважень або процедур, які б забезпечили їхню сталу роботу. У результаті, реалізація політики підтримки національних спільнот значною мірою залежить не від системи, а від особистої ініціативи окремих посадовців або підтримки міжнародних донорів.

Досвід країн Центрально-Східної Європи демонструє, що інституційна сталість є базовою умовою для реалізації прав спільнот. У Польщі, Угорщині, Словаччині існують спеціалізовані органи з конституційним статусом, які координують реалізацію державної політики у сфері етнополітики. Як зазначає І. Бекешкіна, ці інституції виконують не лише представницьку, але й контрольну функцію щодо дотримання державою взятих на себе міжнародних зобов'язань [1, с. 208–210].

Україна поки що не спромоглася створити аналогічну модель. Як справедливо зауважує І. Філіппі, поточна система управління у цій сфері характеризується фрагментарністю, відсутністю міжвідомчої координації, надмірною залежністю від політичної кон'юнктури та відсутністю індикаторів ефективності [11, с. 144].

Таким чином, питання інституційного забезпечення правосуб'єктності національних спільнот залишається відкритим і потребує не просто нормативних змін, а глибокої управлінської трансформації, яка базуватиметься на принципах сталості, прозорості, залучення та стратегічного бачення.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз сучасного стану інституційного забезпечення правосуб'єктності національних спільнот в Україні дає підстави стверджувати, що чинна система організації державної етнополітики має переважно декларативний характер та не забезпечує належної реалізації конституційно гарантованих прав національних меншин і корінних народів. В умовах сучасних викликів, спричинених зовнішньою агресією, внутрішньою міграцією, зміною демографічного складу та руйнуванням інфраструктури, проблема інституційної незабезпеченості набула особливої актуальності.

Аналіз функціонування відповідальних органів державної влади, таких як ДЕСС, консультаційних рад та локальних ініціатив у регіонах показав, що відсутність сталого фінансування, чіткої координації, системи моніторингу та механізмів реальної участі представників національних спільнот у формуванні політики призводить до фрагментації державної етнополітики. Формальний характер участі, відсутність повноцінного представництва, нерівний доступ до ресурсів, складні процедури отримання грантів – усе це посилює відчуття маргіналізації на рівні етнічних спільнот.

Водночас, вивчення досвіду окремих регіонів України та країн Центрально-Східної Європи дає підстави для формування нової моделі інституційного забезпечення прав національних спільнот, яка передбачає

системну інтеграцію культурних, освітніх, управлінських і правових аспектів на всіх рівнях державної влади та місцевого самоврядування. Позитивні приклади співпраці органів влади з національними спільнотами свідчать про потенціал до формування цілісної державної політики у цій сфері.

З урахуванням вищезазначеного, важливим елементом сучасної державної політики має стати перегляд підходів до інституційної взаємодії з національними спільнотами, ухвалення загальнонаціональної стратегії, зміцнення міжвідомчої координації, інституційна сталість органів управління у цій сфері, а також реальне залучення самих спільнот до формування політики через прозорі механізми участі.

Отже, тільки за умови інституційно забезпеченого, правово врегульованого та управлінськи сталого підходу можна говорити про ефективну реалізацію правосуб'єктності національних спільнот як одного з ключових чинників стабільності, єдності та демократичного розвитку української держави.

Література:

1. Бекешкіна І. Інституційні моделі етнополітики в країнах Центрально-Східної Європи: компаративний аналіз. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2019. Вип. 25. С. 207–215.
2. Гусєв О. Ю. Становлення законодавства у сфері забезпечення прав корінних народів України. *Вісник юридичного факультету Ужгородського національного університету.* 2023. Вип. 15. С. 85–90.
3. Дністрянський М. С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики: монографія. Львів: Літопис; Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. С. 56–65.
4. Зозуля О. Правовий статус національних меншин (спільнот) України: сучасний стан та особливості гарантій. *Форум права*. 2024. № 2. С. 34–55.
5. Крупник А. Проблеми етнополітики в умовах децентралізації. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України.* 2021. Вип. 115. С. 94–100.
6. Пащук І. Реалізація освітніх прав національних меншин в Україні: між нормою і реальністю. *Публічне управління: теорія та практика.* 2021. № 2(26). С. 89–94.
7. Правовий статус національних меншин в Україні: проблеми та реалії забезпечення. *Актуальні проблеми правознавства.* 2020. № 5. С. 45–53.
8. Саламаніна І. Регіональні особливості реалізації етнополітики в Україні: стан та виклики. *Актуальні проблеми державного управління*. 2020. № 3(95). С. 123–129.
9. Січевлюк В. Публічна правосуб'єктність: категоріально-понятійне пізнання в контексті загальної теорії права. *Публічне право.* 2020. № 2. С. 26–31.
10. Суб'єктність України в сучасному світі: оцінки, стратегії, прогнози. Аналітична доповідь / За ред. О.М. Майбороди. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2020. 88 с.
11. Філіппі І. Політика національної інтеграції в Україні: між декларативністю і практикою. *Вісник Національної академії державного управління.* 2021. № 2. С. 140–146.
12. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина. 2022. Розділ «Права національних меншин і спільнот». С. 101–108. URL: https://ombudsman.gov.ua/.

УДК 340.12
DOI https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-1(77)-29

Леонід ЧУПРІЙ
доктор політичних наук, професор, професор кафедри психології,
педагогіки та суспільних дисциплін,
Державний податковий університет,
chupriy2006@ukr.net
ORCID: 0000-0002-4965-2750

Олена ГОТРА
кандидат історичних наук, доцент кафедри психології, педагогіки та суспільних дисциплін,
Державний податковий університет,
dima_gotra@ukr.net
ORCID: 0000-0001-9050-7785

КРИЗА ПОЛІТИКИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ В ЄВРОСОЮЗІ

У статті розглядається розвиток мультикультуралізму в країнах Євросоюзу в умовах глобалізації, підкреслюється його теоретичне обґрунтування в рамках ліберальної політичної філософії та комунітаризму. Особливий акцент зроблено на тому, що мультикультуралізм як державна концепція розвитку вперше офіційно був впроваджений у Канаді та Австралії у 1970-х роках, а в європейський політичний дискурс цей термін увійшов лише у 1980-х.

Зазначається, що ключовим елементом успішної мультикультурної політики є взаємодія культур, заснована на повазі до культурної самобутності та духовної спадщини кожного народу. Це не лише сприяє соціальній гармонії, а й є передумовою формування сучасного космополітичного світу. Підкреслюється, що діалог культур передбачає не лише терпиме ставлення до «іншого», а й глибше розуміння культурних відмінностей крізь призму культурного релятивізму. Це означає зміцнення взаємоповаги та взаєморозуміння не через нав'язування власних цінностей, як це було характерно для етноцентричних підходів, а через визнання рівноцінності різних культурних традицій.

Разом із тим, аналізуючи німецький досвід, відзначається, що політика мультикультуралізму викликає значні дискусії. З одного боку, вона сприяє створенню відкритого, толерантного суспільства, але з іншого – стикається з проблемами інтеграції іммігрантів, особливо з країн, що суттєво відрізняються за культурними та релігійними традиціями. Це ставить перед німецькою владою виклики щодо пошуку ефективних механізмів взаємодії між різними етнокультурними групами.

Зазначається, що провал політики мультикультуралізму в Європі сприяє поширенню праворадикальних політичних сил. Переосмислюється роль і значення мультикультуралізму, який покликаний призвести до безконфліктності сучасних мультикультурних суспільств.

Ключові слова: *глобалізація, мультикультуралізм, міжкультурний діалог, міграція, іммігранти, Німеччина, Євросоюз.*

Leonid Chupriy, Olena Gotra. THE CRISIS OF MULTICULTURALISM POLICY IN THE EUROPEAN UNION

The article examines the development of multiculturalism in Germany in the context of globalization, emphasizing its theoretical justification within the framework of liberal political philosophy and communitarianism. Particular emphasis is placed on the fact that multiculturalism as a state concept of development was first officially introduced in Canada and Australia in the 1970s, and this term entered the European political discourse only in the 1980s.

It is noted that the key element of a successful multicultural policy is the interaction of cultures, based on respect for the cultural identity and spiritual heritage of each people. This not only contributes to social harmony, but is also a prerequisite for the formation of a modern cosmopolitan world. It is emphasized that the dialogue of cultures implies not only a tolerant attitude towards the «other», but also a deeper understanding of cultural differences through the prism of cultural relativism. This means strengthening mutual respect and understanding not by imposing one's own values, as was typical of ethnocentric approaches, but by recognizing the equal value of different cultural traditions.

At the same time, analyzing the German experience, it is noted that the policy of multiculturalism causes significant discussions. On the one hand, it contributes to the creation of an open, tolerant society, but on the other hand, it faces problems of integrating immigrants, especially from countries that differ significantly in cultural and religious traditions. This poses challenges for the German authorities in finding effective mechanisms for interaction between different ethnocultural groups.

It is noted that the failure of the policy of multiculturalism in Europe contributes to the spread of right-wing political forces. The role and meaning of multiculturalism, which is designed to lead to conflict-free modern multicultural societies, is being rethought.

Key words: *globalization, multiculturalism, intercultural dialogue, migration, immigrants, Germany, European Union.*

© Чупрій Л., Готра О., 2025

Постановка проблеми дослідження. Сьогодні в умовах глобалізації взаємодія культур, заснована на повазі до їхньої унікальності та духовної спадщини, стає ключовою передумовою формування не лише мультикультурного, а й космополітичного світу. Сучасні тенденції мультикультуралізму орієнтовані на збереження балансу між культурною самобутністю та активною міжкультурною взаємодією.

Діалог культур передбачає не лише терпиме ставлення до «іншого», а й глибше розуміння культурних відмінностей крізь призму культурного релятивізму. Це означає зміцнення взаємоповаги та взаєморозуміння не через нав'язування власних цінностей, як це було характерно для етноцентричних підходів, а через визнання рівноцінності різних культурних традицій.

В даному контексті сформувалася і поширювалася політика мультикультуралізму, спрямована на збереження культурного різноманіття народів та налагодження діалогу між ними. Цей підхід означає, що мультикультуралізм не лише визнає культурне різноманіття, а й розглядає його як цінність, що збагачує суспільство. На відміну від асиміляційної моделі, де іммігранти змушені відмовлятися від своєї культурної ідентичності на користь домінантної культури, мультикультурна модель спрямована на створення умов, у яких різні етнічні та культурні спільноти можуть зберігати свою самобутність, водночас інтегруючись у соціальне та політичне життя країни.

Зокрема, в Канаді та Австралії політика мультикультуралізму стала офіційним напрямком державної політики ще у 1970-х роках. Вона передбачала, що держава повинна сприяти збереженню мов, традицій та культур меншин, підтримувати їхні громадські організації та забезпечувати рівноправний доступ до ресурсів.

Однак у європейському контексті політика мультикультуралізму зіткнулася з певними труднощами. Деякі європейські країни, зокрема Німеччина, Франція та Велика Британія, на початку XXI століття почали переглядати свої підходи до інтеграції іммігрантів. Лідери цих країн відкрито заявляли про кризу мультикультуралізму, оскільки він, на їхню думку, не забезпечив належної соціальної згуртованості.

Це призвело до активних дискусій щодо того, які механізми інтеграції є найбільш ефективними. Чи має держава створювати рівні можливості для всіх культур без активного втручання у процес адаптації іммігрантів? Чи все ж таки слід впроваджувати більш жорсткі вимоги до знання мови, прийняття правових норм та загальноприйнятих цінностей приймаючого суспільства?

Таким чином, питання мультикультуралізму залишається предметом гострих дискусій у сучасному світі, оскільки воно зачіпає не лише проблеми інтеграції мігрантів, а й визначає майбутнє національних держав у контексті глобалізації.

Мета статті: здійснити аналіз особливостей розвитку мультикультуралізму в країнах Євросоюзу в умовах глобалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціологічний та геополітичний аналіз особливостей розвитку мультикультуралізму здійснювався у працях як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Серед них: П. Гай-Нижник, В. Бабкін, О. Волошенюк, А. Дацюк, Е. Епплбаум, С. Глассер, А. Кудрявченко, В. Копійка, Н. Корома, Р. Ларсон, Б. Парахонський, Г. Перепелиця, Т. Снайдер, В. Солошенко, І. Тодоров, П. Циганков, Г. Шелест, Т. Шинкаренко, Г. Яворська та інші.

Результати дослідження. В контексті реалізації політики мультикультуралізму проаналізуємо досвід Німеччини, яка приймає найбільше мігрантів в ЄС. За даними статистики у ФРН проживає 70 мільйонів німців (84%) та 13 мільйонів іноземців (16%) і найбільше серед них мусульман (турків та курдів (близько 5 мільйонів)) [7].

Досвід Німеччини у сфері мультикультуралізму демонструє складність інтеграційних процесів у сучасному європейському суспільстві. З одного боку, німецька держава створила сприятливі умови для іммігрантів, пропонуючи соціальну підтримку, освітні програми та можливості працевлаштування. З іншого боку, виклики мультикультуралізму стали особливо помітними через культурні відмінності та небажання певної частини мігрантів інтегруватися в німецьке суспільство.

Офіційна політика Німеччини спрямована на поєднання мультикультуралізму з інтеграційними вимогами. Влада підтримує іммігрантів у вивченні німецької мови та знайомстві з основами національної культури через мовні курси та адаптаційні програми. Однак практика показала, що не всі іммігрантські спільноти однаково охоче приймають ці вимоги. Особливо це стосується частини мусульманських громад, які часто зберігають власні традиції, що можуть суперечити європейським нормам рівності, прав людини та соціальної відкритості.

Проте канцлерка Ангела Меркель ще у 2010 році заявила, що політика мульти-

культуралізму в Німеччині «зазнала краху» («Multikulti ist gescheitert»). Це стало результатом того, що багато іммігрантів не змогли або не захотіли інтегруватися в німецьке суспільство, зберігаючи відокремлений спосіб життя. Відтоді політика щодо мігрантів зазнала змін: акцент змістився з підтримки різноманіття на необхідність інтеграції та прийняття загальнонімецьких норм [11, с. 1].

На сьогодні німецька влада висуває жорсткіші вимоги до іммігрантів, зокрема щодо мовної компетенції, економічної самостійності та поваги до правових норм ФРН. Водночас політика мультикультуралізму продовжує існувати, проте вона трансформується в модель «інтеграційного мультикультуралізму», де приймаючі суспільства очікують більшої адаптації мігрантів до місцевих реалій.

Подібні тенденції ми спостерігаємо і в Франції. Заява Ніколя Саркозі у 2011 році відображає еволюцію ставлення до мультикультуралізму у Франції та Західній Європі загалом. Коментуючи політику мультикультуралізму французький політик заявив: «Моя відповідь – безумовно, це провал» [5]. Його позиція наголошує на важливості національної ідентичності приймаючої країни та необхідності адаптації іммігрантів до її культурних і соціальних норм.

Франція традиційно дотримувалася республіканської моделі інтеграції, що базується на принципах секуляризму (laïcité), рівності перед законом і загального громадянства. Ця модель відкидає ідею надання окремих прав чи преференцій певним етнокультурним групам, як це передбачає класичний мультикультуралізм. Французька інтеграційна політика передбачає, що всі громадяни, незалежно від походження, повинні дотримуватися єдиних правил і норм, прийнятих у суспільстві.

Однак масова імміграція, особливо з мусульманських країн Північної Африки, поставила перед Францією нові виклики. У суспільстві почало зростати занепокоєння щодо паралельного існування різних культурних кодів, що могло призвести до розмивання національної ідентичності. Саме це питання порушив Саркозі, наголошуючи, що іммігранти повинні адаптуватися до французьких цінностей, а не навпаки.

Його коментарі щодо заборони молитов на вулицях і рівності чоловіків та жінок відображають ключові аспекти французької республіканської моделі. Франція активно бореться за збереження світської держави, що включає заборону носіння релігійних символів у школах і державних установах, а також суворий контроль над проявами публічної релігійної активності.

Політичні наслідки таких заяв проявилися в подальшому посиленні імміграційного законодавства у Франції. Зокрема, було введено жорсткіші вимоги щодо отримання громадянства, посилено контроль за дотриманням принципів секуляризму, а також зростали суспільні дискусії щодо меж культурної толерантності.

Пізніше дану дискусію продовжив і прем'єр-міністр Великобританії Д. Кемерон, який запропонував популяризуватиі і захищати західні світські цінності. "Верховенство закону. рівні права для всіх, незалежно від статі та расової належності, – ось що визначає наше суспільство», зазначив французький політик [1, с. 92].

Д. Кемерон, говорячи про «мускулистий лібералізм», наголошував на необхідності активного просування європейських цінностей, таких як верховенство права, свобода слова та рівні права для всіх громадян. Це стало реакцією на зростаючу соціальну ізоляцію деяких мусульманських громад у Великобританії, що сприяло радикалізації окремих груп і виникненню паралельних суспільств.

Основна проблема, на думку багатьох європейських лідерів, полягає в тому, що деякі мусульманські громади не просто відмовляються інтегруватися, а й активно просувають власні цінності, часто несумісні з європейськими демократичними принципами. Це включає питання рівності статей, релігійної свободи, правових норм тощо.

При цьому важливо розуміти, що проблема не лише в ісламі як релігії, а в політичному ісламі, який прагне не просто співіснувати в Європі, а встановити власні правила, що може загрожувати демократичним інститутам.

Виходячи з цього, європейські країни почали шукати нові моделі інтеграції. Однією з таких моделей став «інтеграційний патріотизм», що передбачає активне навчання мігрантів мовам, історії та цінностям приймаючих країн, а також жорсткіші вимоги щодо адаптації до місцевих норм і традицій.

Особливо активно ці процеси відбуваються в Німеччині. Дискусія, що розгорнулася після слів Меркель, продемонструвала глибокий розкол у німецькому суспільстві щодо питання мультикультуралізму.

Професор Кентського університету Річард Саква захищає ідею мультикультуралізму, вважаючи, що проблема не в самій концепції, а в її догматичному трактуванні. Він наголошує, що мультикультуралізм означає не лише співіснування різних культур, а й

інтеграцію через взаємне збагачення. Такий підхід можна назвати «динамічним мультикультуралізмом», який не просто допускає культурне розмаїття, а й активно сприяє його розвитку в межах єдиної національної ідентичності [2, с. 93].

З іншого боку, Тіло Саррацин, колишній член правління Бундесбанку, у своїй книзі «Німеччина самоліквідується» висловив радикально критичний погляд на міграційну політику країни. Він наголошує, що демографічні тенденції Німеччини можуть призвести до поступового зникнення її традиційної культури. Основні тези його книги:

Демографічна криза – через низьку народжуваність корінне населення Німеччини скорочується.

Соціально-економічний дисбаланс – вищий рівень народжуваності спостерігається серед менш освічених і бідніших мігрантів, що може призвести до зміни соціальної структури.

Критика міграційної політики – на думку Саррацина, Німеччина надто толерантно ставиться до мігрантів, не висуваючи до них вимог щодо інтеграції [7].

Книга Саррацина викликала серйозні суперечки, оскільки багато хто побачив у ній відлуння правопопулістських настроїв, зокрема ідеї «культурного занепаду» Німеччини. Однак вона також привернула увагу до питань, які багато політиків намагалися уникати: наскільки ефективною є модель мультикультуралізму в її сучасному вигляді?

Загалом, суперечка між прихильниками і критиками мультикультуралізму триває, і Німеччина шукає баланс між відкритістю до мігрантів і збереженням власної культурної ідентичності.

Погляди Тіло Саррацина викликали неоднозначну реакцію: з одного боку, вони стали каталізатором гострих дискусій про проблеми інтеграції мігрантів у Німеччині, з іншого – їх розкритикували як ксенофобські та дискримінаційні.

Саррацин не висловлював претензій до вихідців із Китаю, В'єтнаму чи Східної Європи, його критика була спрямована саме на мусульманських мігрантів, зокрема з Туреччини, Близького Сходу та Північної Африки. Він стверджував, що представники цих спільнот не тільки не бажають інтегруватися, а й мають генетичні особливості, які, на його думку, впливають на їхні інтелектуальні здібності. Такі заяви викликали серйозний резонанс, оскільки торкалися чутливих тем расової та культурної нерівності.

Попри критику з боку уряду та громадських організацій, частина німецького суспільства підтримала його позицію, оскільки проблеми з інтеграцією мігрантів дійсно існують. Соціальні дослідження вказують на значний рівень безробіття серед мігрантів із мусульманських країн, а також на їхню схильність до утворення замкнених громад, де зберігаються традиційні норми, часто несумісні з європейськими демократичними цінностями.

Події 2011 року, коли в ряді мусульманських країн відбулися революції (так званий «Арабський весняний рух»), спричинили нову хвилю міграції до Європи. Це посилило занепокоєння щодо здатності європейських держав ефективно інтегрувати значну кількість біженців. Водночас, ставлення європейців до новоприбулих стало більш критичним, що свідчить про загальну втому від мультикультурної політики, яка, на думку багатьох, не принесла очікуваних результатів.

Проблема полягає в тому, що дискусія про мультикультуралізм часто стає полем для радикальних поглядів: з одного боку, повне заперечення проблеми та сліпе дотримання політики відкритих дверей, з іншого – риторика, що межує з етноцентризмом та культурним ізоляціонізмом. Очевидно, що сучасній Європі необхідний новий підхід, який би поєднував принципи інтеграції, дотримання прав людини та соціальної згуртованості.

І Саррацин не поодинокий у своїх міркуваннях. Слід відзначити, що в Німеччині останніми десятиліттями почала формуватись і толерувати нова духовна течія культурних діячів, інтелектуалів. Деякі називають їх «новою громадськістю» (neue Bürgerlichkeit‖), які дали поштовх до поширення нового німецького консерватизму, діячі якого активно критикують політику мультикультуралізму [8]. Це такі відомі люди, як Н. Больц (філософ), Г. Хайнсон (соціолог), Є. Герман (ведуча на ТБ, письменниця), У. Ді Фабіо (член німецького КС), П. Нольте (історик). Представники цієї течії вважають, що демографічні процеси та політика відкритих дверей змінюють європейську цивілізацію не в кращий бік. Їхня позиція полягає в тому, що збереження традиційної Європи, її культурного ідентифікатора та національної єдності повинно бути пріоритетом [9].

Гуннар Хайнсон, один із яскравих представників цього напряму, досліджував питання демографічного дисбалансу та його впливу на соціальну стабільність. Він вказував, що приток великої кількості мігрантів із країн з високою народжуваністю (переважно мусульманських) призводить до зниження загального рівня освіти та кваліфікації робочої сили. Тільки в одну Німеччину з 90-го по 2002 рік

прибуло 13 млн іммігрантів. У той же час, частина молодих і кваліфікованих німців виїжджає до США, Австралії та інших англосаксонських країн. Так за його словами, кожного року Німеччина втрачає 150 000 своїх громадян, які переїжджають переважно у держави англосаксонського світу, де вони краще можуть себе реалізувати [10, с. 281].Таким чином, відбувається не лише демографічне старіння Німеччини, а й інтелектуальний відтік, що негативно впливає на економіку та соціальну сферу.

Політика мультикультуралізму, яка мала б забезпечити гармонійне співіснування різних культур, у багатьох аспектах не досягла своїх цілей. Багато мігрантів, зокрема мусульмани, не інтегруються у німецьке суспільство, створюючи паралельні спільноти з власними законами, що суперечать європейським принципам демократії та гендерної рівності.

Таким чином, питання мультикультуралізму в Німеччині залишається відкритим. Консервативні інтелектуали вимагають посилення імміграційної політики, впровадження більш жорстких критеріїв для мігрантів та збереження традиційних німецьких і європейських цінностей.

Українські науковці також звертають увагу на проблеми, які постали перед Європою внаслідок реалізації політики мультикультуралізму. Професор А. Кудряченко наголошує, що для успішної інтеграції необхідно навчитися жити разом, виробити ефективні механізми консолідації та ідентичності нації. Проте сучасне європейське суспільство стикається з глибоким розколом, який частково пов'язаний із відсутністю толерантності як з боку корінного населення, так і з боку іммігрантів.

Головною проблемою він вважає відкриття європейських кордонів без належного врахування культурно-національних відмінностей. Це призводить до етноконфесійної розпорошеності, що послаблює європейську єдність. При цьому іммігрантські громади, навпаки, демонструють високу згуртованість завдяки спільним національно-релігійним цінностям, що ускладнює їхню інтеграцію в європейське суспільство [4].

Інший український дослідник В. Солошенко підкреслює важливість збереження національно-культурного ядра європейської цивілізації. Він вважає, що хоча етноконфесійне різноманіття зростає, Європа повинна докладати зусиль для захисту своїх традиційних цінностей. Це означає, що мультикультуралізм має не лише сприяти повазі до культурних відмінностей, а й підтримувати загальні для європейців демократичні принципи, верховенство права, рівноправність чоловіків і жінок [6, с. 287].

Таким чином, українські науковці розглядають мультикультуралізм як виклик, який потребує ретельного аналізу і комплексного підходу. Без урахування загроз, що виникають через надмірну етноконфесійну розпорошеність, європейське суспільство може зіткнутися з подальшими кризами в питаннях національної ідентичності та соціальної стабільності [3, с. 475].

Ще одним з наслідків політики мультикультуралізму, яка не дала очікуваних результатів у питаннях інтеграції іммігрантів, є зростання популярності праворадикальних партій у Європі. Невдоволення суспільства як традиційними політичними елітами, так і наслідками відкритої імміграції призвело до значного зміцнення позицій партій, що виступають проти мультикультуралізму та міграційної політики ЄС.

Таким чином, відсутність ефективної політики інтеграції іммігрантів призвела до політичної поляризації європейського суспільства. З одного боку, це спровокувало зростання підтримки правих партій, які виступають за жорсткіші імміграційні обмеження, а з іншого – підвищило рівень напруженості між різними етнічними та соціальними групами.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що влада Німеччини та інших європейських країн не змогла передбачити ту важливу складову мультикультуралізму, що мігранти принесуть із собою свою культуру, звичаї, мову і не прагнуть пізнавати традиції країни, що їх прийняла. Дуже багато іммігрантів не прагнуть інтегруватися в співтовариство, що їх прийняло, що посилює небезпеку тотальної мусульманізації Європи. Тому вирішення міграційної проблеми залишається актуальним і важливим завданням не тільки для Німеччини, але й для урядів більшості країн Європи. Ця загальноєвропейська проблема може вирішитись завдяки розумній, виваженій стратегії, виправленю конкретної політики в даній області, яка відрізняється особливою делікатністю і чутливістю.

Література:

1. Бабкін В. О. Криза європейського мультикультуралізму в контексті глобалізації: німецький досвід. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*. 2017. Випуск 25. С. 92–98

2. Волошенюк О. В. Переваги і недоліки політики мультикультуралізму. *Форум Права*. 2019. № 56(3). С. 6–12

3. Гай-Нижник П. П., Чупрій Л. В. Формування загальнонаціональної ідентичності українців в контексті сучасних викликів. *Гілея: науковий вісник.* 2015. Вип. 101. С. 474–481. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2015_101_128
4. Кудряченко А. І. Солошенко В.В. Проблеми політичної трансформації ФРН на сучасному етапі. URL: https://ud.gdip.com.ua/problemy-politychnoi-transformatsii-frn-na-suchasnomu-etapi.html
5. Саркозі Н. Іммігранти мають вливатися до французької культури, інакше їм у країні не раді. URL: http://www.newsru.ua/world/ 11feb2011/sarkozy.html.Newsru.ua
6. Солошенко В. В. Особливості мультикультурного розвитку Федеративної республіки Німеччини. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету.* 2015. Вип. 42. С. 287–291.
7. Thilo Sarrazins. Deutschland schafft sich ab. Wie wir unser Land aufs Spiel setzen. URL: https://www.hdg.de/lemo/bestand/objekt/druckgut-sarrazin-cover.html
8. Richter H. Die Gastarbeiterwelt. Padeborn, 2012. 200 s.
9. Meghee D. The End of Multiculturalism? Terrorism, integration and Human Rights. 2008. 208 s.
10. Götz I. Deutsche identitäten. Die Wiederentdeckung des Nationalen nach 1989. Köln, 2011. 386 s.
11. Frum D. Germany‘s Merkel is right-multiculturalism has failed. CNN contributor. 2010. October 18. С. 1–2.

УДК 35.07:004.4(477)
DOI https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-1(77)-30

Петро ШПИГА
кандидат технічних наук, доцент кафедри національної економіки та публічного управління,
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана,
nadu.psh@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9871-1921

Ілля ПРОКОПЧУК
аспірант кафедри державного управління і місцевого самоврядування,
Херсонський національно-технічний університет,
prokop4uk19@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9172-4383

Богдан ТИРУСЬ
кандидат наук з державного управління, Заслужений економіст України,
доцент кафедри публічного управління та адміністрування,
Державний торговельно-економічний університет,
ORCID: 0009-0005-3251-0237

ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ У РЕФОРМУВАННІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ

Реформа державного управління в Україні є важливим елементом модернізації країни, спрямованим на подолання системної неефективності, боротьбу з корупцією та підвищення якості державного управління. Проте ці зусилля часто нівелюються застарілими бюрократичними процесами, обмеженою прозорістю та недостатньою доступністю державних послуг для всіх громадян. У цьому контексті інтеграція цифрових інструментів, таких як портали електронних послуг, блокчейн, інфраструктура міжвідомчої автоматизованої інформаційної взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування, є одним із трансформаційних методів подолання цих проблем. Попри значний прогрес у впровадженні таких платформ, як «Дія» та «Prozorro», залишається низка проблем, зокрема цифровий розрив, недостатній рівень цифрової грамотності, розрізненість систем та вразливість до кіберзагроз. Ці перешкоди уповільнюють повномасштабне впровадження цифрових рішень та реалізацію системи державного управління, орієнтовану на громадянина, в Україні. Метою цього дослідження є системний виклад ролі цифрових інструментів у реформі державного управління, виявлення наявних викликів та розроблення стратегічних напрямів їх ефективного впровадження в Україні. За результатами дослідження встановлено, що цифрові інструменти, які системно інтегровані в систему державного управління, можуть суттєво зменшити адміністративний тиск, сприяти прозорості процесу прийняття рішень та підвищити рівень задоволеності громадян. Водночас дослідження виявило критичні недоліки процесу цифровізації, зокрема нерівність доступу до цифрових послуг у сільській місцевості, опір змінам серед державних службовців та недостатнє інвестування в заходи кібербезпеки. Отримані висновки свідчать про важливість подолання цих проблем за допомогою комплексної національної стратегії, пріоритетами якої є інклюзивність, операційна сумісність та безпека. До основних рекомендацій також належать посилення розвитку інфраструктури широкосмугового зв'язку, удосконалення програм цифрової грамотності, зміцнення системи кібербезпеки та сприяння державно-приватному партнерству для пришвидшення інновацій.

Ключові слова: *портал електронних послуг, адміністративна ефективність, цифрова трансформація, інноваційні технології, державне управління.*

Petro Shpyha, Illia Prokopchuk, Bohdan Tyrus. USING DIGITAL TOOLS IN THE REFORM OF PUBLIC ADMINISTRATION IN UKRAINE

The reform of public administration in Ukraine is a crucial element of the country's modernization, aimed at overcoming systemic inefficiencies, combating corruption, and improving the quality of governance. However, these efforts are often hindered by outdated bureaucratic processes, limited transparency, and insufficient accessibility of public services for all citizens. In this context, the integration of digital tools, such as e-service portals, e-governance systems, and blockchain technologies, has emerged as a transformative approach to addressing these challenges. Despite significant progress with platforms like "Diia" and "Prozorro", several challenges persist, including the digital divide, low levels of digital literacy, fragmented systems, and vulnerability to cybersecurity threats. These barriers impede the full-scale implementation of digital solutions and the realization of a citizen-centered public administration system in Ukraine. The aim of this study is to analyze the role of digital tools in public administration reform, identify existing challenges, and develop strategic directions for their effective implementation in Ukraine. The findings of the study reveal that effectively integrated digital tools in the public administration system can significantly reduce administrative burdens, enhance transparency, and improve citizen satisfaction. At the same

© Шпига П., Прокопчук І., Тирусь Б., 2025

time, the study highlights critical shortcomings, such as unequal access to digital services in rural areas, resistance to change among civil servants, and insufficient investment in cybersecurity measures. The conclusions underscore the importance of addressing these issues through a comprehensive national strategy prioritizing inclusivity, interoperability, and security. Key recommendations include the development of broadband infrastructure, the expansion of digital literacy programs, strengthening the cybersecurity framework, and fostering public-private partnerships to accelerate innovation.

Key words: *e-governance, administrative efficiency, digital transformation, innovative technologies, public administration.*

Постановка проблеми в загальному вигляді. Реформа державного управління в Україні зазнає значних труднощів, пов'язаних із неефективністю, непрозорістю та застарілими бюрократичними процесами. Попри певний прогрес у модернізації державного управління, багато адміністративних функцій залишаються обтяжливими, трудомісткими та корупційно небезпечними. Цифрові інструменти, такі як портали електронних послуг, *блокчейн, інфраструктура міжвідомчої автоматизованої інформаційної взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування,* мають трансформаційний потенціал для подолання цих проблем шляхом оптимізації процесів, покращення надання послуг та посилення підзвітності. Водночас впровадженню та ефективному використанню цих інструментів перешкоджають такі фактори, як цифровий розрив, недостатня цифрова грамотність, обмежена інтеграція державних систем та вразливість у сфері кібербезпеки. Ці проблеми ускладнюють побудову сервісної та цифрової держави, яка забезпечує захист інтересів громадян на основі європейських стандартів, знижують загальну ефективність реформ у сфері публічного врядування в Україні.

Використання цифрових інструментів у реформі державного управління є актуальним для досягнення цілей демократизації, економічного розвитку та наближення України до стандартів Європейського Союзу. Цифровізація є світовим стандартом в управлінні, тому використання технологій для модернізації адміністративних систем має важливе значення для підвищення прозорості, зниження рівня корупції та зміцнення довіри до державних інституцій. Водночас цифрова трансформація може значно покращити доступність державних послуг, особливо для громадян у віддалених районах, а також забезпечити стійкість державних функцій під час криз, таких як пандемія COVID-19 або порушення роботи у воєнний час. Подолання перешкод на шляху впровадження та використання цифрових інструментів має важливе значення для створення більш ефективної, інклюзивної та підзвітної системи державного управління, що є запорукою довгострокового розвитку України та її інтеграції у світову цифрову економіку [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Обрана проблематика дослідження перебуває у фокусі наукової уваги багатьох українських та зарубіжних дослідників. Зокрема, (В. Клочан) (V. Klochan), І. Піляєв (I. Piliaiev), Т. Сидоренко (T. Sydorenko), В. Хомутенко (V. Khomutenko), А. Соломко (A. Solomko), А. Ткачук (A. Tkachuk) [16] розробили модель використання консалтингових послуг через цифрові платформи для посилення інформаційно-аналітичного забезпечення управлінських технологій, спрямованих на реформування державного управління та практики державної служби.

Учена Г. Бондар [3] здійснила аналіз заходів цифрової трансформації в Україні, зосередивши увагу на доступності електронних послуг та прозорості відкритих даних. У дослідженні висвітлено законодавчу підтримку ініціатив електронного урядування та проаналізовано дані міжнародних досліджень щодо розвитку електронного урядування, відкритих даних та електронних послуг в Україні.

Науковиця В. Базиченко (V. Bazychenko) [15] проаналізувала досвід Німеччини з цифровізації державного управління та запропонувала стратегії впровадження цифрових технологій в Україні. У статті наголошено на впровадженні нових операційних моделей, таких як аутсорсинг бізнес-процесів та хмарні стратегії, для підвищення ефективності державного управління.

Авторка І. Нинюк (I. Ninyuk) [18] дослідила сутність цифрової трансформації в державному управлінні, визначивши такі інновації, як електронне урядування й штучний інтелект, а також такі виклики, як кіберзагрози та організаційні бар'єри. Учена зазначає важливість адаптивного управління й співпраці для подолання цих викликів.

Формування сервісної держави, тобто держави, основною функцією якої є захист інтересів та задоволення потреб громадян шляхом їх обслуговування дослідили А. Краковська, М. Бабик [6]. Автори наголошують, що лише за умови системного підходу можна забезпечити якісний рівень функціонування сис-

теми електронних адміністративних послуг в Україні

Використання цифрових послуг як інструментів для реалізації концепції «Громадська участь 2.0» у післявоєнному відновленні України розглянули Д. Карамишев, В. Дзюндзюк [5]. Науковці підкреслили роль цифрових платформ у посиленні залучення громадськості та впорядкуванні адміністративних процесів під час відбудови.

Досвід України у цифровій модернізації державного управління шляхом запровадження інформаційних платформ та розширення доступу до реєстрів проаналізував А. Кудь (A. Kud) [17]. У дослідженні висвітлено впровадження застосунку «Дія» та його вплив на надання державних послуг.

Попри значні досягнення, недостатньо дослідженим залишається питання ефективності використання цифрових інструментів у контексті адаптації державного управління до кризових ситуацій. Також потребує детальнішого аналізу вплив цифровізації на рівень прозорості та підзвітності органів влади в Україні. Обмежено висвітленими є аспекти кібербезпеки та захисту персональних даних у процесі впровадження цифрових технологій у державному управлінні. Важливим напрямом, що потребує ґрунтовного вивчення, є роль штучного інтелекту та аналітики великих даних у прийнятті управлінських рішень. У цій статті досліджуються зазначені питання через аналіз сучасних цифрових інструментів, визначення їхнього впливу на державне управління та оцінювання перспектив подальшого впровадження в Україні.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Метою цього дослідження є системний виклад ролі цифрових інструментів у реформі державного управління, виявлення наявних викликів та розроблення пропозицій щодо стратегічних напрямів їх ефективного впровадження в Україні.

Відповідно до мети було сформульовано такі завдання:

1) здійснити аналіз сучасного стану та системний виклад ролі цифрових інструментів у реформуванні державного управління,

2) виявити ключові проблеми та перешкоди на шляху їхнього впровадження;

3) розробити стратегічні рекомендації щодо підвищення їхньої ефективності та інтеграції в систему державного управління України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Диджиталізація нині є пріоритетним чинником модернізації та підвищення ефективності державного управління в усьому світі. В Україні впровадження цифрових технологій в управлінні є стратегічним пріоритетом протягом останніх років. Ця трансформація спрямована на підвищення прозорості, спрощення адміністративних процесів та надання доступних державних послуг громадянам і бізнесу.

Поточний стан впровадження цифрових технологій у систему державного управління в Україні свідчить про значний прогрес. Основою цього розвитку є впровадження платформи «Дія», яка об'єднує значну кількість державних послуг на єдиному цифровому порталі. Запроваджена у 2020 році, платформа дає змогу населенню отримати швидкий доступ до основних послуг, таких як оформлення субсидій, реєстрація бізнесу, отримання цифрових копій офіційних документів тощо. Мобільний додаток та вебплатформа стали символами цифрової трансформації України, зменшення бюрократії та скорочення часу, необхідного для доступу до основних державних послуг. Ці розробки відповідають світовим тенденціям розвитку цифрових платформ та відображають прагнення України модернізувати свою адміністративну систему [11, с. 170].

Цифровізація державного управління також отримала розвиток завдяки прогресу в управлінні даними та забезпеченні їхньої сумісності. Заходи зі створення єдиних реєстрів і баз даних, таких як Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, Державний земельний кадастр, сприяли покращенню обміну даними та координації взаємодії державних установ. Запровадження систем електронного документообігу значно скоротило паперовий документообіг і підвищило ефективність державного управління. Ці системи дозволяють державним службовцям опрацьовувати документи та обмінюватися ними в захищений і вчасний спосіб, сприяючи більш раціональному процесу прийняття рішень.

Нормативно-правова база, що підтримує цифровізацію в Україні, відіграє вирішальну роль у формуванні цієї трансформації. Основні нормативно-правові акти, зокрема Закон України «Про захист персональних даних» [9] та Стратегія реформування державного управління України на 2022–2025 роки [10] створюють правову основу для впровадження цифрових технологій у державному управлінні. Ці НПА встановлюють принципи безпеки даних, конфіденційності та прозорості, а також визначають функції та обов'язки державних установ у цифровій сфері. Дотримання Україною міжнародних стандартів,

таких як Загальний регламент захисту даних Європейського Союзу (GDPR), підтверджує її прагнення відповідати найкращим практикам у сфері цифрового врядування [4].

Проте прискореній реалізації цифрової трансформації державного управління України перешкоджає низка викликів і проблем. Однією з найголовніших проблем є цифрова невідповідність, яка впливає на здатність громадян отримувати доступ до онлайн-послуг. Нерівномірність підключення до Інтернету, особливо в сільській місцевості та віддалених районах, перешкоджає інклюзивності цифрових державних послуг. У міських центрах користуються перевагами швидкісного Інтернету та розвиненої інфраструктури, тоді як багато сільських громад мають обмежений доступ до широкосмугового Інтернету, що посилює нерівність та обмежує охоплення ініціатив з електронного урядування.

Ще одним важливим питанням є кібербезпека. Посилення залежності діяльності держави від цифрових платформ і систем передачі даних підвищило її вразливість до кіберзагроз. За останні роки Україна зазнала численних кібератак, зокрема атак на критично важливу державну інфраструктуру. Посилення заходів кібербезпеки, таких як удосконалення протоколів захисту даних та розробка стратегій реагування на інциденти, є важливим для захисту систем державного управління, протидії військовій агресії росії та збереження довіри громадян.

Людський фактор також становить проблему. Цифрова трансформація потребує робочої сили, яка є технологічно грамотною та здатною адаптуватися до змін. Утім, багатьом державним службовцям в Україні не вистачає необхідних навичок і підготовки для ефективного використання новітніх цифрових інструментів і систем. Ініціативи з розбудови кадрового потенціалу, зокрема освітні програми та можливості професійного розвитку, мають важливе значення для подолання цієї проблеми та забезпечення успішного впровадження цифрових рішень.

Бюрократичний опір і застарілі адміністративні практики можуть уповільнювати темпи цифрової трансформації. Опір змінам у поєднанні з недосконалістю координації між державними установами часто призводить до розрізненого й неефективного впровадження цифрових ініціатив. Для подолання цих бар'єрів необхідним є розвиток культури інновацій та співпраці в державному управлінні [7, с. 69].

Одним із найважливіших цифрових інструментів у розбудові сервісної держави є портали електронних послуг. Ці онлайн-платформи забезпечують централізований доступ до різних державних послуг, даючи змогу громадянам та бізнесу безперешкодно взаємодіяти з державними установами. Основні функції порталів електронних послуг полягають у можливості подавати заяви, отримувати доступ до офіційних документів, сплачувати податки та відстежувати перебіг виконання запитів в режимі онлайн. Такі портали спрощують адміністративні процеси, зменшують корупційні ризики та заощаджують час як для громадян, так і для державних службовців. Портали відіграють важливу роль у розвитку інклюзивності, забезпечуючи доступність державних послуг для всіх верств населення, незалежно від їхнього географічного розташування.

Інфраструктура міжвідомчої автоматизованої інформаційної взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування є основою цифровізації державного управління. Ця система об'єднує різні державні відомства й установи в єдину мережу, забезпечуючи комунікацію та обмін даними в режимі реального часу. Завдяки ліквідації розрізненості системи інформаційної взаємодії сприяють скоординованому прийняттю рішень і підвищують загальну ефективність державного управління. Такі технології, як електронний документообіг, автоматизовані робочі місця та цифрова верифікація особистості, сприяють мінімізації помилок і дублювання в адміністративних процесах.

Технологія блокчейн – ще один інструмент трансформації, що набирає популярності в реформі державного управління. Децентралізована й захищена від несанкціонованого втручання система забезпечує виняткову прозорість і безпеку, що робить її ідеальним інструментом для управління конфіденційними державними даними, проведення виборів і нагляду за фінансовими операціями. Здатність блокчейну створювати незворотні записи забезпечує підзвітність та відстежуваність дій уряду, тим самим зменшуючи можливості для корупції та шахрайства.

В Україні впровадження цифрових інструментів призвело до помітних успіхів. Платформа «Дія», впровадження якої почалося у 2020 році, є яскравим прикладом того, як портали електронних послуг можуть змінити урядування. Через «Дію» громадяни можуть отримати доступ до понад 100 державних послуг, зокрема цифрових копій офіційних документів, реєстрації бізнесу та заявок на отримання соціальних виплат. Зручний інтерфейс платформи та інтеграція з мобільними

технологіями зробили її основою цифрової трансформації України, зменшуючи адміністративні перешкоди та підвищуючи рівень задоволеності громадян.

Іншим яскравим прикладом є «Prozorro» – українська система електронних закупівель. Запроваджена для боротьби з корупцією та підвищення прозорості державних витрат, система «Prozorro» працює за принципом «кожен бачить усе». Ця платформа дає змогу проводити відкриті торги та здійснювати громадський контроль за процесами закупівель, що забезпечує чесний розподіл державних контрактів. За час свого існування система «Prozorro» заощадила мільярди гривень і була міжнародно визнана моделлю прозорих публічних закупівель.

Аналіз міжнародного досвіду надає важливі знання про використання цифрових інструментів для реформування державного управління. Естонія, яка здобула репутацію найрозвиненішого цифрового суспільства у світі, є наочним прикладом. Ініціатива «Електронна Естонія» сприяла створенню повністю цифрової урядової екосистеми, де 99% державних послуг доступні онлайн. Платформи, такі як система обміну даними X-Road та цифрові посвідчення особи, забезпечують безперешкодну взаємодію між громадянами та державою, встановлюючи глобальний орієнтир для цифрового урядування [8].

У Сінгапурі ініціатива «Розумна нація» передбачає використання сучасних технологій, зокрема штучного інтелекту та Інтернету речей (IoT), для оптимізації державного управління та міського планування. Наприклад, платформа MyInfo спрощує доступ до державних послуг, консолідуючи персональні дані громадян в єдиному захищеному профайлі, скорочуючи повторювані адміністративні процедури. Подібно до цього, данська система NemID, яка є рішенням для безпечної цифрової ідентифікації, забезпечує доступ громадян до державних послуг, банківських сервісів та платформ державного сектору за допомогою єдиного логіна, що значно підвищує зручність користувачів [8].

У таблиці 1 узагальнено основні цифрові інструменти та приклади їхнього впровадження.

Попри ці досягнення, залишаються проблеми у впровадженні цифрових інструментів для реформування державного управління. Цифровий розрив, загрози кібербезпеці та опір змінам можуть стати на перешкоді успішному впровадженню таких технологій. Подолання цих перешкод за допомогою стратегічних інвестицій, законодавчої підтримки та ініціатив із розбудови спроможності має важливе значення для максимального використання потенціалу цифрових інструментів в управлінні.

Зазначимо, що цифровізація державного управління в Україні вже створила підґрунтя для ефективнішої та прозорішої системи урядування. Водночас для повного розкриття її потенціалу стратегічні заходи мають бути спрямовані на розширення використання цифрових інструментів, сприяння інноваціям та подолання наявних проблем. Перспективи цифровізації вимагають визначення пріоритетних напрямів розвитку, посилення ролі громадськості та формування ефективної державної політики для підтримки прогресу.

У таблиці 2 висвітлено пріоритетні сфери, виклики та рекомендовані заходи для подальшої цифровізації.

Пріоритетні напрями розвитку цифрових інструментів в Україні мають бути зосереджені на розширенні обсягу та доступності державних послуг. Однією з перспективних сфер є інтеграція штучного інтелекту та аналітики великих даних у процеси прийняття рішень. Такі технології можуть розширити

Таблиця 1

Приклади впровадження окремих цифрових інструментів у державному управлінні

Цифрові інструменти	Їх характеристика	Приклади
Портали електронних послуг	Централізовані платформи для доступу до державних послуг	Дія (Україна), MyGov (Індія), Gov.uk (Великобританія)
Системи електронного урядування	Інтегровані мережі для обміну даними в режимі реального часу	X-Road (Естонія), Smart Nation (Сінгапур)
Блокчейн	Безпечне та прозоре управління даними	Системи земельного кадастру (Грузія), виборчі системи (Сьєрра-Леоне)
Електронні закупівлі	Платформи для прозорих публічних витрат	Prozorro (Україна), TenderNed (Нідерланди)
Цифрова ідентифікація	Інструменти для безпечної автентифікації громадян	NemID (Данія), Aadhaar (Індія), SingPass (Сінгапур)

Джерело: сформовано авторами за [8; 12]

Таблиця 2

Пріоритетні напрями та рекомендації щодо цифровізації державного управління в Україні

Пріоритетні напрями	Проблеми	Рекомендації
Загальний доступ до цифрових інструментів	Цифровий розрив, відсутність інфраструктури	Розширювати інфраструктуру широкосмугового зв'язку, впроваджувати програми цифрової грамотності та субсидіювати доступ до інтернету в сільській місцевості.
Кібербезпека та стійкість системи	Зростання кіберзагроз та вразливостей	Інвестувати в сучасні заходи безпеки, проводити навчання державних службовців із питань кібербезпеки та розробити національну стратегію кібербезпеки
Інтеграція новітніх технологій	Обмеженість упровадження штучного інтелекту та великих даних	Розвивати партнерство з приватним сектором та науковими колами, інвестувати в дослідження та розробки, а також пілотувати державні послуги, керовані сучасними технологіями
Взаємодія з громадськістю	Обмежена участь у формуванні цифрової політики	Створення багатосторонніх форумів, залучення громадських організацій до оцінювання цифрових інструментів та просування ініціатив відкритого уряду
Кадровий потенціал	Низький рівень цифрових навичок серед державних службовців	Розробляти цільові освітні програми, стимулювати розвиток цифрових навичок та сприяти створенню платформ для обміну знаннями

Джерело: сформовано авторами за [2; с. 111; 13, с. 180]

можливості прогнозування, оптимізувати розподіл ресурсів та покращити надання державних послуг. Наприклад, інструменти на основі штучного інтелекту можуть аналізувати відгуки громадян для виявлення актуальних проблем і адаптувати послуги до конкретних потреб. Так само аналітика великих даних може бути використана для моніторингу державних витрат та оцінювання ефективності державних програм.

Ще одним пріоритетом є забезпечення загальної доступності цифрових послуг. Подолання цифрової нерівності між містом і селом має важливе значення для забезпечення вимог інклюзивності. Це передбачає розширення інфраструктури широкосмугового зв'язку та сприяння програмам забезпечення цифрової грамотності, щоб надати громадянам можливість ефективно взаємодіяти з цифровими платформами держави та підвищити конкурентоспроможність громадян України. Додатково варто зосередити зусилля на підвищенні безпеки й стійкості цифрових систем, оскільки загрози кібербезпеці залишаються суттєвою проблемою. Інвестиції в сучасні протоколи безпеки, технології шифрування та підготовку державних службовців із питань кібергігієни мають важливе значення для збереження довіри громадськості до цифрових систем [13, с. 177].

Діяльність громадськості у впровадженні цифрових інструментів є невіддільною складовою процесу реформування державного управління. Громадські організації контролюють якість системи взаємодії громадян й держави, виступаючи за прозорість, підзвітність та політику, орієнтовану на інтереси громадян. Вони відіграють важливу роль у моніторингу ефективності цифрових ініціатив та забезпеченні зворотного зв'язку для покращення їхньої функціональності. Наприклад, громадські організації можуть оцінювати доступність порталів електронних послуг для незахищених верств населення, таких як люди похилого віку та особи з обмеженими можливостями, та вимагати внесення необхідних коректив. Крім того, громадські організації можуть ініціювати інформаційні кампанії для сприяння впровадженню цифрових інструментів, щоб громадяни мали змогу дізнатися про доступні послуги та способи їх використання.

Для створення середовища, у якому громадськість може ефективно робити свій внесок, влада повинна забезпечити відкритий діалог з організаціями та активно залучати їх до процесу розробки політик. Цифрові інструменти забезпечення співпраці, такі як публічні консультації та багатосторонні форуми, можуть допомогти подолати дистанцію між урядом і громадськістю. Такий колективний шлях забезпечує інклюзивність, прозорість та реагування на потреби населення в процесі цифровізації.

З погляду державної політики, для подальшої цифровізації державного управління в Україні варто дотримуватися кількох рекомендацій. По-перше, необхідно розробляти комплексну національну стратегію цифрової трансформації з чіткими формалізованими цілями, термінами та вимірюваними результатами, яка б враховувала проблеми вико-

нання Стратегії реформування державного управління України на 2022–2025 роки [14]. Пріоритетом цієї нової стратегії має стати надання послуг, орієнтованих на громадян, з акцентом на простоті використання, багатомовній підтримці та доступності для людей з обмеженими можливостями.

По-друге, уряд має забезпечити участь неурядових організацій у системі нагляду за реалізацією цифрових ініціатив та контролю їх відповідності національним пріоритетам. Така участь громадськості підвищить ефективність координації роботи різних державних установ, здійснення моніторингу прогресу та надання технічної підтримки місцевим органам влади. Єдиний план дозволить запобігти дублюванню зусиль та забезпечить операційну сумісність цифрових систем.

По-третє, інвестиції в людський капітал мають важливе значення для підтримки цифрової трансформації. Уряд має розвивати освітні програми для державних службовців, щоб покращити їхні цифрові навички та знання. Партнерство із закладами вищої освіти, науково-дослідними установами й приватним сектором також може сприяти розвитку інновацій та поповнення кадрового резерву для цифрової економіки.

Зрештою, для прискорення впровадження цифрової інфраструктури та послуг слід удосконалювати державно-приватне партнерство. Приватний сектор може провести технічну експертизу, надати фінансові ресурси та інноваційні рішення, тоді як уряд повинен забезпечувати дотримання нормативних вимог і захищати суспільні інтереси. Так, наприклад, державно-приватне партнерство може бути корисним у розширенні інтернет-покриття на територіях, які недостатньо охоплені нинішніми послугами провайдерів, а також у розробленні новітніх цифрових інструментів для урядових платформ.

Висновки. Цифрові інструменти є важливим елементом реформування державного управління в Україні, який сприяє прозорості, ефективності та доступності послуг. Упровадження платформ «Дія» і «Prozorro» стало важливим кроком у цифровізації, спрощуючи взаємодію громадян із державними установами та зменшуючи адміністративні бар'єри. Однак дослідження виявило низку викликів, таких як нерівність доступу до цифрових послуг, низький рівень цифрової грамотності серед громадян і службовців, загрози кібербезпеці та опір змінам. Ці проблеми вимагають системного підходу до їх подолання.

Реалізація національної стратегії цифрової трансформації, орієнтованої на інклюзивність, операційну сумісність та кібербезпеку, може забезпечити сталий розвиток цифрових послуг. Необхідно інвестувати в інфраструктуру, освітні програми з цифрової грамотності, а також активізувати державно-приватне партнерство. Лише комплексний підхід із залученням громадськості та міжнародних партнерів дозволить Україні стати лідером у сфері цифрового урядування, зміцнюючи довіру до державних інституцій, зменшуючи корупційні ризики і забезпечуючи прогрес на шляху демократизації та сталого розвитку.

Подальші наукові дослідження мають зосередитися на розробленні моделей оцінювання ефективності цифрових реформ, вивченні впливу штучного інтелекту на управлінські процеси та удосконаленні механізмів подолання цифрової нерівності в Україні.

Література:

1. Беззубко Л., Точонов І., Беззубко Б. Цифровізація: проблеми і виклики для управління. *Успіхи і досягнення у науці.* 2024. № 6 (6). С. 286–297. DOI: https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-6(6)-286-297
2. Бігняк П. І., Михальчук В. М. Реформування державного управління: цифровізація. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 15. С. 107–113. DOI: https://doi.org/10.32702/2306-6814.2021.15.107
3. Бондар Г. Цифрова трансформація уряду України, відкриті дані (open data) та електронні послуги. *Public Administration and Regional Development.* 2021. № 11. С. 97–123. DOI: https://doi.org/10.34132/pard2021.11.05
4. Загальний регламент про захист даних (GDPR). Офіц. перекл. укр. мовою. URL: https://gdpr-text.com/uk/ (дата звернення: 22.01.2025).
5. Карамишев Д., Дзюндзюк В. Цифрові сервіси як інструменти впровадження концепції "громадська участь 2.0" у повоєнне відновлення в Україні. *Актуальні проблеми державного управління.* 2023. № 2 (63). С. 84–98. DOI: https://doi.org/10.26565/1684-8489-2023-2-06
6. Краковська А., Бабик М. Цифровізація адміністративних послуг в Україні: проблеми та перспективи розвитку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. № 70. С. 329–334. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.52
7. Міщенко В. І. Стратегічне управління процесами цифрової трансформації економіки. *Економіка України.* 2022. № 1. С. 67–81. DOI: https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.01.067
8. Нинюк І. І., Нинюк М. А. Реформа публічної служби в Україні: досвід інших країн. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування.* 2024. № 35 (74). С. 169–173. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.13350126

9. Про захист персональних даних: Закон України № 2297–VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text (дата звернення: 22.01.2025).
10. Стратегія реформування державного управління України на 2022–2025 роки : Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 липня 2021 р. № 831-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-%D1%80#Text (дата звернення: 22.01.2025).
11. Редзюк В., Дармостук Д. Цифрові платформи для надання державних послуг: досвід України та світу. *Публічне управління: концепції, парадигма, розвиток, удосконалення*. 2024. № 9. С. 168–175. DOI: https://doi.org/10.31470/2786-6246-2024-9-168-175
12. Стороженко Л., Власенко В. Програма ЄС «Цифрова Європа»: шлях до нетократизації публічного управління. *Наукові інновації та передові технології.* 2024. № 2 (30). С. 541–552. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-14(28)-541-552
13. Чечель А., Микита А. Стратегічні цифрові технології у публічному секторі України. *Публічне управління: концепції, парадигма, розвиток, удосконалення.* 2024. № 9. С. 176–185. DOI: https://doi.org/10.31470/2786-6246-2024-9-176-185
14. Шпига П. С. Теоретичні аспекти формалізації стратегії реформування державного управління України на 2022–2025 роки. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2024. № 9. DOI: http://doi.org/10.32702/2307-2156.2024.9.8.
15. Bazychenko V. Digitalization of public administration: the experience of Germany and strategies of digital technologies of public administration in Ukraine. *Proceedings of the 6th ISPC «Scientific Community: Interdisciplinary Research» (July 6–8, 2023; Hamburg, Germany)*. № 161. P. 52–58. URL: https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/3998 (date of access: 22.01.2025).
16. Klochan V., Piliaiev I., Sydorenko T., Khomutenko V., Solomko A., Tkachuk A. Digital Platforms as a tool for the transformation of strategic Consulting in Public Administration. *Journal of Information Technology Management.* 2021. № 13. P. 42–61. DOI: 10.22059/jitm.2021.80736
17. Kud A. Decentralized information platforms in public governance: Reconstruction of the modern democracy or comfort blinding? *International journal of public administration.* 2023. Vol. 46. № 3. P. 195–221. DOI: https://doi.org/10.1080/01900692.2021.1993905
18. Ninyuk I. Digital Transformation in Public Administration: Innovations, Challenges and Opportunities. World conference on future innovations and sustainable solutions. *Futurity Research Publishing*. 2024. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.13854141

НОТАТКИ

Наукове видання

НАУКОВІ ПРАЦІ МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ ТА ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ

Випуск 1 (77), 2025

Засновано 2001 року
Видання виходить 4 рази на рік

Коректор *І. М. Чудеснова*
Комп'ютерне верстання *Н. Фесенко*

Підписано до друку 29.05.2025 р.
Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Замовлення № 0725/553. Ум. друк. арк. 25,58.
Наклад 100 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.